

მარი ბროსსე

საქართველოს ისტორია

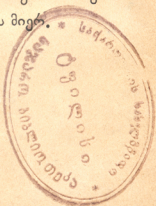
ნაწილი პირველი

2837
C

მუდგება და მთავართა გენეალოგიით და ხრონოლოგიით

ნათარგმნი და განმარტებული სიმ. ლოლობერიძის მიერ.
გამოცემული ნიკ. ლოლობერიძის მიერ.

სკპგ-2000
შაჟოფგავაზულია

4

ბზილისი

1895

სტამბა მ. შარაძის და აშხ., ნიკ. ქ. № 21.

Типография М Шарадзе и К-о

2 ნი. ფ. V, 236, II კვ. [2] ზ. მ. ლიპ (23x14) 70კ.

ქართული
ენების ცენტრი

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 19-го Октября 1894 г.

გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ი ს ა ზ ა ნ

ეს „საქართველოს ისტორია“ ჩვენის ისტორიის გამოჩენილის მკვლევარის და არხეოლოგის, აკადემიკოსის მარი ბროსესი გარდმოგვცა იმისმა შვილმა, პატივცემულმა ბ. ლავრენტიმ, რომლისათვის მას უგუიითადესს მადლობას ვუძღვნიით. ზემოხსენებული თხზულება შეადგენს საქართველოს ისტორიის მასალების ხანგრძლივ შესწავლის და კრიტიკულად გარკვევის ნაყოფს. მ. ბროსესს დაუწერია იგი რუსულად შემდეგის სათაურით: *Очеркъ критической исторіи Грузіи*. ბ. ლავრ. ბროსემ საშვალემა მოგვიპოვა გადაგვეთარგმნა ქართულს ენაზე და დაგვებეჭდა ეს ხელნაწერი, რომელიც აქამდის გამოცემული არ არის. რადგან ქართულს ენაზე არ მოიპოვება წესიერად შედგენილი საქართველოს ისტორია და, რადგან საზოგადოებაში უკვე აღიძრა სურვილი ჩვენი წარსულის შესწავლისა, ამისათვის განვიზრახეთ ზემოხსენებული შრომა მ. ბროსესის გამოგვეცა ქართულს ენაზე. იმედი გვაქვს, რომ იგი საზოგადოების მოთხოვნილებას რაოდენადმე დააკმაყოფილებს. მეორე ნ.წილის თარგმანი,—რომელიც შეიცავს საქართველოს ისტორიას სამეფოებად დაყოფის შემდეგ მეფე ერეკლე II-ს დრომდე,—უკვე მზადდება და მოკლე ხანში გამოვა.

მთარგმნელის აზარი

საქართველოს ისტორიის პირველი ნაწილი, რომელიც ეხლა დაიბეჭდა, მ. ბროსეს შეუდგენია 1855 წ. და შეიცავს ჩვენს ისტორიას უძველეს დროიდან 1469 წ.-დე, ხოლო მეორე ნაწილი, რომელიც მოგვითხრობს ჩვენს ისტორიას სამეფოებად და სამთავროებად გაყოფიდან 1744 წ.-დე, მას დაუწერია 1858 წ. ავტორს ჰქონია აგრეთვე დაწყებული მეფე ერეკლეს მეფობის აღწერაც, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია; იმედი კი გვაქვს, რომ პატივცემული ბ. ლავრენტი ბროსე — რომელმაც ვრცელი ბიოგრაფია თავის მამისა და სამაგალითო საძიებელი იმის თხზულებათა შეადგინა ¹⁾, — არ დაიშურებს იმის გამოგზავნასაც ქართულს ენაზე დასაბეჭდავად. ხელნაწერი რუსულს ენაზე ავტორს წარუდგენია ს. პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიაში, რომელსაც გაუსინჯავს იგი და თავის ბიულეტენებში მ ავგ. 1855 წ. პირველ ნაწილზე ამას ამბობს; «მ. ბროსემ წარმოადგინა საქართველოს ძველის ისტორიის მიმოხილვა რუსულს ენაზე... ამ შრომის უმთავრესს ღირსებას შეადგენს ის, რომ ავტორს საქართველოს ძველს ისტორიაში შემოაქვს არა მხოლოდ უმთავრესი ფაქტები, ქართულ მატრიანებში მოხსენებული, არამედ მრავალი სხვა წვრილმანი ამბები, აღმოჩენილი ძველ დროის ისტორიულს ნაშთებში და უცხოელების — ევროპელების და აზიელების — წყაროებში».

¹⁾ Bibliographie analytique des ouvrages de M. Marie. Félicité Brosset. SPB. 1887.

ხოლო მეორე ნაწილზე, რომლის თარგმანს უკვე შევუდგენიყავით აკადემიის ბიულეტენებში ვკითხულობთ შემდეგს: „მ. ბროს-სემ წარმოადგინა ისტორიული მიმოხილვა — ცალცალკე შედგენილი — ქართლისა, კახეთისა, სამცხე-საათაბაგოსა ანუ ახალციხის მხარისა და იმერეთისა საქართველოს სამეფოებად გაყოფიდან 1744 წ-მდე, რომელიც სრულიად დაუმთავრებია. ეს შრომა წარმოადგენს არა მხოლოდ ვახუშტის მარტივს შემოკლებულს მოთხრობას, არამედ იგი შეიცავს ნარკვევს (résumé) ხრონოლოგიის წესზე შედგენილს, სადაც ჩართულია ახალი ფაქტები, დამყარებული როგორც ნამდვილ საბუთებზე და უცხო ტომთ წყაროებზე, აგრეთვე მათის ერთმანეთის შეთანასწორებაზე. ამ თხზულებაში ამასთანავე შესწორებულია და კრიტიკულად განხილული ხრონოლოგია მოყვანილ ფაქტებისა, რომელნიც ავტორს ყოველგვარ სხვა და სხვა მასალებიდან გამოუკრებია ¹⁾).

თუმცა, სამწუხაროდ, ჩვენ არა გვაქვს ქართულად შედგენილი ავტორის ბიოგრაფია, მაგრამ მკითხველი საზოგადოება კარგად იცნობს იმის მოღვაწეობას პერიოდულ გამოცემებიდან და სხვა და სხვა წიგნებიდან. ვის არ ახსოვს ის ღრმა პატივის ცემა და დიდება, რომლითაც იმას მუდამ იხსენიებდა ჩვენის ისტორიის დაუცხრომელი მკვლევარი და არხეოლოგი დიმ. ბაქრაძე, რომელიც თავის ისტორიაში სწერს: „დიდად საჭიროა რომ ორივე შრომა (ბროსესი): Additions-იც და Introduction-იც ქართულად ითარგმნოს.“ ამ ჟამად ჩვენ უფრო საჭიროდ ვბოვებთ მ. ბროსეს „საქართველოს ისტორიის“ თარგმნა, რადგან ქართულს ენაზე არამც თუ ჩვენი ერის პრაგმატიული ისტორია არ მოგვეძევა, არამედ — წესიერად შედგენილი სახელმძღვანელოც არ არის. ისტორიული თხზულებანი ზოგი დაძველდა და ზოგი თავის სიდიდით და სიძვირით მკითხველთათვის მიუწდომელი შეიქნა. ყველასათვის ცხადია, რომ ჩვენს დროში დიდი მოთხოვნილებაა იმ ნაირ ისტორიულ წიგნსა, რომ-

¹⁾ Bull. hist-phil. t. XIII, col. 79 და t. XV col. 349.

მელიც საფუძვლიანად, თან შემოკლებით და ხელოვნებით იყოს შედგენილი, ისტორიულ მასალებზე იყოს დამყარებული და თანაც ჩვენს წარსულ ცხოვრებას წესიერად შემუშვებულს, გვიხატავდეს. ამას გრძნობენ როგორც მოსწავლენი, აგრეთვე მრავალი სხვა პირები, რომელთაც სურთ შეავსონ თავისი ცოდნა და ხელად ჰქონდესთ ისტორიული ცნობების შესასწორებლად სარწმუნო წყარო. ამ ნაკლულევენების შესავსებლად ჩვენ ვიკისრეთ ბროსსეს ისტორიის გადათარგმნა. მართალია, ავტორს არა აქვს ის შემოქმედებითი ძალა და ხელოვნება, რომელიც, მაკოლეის სიტყვით, ისტორიკოსის უმთავრესს ნიჭის ხარისხს შეადგენს, მაგრამ მკითხველი ჰპოებს ნაამბობს ნამდვილ ფაქტებზე დამყარებულს (კურნოს სიტყვით — ისტორია ფაქტების მეცნიერებაა), ფაქტების ფრთხილს გამოკრებას და მკაფიო და სწორს მოთხრობას, რომელიც სრულიად მოკლებულია გადაქარბებულ მაღალფრასოვანობას, ასე გავრცელებულს ისტორიულ თხზულებებში. ხანდისხან ავტორი, თითქო მემატანე იყოს, ისე წელიწადებით ჩამოსთვლის ფაქტებს. ამ შემთხვევაში იმის გასამართლებლად ტენის აზრი მოგვყავს: „ქრონიკა სრულებით შესაფერია იქ, სადაც ჯერხანად ისტორია უდროო არის“. ჩვენის ისტორიის პირველ ხანაში, ესრედ წოდებულ გმირულში, შეგვხვდება ხოლმე მოგონილი ამბავი, მაგრამ ამასაც თავისი საფუძვლიანი ახსნა აქვს. ამის შესახებ სამართლიანად ამბობს ლ. რანკე, გერმანიაში ისტორიის ახალი სკოლის დამფუძნებელი: „თვით მოგონილ ამბავში არის თავისი სიმართლე, რამდენათაც ის წარმოადგენს უძველესს ზებირ გადმოცემას (ტრადიციას). არის პერიოდები, სადაც ზებირგადმოცემა და ისტორია განუყოფელად ერთმანეთში გარდაკვანძულია“. მეორე გამოჩენილი ისტორიკოსი მაკოლეი სწერს: „შეთხზული ამბავი ისე ჰგავს ფაქტს და ფაქტი — შეთხზულ ამბავს, რომ ზოგიერთს ძლიერ შესანიშნავს დაწვლილებას ვერც ვერწმუნებით და ვერც უარყოფთ, და ამისგამო ვრჩებით უსიამოვნო და დაუსრულებელს გამოურკვევლობაში. ვიცით, რომ აქ უნ-

და იყოს სიმართლე, მაგრამ არ შეგვიძლია ნამდვილად ვარკვიოთ, სად არის ის“. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ავტორს ღრმად ჰქონდა შესწავლული ჩვენი ისტორიის ყველა წყაროები, რომელიც კი იმის დროს მოიპოვებოდა და რომ ამ შესწავლას მან თითქმის 60 წელი თავის სიცოცხლისა შესწირა.

ჩვენ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ჯერ.ხნობით კიდევ აღმოსავლეთის ისტორიის შესწავლის დასაწყისში, იმის „პირველ ფურცლებზე“ ვიმყოფებით, რომ აღმოსავლეთის შესწავლა შედარებით ახალი მეცნიერებაა, რომელიც ჯერ კიდევ მაგარ ნიადაგზე არ არის დამყარებული, — რომ თვით ეგვიპტის, ძველ სპარსეთის, ასსურეთის, ბაბილონის, ინდოეთის და ჩინეთის ისტორიის სრულიად ახალი ელფერი მოეფინა მას შემდეგ, როდესაც შეუდგენ იმის შესწავლას ადგილობრივ წყაროების საშუალებით, — რომ გამოჩენილმა ორიენტალისტმა რენანმა სიკვდილის წინეთ შემდეგის სიტყვით მიმართა თავის მსმენელებს: „თქვენ ბედნიერნი ხართ მით, რომ მოესწრებით ასსურეთის და ბაბილონის აგურების წიგნთ-საცავის წაკითხვას, რომელიც სრულიად შესცვლის ამ ქვეყნების ისტორიაზე გავრცელებულ შეხედულებას“. — თუ ეს ითქმის აღმოსავლეთის ისტორიის შესწავლის შესახებ, რომელსაც ეს ერთი საუკუნე მეტია შეუდგენ, რას უნდა გვაძლევდეს ამ ჟამად საქართველოს ისტორია, რომლის შესწავლა დიდი ხანი არ არის, რაც დაიწყეს. სამართლიანად ამბობს პროფ. ცაგარელი: „ამ საუკუნოს დამდეგს ფიქრობდენ, რომ ქართულს მწერლობაში დაბადების, საეკლესიო და საღვთისმეტყველო წიგნების გარდა, მოიპოვება მხოლოდ ისტორიული კრებული „ქართლის ცხოვრება“ და რამდენიმე ხელნაწერი. ხოლო ჯერ მე-30 წლ. ბროსემ უკვე შეადგინა ქართულ ლიტერატურის ნაშთების სია, რომელშიაც ას თხზულებაზე მეტი იყო მოხსენებული, და 1838 წ. მანვე დაბეჭდა 300 მეტის ნაშთების კატალოგი; ხოლო ამ სწავლულის სიცოცხლის დამდეგს,

მე-80 წლ., აღმოჩენილი და თითქმის სიითაც აღნუსხული იყო არა ნაკლებ 2000 ნაშთისა; ამ უკანასკნელ 12—14 წ. კიდევ 2000-ზე მეტი ნაშთი აღმოჩნდა. ამ ნაირად ჩვენ გვაქვს დღეს პატივსადები რიცხვი ქართულის ლიტერატურის ნაშთებისა, ვარაუდით ხუთი ათას ეკვმპლიარამდე. ამ რიცხვიდან აქამომდე სრულიად დაბეჭდილია მხოლოდ 30 ავტორამდე და 10-დე გადათარგმნილია ევროპიულ ენებზე, ხოლო დანარჩენებისათვის ჯერ ხეირიანი და ვრცელი კატალოგიც არ არის შედგენილი. ამას გარდა აქამომდე ცნობილია სამი ათასამდე ეპიგრაფიული ნაშთი (VII საუკუნოიდან) და აღმოჩენილია დიდ ძალი იმათი რიცხვი ჯერ კიდევ გარდმოუღებელი და წაუკითხავი. ამ მოკლე აღნუსხვიდან სჩანს, რომ ამ საუკუნის დასაწყისიდან ჩვენი ცნობანი ქართულ მწერლობის შესახებ თანდათან ვრცელდება და არავითარი საფუძველი არა გვაქვს ვიფიქროთ, რომ თვით ახლო მომავალში ამ ნაშთების რიცხვმა არ მოიმატოს,—პირიქით, ყოველივე გვარწმუნებს, რომ ეს ასე უნდა მოხდეს*.

ძნელად გასაგებ ადგილებს და ნაკლებად ცნობილ გეოგრაფიულ სახელებს მთარგმნელი თავთავის დროს შენიშვნებში ხსნის. ის აგრეთვე უჩვენებს ავტორის შემდეგ აღმოჩენილს ახალ წყაროებს. ყველა შენიშვნები მთარგმნელს ეკუთვნის. მასვე ეკუთვნის გენეალოგია მეფეთა ხრონოლოგიის ჩვენებით, რომელიც მან ბროსეს და ვახუშტის გამოკვლევაზე დაამყარა. პირუთნეველ კრიტიკის ყველა შენიშვნას მთარგმნელი მაღლობით მიიღებს.

საქართველოს ისტორიის მეორე ნაწილის თარგმანს — რომელიც ჩვენს ისტორიას სამეფოებად და სამთავროებად გაყოფიდან 1744 წ.-დე შეიცავს, — მთარგმნელი უკვე შეუდგა და იმედი აქვს ამ მოკლე ხანში იგიც დაამთავროს და თან ძველის საქართველოს კარტაც დაამზადოს.

წინა-სიტყვაოვა ავტორისა.

ჩვენ გვაქვს ერთად ერთი წყარო, საიდანაც შეგვიძლია ამოვკრიბოთ ნამდვილი ცნობა ძველის იუდეის შესახებ; ეს არის „ქართლის ცხოვრება“, რომელიც ჩვენ აქ გვსურს მოკლედ განვიხილოთ. ეთნოგრაფიული მხრით რომ გავსინჯოთ ეს მატრიანე, ის ხშირად არ ეთანხმება დაბადების თქმულებას უთუოდ იმიტომ, რომ, როდესაც ზეპირ-გარდმოცემა ქართველთა ერისა დაწერილ იქნა, ის უმეცრების გამო უკვე დამახინჯებული იყო. ის მცირე და შემოკლებული საისტორიო ცნობა პოლიტიკური ცხოვრებისა ალექსანდრე დიდის დრომდე, რომელიც მოიპოვება მატრიანეში, არაფრად არ ეწინააღმდეგება მოსაზღვრე ერთა — სპარსელების და სომხების — თქმულებათა. ბერძნების შემოსევის შემდეგ გაქრისტიანებამდე „ქართლის ცხოვრება“ ყველგან სრულს ცნობას ვერ იძლევა, მაგრამ, თუ გამოვიკვლევთ მას და შევუთანასწორობთ რომის და ბერძნების ისტორიულ თქმულებათ, საზოგადოდ, სარწმუნო გამოდის; ხოლო, თუ შევადარებთ მას აზიის ისტორიულ სინხრონიზმებს, ჩვენ ამ გვარადვე დავრწმუნდებით მის უმთავრეს თქმულებათა სინამდვილეში. — მეოთხე საუკუნეიდან მეთორმეტემდი იწყება მოთხრობები მარსან და გურგასლან მეფეებზე, იმპერატორის ირაკლას შემოსევაზე, იმ მეფეებზე, რომელთაც მისვლა-მოსვლა ჰქონდათ ბასანტიის იმპერატორებთან და მჭამადასთ დამპყრობლებთან და თვით მეჯვაროსნებთან, თამარზე და რუსუდანზე და სხ. ამ მოთხრობებში იგივე ნაკლულევანება და თან სინამდვილე იხატება როგორც საერთოდ, ისე კერძოდ მრავალ წვრილმან თქმულებაში.

ჩვენ არაფერი არ ვიცით იმის თაობაზე, თუ ვინ შექმნიდა თავდაპირველად ერის ზეპირ-გარდმოცემა და ან რა ცხოვრებად მემატთანე; ვიცით მხოლოდ, რომ საზოგადო ქართული მატთანე მერვე საუკუნის დასაწყისამდე მოკლედ იყო დაწერილი ვილაც ჯვანშერ-ჯვანშერაინის მიერ, ხოლო განკერძობებით მირაინის და გურგასლანის, ბაგრატ III და IV, აგრეთვე დაკით აღმაშენებელის ისტორიას თანამედროვე ნაწერის ბეჭედი ატყვია ¹⁾).

1) ავტორმა დასწერა ეს საქართველოს ისტორიის მიმოხილვა 1855 წელში, როდესაც ჩვენი ისტორიის მასალები ძალიან ნაკლებად შემუშავებული და გარკვეული იყვნენ. მას შემდეგ ჩვენი ისტორიის მკვლევარი უფრო გულდადებით შეუდგენ ამ მასალების ძიებას და შესწავლას. ჩვენ საქიროდ დაინახეთ მოვიყვანოთ აქ ჩვენი ძველ ნაშთების მკვლევარების და არხეოლოგების დი. მ. ბაქრაძის ბ. ბ. ექ. თაყაიშვილის და თ. ქორდანიას და ა. ხახანაშვილის დასკვნანი შესახებ „ქართლის ცხოვრების“ პირველ წყაროებისა.

დი. მ. ბაქრაძე იმ აზრისა იყო, რომ „ქართლის ცხოვრება“ შედგენდა სხვა და სხვა ვრცელთა კერძო ხრონიკთაგან შემოკლებით გამოწერს საზოგადო საკითხავ წიგნსა. სირიულ მამათა და სხვა წმინდათა ცხოვრების ავტორები ვიცით ვინ არიან. ამას ვერ ვიტყვით საზოგადოდ საერო კერძო ხრონიკებზე, რადგანაც იმათ არ მოუღწევიათ ჩვენამდე, ან ჯერ არ არიან იგინი აღმოჩენილნი. — სუ მ ბ ა თ ი ს ხ რ ი ნ ი კ ა მ თ ლ ა დ ც ა ლ კ ვ ა შეტანილი მარია მ დ ე დ ო ფ ლ ი ს „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში; დაბეჭდილ „ქ. ცხ-ბაში“ „და სხვა დედნებში კი დაგლეჯილია და აქა იქ დაფანტული. — მოქცევა ქართლისა“ იო ა ნ ე ბ ე რ ა ი ს ხ ე ლ ი თ ჩ ვ ე ნ მიგაჩნია შესამჩნევ წყაროდ“. საქ. ისტ. გვ. 54, 55 და 57.

ბ. ექ. თაყაიშვილი სწერს: „თუ ბროსსეს არ შეეძლო თქმა, რა ეკუთვნოდა ვახტანგს ქართლის ცხოვრებაში, ჩვენ, მარია მ დ ე დ ო ფ ლ ი ს ვ ა რ ი ა ნ ტ ი ს გ ა ნ ზ ი ლ ვ ი თ, თ ი თ ე ბ ზ ე შეგვიძლია ჩამოვთვალოთ ის, რაც ვახტანგს „ქ. ცხ-ბაში“ შეუტანია.

თუმცა ბ. თ. ქორდანია ბ. თაყაიშვილს ამ დასკვნას ტრახაზობად სთვლის, თითონ კი დაბეჯითებით გვარწმუნებს, რომ ქართლის ცხოვრება თამარ მეფის სიკვდილამდე შესდგება ცხრა სხვა და სხვა კერძო მატთანეთაგან.

აგრეთვე დამტკიცებულია ის, რომ ქართული მეტაიანე მეთორმეტე საუკუნემდე არსებობდა იმავე სახით, როგორც ეხლა ვხედავთ. სომხების მეისტორიენი მეთოთხმეტე და შემდეგ საუკუნოებისა ხშირად ხმარობენ ამ მატთანეს, რომელიც არა უგვიანეს 1311 წ. უკვე სომხურ ენაზე შემოკლებულად გადათარგმნილი იყო.

ბ. ჟორდანიას სწერს, რომ „ქეშმარიტი ყოფილა ვახუშტის ცნობა შესახებ იმისა, რომ გიორგი ბრწყინვალემდე ქართლის ცხოვრება დაწერილი იყო, ხოლო გიორგი ბრწყინვალემდე ვახტანგ მეფის ბრძანებით შეადგინესო ქ. ცხ—ება სხვა და სხვა წყაროებითა. პირველი ნაწილი ქ. ცხ—ბისა ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევამდე ამოღებულია ნებროთიანისაგან, რომელიც არის უძველესი მატანე როგორც ქართველთა, ისე სომეხთა და სპარსთა.—ნებროთიანიდამ ცნობები მერმე უნდა შეეტანათ; უძველეს ქ. ცხ—ბაში, რომ ეს ცნობები არ ყოფილა შეტანილი, ამისი დამსახურებული არის ქრონიკა „ქართლის მოქცევისა,“ რომელშიაც ეს ცნობები არ იბოვება.—ალექსანდრე მაკედონელიდამ დაიწყო ნამდვილი ისტორია საქართველოსა, ხოლო აქამდის ჩვენს მატანეს მითოლოგიური სახე აქვს, ხოლო მითოლოგიური ნაწილი ყველა ერთა ისტორიაში მერეა შეტანილი და, რასაკვირველია, ჩვენს მატანეშიაც მერე იქნება ჩაწერილი მოხსენებულ წყაროდან (ნებროთიანისაგან).—მეორე წყარო ანუ მატანე, რომლისაგან შეუდგენიათ ქ. ცხ—ება, არის ისტორია ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევისა, აზონ და ფარნავაზის მეფეთა.—ამას იქით, სჩანს, მერმე გაუგრძელებიათ სხვა ქრონიკებით. აქაც თითო-ორულა ცნობები მერე შემოუტანიათ ბერძენთა ანუ სპარსთა ისტორიიდან და საეკლესიო მატანედამ.—მესამე მატანე ანუ წყარო ქ. ცხ—ბისა არის ცხოვრება მირიანისა და „ქართლის მოქცევა.“—შემდეგ ის შეუძსიათ „სომეხთა მოქცევისაგან“ (აგათანგელისა). რაოდენიმე ცნობები ამ მატანეში შემდეგვე შემოუტანიათ ბერძენთა და სპარსთა ისტორიიდან.—ქ. ცხ—ბაში შეუტანიათ ვრცელი მოთხრობა წ-დანინოს ცხოვრებისა ჯერ თვით მატანით და შემდეგ მეტაფრასით.—მეთხე წყარო ანუ კერძო მატანე, რომელიც მთლად შეუტანიათ ქ. ცხ—ბაში, არის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ და რაოდენიმე ცნობა ამოღებულია ქართლის მოქცევის ქრონიკიდან.—მეხუთე წყარო ქ. ცხ—ბისა არის ჯუ-

თუ მივიღებთ ყველა ზემოხსენებულ საბუთებს მხედველობაში, ჩვენ სამართლიანად და საისტორიო კრიტიკის წესის თანახმად ვპოულობთ, რომ იკერაელთ თქმულებანი თავის ქვეყანაზე ჭეშმარიტად მივიღოთ, ნამეტურ მაშინ, როცა გარეშე მოწმობა არა იპოვება რა; წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ შევთანხმდებით „ქართლის ცხოვრების“ თქმულებას უცხო ტომთ ნაამბობთან და მივიღებთ მხოლოდ მას, რაც არ იქნება წინააღმდეგი სხვა მებისტორიებისა, უკვე ცნობილთა. დასასრულ — ქართულ მათიანების ნაკლს შევკრებთ მოსაზღვრე აზიელების და აგრეთვე, შეძლებისაგვარად, დასავლეთის ერთა ისტორიულ წყაროებიდან.

მს საქართველოს ისტორიის მიმოხილვა შედგენილია თანახმად ამა წესისა. უმთავრესი მისი მასალა გამოკრებილია ქართველების თქმულებიდან და გარკვეული და შევსებული ზოგიერთ უცხო ტომთ მწერალთაგან.

იმ ქვეყანას, რომლის ისტორიის მიმოხილვას მე ვწერ, სამი უმთავრესი სახელი ეწოდებოდა: ერთი ეროვნულია, გა-

ან შერის ისტორია—რადგან 200 წლის მათიანეს ჯუან შერ თითონ ვერ აღწერდა, ამის გამო ეჭვიც არ უნდა ექონიოთ იმაზე, რომ ჯუან-შერს კერძო ისტორიული წყაროთაგან შეუდგენია თვისი მათიანე ვახტანგის დამარჩილის მეფობაში. — შემდეგს მათიანეს მართლა ეტყობა იმისი კვალი, რომ იგი დაწერილია სხვა და სხვა დროს თვით—მხილველისაგან და თანამედროესაგან. თვით მემათიანე უნდა იყოს კახელი. მე შევიდე მემათიანე, რომელსაც გაუგრძელებია ქ. ცხ-ბა, არის ბაგრატ IV ცხოვრების აღმწერიელი. ამ მემათიანეს უსარგებლებია სუმბატის ქრონიკით. — მერვე მათიანე, რომელიც შეუტანიათ ქ. ცხ-ბაში, არის დავით აღმაშენებელის მემათიანე, თვით მხილველი, სამღვდლო პირი, და უნდა იყოს იოანე ანუ სვიმონ ჭყონდიდელი და ანუ არსენი იყალთოელი. მეცხრე ვრცელი მათიანე, რომლისაგან შესდგება შემდეგი ნაწილი, ქ. ცხოვრებისა, არის თამარ მეფის მათიანე, დაწერილი თანამედროვისაგან ანტონ ჭყონდიდელისაგან. ქრონიკები თ. უორდანიასი. წინასიტყვაობა.

ა. ხანაშვილი ამბობს, რომ „ზემოხსენებულნი წყაროები (საქართველოს ისტორიისა) და ახლად აღმოჩენილნი გვიმტიკებენ, რომ ქართ. ცხ-ება არა თუ რყენიდა ისტორიულ ნაშთებს, არამედ აკავშირებდა მათ ასე თუ ისე ხელოვნურად. ამის გამო ქართულმა მათიანემ სწავლულთ განხილვაში უფრო სხვა მნიშვნელობა უნდა იქონიოს და უფრო სამართლიანი დაფასება უნდა გამოიწვიოს მათის მხრით“. **Источники по введению**

რეშე ქვეყნებში სრულიად უცნობი, ქართლი, — რომლის მცხოვრებელნი ქართველებად იწოდებოდენ, საიღამაც წარმოსდგას საქართველო, იგივეა რაც ქართლად; მეორე სომხური — ვიკი¹⁾ ვრატან, რომლის მკვიდრნი ვრატანად იწოდებოდენ. აქედამ წარმოსდგა ბერძნული ივერია, ლათინური ივერია, ივერია — მესამე სახელი იყო სპარსულად გურჯისტან, არაბულად გურჯან, რომლის მკვიდრნი იწოდებოდენ გურჯებად და გურჯებად. აქედამ წარმოსდგა რუსული გურდზი, გრუზი, გრუზია და ფრანგული გურჯი. ამ ქართველთა ქვეყნის საზოგადო სახელებს უნდა მიეუმატათ სხვა და სხვა ამის ნაწილების კერძო სახელები, როგორადაც: 1) ქართლი 2) შუა ნაწილი საქართველოსა, 1469 წ. საქართველოს გაყოფის შემდეგ — რუსულად კარტლანად და კარტლინებად წოდებულნი, 2) კახეთი, რუსუ-

христианства въ Грузіи въ 1 т. 3 вып. Древн. вост. моск. археол. общ. за 1893 г. Составъ и источники начальной груз. лѣтописи. Журн. мин. нар. пр.

1) ბროსეს აზრით ვიკი მრავლობ. რიცხვია სიტყვისა ვიკ და წარმოსდგება სომხური ლექსიდან ვერ, ი-ვერა — ზემოთ, ზევით. იხ. ავტორის Introduction 1 ნაწ. გვ. IV. შეადარე უცნაური ეტიმოლოგია შოპენისა, რომელსაც ირი, აირ-ი — დამ გამოყავს „ვიკ“ და აქედამ ლათინური vir — მამა — კაცი. Нов. зам. на древн. истор. Кавказа и его обитателей И. Шопена გვ. 204 და სხ.

2) შოპენს თავის ახირებული ეტიმოლოგიით ქართლი გამოჰყავს „ლექსიდგან კარ — იდამ, რაც ნიშნავს ქალღიურად რქიან საქონელს და დაცულია ჩუდის კარელიაში; ის დაცულია აგრეთვე ადგილობრივ (ე. ი. ქართლში) ფორმაში ხარცი; ეს ის ხარება და კარები არიან, რომელნიც მტკვრის და იმის შენაკადების პირად დაბინავდენ და შეადგინეს ერი, რომელმაც განდევნა ყველა თავისი მეზობლები და, დროს გამოშვებით, ბატონობდენ და იწოდებოდენ ქართველებად.“ გვ. 211 და შემდ. ქართლი და კელტი — ამ ორ ლექსთ ერთი და იგივე მნიშვნელობა აქვს; იქნება ეს სახელები მათ დაერქვათ იმიტომ, რომ ქართველნი ცხოვრობდენ, მაშინ როდესაც მათი მეზობლები უბინაოდ დაეხეტებოდენ. და შორებულ აზიის მცხოვრებნი ქართა სახლს, სადგურს უწოდებენ.... კიდევ უფრო ზევით ჩრდილოეთში „კორ“ ნიშნავს შინაურ ირემს, აქედამ — კორიაკის ერი. ბრახმანებში (ინდოეთში) კარა — სპილოს ჰქვიან; პენიკური (აფრიკაში) კარტაგენა ნიშნავს დედა-ქალაქს საბინადრო ცენტრს. რაც

ლად კასტია, კასტინცი, 3) იმერეთი, რუსულად იმერეტია, იმერეტინცი; 4) ეგრისი, მენგრელაი, მეგრელაი, რუსულად მენგრელაი (სამეგრელო ყოველთვის შეკარშირებული იყო ქართველ ერთან). აქვე უნდა მოვიხსენიოთ 5) გურია და 6) მესხეთი ანუ სამცხე, შემდეგში სახატაბაგო, აწინდელი საზღვისხას მახრა, რომლის თითქმის ყველა ნაწილი რუსთ მეფეების სკიპტრას ქვეშ იმყოფება.

მკითხველი აქედამ დაინახავს, თუ რა მიზეზისა გამო ძველ დროის ისტორიაში მე ნიადაგ და თითქმის მარტო ქართულ საერო სახელ-წოდებას ვხმარობ და აქა იქ სომხურსაც, — რუსულ სახელებს კი-იშვიათად, გარემოების შეხედვისა გვარად, რის გამო ნაამბობს უფრო ადვილ გასაგებად ვხდი ¹⁾).

მიეტყებოდა ვახუშტის, რომელსაც ამგვარადვე ივერია ლექსილამ „ვერე“ (მოვერე) გამოჰყავდა და ბატონიშვ. დავითს, რომელმაც კოლხი და ქალი—ხი დად მიიღო, ის აღარ მიეტყებოდა შოპენს და ზოგიერთ ჩვენ თანამედროე ფილოლოგიის უცნაურ მკვლევართ, როდესაც შედარებითი ფილოლოგია სამეცნიერო წესზე დამყარებულია. წარჩინებული ენათა მეცნიერი ბიურნეფი სამართლიანად სწერს: „ამ გვარ მკვლევარ კაცმა უნდა შეუდგეს სიფრთხილით და შეადაროს ურთიერთს მხოლოდ ის ფორმები, რომელთა კეშმარტი ბუნება ორისავე მხრით ნათლად არის გამოკვლეული. ჯერ კიდევ ბევრს არ სწამთ შედარებითი ფილოლოგია და, თუ ამ მეცნიერების მკვლევარნი სასტიკ სიფრთხილეს არ გამოიჩენენ სხვა და სხვა შედარების და დასკვნის დროს, მაშინ ხსენებულ ურწმუნობას ფილოლოგიისადმი საფუძველი მიეცემა“.

¹⁾ ავტორის აზრი ფრიად მოსაწონად მიგვაჩნია ისტორიულ და გეოგრაფიულ აღწერაში. შემდეგში, როდესაც ზეპირგარდმოცემა თან და თან-იკარგება ერში, ეს შეცვლილი და ახლად გამოგონილნი სახელები ბევრს ებებს დაბადებენ და დააბნევენ მკვლევართ და მკითხველებს. აი, რას სწერს სამართლიანად ამის შესახებ ანდრიევსკი, კარგად ცნობილი ჩვენში თ. ვორონცოვის დროს: „მიუხდომელობის ასაშორებლად და არეუ—დარევის მოსასპობლად, რომელიც მომავალში ადგილების გამოკვლევაში ასე ადვილად შეიძლება მოხდეს, მე ვფიქრობ, რომ არამცთუ სასურველი,

საქართველოს ისტორია 1469 წლამდე.

ქართველები ძველი ზეპირგარდმოცემით თავის მამამთავრად ქართლასს, თარგამოსის შვილს, ნაქს შვილის შვილს იაფექტის შთამომავლობიდან აღიარებენ ¹⁾. ზაზალონის ენების შერევის შემდეგ 3317 წ. დასაბამიდან სოფლისა 2191 წ. ქრ. შ. წინეთ ქართლასმა ²⁾ დასტევა სომხეთში თავისი ძმა ჭაოსი, სომეხთ წინაპარი, გარდავიდა ჩრდილოეთში და დაემკვიდრა თავის მამის, თარგამოსის მიერ მიცემულ მხარეში, რომელიც მდებარეობდა მდ. ივრის, ზაშაჯის მთის, შავი ზღვის, ლისის და კაკკასიის მთების შუა ³⁾. იმავე დროს ორი მისი ძმა

არამედ მრავალთა მიხეზთა გამო ძლიერ სასარგებლოც იყოს ძველი სახელები აღვადგინოთ. მას, სხვათა შორის, შემდეგი მაგალითი მოჰყავს: „იმ მკირე მდინარისაგან, — რომელიც აბანოს უელის, — ხეობას და თვით აბანოს ახლაც ოცხის აბანოს უწოდებენ. ხოლო რუსებმა ამის მიუხედავად მთელს ხეობას მიათვისეს სხვა სახელი, რომელიც მას წინეთ არაოდეს არ ერქვა და რომელიც მათ სოფ. აბასტუმნიდამ შემოიღეს. Главнѣйшія изъ Карталинскихъ минеральныхъ водъ. Э. Андріевскаго 1852 г.

¹⁾ დაბადების თქმით თოგორმა, თორგუმაზ (იგივეთ არგამოს) იყო ძე ღამერისა იაფექტის ძისა. (დაბ. თ. 10).

²⁾ რუმიანცევის მუზ. ქ. ცხ-ბით პირველ ძმას ერქვა ქართლოს, მეორეს ჭაოს. ქართლოს იყო ყოველთა ზედა უხუცესი და უმთავრესი და ესრეთა პატივსა სცემდენ ყოველნი ძმანი მისნი, ვითარცა მფლობელსა თვისსა.

³⁾ ბატონიშვილი თეიმურაზი უხევენებს ქართლოსის წილს შემდეგ საზღვრებში: აღმ. ზღვა გურგენისა, დასავლ. ზღვა პონტოსისა, სამხრ. მთა დაწყებული პონტიის ზღვის მახლობელ

დაესახლენ: ჭკრასი იოკს და ჯღაჯანს შუა, ეკრასი — რიონის ხეობაში და შავი ზღვას ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაპირზე. უკანასკნელთაგან წარმოსდგენ ჭკრეთლები, რომელნიც დაემკვიდრენ ეხლანდელ სიღნაღის მაზრაში, და მეგრელები — სამეგრელოს და სამურზაყანოს მკვიდრნი. ამ გვარად სამი ძმის სამფლობელო შეიცავდა მტკვრის მთელს ხეობას სათავიდან ალაზნის შესართავამდე, აგრეთვე რიონის მთელს ხეობას ზოგიერ მთიულ მდინარეებით, რომელნიც ჩრდილოეთით შავს ზღვას ერთვიან და ამასთანავე — ჩრდილოეთ ნაწილს მდ. ჭკრასის ხეობისას, — სადაც ეხლაც ქართულს ენას ხმარობენ. მაგრამ ადვილად შესაძლებელია, რომ იმ ჩვენგან დაშორებულ დროს თარგამოსას ოჯახი ერთ საზოგადო ენას — საგონებელია — სომხურს ხმარობდა ¹⁾.

მრის ზეპირგარდმოცემით ამ დროს მხოლოდ ერთი დიდი შემთხვევა მოხდა იეკრასში. — ეს იყო ბრძოლა ნებროთთან, სპარსეთის პირველ მფლობელთან (რომელსაც მთელი

ტრაპიზონისა და მუნით წამოსული განჯის საშუალ არზრუმისა და ბასსიანისა და ყოველი საზღვარი სამცხე-საათაბაგოისა ვიდრე დიდის სომხეთის საზღვრამდე, მთამდე მასისისა და მთითა საშუალ ერივნისა და საქართველოისა, რომელნიც მიიწვიან ვიდრე მდ. არეზისა. ჩრდილოეთად საზღვრამდე რუსეთისა და მცირე თათართა; საქართვე. ისტორია გვ. 27.

¹⁾ ავტორი ამ დასკვნას ამყარებს მის მიერ გამოცემულ „ქართლის-ცხოვრებაზე“, ხოლო რუმინაცოვის მუზეუმის ქართლის ცხოვრებაში და ზოგიერთ სხვა დედნებში, აი, რას გარდმოგვცემენ; „აქამომდე ქართლისიანთა ენა იყო მხოლოდ ქართული, რომელსაც ზრახვიდენ; ხოლო ოდეს შემოკრბეს ესე ურიცხენი ნათესაენი ქართლსა შინა, მაშინ ქართველთაც გარყვნეს ენა თვისი და ამით ყოველთა ნათესავთაგან შეიქმნა ენა მორთული. დიმი ბაქრაძის ისტ. საქართვე. 1889 გვ. 63. შენიშენა.

დასავლეთ აზიის დაპყრობა სურდა). თარგამოსის თემებში¹⁾ ჰაოსის წინამძღოლობით შეერთებულებმა, მოჰკლეს ეს აზიური ხელშეიფე და გაფანტეს იმის ჯარი 3388 წ. დასაბამილამ სოფლისა, 2120 წ. ქრ. შობამდი.

ამის შემდეგ ქართლსა წავიდა თავის სამფლობელოში და დაიწყო ციხის შენება მთაზე, რომელიც მტკვრის სამხრეთ ნაპირზე მდებარეობს იქ, სადაც არაგვი შეერთვის მას. ამ მთას ქართლოსის აქ მყოფობისა გამო დაერქვა სახელად ქართლის მთა, სადაც შემდეგ იყო აწმწი: ხოლო იქ ახლო მომდინარე ღელეს უწოდეს ქართლის-სეკა ე. ი. ქართლის მდინარე. იმ მხარეს კი, სადაც ქართლოსის შვილები დამყარდნენ, დაერქვა ქართლი, სქართველო და თვით ერს — ქართველა.

ქართლოსმა აგრეთვე ააგო არზის-ციხე,²⁾ ახლანდელი სამშვილდე და მტკვრის-ციხე, შემდეგში წოდებული ხუნანად და უის-უჯად იქ, სადაც ხრამი ერთვის მტკვარს³⁾. ქართლოსი დამარხეს ქართლის მთაზე, ხოლო იმის რომელს მხარეზე, ჯერ

1) რუმინაცოვის მუზეუმის ქართლის ცხოვრებით: „... განუყო თარგამოს ქვეყანა და ნათესავი თვისი რვათა მათ გმირთა; ხოლო ქართლოსს მისცა უფლება ექვსთა ძმათ ზედა და ჰაოს მეფობდა თავისსა ნაწილსა და ემონავებოდა და აძლევდა ხარჯსა მეფესა ასურასტანისასა... და ჰაოს ევედრა ქართლოსსა და სხვათა ძმათა თვისთა, რათა შეეწიენეს მას განთავისუფლებად თვისის ნაწილისა ასურასტანის მოხარკეობისაგან... ხოლო ნებროთ ახდა ერთსა გორსა ზედა ზრახვად ჰაოსისა და ეტყოდა დამორჩილებასავე მისსა... ხოლო ჰაოს რა მიეახლა ნებროთს ღალატით სტყორცნა ისარი და მოკლა ნებროთ“. შეადარე ეს ნათქვამი ბატონი-შვილის თეიმურაზის ისტორიას გვ. 27: „პირველი ნათესავთ-მთავარი ყოველთა ნათესაობათა თვსთა ზედა იყო ქართლო (ესე იგი ქართლოს), მფლობელი ძმათა, ძეთა და ერთა მათთა ზედა და შთამომავლობითა რომლისათვის ქართლოს იწოდებოდა ნათესავთ-მთავართა მთავრად“.

2) ციხე ორბითისა, იგივე ორბეთი არს. ბატონიშვ. თეიმურაზი.

3) მდაბიონნი რუსთავისა ნაგებებს უწოდებენ, აწ დარღვეულ არს იგი. idem.

გამოკვლეული არ არის; იმის სიკვდილის შემდეგ მისმა მემკვლევებმა ორი ციხე ააგო: „დედა-ციხე“ კახეთში და რიშა, რიშის თავი ანუ ბოსტან-ქალაქი მტკვრის მარცხენა ნაპირზე მტკვრის-ციხის მახლობლად. ქართლოსის შეილები განიას, გუხას და კასას დაესახლენ იმ მხარეებში, რომელთაც აქამომდე უწოდებენ განიას, გუხეთს და კასეთს; ხოლო მათში უფროსმა, მცხეთოსმა ააშენა მცხეთის ციხე იქ, სადაც არაგვი შეერთვის მტკვარს, არმაზის მთის პირ-და-პირ და საიდანაც საკუთარი იმის სამფლობელო იწყებოდა არაგვის მარჯვენა ნაპირიდან და იმ მხრიდან, სადაც ახლა ქ. ტფილისი არის სპეკის ანუ შავი ზღვის პირამდი.

მცხეთოსს სამი შვილი ჰყავდა: ოძრასოს, რომელმაც სიმეგრენი ოძრსე ¹⁾ და თუხარასი ააგო მთიან და კლდოვან მხარეში ტასის-გარის ²⁾, ეხლანდელ ბორჯომის ხეობისა და შავი ზღვის შუა; ჯაკასოს, წუნდის და არტანის დამაარსებელი — მტკვრის სათავის ხეობაში; უფლას, უფლის-ციხის, ურბნისისა და კასპისა დამფუძნებელი, რომლის საკუთარი სამფლობელო არაგვიდან და არმაზიდან დაწყებული ტასის-კარამდი იყო. მცხეთოსი და იმის საკუთარი შთამომავლობა ითვლებოდა ქართლოსის ნათესავთა მიერ უმთავრეს მამასახლისად ანუ პატრიარქად მთელის ქართლისა.

მთმცა ხშირად ასტყდებოდა დავა და ცილობა მცხეთოსის სხვა და სხვა შთამომავალ გვართა შუა, ისინი მაინც ყოველთვის გარეშე მტრის წინააღმდეგ მცხეთის მამასახლისის წინამძღოლობით შეერთდებოდნენ ხოლმე, და ნიადაგ ფიცულობდნენ საერთო თავიანთ ნათესავთ-მთავარს, ქართლოსის საფლავს. გარნა შემდეგში მათ დაივიწყეს ერთ არსი ღმერთი და თაყვანს სცემდნენ მზეს, მთვარეს და შვიდ ვარსკვლავს.

რასაკვირველია, ერის ამ ზეპირ-გარდმოცემას ჩვენ ვე-

¹⁾ ეხლანდელი ოცხე (ოძრხზე ანუ აბასტუმანი).

²⁾ ეხლანდელი ტაშის-კარი.

რატორით ვერ დავამტკიცებთ, მაგრამ ჩვენ დიდს სიმკაცრეს გამოვიჩინებთ, თუ უარყავით ზოგიერთ იმის ნაამბობთ დილიც, მით უმეტეს, რომ ის არ ეწინააღმდეგება უკვე ცნობილთა და დამტკიცებულთ ფაქტებსა.

ძართლოსის მოდგმის დამკვიდრების შემდეგ ალექსანდრე მკედიანის კავკასიაში შემოსვლამდე ათას ხუთასზე მეტმა წელმა განვლო და ამ დროს ისტორიკოსები თითქმის სრულიად არ იხსენიებენ არც ივერიელებს და არც მათ მხარეს. ამბობენ, რომ 3801 წ. დასაბამიდან, 1647 წ. ქრ. შობამდი თარგამოსის თემნი შეესივნ საზარებს, რომელნიც კავკასიის ჩრდილოეთით ცხოვრობდნ და ააოხრეს ისინი. თავის მხრით საზარებმაც, როგორც კი წამოიკეთეს ამ საშინელ დარბევის შემდეგ, არ დაიგვიანეს ზედ დაცემა კავკასიის აქეთა მხარეზედ; გაძარცვეს და ტყვედ წაიყვანეს აქეთა მხარის მკვიდრნი, აიღეს ყველა ციხეები ერიშით, გარდა შიდა-ქართლისა, რომელნიც მდ. მტკვრის და ეგრისის ჩრდილოეთით მდებარეობდნ; დასასრულ—დაადგეს ამ მხარეს ხარკი; რის გარდახდევინება მით უმეტეს უადვილდებოდათ მათ, რომ ორივე გზა, მიმავალი სამხრეთისაკენ, კარგად შეისწავლეს: დარაჯანისა მდ. არაგვის დაყოლებით და დარუბანდისა კასპიის ზღვის ნაპირად. პირველ შემოსევის დროს საზარების მფლობელის ერთმა მხლებელმა, ვინმე უობოსმა ¹⁾, საჩუქრად მიიღო ყველა ტყვეები, წარტაცებულნი ქართლიდან და სომხეთიდან (ჩრდილოეთ იმის ნაწილიდან) და დაესახლა ერთად იმათთან იმ ხეობებში, რომელნიც უმთავრეს კავკასიის ქედის შუა მდ. ლომეკის ანუ თერგის დასავლეთით მდებარეობენ. ეს უობოს შეიქნა დამაარსებელი და ბატონი იმ ერისა, რომელიც იმის სახელით შემდეგში წოდებული იქნა ოსკუბად, ანუ ოსკუბად, ვინაიღებნ იმ მხარეს, სადაც ისინი ცხოვრობენ, ქართულად ოსეთი ჰქვიან. ეს

1) თეიმურაზით „ობოს“.

თქმულება მით უფრო დასაჯერებელია, რომ ოსურნი ენა სწავლული ენიდამ არის წარმომდგარი და სომხურთან ერთი ფესვისა არის.

ამბობენ აგრეთვე, რომ ფერუდინმა ¹⁾, სპარსეთის მეფემ ფიშადაღანის დინასტიიდან, დაიპყრა კავკასიის მთების სამხრეთით მდებარე მხარე, დაადვა მას ხარკი და თავისი ერისთავები ე. ი. მმართველები დააყენა. ერთმა ამ ერისთავთაგანმა აზდამოსმა ²⁾ ყველა ხაზარები ქართლიდან განდევნა, დარუბანდს ცხესე აავო, მცხეთა გაამაგრა, აზმაზს ქვიტკირის გალავანი შემოაგლო და პირველად მან ასწავლა ქართველებს ამ გვარი შენობის აგება. ეს მოხდა დაახლოებით 3901 წ. დასაბამიდან, 1607 წ. ქრ. შობის წინეთ. ფერუდინის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთში არეულობა მოხდა და ქართველებმა ამ დროს მოახერხეს სპარსელებსგან განთავისუფლება და მეოთხე იმათგან დადგენილი კრისტოფო მოჰკლეს. ხოლო ის მხარე, რომელიც მდ. კურისის ე. ი. კნგურის იქით მდებარეობდა, დარჩა ისევ ბერძნების მფლობელობაში და ჰერეთი—სპარსელების ხელში.

რასაკვირელია, ამ ძველ დროის ამბავებში ყოველთვის ვერ ვიხელმძღვანელებთ სპარსული ისტორიის ჩვენებით, მაგრამ ძლიერ დასაჯერებელია, რომ სპარსეთის მეფენი მაშინაც ცდილობდნენ დაეპყრათ მშვენიერნი და ნაყოფიერნი ხეობანი, კავკასიის მთების ძირში მდებარენი, და აგრეთვე ისიც, რომ აქ დასახლებულნი სუსტნი მკვიდრნი ყოველთვის ვერ ახერხებდნენ თავის დამოუკიდებლობის დაცვას მძლავრი ჩრდილოეთის და სამხრეთის მეზობლებთაგან.

ხოლო ამ დროსვე ბერძნების შემოსვლა შავი ზღვის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის ნაპირზე აიხსნება შემდეგის სანახევროდ ზღაპრულის ნაამბობით: ზეპირ-გადმოცემა გვიამბობს,

¹⁾ ქართლის ცხოვრებით აფრიღან, თეიმურაზი აფრიღან, ფრიღან.
²⁾ ქ. ცხ—ებით არღამ.

ვითომც კვაპიტას მეფემ სეზოასტრის დიდმა დაიპყრა ზღვის პირად მდებარე აზია, ხმელეთით და ზღვით, და ვისი ჯარი თვით შეიყვანა კალხიდაში (სამეგრელოს ძველი კლასიკური სახელია), და იქ ახალშენებიც დააფუძნა. ამ ჟამსვე ბერძნები გამოელაშქრენ კალხიდაში, რის საბაბად ვითომც ოქროს მატყლოვანი ვერძი იყო, წარმოტაცებული კლჯადამ ვინმე ფრაქსის მიერ, რომელიც გარდმოიხვეწა თესალადამ. ბერძნებსა წინამძღოლმა, ასონმა მისანის მედეას¹⁾ შემწეობით ხელთ იპყრა საწმისი და თანამოგზაურებითურთ (არგონავტები) წავიდენ ზღვით ჩრდილოეთისაკენ. აქ ზღვის პირად მან რაოდენიმე ახალშენები დააარსა — სახელდობრ: დარსკურაჲ, ეხლანდელი ისკურაჲ, იზგაურ, ისკურჩე სოხუმის ციხის მახლობლად. რასაკვირელია, აზგანაუტების მოგზაურობა, მომხდარი დაახლოვებით 1200 წ. ქრ. შობამდი, დაწვლილებით არ არის გამორკვეული; მაგრამ, როდესაც ჩვენ კარტაჲსე, რომლითაც ბერძნებს გმირებს გაუვლიათ, განვიხილავთ მდინარეებს და ადგილებს, რომელნიც თანამედროენი და მერმინდელნი კლასიკურ პოეტების ლექსებში იხსენებიან, უნებლიეთ გვებადება აზრი, რომ აღნიშნულ დროს ბერძნებმა დაათვალიერეს კალხიდა ან ომის და ან სააღებ-მიცემო მიზნით და იწყეს მტკიცედ გამაგრება ევკსინის პონტის²⁾ ჩრდილოეთ მხარეზე. ეს სრულიად კმარა გასამართლებლად ზემოხსენებული ზეპირგარდმოცემისა, რომელიც როგორც ქართულებს, ისე ბერძნებს შორის აქამომდე დაცულია.

3993 წ. დასაბამიდან სოფლისა სპარსეთის მეფემ, ქეკა-
 ჰუსმა³⁾, ჭაიანის დინასტიის შთამომავალმა, დაემკვიდრა რა თა-

1) თეიმურაზით მედია.

2) შვი ზღვის.

3) ქეკაოს ქ. ცხ.-ებით, ქეკაოზ, (ქეკაოს ვ. მეფ. ქ. ც-ბ.) თეიმურა-
 ზით, დიმ. ბაქრადით ქეკაოს — ლეკეთში მგრძობლისაგან დაბრმავებული —
 არის ქაი-კაოსი ანუ ქიასკარი, (ციასკარი) რომელიც ცხოვრობდა მე-VII
 საუკ. ქრ. შ. წ. საქ. ისტ. გვ. 68.

ვის ტახტზე, ხელახლავ დაიპყრა კაკასიის მხარეები; მან, აგრეთვე თვე გაილაშქრა ლეკებსე და, შემდეგ რაოდენიმე წლისა, აღმო სავლეთის თურქებსე, მაგრამ იმათგან იძლია. ამის მიმხედ-ველნი თარგამოსის თემნი აღუდგენ მას და განთავისუფლდენ სპარსეთის დამოკიდებულებისაგან. ქეკაპოსმა შემოიკრიბა ღონე და დაამარცხა თარგამოსიანები, რომელთაც ისარგებლეს, დაახლოვებით 4084 წ. დასაბამიდან სოფლისა, მტრის დაუძლეუ-რებით, განდევნეს ის და დაიცივეს თავის დამოუკიდებლობა.

შემდეგ ამისა რაოდენიმე საუკუნემ განვლო, ხოლო ჩვენ ამა ჟამისა დაწვლილებით და დროს აღნუსხვით არ ვიცით, რა მოხდა საქართველოში. აქამომდე დაცული „ქართლის ცხოვ-რება“ მოგვითხრობს გარდმოსახლებულებზე, რომელნიც სხვა და სხვა ქვეყნებიდან შემოვიდნენ ამიერ კავკასიაში, დააარსეს ქალაქები და სიმაგრეები და შეიქნენ მამა მთავრებად ეხლან-დელ მძლავრ გვარებისა.

ქართლის მატანე მოგვითხრობს, რომ სპარსეთის მეფის ქეკაპოს შვილის ქაიხოსროს დროს რაოდენიმე თურქებს¹⁾ ოჯახი, დევნილი ამა მეფისაგან კასპიის ზღვით და მდ. მტკვრის აუოლებით ავიდნენ ქართველების დედა-ქალაქამდინ, მცხეთამდე, შე-ვევდრენ მამასახლისს დასასახლებლად ადგილის მიცემაზე და აღუთქვეს ქართველებს თავის მკერდით დაცვა სპარსელების მტრობისაგან. მათი თხოვნა შეწყნარებულ იქნა და ამ გვარად ისინი დაესახლენ და სიმაგრეები აიშენეს სარკინეს²⁾ მღვიმეებში, მცხეთის დასავლეთისაკენ. მეორე თქმულებით ეს გარდმოსა-ხლებულნი თურქები კი არა, არამედ უფლისწულები ყოფილან ჩინეთის სამეფო გვარისა ჯენ-ბაჟურისა. ისინი დიდის ჯარით შემოვიდნენ ქართლში ჩრდილოეთით დარაჯანის კარით და

1) ბუნთურქნი ნათესავნი სასტიკნი. მოქცევაჲ ქართლისაჲ. სამი ისტ. ხრონ. ექ. თაყაიშვილისა გვ. 1.

2) ციხე-დიდი სარკინისა ძეგვის მახლობლად ხევში მდებარებს; ნან-გრევი მისი ეხლაც მოჩანს. ხრონიკები ჟორდანიასი გვ. 11. შენიშვნა 14.

ითხოვდენ აგრეთვე თავშესაფარს და დასასახლებლად იმავე პირობითა, როგორც თურქნი. მამასახლასი ხალხს და იმის თანახმობით მისცა მათ ორბეთის-ცისე, ეხლანდელი სამშვილდე, რომელშიაც ისინი დაესახლენ ორბელაანას ანუ ჯამბაკურ ორბელაანას წოდებით. ორბელიანები შეიქნენ საქართველოში შემდეგ მეფისა პირველი თავადები. როდის მოხდა ეს შესანიშნავი ამბავი, ყოვლად შეუძლებელია გარდაწყვეტით ვუჩვენოთ; ჩვენ ვიცით მხოლოდ მატეანიდან, რომ ის იყო დაახლოვებით ათასი წლის წ. ქრ. შ.

ვიცით აგრეთვე, რომ ისრაელის სამეფოს დამბობილად საღმანასარის მიერ 821 წ. ქრ. შ. წ. და იერუსალიმის აღების შემდეგ ნაბუქოდონოსის მიერ 607¹⁾ ქ. შ. წ. დიდი რიცხვი ებრაელებისა ტყვედ წაიყვანეს ასურეთის ჩრდილოეთის ნაწილში. იმათგანი ზოგი მიდიაში, ეხლანდელ ადრბეიჯანში და ზოგი ექვსინის პონტის სამხრეთ ნაპირებზე ე. ი. გურიაში დაესახლა. ამ უსაცილო, ყველასაგან მიღებულ ფაქტისაგან, უეჭველად წარმოსდგა ის ისრაელების განმრავლება, რომელსაც ეპოვებ ეხლა დასავლეთ საქართველოში. ქართულ ზებირგადმოცემით რაოდენმე ებრაელი მცხეთის პირდაპირ, არაგვის გაღმა მხარეში, დაემკვიდრა და ქართლის მამასახლისის ქვეშევრდომობა მიიღო, რისგამო ამ მხარეს უწოდეს სერკი ე. ი. მოხარკე მხარე²⁾. სპარსეთის ჩრდილოეთ მხარეში ებრაელების დასახლებას მოჰყვა აგრეთვე შესამჩნევი ბედი სომხეთისათვის და საქართველოსათვის. როდესაც ისრაელები ასსურეთში მივიდნენ, სომხეთის მეფემ სრადშემ იმათ დამპყრობელს ერთი

¹⁾ მსოფლიო ისტორიაში იერუსალიმის აღების დროს—ნაბუქოდონოსორის მიერ ანუ როგორც ნამდვილ ტექსტში, ესრედ წოდებულთ ლურსმულ ანუ სოლის გვარ წარწერებში, მას უწოდებენ ნაბუ-ქუდურ-უსსურად, რაც ნიშნავს „ნაბო—დაიცევ გვირგვინი,“—უჩვენებენ 587 წ. ქრ. შ. წ. და არა 607, როგორც ავტორი სწერს.

²⁾ დავით რეკტორით ხერკი არის საგურამო.

ისრაელი შამხათა გამოსახვა, მიიღო იგი დიდის წყალობით და მიუბოძა მას თარხნობა და სპეკიას მამულები მახრაში, რომელიც საზღვრავს სამეგრელოს და სამცხეს. ამ შამხათის სახლეულობა ძლიერ გამრავლდა სომხეთში და ამის შთამომავალი იყო ვინმე ბაგრატი, რომლის სახელით შამხათის მთელი შთამოება იწოდებოდა. ესენი იყვენ დიდებულნი ბაგრატიანთა, რომელნიც სომხეთში მეფის შემდეგ პირველ გვარს წარმოადგენდენ და რომელნიც შემდეგში სომხეთის და საქართველოს ტახტზე ავიდნენ. ეს ბაგრატიდების გვარი ჩვენ დრომდე არსებობს და ქვეყნიერებაზე ყველაზე უფრო ძველი სამეფო დინასტიას წარმოადგენს. ეს უსაცილო ფაქტია, დამტკიცებული მრავლის ექვ-მიუტანელ საბუთებით, კრიტიკულად განხილული და შემოწმებული.

ამ ეპოქაში ივერია ხან სპარსეთის დამოკიდებულების ქვეშ იმყოფებოდა და ხან განთავისუფლდებოდა მათგან. ამიტომაც მოგვითხრობენ, რომ სპარსეთის მეფემ კაიხანის გვარისა შთამომავალმა სპანდატ-ჩკაღმა ე. ი. ფოლადიანმა ხელახლად იმის დამორჩილება განიზრახა, მაგრამ თავისი ძალ-ღონე უნდა მოეხმარა მემამოხე აღმოსავლეთის თურქების წინააღმდეგ, რომელთაც ის კიდევ მოკლეს. იმის შვილმა ხაჰმან, რომელიც უთუოდ დასავლეთის ისტორიკოსების გაჩინა უნდა იყოს, ¹⁾ მთელი აზიის აღმოსავლეთი დაიპყრო და ივერიას ხარკი დაადვა 4978 წ. დასაბამიდან სოფლისა და 530 წ. ქრ. შ. წ. ზემოაღნიშნულიდან სჩანს, რომ ალექსანდრე მაკედონელის აღმოსავლეთში შემოსევის დაახლოვებულ ეპოქამდე ივერიის ძირითად მკვიდრს შეადგენდენ უმეტესად ქართველები და სომხები, თარგამოსის შთამომავალნი, და რომ ეს მხარე იყო სავანედ მრავალ უცხო ტომთათვის, სახელდობ: სპარსთა, ბერძენთა, ხაზარ-

1) „ბაჰმან მეფე სპარსთა კიროს გინა კირ“. ვახუშთი. საქ. ისტ. გვ. 35. კვიროზმა მოიწია ივერიად აღვილთა შინა“. თეიმ. ისტ. გვ. 106.

4) ს. კ. ...

თარცა სანახევროდ მთიულმა ხალხმა, შეურაცხყოფისათვის მაგიერის გარდახდა და მტრისათვის სისხლის ზღვევა იკოტუნა. ეს ისეთი ზნე-ჩვეულებაა, რომ ვერც ერთს მართებლობას ამდენს ხანს იმის მოსპობა კორსიკას კუნძულზე და კავკასიის ყველა ტომებში ვერ მოუხერხებია.

მაგიერად წარსულიყვენ იგინი ბრძოლად მტერთა“. „ესე ვითარი ჩვეულება მოთხრობასა შინა გარდასხვაფერსიტყვედა და ითქვა სხვებრ, რათა ქრისტეს სირწმუნოებასა ზედა მოქცეულთა ერთა შეიძულონ ჩვეულებანი და ზენი წინა-პართა მათთა კერპთ მსახურებისანი „id. გვ. 55. შეადარე აგრეთვე სეხნია ჩხეიძის ნააბობი ქირმანის ახლოს მომხდარ ომზე ბატონიშვილის ლეევანის და ბელუჯთა ხანის შორის, „როდესაც ჩვენმა ყარაულმა გინებით მისცა პასუხი: „მოვიდა რისხვა ღუთისა თქვენზედაო, მობრძანდა საქართველოს თვალი ლეევან, ახლავს ქართველნი ჯარნი კაცის-მკამელნიო“. „შექმნეს ურვა დიდი ბელუჯთა. ეს კი არ იკოტუნდნ ორპოციოდე კაცი ქართველი გვახლდა, თითო ქათმის შექმაც არ შეგვეძლო, მაგრამ ჩვენმა ყარაულმა კარგი ტყუილი გამოიყენა, შეგვექმნა ჩვენ აქ სიცილი. გაიმარჯვა მაშინ ლევანმა“; თეიმურაზის თქმით, „ერნი აზიისანი, სპარსეთისა და უმეტეს უშორესთა ადგილთა მცხოვრებნი, უსწავლეონი და გაუნათლებელნი, რომელნიცა არიან მათ შორის, არა იტყვიულ არიან ამას ზედა, რომელ ქართველთა ნათესავნი არ იყვნენ კაცის მკამელ.“ id. გვ. 56. იხ. აგრეთვე ექ. თაყაიშვილის მოსახრობა: „ეს ზნე და ჩვეულებანი, რომელნიც ჩვენი ხრონიკის (ქართლის მოქცევის) სიტყვით ბუნთურქთ ჰქონდათ, ქართლის ცხოვრების შემდგენს ქართველთათვის მიუთვისებია, რათა ამით დაემცირებინა ქართველების წარმარება და კულტურა ქრისტეს სჯულის მიღებამდე“. სამი ისტორ. ხრ. გვ 2. ქართლის მოქცევა მოიხსენიებს ბუნთურქთ ანუ თურქთ შემდეგის სიტყვებით, რომელნიც მემატიანეს ქართველებზე გარდმოუტანია. „სასტიკი ბუნთურქნი... იებოსელთა ნათესავნი იყვნენ, ყოველსა კორციელსა სკამდენ, და სამარე მათი არ იყო, მკვდარსა შესკამდეს“.

აქვე საჭიროდ ვრაცხთ დაფურთოთ ბ. ექ. თაყაიშვილის კრიტიკული განხილვა შესახებ ვახტანგ მეფის „ქ.-ცხ.“ რედაქციისა, რომელიც ზემოთ გაკვრით მოვიხსენიეთ. ბ თაყაიშვილის გამოკვლევით „სუმბატის ისტორიის შექსოვა და შეკერება ქ.-ცხ. ტიქსტისათვის ვახტანგ VI რედაქციას ეკუთვნის“. —ვახტანგის რედაქციას ახლად შეუტანია ქ.-ცხ.-ში: 1) ვრცელი ისტორია იესო ქრისტეს კვართის მცხეთაში მოტანისა; 2) ღვთის-მშობლისადმი წილად ხდომა საქართველოს ქვეყნის მოქცევისა და ანდრია მოციქულის მოწვევა და ქადაგება საქართველოში; 3) ცხოვრება მურვანოზისა ანუ წმ. პეტრესი; 4) ცხოვრება ათორმეტთა სირიელთა მამათა; 5) დადგენილება მეჭვესე მსოფლიო კრებისა ქართველ კათალიკოსების სამწყსოს დამოუკიდებლობის შესახებ...; 6) ქრონოლოგიური ცნობები ტაველ ბაგრატიონებთ შესახებ...; 7) მოთხრობა დავით კურატ პალატის მიერ ბარდა სკლეროსის დამარცხებისა... 8) მოთხრობა და ცნობები სიმონ და

რაც შეეხება ენას, რომელზედაც ეხლანდელი ივერიელი
 ლაბარაკობენ, მისი ფესვი რომ გავსინჯოთ, ჩვენ დავრწმუნდებით,
 რომ იგი ყოვლის ექვის მიუტანელად ესრედ წოდებულ
 ინდო-ევროპიულ ენების გვარს ეკუთვნის, ე. ი., რომ უფრო
 გადაჭრით ვთქვათ, იგი მონათესავეა სომხურის და ძველ სპარსულ
 ენებისა და ერთად იმათთან დაკავშირებულია ძველ ინდიურ
 ანუ სანსკრიტულ ენასთან; ხოლო ამ ენებისაგან ერთი თვისე-
 ბით განირჩევა: ქართული მიმდევობა, როგორც სემიტური,
 ნიადაგ ასოთი მ-იწყება. ¹⁾

მელქისაძე კათალიკოსების შესახებ ბაგრატ III, გიორგი I და ბაგრატ IV
 დროს; 9) მცხეთის გუჯარი 1040 წ. 10) მოთხრობა, თუ როგორ ინახუ-
 ლა გიორგი მთაწმინდელმა კოსტანტინეპოლში ბაგრატ IV და მარიამ დე-
 დოფალი... 11) ცნობები ბაგრატის ასულის მართას გაგზავნის შესახებ
 საბერძნეთში... 12) ვახტანგის რედაქციას ეკუთვნის უეჭველად ზოგიერთი
 სიტყვები და ფრაზები, რომელნიც უძველეს ვარიანტებში არ მოიპოვე-
 ბიან... ნახე აგრეთვე მისივე ანალი ვარიანტი ნინოს ცხოვრებისა, გვ. X—
 XIV, XX, XXIV, LV შენ. I. LVII შენ. I.

1) ავტორის აზრი შესახებ ადგილისა, რომელიც ქართულ ენას
 უჭირავს ენების კლასიფიკაციაში, ერთობ გადაჭრით წარმოდგმულია. ეს
 აზრი პირველად ფილოსოფოსის ლეიბნიცის მიერ წარმოდგმული და
 შემდეგ პროფესორის ბოპპისაგან აღსარებული, ჩვენი თანამედროვე
 წარჩინებულ ლინგვისტების მიერ შეწყნარებული არ არის. ზოგნი, რო-
 გორც სახელგანთქმული მაქს მიულერი, ჩვენს ენას იმის იდიომები-
 თურთ მიაკუთნებენ თურანის ენათა გვარსა, სხვანი კი როგორც კლაპ-
 როტი, შლეიხერი, პოტტი, ბიურნუფი, ფრ. მიულერი
 გატტერიასი და სხვანი ევროპის წარჩინებულნი მეცნიერნი მას განსა-
 კუთრებულს გვარად რაცხვენ. გატტერიასის სიტყვით, „მომეტებული
 ნაწილი ქართულთა სახელ-არსებითა და ყველა მის ფესვთა ეკუთვნიან
 განსაკუთრებითს გვარსა, რომელსაც ჩვენ ვუწოდებთ ქართულ გვარად.
 თუ მომეტებული ნაწილი ამ სიტყვებისა იპოება სომხურ ენაში, ეს იმას
 ამტკიცებს, რომ იგინი სომხურს ენას შეუთვისებია ქართულის ენიდამ,
 რომელიც დიან გავრცელებული უნდა ყოფილიყო დიდს სომხეთში, ვიდრე
 არიელების შემოსევამდე“. ეს აზრი ჩვენ ჭეშმარიტებასთან უფრო დაახლო-
 ვებულად მიგვაჩნია. ამ სამს მიმართულებას, რომელიც შესახებ ქართუ-
 ლის ენისა ენათ მეცნიერებაში არსებობს, ჩვენ კიდევ უნდა დავუმატო
 მეოთხე მოსაზრება, წარმოდგმული არხეოლოგის ბაიერნის და არმე-
 ნისტის ნ. მარის მიერ. პირველი, ცნობილი ვითარცა სამთავროს მონო-
 ლიტების და სასაფლაოს ამომთხრელი, სამწუხაროდ ლინგვისტიკაშიაც
 ჩაერია და ქართველები თავის გამოკვლევით სემიტების მოდგმას მიაწერა.
 იმის უეციობა და უმეცრება ლინგვისტიკაში აშკარად დაანახა ქვეყანას კავკასიის

დასავლეთის ისტორიკოსები არა ვითარ ცნობებს, გვაძლევენ შესახებ იმისა, თუ ალექსანდრე მაკედონელმა დაიპყრა თვით ივერია, და ან თუ იყო ივერიაში ეს მთელი აზიის დამპყრობელი. ერთად ერთი კვანტ-ჰუტაუსა მოიხსენიებს, — ისიც გაკვრით, — სომხეთს, როდესაც ის მაკედონელების მიერ დაპყრობილს ქვეყნებს ჩამოთვლის. ივერიაზე კი სრულად არას ამბობენ, თუ ჩვენ არ ჩავთვლით ერთს სომხურს წიგნს „ალექსანდრეს ცხოვრებას“ და ქართულს მატეანეს. ჩვენთვის ესეც საკმაოა, ვინაიდან თვით ალექსანდრეს ანუ რომელიმე იმის სარდლის შემოსევა სრულიად არ ეწინააღმდეგება მას, რაც ჩვენ

ეტნოგრაფიის, გეოგრაფიის და დაღესტნის ენების წარჩინებულმა მკვლევარმა აწ განსვენებულმა ლ. ზაგურსკიმ. საოხუჯო კილოთი მან სასაცილოდ აიგდო ბაიერნი, რომელსაც დასამტკიცებლად თავის აზრისა, — ქართველების სემიტებიდამ შთამომავლობისა — სხვათა შორის, შემდეგი უმგვანო მაგალითი მოჰყავდა: ქართული ლექსი თარხანი წარმოსდგება ებრაულის სახელიდამ თარ-დამ, რომელიც აბრაამის მამას ჰქვიოდაო და ხან-დამ, სპარსული წოდებიდამ. — გამოდიოდა, რომ ვილაც თარს სპარსელებისგან ხან-ის მაღალი წოდება მიუღია. მაშინ როდესაც ჩვენ ვიცით, რომ თარხანი თურქული სიტყვაა, სელჯუკთაგან სპარსეთში შემოტანილი და ნიშნავს ხარჯის და დამოკიდებულებისაგან თავისუფალს. — ბ. ნ. მარმაც, ახალგაზნდა არმენისტმა, ამ ნაირივე აზრი ქართველების სემიტურ შთამომავლობაზე გაზ. „ივერიაში“ სრულიად დაუსაბუთებლად წარმოთქვა. ეს ხმა გარველდა და ამ ბოლოს დროს, ჩვენდა განსაცვიფრებლად, ჩვენ იგივე აზრი პროფესორის კრასნოვის (სვანეთში მოგზაურობის აღწერაში), Недѣля-ში ვიპოვეთ. ამ ნაირივე მსუბუქი მსჯელობა გამოიჩინა აფხაზურ ენაზე თავის „ისტორიულ-ფილოლოგიურ გამოკვლევაში“ ბ. გ. წერეთელმა, როდესაც ის ამტკიცებდა, რომ „აფხაზური ენა საკუთრად ქართველთა, ტომის ენებს უნდა ეკუთვნოდესო“. ჩვენ სრულიად ვეთანხმებით ბ. ა. ცაგარელის მოსაზრებას, რომ ჯერ აღრე არის დასკვნა, სანამ ქართული ენა შტოებითურთ (დილაექტებით, იდიომებით და კილოებით) ყოველის მხრით შესწავლული არ არის. ნამდვილი და სამეცნიერო საშუალება ამ ცილობის მოსასპობლად, რომელიც არსებობს აგერ ერთი საუკუნე ნახევარია, არის გულდადებით და ყოველის მხრით გამოკვლევა, — წინადადე აჩემებულის თვისების მიუხედავად, — ქართულის ენისა (განსაკუთრებით მის ფონეტიკისა) და მის მონათესავე იდიომებისა, — მეგრულისა, ქანურისა და სვანურისა — და აღდგენა შედარებისა და დედუქციის გზით ძველის ძველ ივერიულ ენისა, რომელიც საფუძვლად დასდებია ქართულ დარგის ხსენებულს ენებს. А. Цагарели, о грамматической литературѣ грузинскаго языка.

ვიციტ ამ დროის მომხდარ ამბავზედ სარწმუნო წყაროებიდან დიდი ჩვენც შეგვიძლია ქეშმარიტად ვიცნოთ ქართველების და სომხების ნაამბობი. ახსულის გამარჯვების შემდეგ ალექსანდრე უეჭველად დაედევნა დაწიფის სპარსეთის ჩრდილოეთ მხარეებში და იძულებული შეიქნა სომხეთი და შემდეგ ივერია დაეპყრა . . . . გვიმტკიცებენ, რომ ამ უკანასკნელში მან ექვსი თვის განმავლობაში შესძლო დაპყრობა ყველა სიმაგრეებისა გარდა თუხარისისა ¹⁾ და მტკვრის-ციხისა. სარკინეთში მცხოვრები თურქები არ დაემორჩილენ და წინააღმდეგობა აღმოუჩინეს მაკედონელებს, რომელთაც ამის გამო სარკინეთის იერიშით ალება განიზრახეს. ხოლო მკვიდრთ მალულად გათხარეს რბილი კლდე, რომელშიაც ქალაქი იყო გამოქვაბული და მთებში გაიქცენ. ამას შემდეგ მაკედონელებმა მთელი მხარე დაიფლეს, ყველა უცხო ტომები ამოსწყვიტეს, მათი ცოლ-შვილები ტყვედ წარიტაცეს და მართო ადგილობრივი მკვიდრნი, ქართლოსის შთამომავალნი შეიწყნარეს ²⁾.

1) კლარჯეთში.

2) თუმცა ავტორს შესაძლებლად მიაჩნია საქართველოს დაპყრობა არ ბელის ომის შემდეგ ალექსანდრე დიდის მიერ, თუმცა დიმიტრი ბაქრაძეც ამბობს, რომ „შესაძლებლად მიგვაჩნია საქართველოს დაქვერ არა თვით ალექსანდრეს მიერ, არამედ იმის ჯარისაგან,“ თუმცა ბ. გ. წერეთელიც გვარწმუნებს, რომ ალექსანდრე საქართველოში შემოვიდა, — რის დასამტკიცებლად მას მოჰყავს ის, რომ ახალციხის ახლოს ახლაც არის ერთი მთა, რომელსაც „კუროს-თავი“ ჰქვინა, რაც ბერძნულად ბუცეფალს ანუ ბუკეფალს, ალექსანდრეს საყვარლის ცხენის სახელს ნიშნავს — ვინაიდან სწორედ ამ ადგილს ეს ბუცეფალი მოუკლესო, — მაგრამ ჩვენ უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია თანამედროვე გერმანიის ისტორიკების გამოკვლევა, რომელშიაც ისინი ხსნიან კინტ — კურციუსის და სხვა არა სარწმუნო მწერლების თქმულებას მით, რომ მათ მიერ მოხსენებული კავკასიის მთა, ალექსანდრესაგან გარდავლილი ბაქტირიანს და არიანს შორის მდებარე ქედი იყო, იმ დროს კავკაზად წოდებული და არა ჩვენი კავკასიის მთა.

✓ ალექსანდრემ ივერიის მმართველად დაადგინა ინგო-ტრიკი აზონა ასი ათასი ბერძნის ჯარით ¹⁾ და დაუბარა მას გავრცელება ამ მხარეში მზისა, მთვარისა და ხუთთა ვარსკლავთა თაყვანის ცემისა, თითონ კი გაბრუნდა. ცოტა ხნის შემდეგ აზონმა დაანგრია მცხეთა და შესავალ გზების დასაცვლად დასტევა ქართლში მხოლოდ ოთხი ციხე-სიმაგრე: იმათგან პირველი იყო არმაზის ციხე, მეორე—არმაზის მთის ბოლოს, მესამე—მცხეთის მაზრის შესავალში და მეოთხე—მცხეთის დასავლეთისკენ. მანვე დაიპყრა მთელი საქართველო მდ. ბეჭდუჯამდე და სპერის ზღვამდე და სამეგრელო, და ამასთანავე ოსებს და ლეკებს ხარკი დაადვა.

✓ ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ 324 წ. ²⁾ ქრ. შ. წ. აზონმა მიუხედავად იმის ბრძანებისა ივერიაში კერპთაყვანის მცემლობა შემოიღო და გაფის და გაიმის კერპები ააგო; მან დაიწყო აგრეთვე მკვიდრთა შევიწროება და ბრძანება გასცა დაეხოცნათ ქართველები, რომელნიც სიმხნით და ვაჟკაცობით შესამჩნევნი იყვნენ.

იმ დროს მცხეთაში ცხოვრობდა ფარნაოზი, მცხეთოსის შვილის, უფლოსის ჩამომავალი, რომლის დედა ისპანელი ქალი იყო. ბიძა მისი სამარ, მცხეთის მამასახლისი, მაკედონელებმა მცხეთის ალების დროს მოჰკლეს; ფარნაოზი კი, სამი წლის ყმაწვილი, დედამ გადაარჩინა და კავკასიის მთებში შეხიზნა. როცა ის სამშობლოში დაბრუნდა, ნადირობაში სიმარლით და ცხოვრებაში სიბრძნით თავი გამოიჩინა და აზონსაც გააცნო

¹⁾ დავით რეკტორი თავის ეგზემპლიარზე ვახუშტის ისტორიისა სამართლიანად მიაწერს: „ვიდრე ათასნი. ხოლო სხვასა ქართლის მცირეს მატიანესა შინა სწერს მეისტორიე ქართლისავე ბერძენთ ორასისა მხედრისა დატევებასა ქართლად აზონითურთ, რომელიც ესე უკვე უფრო ჭეშმარიტ არს ორასისა მხედრისა დატევება“. ამ რიცხვსავე უჩვენებს დავით ბატონიშვილი თავის საქართველოს ისტორიაში.

²⁾ მსოფლიო ისტორიაში ალექსანდრე დიდის სიკვდილის წელს უჩვენებენ 323 წ. და არა 324 წ.

თავი. დედა მისი მუდამ ემუდარებოდა მას, რომ მაკედონელი მმართველის წინაშე მას თავი არ ეჩინა თავის ხასიათით და ნიჭიერებით.

ერთხელ ეხლანდელ ტფილისის მახლობლად კლდეებში, სადაც ის ირმებზე ნადირობდა, მას გზა დაებნა და იძულებული იყო ღამე კლდის ძირში გაეთენებინა; დილით რომ გამოიღვიძა, მან დაინახა გამოქვაბული, რომლის კარები ქვით ამოშენებული იყო და შიგ თურმე ვერცხლის და ოქროს მრავალი სიმდიდრე ინახებოდა. დედის და დის დახმარებით მან ხუთ ღამის განმავლობაში ყველა ეს საუნჯე გარდმოზიდა და ეს ამბავი აუწყა ქუჭს, ეგრისის ერისთავს, რომელსაც განუზიარა მან ნაპოვნი საუნჯე. თათბირის შემდეგ ქუჭთან, ფარნაჯაშმა ოსებში და ლეკებში ჯარები შეკრიბა, როცა აზონზე თავდასხმა გადაწყვიტა, და, ბერძნების განდევნის შემდეგ, სურდა მთელი ივერიის მეფედ აღეარა თავი. ეს მოხდა 5206 წ. დასაბ. სოფლისა და 22 წ. ალექსანდრე დიდის სიკვდილის შემდეგ. მოკავშირე საშველ რაზმით და ეგრისელ დიდძალ ჯარით მან ისე შეაშინა ბერძნები, რომ იმათგან ათასიოდე შემოიერთა. მთელი ივერია აღელდა. ფარნაჯაშმა აიღო მცხეთა და ოთხი ქართლის ციხე-სიმაგრეები და დესპანი გაუგზავნა სირიის მეფეს ანტიოქს. (სელევკ-ნიკატორს), რომელმაც მას გვირგვინი მიუბოძა და ბრძანება გასცა, რომ ყველა იმის (ანტიოქის) ქვეშევრდომნი მიშველებოდნენ ფარნაჯაშს. მაშინ აზონი კლარჯეთის მხარეში გაიქცა.

შემდეგ წელში აზონი წინააღმდეგა ფარნაჯაშს, რომელმაც ქართველ მხედრობის გარდა მეგრელები და ოსები შეკრიბა და რომელსაც თანახმად სირიის მეფის ბრძანებისა სომხის ჯარიც მიეშველა და ქაჯთა-ქალაქს, აწინდელ არტაანს მიაღდა. აქ მომხდარ სასტიკ ომში ბერძნები დამარცხდნენ და თვით აზონიც ომის ველზე მოიკლა. მაშინ ფარნაჯაშმა მოსაზღვრე საბერძნეთი ანძანძობადა და ეკლესიის მხარე მდ.

ევფრათის და ლიკის ¹⁾ სათავეებში დაიპყრა და კლარჯეთით დაბრუნდა მცხეთას გამარჯვებული და დიდძალი დავლის გამგებანი დიდრებული. ბერძნებს მხოლოდ მდ. ეგრის ანუ ენგურის იქითი მხარელა დარჩათ; ხოლო მთელი ივერია და სამეგრელო ფარნავაზმა დაიპყრა და იგი მეფედ აღსარებულ იქმნა. ²⁾

¹⁾ ლიკი ანუ ლიკოს ყიზილ-ირმაკია, აწინდელ განდერნის მახლობლად, სადაც შემდეგში ნიკოპოლოსი გააშენეს Mommsen. Hist Rom. t. VI.

²⁾ ქართლის მოქცევის ხრონიკით აზოჲ, რომელიც უდრის ქ. ცხ—რების აზონს, ყოფილა ძე არან ქართველთა მეფისა. ეს ხრონიკა პირველ მეფედ არანს, მეორეს აზოჲს, ძეს არანისას და მესამედ ფარნავაზს იხსენიებს. ხოლო არან ქართლის მეფე ყოფილა და არა „ტომით ბერძენი ძე იარედისისი“, როგორც ქარ. ცხ-ება გარდმოგვცემს მას. აქ მოგვყავს ბ. თ. ჟორდანიას მოსაზრება, ამ ახალ წყაროს აღმოჩენის შემდეგ გამოთქმული, ქართლში მეფობის დამყარების თაობაზე: სჩანს, რომ მცხეთა ყოფილა ცალკე სამეფო ანუ სამამასახლისო: ხოლო ქართლი სხვა სამეფო ანუ სამამასახლისო. ქართლის მეფემ ანუ მამასახლისმა აზომ, ძემან არან ქართლის მამასახლისისამან, ბერძნების მხარე დაიჭირა, უშველა მათ მცხეთის აღებაში და ამის სანუქედო მაკედონელმა მეფემ, გარდაგდო რა მცხეთის მამასახლისი სამარა, აზოს მისცა მცხეთა და დაუმორჩილა მასვე ყველა მწკრილ-მწკრილნი ტომნი ქართველთ ერისა. ამ ნაირად ბერძნებმა პირველად შეადგინეს ერთი სახელმწიფო ქართველთ ტომისაგან და დააყენეს აზო მეფედ. ამას შემდეგ აზომ გარდმოასახლა ქართლიდამ მცხეთას (მცხეთა იყო ნაწილი სარკინეთისა) თვსნი ნათესავნი და, კერპთმსახურთ ჩვეულებისამებრ, თან გადმოატანა სანათესაო კერპები ქართლისა—გაიმ და გაცი, —(პლ. იოსელიანის გაიმ და გაცი ნიშნავენ ბედნიერების და სიმდიდრის ღმერთებს.

Описание древностей г. Тифлиса გვ. 15 შენ. 13.), რომელნიც მოხსენებულნი არიან სხვა მრავალ წყაროებში.—მცხეთის წინანდელ მეფეთა ანუ მამასახლისთა შთამომავალნი კმაყოფილნი არ იქნებოდენ ამით და ეს უნდა ყოფილიყოს მიზეზი იმისა, რომ, რაკი ბერძნებს გავლენა სიქართველოში აღექსანდრე მაკედონელის სიკვდილის შემდეგ შესუსტდა, ამ ტომთაგან აღსდგა ერთი სახელით ფარნავაზ, რომელმაც ასურეთის მფლობელ ბერძენთა შემწეობით დაამხო ქართველთ მეფეთა მფლობელობა მცხეთაში, დაიბრუნა უწინდელი უფლება და დაიმორჩილა სხვა ტომნიცა“. თ. ჟორდანიას ქრონიკები, გვ. 13.

მაშინ ფარნაკაზმა თავისი სამეფო რვა საერისთავოდ და
 ერთ სასპასპეტოდ გაჰყო. პირველი საერისთავო მარგვესისა¹⁾
 იყო სამხრეთ იმერეთში უმთავრეს ციხე-სიმაგრეებით შო-
 რაპანათ და დამნათ;—მეორე საერისთავოს შეადგენდა კახეთი არა-
 გვის მარცხენა ნაპირზე და შესდგებოდა კახეთისგან და კუხე-
 თისგან;—მესამე საერისთავო იყო სუნანისა ანუ გარდაბანისა მდ.
 ბერდუჯილამ (ეხლანდელ ქციილამ) ქ. ტფილისის მაზრამდი;
 მეოთხე საერისთავო იყო სამშვილდისა, რომელიც ტაშირის და
 აბოცის მხარეთაგან შესდგებოდა მდ. სკვირეთილამ²⁾ მიყოლე-
 ბული მთამდე; მეხუთე საერისთავო იყო ჯაკახეთისა—წუნდაში ფა-
 რავანის ტბილამ მდ. მტკვრის სათავემდი; მეექვსე—ომძისისა, ტა-
 შის-კარილამ, ეხლანდელ ბორჯომის ხეობილამ, არსიანის
 მთამდი და ექვსინის პონტამდი სამცხის მხარეში; მეშვიდე სა-
 ერისთავო იყო კლარჯეთისა არსიანის მთილამ ზღვამდე; მერვე—
 კვრისისა, ეხლანდელი სამეგრელოისა მდ. რიონამდე³⁾. ბო-
 ლოს, საშვალ სასპასპეტო შესდგებოდა იმ ადგილებილამ, რო-
 მელნიც ეხლანდელ ქ. ტფილისის, მდ. არაგვის და ფარავანის
 ტბას შუა მდებარებენ, და რომელთაც მაშინ შიდა-ქართლს
 უწოდებდენ. ამ გაყოფის შემდეგ ფარნაოზი მშვიდობიანად მე-
 ფობდა იმიტომ, რომ ივერიელნი მას ემორჩილებოდენ, ხოლო
 ბიზანტიელნი ბერძენნი გართულნი იყვენ ეპირის მეფის პი-
 როსისგან ატეხილ ომში. ცოლად მან აღირჩია დურძუქელთ
 თემის ქალი, რომელიც ქართლოსის ძმის, კავკასოსის მთამო-
 მავალი იყო, და რომლისაგან მას შეეძინა შვილი საურმაგ.
 ფარნაოზმა თავისი სიცოცხლე მმართველის ვალდებულები-
 შესრულებას შესწირა. გაზაფხულს და შემოდგომას ის ატა-

1) აწინდელი არგვეთი.
 2) ვახუშტით — აწინდელი ვერე.

3) თეიმურაზი: „ყოველი კოლხიდა სვანეთითურთ და დასავლით ზღვა-
 მდე“. თ. ისტ. გვ. 116.

რებდა მცხეთის დედა ქალაქში, რომელსაც გარსკედელო შემოავლო, ზაფხულს წუნდაში დაჰყოფდა და ხანდისხან—
ეგრისში და კლარჯეთში, სადაც წეს-წყობილებას ამყარებდა. მან აღადგინა ყველა ქალაქები, მტრისაგან დაქცეული და არმაზის მთაზე ამართა სპარსთა ღმერთის ზადენის კერპი, რომლის სახელით თითონაც იწოდებოდა ¹⁾ და კაცის მსხვერპლად შეწირვის ნება დართო. ამასთანავე იგი დიდის მოწყალებით მართვიდა სამეფოს და ქვეყნის კეთილდღეობისათვის ზრუნავდა.

ფარნაოზის მეფობაში ქართული ენა, — როგორც მაშინ ყველა ენაზე უფრო გავრცელებული ქართლში — წარმატებაში შევიდა. მაშინ შეადგინეს ესრედ წოდებული მსკდრუფა ქართული ანბანი, რომელიც აქამომდე ხმარებაშია; ეს ანბანი შეთხზულია მიმზგავსებით ზენდურ ასოებისა, რომელთაც ჩრდილოეთ სპარსეთში ხმარობდნენ. თვით სახელწოდება ახალ შეთხზულ ალფაბეტისა სრულიად უდრის ფესლეურს ე. ი. საგმირო ენას, რომლიდგანაც იგი წარმომდინარეობს და რომელსაც ძლიერ დაახლოვებული მნიშვნელობა აქვს ქართულს მხედრულთან ²⁾.

ფარნაოზი 27 წლისა იყო, როდესაც გამეფდა; გარდაიცვალა შემდეგ 65 წლ. მეფობისა 237 წ. ქრ. შ. შ. და დამარხულ იქნა არმაზის კერპის ფეხების მახლობლად. ფარნაოზის შვილის საურმაგის ტახტზე ასვლის უმალ ივერიის დიდებულებმა იმის წინააღმდეგ შეთქმა განიზრახეს. საურმაგი ღურძუკეელებთან გაიქცა და თვისის ცოლის ნათესავეების შემწეობით და აგრეთვე მიშველებით ბერძნებისა და ოსებისა, რომელნიც წინეთ მიეკერძენ ფარნაოზს, დაიმორჩილა მეამბოხენი და მთელი ივერია დაიპყრა.

¹⁾ სპარსულად ფარნავაზს არმაზ ერქვა.

²⁾ ქართულ მწერლობის შემოღებაზე განსვენებული არქეოლოგი და ქართულ ისტორიის მკვლევარი დიმ. ბაქრაძე სრულიად წინააღმდეგი იყო

დასაჯილდოებლად ამ ერთგულებისა მან გარდამოასახლა გამრავლებულ ღურძუკების თემის ნახევარი ნაწილი უმთავრესის კავკასიის ქედის ¹⁾ ხეობებში, კახეთის საზღვრიდამ დაწყებული თვით სამეგრელომდი და დაარქვა ამ მხარეს სკანეთი, რაც ნიშნავს სავანეს, თავ შესაფარებელს.

ის მუდამ მოწადინებული იყო მცხეთის ქართლის და უმთავრესი ქალაქების გამაგრებაზე და სამს კერძს, რომელთაც მის ღრომლი ივერიაში თაყვანს სცემდენ, აინანს და დანანს

ჩენის ავტორის აზრისა და ის გადაჭრით სწერდა: „ჩვენში სულ ძველად იხმარებოდა ხუტური ასომთავრული, საილამაც მე-VII—VIII საუკ. იხადება ხუტურივე ანბანი და აქედამ მე-X საუკუნეში ჩნდება მხედრული, რომელსაც მე-XI—XII საუკ. ჯერ კიდევ ხუტური ასოების თვისება აქვს. რომ ხუტური ასო-მთავრული ძველის-ძველია, რომ იმითგან მომდინარეობს ორივე დანაშთენი ანბანი, ამ აზრის საფუძველს გვაძლევენ: ძველი ჩენი მანეთები მე-V საუკ., ძველი მანუსკრიპტები ანუ ხელნაწერები (მე-V და მე-VII საუკუნ.), ჯვარის მონასტრის წარწერანი (მე-VII საუკ.) და უძველესნი გუჯრები.—აქ ისიც უნდა დავერთოთ, რომ, თუმცა ქართული ალფაბეტი, როგორც ამტკიცებენ, შეკავშირებულია ინდოეთის ალფაბეტთან (Brosset, *Éléments de la langue géorgienne*, p. 6—9 ილ. ოქრომქედლიშვილისა: ვინ გამოიგონა ქართული ანბანი, „ივერია“ 1881 წ. № 10), მაგრამ ასოების რიგი სრულიად იმ ალფაბეტს ეკუთვნის, რომელიც კადმურ ალფაბეტად არის ცნობილი და რომელიც საბერძნეთიდან შეტანილია მცირე აზიის ქვეყნებში—ლიზიაში და ფრიგიაში. ვახუშტის ისტორია გვ. 39. შენიშვნა და ისტორია საქართ. დიმ. ბაქრაძისა გვ. 84 და 85. შეადარე დ. ფურცელაძის აზრიც: „მხედრული წარმოსდგა ხუტურიდამ და თანახმად გუჯრებისა ეს უნდა მომხდარიყოს XI საუკ. დასაწყისში“. Тр. Тифл. предвар. кам. 1881. Сообщение Д. Пурцеладзе о научномъ значеніи церк. гуджаровъ. Прил. лит. Г., სადაც მოყვანილია ქართული ანბანები, რომელნიც რიგ-რიგად ბ.ბ. ცაგარელს და ილ. ოქრომქედლიშვილს დაუწყევიათ.

1) ქ. ცხ. „ღურძუკეთის მოჭარბე მცხოვრებთ“. დიმ. ბაქრაძით „ღურძუკნი იყვენ წინაპარნი აწინდელთა ქისტთა, ინლუშთა და ღლიღველეთა“.

ე. ი. ვენერა და დანას მიუმატა. ¹⁾ მან შეირთო სპასკელი ბარდას მოურავის ასული და, რადგან ვაჟი არ მიეცა, დაიბარა სპარსეთიდან და იშვილა მირვანოზი, თავის ცოლის მამიდა-შვილი, მიათხოვა მას თავისი ქალი და მზითვად გაჩიანის მახრა და სამშვილდას საერისთაო მისცა.

მეორე ქალი საურმაგმა მიათხოვა ეგრისის ზემოხსენებულ ერისთავის ქუჯის შვილს ²⁾ და თავის მამიდის შვილს. ის გარდაიცვალა 162 წ. ქრ. შ. და ტახტი თავის სიძეს დაუტევა ³⁾.

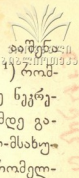
ორივე ეს მფენი მამით ივერიის პირველ დინასტიის ქართლოსიანისას ანუ ფარნავაზიანისას ეკუთვნოდნენ, რომლის მამრობითი მოდგმა მირვანოზის შემდეგ გარდავიდა. მირვანოზ I-ით იწყება მეორე დინასტია, ნებროთიანად წოდებული იმიტომ, რომ მირვანოზი, როგორც სპარსელი, პირველ სპარსეთის მთავრის ნებროთის შთამომავალი იყო. იმის მეფობის დროს ღურძუკები კავკასიელ ქართლებითურთ — დაეცენ კახეთს და ბაზალეთს, და ხეობაში და მთებში შესავალ გზებში გამაგრდნენ. მირვანმა სისწრაფით შეკრიბა ჯარი და დაეცა ღურძუკელებს, რომელთაც ქართველების კვეთებას ვერ წინააღმდეგნ და მთებში და კლდეებში განივლტენ. მეფე სდევნიდა მათ თვით შუაგულ მხარეში, ააოხრა ის, და მოსასპობლად ამ გვარის შემოსევისა უმთავრეს ხეობაში ჩამოკიდა კარები, რომელნიც მიბჯენილნი იყვენ კლდეებზე და დაარქვა ამ ადგილს დარუბაღი. ამბობენ, რომ ეს კარები იქ იყო, სადაც ეხლა დარბაღი არის, ლარსის და ყაზიბეგის (მყინვარის) შუა. მირვანოზმა მიათხოვა თავისი ასული სომხეთის მეფეს, არშაკ I-ის შვილს და დაახლოებით 112 წ. ქრ. შ. წ. მოკვდა.

¹⁾ ვენერა, იგივე აფროდიტა ბერძნების მითოლოგიით სიყვარულის და სიმშვენიერის და დიანა ანუ არტემიდა მთვარის და ნადირობის მღვდრობითი სქესის ღმერთები იყვენ. თეიმურაზი და ვახუშტი აინიანს და დანანას — ანიან და დანიანად სწერენ.

²⁾ თეიმურაზით „ქუჯის შვილიშვილს“.

³⁾ თეიმურაზი ქუჯის მემკვიდრეთ გარდაყენებას და ტახტზე მირვანის აყვანას ღურძუკთ და ქართლების შემოსევას მიაწერს. ისტ. გვ. 119.

ქუჯის შვილიშვილი

შვილმა და შემკვიდრემ მირვან I-სა, ფარნაჯომმა დაღმშენაველი¹⁾ რომ-
 რაოდენიმე ქალაქი და ციხე, იმათ რიცხვში ქ. ზადენა, 1) რომ-
 ლის მდებარეობა არ არის ცნობილი, და ნელქარის ანუ ნეკრესის ქალაქი 2) კახეთში, ალაზნის გაღმა. რაღაც აქამომდე გა-
 მოურკვეველ მიზეზისა გამო ფარნაჯომი შეიქნა ცეცხლ-მსახუ-
 რების აღმსარებელი და მოიწვია ივერიაში მოგვები, რომელ-
 ნიც მცხეთის ახლო დაასახლა იმ ადგილზე, რომელსაც შემ-
 დეგში მოგვთას უწოდებდენ. როცა ივერიელებმა სცნეს, რომ
 მათი მეფე კერპებს თაყვანს აღარ სცემდა, შეიძულეს იგი და
 დესპანების პირით ითხოვეს სომხეთის მეფისაგან, რომ მას მი-
 ეცა მეფედ ძე თვისი არშაკი, რომელიც ივერიის სეფეწულის
 მეუღლე იყო.

სომხების მეფე დასთანხმდა ივერიელების თხოვნაზე იმ
 პირობით-კი, რომ ყველა ივერიის ერისთავებს იმისათვის მიე-
 ცათ შივეალი. როდესაც უფროს ერთი დაეთანხმა ამ პირობა-
 ზე, არშაკი მხედრობით შემოვიდა ივერიაში. თავის მხრით ფარ-
 ნაჯომმაც შესაწევნად მოიწოდა დიდი რიცხვი სპარსელებისა და
 შეებრძოლა ივერიელებს ტაშირის მაზრაში, მაგრამ იძლია და
 ომის ველზე მოკლულ იქნა, ხოლო ჯარი მისი გაიქცა. მისი
 ძუძუმწოვარი შვილი მირვანი მამა-მძუძემ სპარსეთში წარიყვანა,
 ხოლო სომხების მეფის შვილი არშაკი გამეფდა ივერიაში და-
 ახლოვებით 93 წ. ქრ. შობის წ.

1) ქალაქი ანუ ციხე ზედაზენი ქ.-ცხ. იხსენიება I, გვ. 241. ამ ად-
 გლზე მე-VI საუკ. წმ. იოანე ზედაზენელმან აღაშენა მონასტერი „ზედა
 ზადენსა“, ე, ი. იმ მთაზე, რომელზედაც წინეთ იყო კერპი ზადენისა და
 მის გამო მონასტერს ეწოდა „ზედაზნის მონასტერი“. თ. ჟორდანიას ქრო-
 ნიკები. გვ. 14, შენიშვნა 20. ზედაზენის მონასტერი არაგვის მარცხნივ
 ძვეს, მცხეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთით იმ ქედზედ, რომელსაც ზედაზენის
 მთას უწოდებენ, ზადენ — იუპიტერის (ზევის) სახელ-წოდებით“. Д. Бак-
 радзе. Кавказъ въ др. памяти. христiанства. გვ. 71. 2) ნეკრესის
 ქალაქი ყვარელის წყალზე იყო, რომელიც ალაზანს ერთვის. id. გვ. 7 და
 112. იხ. აგრ. თეიმურ. ისტორ. გვ. 120.

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ სომხების არშაკიდების დინასტია დაარსდა სწორედ 150 წ. ქრ. შ. წ., საურმაგის ში მეფობის დროს, და ამ ეპოქაში კლარჯეთის, ეგრისის და ოძრხის საერისთაონი—შავი ზღვის სამხრეთ ნაპირითურთ—თითქმის მთლად შედიოდნენ არშაკიდების სამეფოში, მეფის კაპარშაკის გამარჯვების შემდეგ მემამობებზე, მიურფილიკიანებზე. ვიცით, რომ ამ სომხის მეფემ ყველგან თავისი მოურავები დასვა და საზაფხულო სასახლეები ჰქონდა განწყობილი მთელს ტაიკის მაზრაში (მდ. ქოროხის ხეობაში) და სამეგრელოში, და გუგარკის (სამხრეთ-ივერიის, ხრამის გაღმა) გამგეობა მიანდო სომხის მოურავს მიხრდატს, რომელმაც არშაკიდის დინასტიის მეფის ტიგრანის ასული შეირთო. ამით აიხსნება ისიც, თუ რისთვის მიათხოვა ივერიის მეფემ, მირვან I-მა თავისი ასული არშაკს, სომხის მეფის შვილს, რომელმაც ფარნაჯომი მოჰკლა, და ამითვე შეიძლება წარმოვიდგინოთ იმ დროის ივერიის სამეფოს საზღვრები.

ჩვენ უნდა შევნიშნოთ აგრეთვე, რომ ფარნაჯომის მეფობის დროს კერპთაყვანისცემა სომხეთში ერთობ გავრცელდა. მეფე ანტაშქსმა საბერძნეთიდან გარდმოატანინა კერპების ღმერთები, როგორც მამრობითი, ისე მდედრობითი სქესისა: დიანასი, ჰერკულესისა, აპოლონისა ²⁾, ვაკხისა ³⁾, მინერვისა ⁴⁾, ვულკანისა ⁵⁾ და ვენერისა, — მაშინ როდესაც ფარნაჯომი ერთგულად იცავდა სპარსელების სჯულს, ცეცხლის მსახურებას. ამის გამო ამ ორ ერთ შორის ასტყდა ბრძოლა, რომელშიაც დროებით ნებროთიანის გვარის მეფობა მოიხპო.

²⁾ აპოლონი, იგივე ფები, ბუნებრივი სინათლის ღმერთი და აგრეთვე მეცნიერების და ხელოვნების მფარველი იყო.

³⁾ ვაკხი ანუ დიონისი—ღვინის კეთების, მხიარულების და სევდის ღმერთი იყო.

⁴⁾ მინერვა ანუ ათინა სიბრძნის და სამართლიან ომის მდედრთა სქესის ღმერთი იყო.

⁵⁾ ვულკანი ანუ გეფესტა მიწის ქვეშე ცეცხლის ღმერთი და მჭედელთა ხელობის მფარველი იყო.

არშაკ I, სომხის არშაკიანის დინასტიის ჩამომავალი, ¹² წელი მეფობდა ივერიაში და ქ. წუნდა, ჯავახეთში გაამყარა. იმის სიკვდილის შემდეგ 81 წ. ქრ. შ. წ. იმის შვილს და მემკვიდრეს არტაგს დიდის ძალით დაეცენ სპარსელები, მათ გარდაუხადეს ფარნაჯომის სისხლი და მთელი ივერია დაიპყრეს.

იმის მეფობის დროს 66 წ. ქრ. შ. წ. ¹⁾ რომის მხედართმთავარმა პომპეიმ გამოედევნა მიტრიდატს დიდ სომხეთში და ივერიაში. რომაელებმა არმაზის ციხე დაიპყრეს, არტაგი კი

¹⁾ წარჩინებული ისტორიკოსი მომზენი თავის რომის ისტორიაში უჩვენებს პომპეის გამოლაშქრებას ივერიაზე 66 წ. ქრ. შ. წ. და არა 66 წ. და შემდეგი სიტყვებით მოიხსენიებს იმ დროის ივერიელებს: „ეს მამაცი, განათლებული და მიწის მუშაკი ერი“. ის ამბობს, რომ არტაგს თითონ მიუცია შვილი პომპეისათვის მძევლად. Th. mommsen Hist. rom. ტ. VI. აქ საჭიროდ ვპოვებ და მოგვყავს კავკასიის ენების გამოჩენილის ლინგვისტის, პ. უსლარის შესანიშნავ თხზულებიდან ერთი ადგილი კოლხიდის და ივერიის ამა დროის კულტურაზე, რომელშიდაც კლასიკური გეოგრაფის სტრაბონის ნარკვევიც არის ჩართული. ჩვენი საუკუნის პირველ ხარისხოვანი გეოგრაფი რიტტერი ამბობს, რომ სტრაბონმა ზედმიწევნით იცოდა ჩვენი მდგომარეობა; ის კაპადოკიელი იყო ქ. ამასიიდან და თითონ მიმოუვლია ჩვენი მხარე და მისი პაპის ძმა მოაფერნი კოლხიდის მოურავად იყო, როგორც თითონ სწერს: Géographie de Strabon ტ. II, გვ. 403.

წინათვე ბოდბის ვიხდით მკითხველთან, თუ ეს უსლარიდამ ციტატი გრძელი გამოვიდა. უსლარი სწერს: „თავის ყოფნის დროს კავკასს აქეთა მხარეში პომპეის მოხსენდა ცნობა სახმელეთო აღებ-მიცემობის გზაზე ინდოეთადმ შავ-ზღვამდე. პლინის თქმით, იმან კასპიის ზღვის მახლობლად სცნა, რომ შვიდი დღის განმავლობაში შეიძლება მისვლა ინდოეთიდან ბაქტრიაში იქარის მდინარეზე, რომელიც ოქსუსს (აწინდელ ამუ-დარიას) უერთდება, იქიდანაც კასპიის ზღვით ზემოთ მტკვრითა; შემდეგ სავაქროები არა უმეტეს ხუთისავე დღისა გადააქეთ ხმელეთით ფაზისამდე და შეაქვო ვექსინის პონტში. სძლია თუ არა მიტრიდატსა, პომპეიმ შეისაკუთრა ამ უკანასკნელის საგანძური, რომელმაც რომში დიად დიდი მნიშვნელობა მისცა პომპეის ტრიუმფსა. მოპოებულ იქნა აურიცხველი სიმრავლე მარგალიტებისა და ძვირფასის ქვებისა, რომელთა შორის რამდენიმე იმ დრომდი

განივლტო მტკვრის გაღმა და დასწვა ხიდი, რომელიც არ
 ზის ციხეს და მცხეთას აერთებდა. მიუხედავად ამისა პომპე
 მაინც დაიმორჩილა იგი, მაგრამ არტაგმა შორს მდ. პელორო
 სის, — არაგვის გაღმა გავიდა. პომპეი მას კვალდაკვალ დაედ
 ენა. ბოლოს ივერიელები შეებრძოლენ რომაელებს, მაგრამ
 დამარცხდენ და მათი მეფის შვილი მიჰგვარეს პომპეის ტყვედ.
 აქედამ პომპეიმ სისწრაფით დაედევნა მიტრიდატს, რომელიც
 კოლხიდიით თავის ბოსფორის სამეფოებლოში გაიქცა. ამ ექვ
 მიუტანელ მოთხრობიდან სჩანს, რომ იმ დროს სამეგრელო
 მიტრიდატის ექვემდებარებოდა ან იმის მოკავშირე მაინც იყო.
 ეს ჩვენება გვიმტკიცებს მას, რაც ჩვენ წინეთ წარმოვსთქვით
 დასავლეთ ივერიის მდგომარეობაზე.

ბარტომ I-მა, არტაგის შვილმა, იწყო ივერიის ყველა ქა
 ლაქების გამაგრება; ამასობაში მირვანი, ფარნაჯომის შვილი
 სრულ წლოვანი შეიქნა და ცდილობდა ივერიელები თავისკენ
 მიემხრო იმ დაპირებით, რომ კერპთაყვანისმცემლობას არ

არც კი იცოდნენ რომაელებმა. პლინი ამბობს, რომ მხოლოდ ბრძოლი
 დასრულების შემდეგ მიტრიდატთან გავრცელდა რომში ლტოლვილიბა
 ძვირფასას ქვებისადმი. დასაჯერებელი არ არის, რომ მხოლოდ მიტრი
 ტის შემძლეობას და უფლების გავრცელებას შემოეკრიბა შავი-ზღვის
 სავლეთის ნაპირზე, სააღმ-მიცემო გზების შორეულად, იმოდენა
 ლობა, რომ აღეძრა განკვიფრება მთელის კლასიკურის ქვ
 რომელსაც უკვე ჰქონდა შეგნებული სიმდიდრე მთელის დასავლეთის
 სა. სიმრავლე ძვირფასის ქვებისა და მარგალიტისა კავკაზიის მხარ
 შეიძლება აიხსნას ამ მხარის საუკუნოების განმავლობაში დამოკიდებ
 ბით ინდოეთთან და იმ ქვეყნებთან, სადაც მოიპოვებოდა მარგალი
 ცვილთან და სპარსეთის ყურესთან. ჩვენ არ შეგვიძლიან არ ვუხ
 აქ რიტტერის აზრი უშუამდგომელო აღებ-მიცემობაზე, რომელიც ძველ
 ძველად არსებობდა შორის კავკაზის ქვეყნებისა და სპარსეთის ყურე
 რებისა. ეს უშუამდგომელო დამოკიდებულება შეადგენდა, უნდა ვიფიქრ
 აღებ-მიცემობის საიდუმლოსა. ცხადია, ჰეროდოტსაც ჰქონდა ცნობა
 უშუამდგომელო გზისა, თუმცა იმაზე იგი გულ-ახსნით არას ამბობს
 თითქმის იშვიათად, არა წამომცდეს რაო. ერთს აღვიღს ჰეროდოტი სწერს
 კოლხიდას მიღია არა ჰშორავს, რადგანაც ამ ქვეყანათა შორის მდებარე-

ეს. გსდევნიო. ზოგიერთი შეუერთდა მას, მაგრამ უფროს ბარტომის ერთგული დარჩა. სპარსელების დახმარებით შირ-

მხოლოდ ერთი ქვეყანა სასპირებისა; როდესაც ამ უკანასკნელს გაიგნით, თქვენ შედიხართ მიდიაში... შემდეგ კიდევ ამბობს: ის ქვეყანა, რომელიც სპარსელებს უჭირავთ, ვრცელდება ერთიერეს ზღვად წოდებულს, გამხრეთ ზღვამდე. იმათ ზემოთ ჩრდილოდ სცხოვრობენ მიდიელნი, მიდიელთ ზემოთ საპირნი, ხოლო საპირებს იქით კოლხნი, რომელნიც საზღვრად ჩრდილო ზღვას (ევქსინის პონტსა), სადაც მიმდინარეობს ფაზი. ამ ოთხთა ტომთა უპყრიათ მთელი სივრცე ზღვიდამ ზღვამდე.—ამ ოთხთა ტომთა დაახლოებაში ერთისა მეორესთანა რიტტერი პოულობს საბუთს ძველის უშუამდგომელო სახმელეთო დამოკიდებულობისას ევქსინის პონტისას და სპარსეთის ყურესას. უფრო ნამდვილ ამის საბუთს ვპოულობთ ალექსანდრე მეკედონელის ისტორიაში; თავის ყოფნის დროს სუზაში ალექსანდრემ მიიღო მოხსენება პონტიდამ და გაოცდა, რა გზით უნდა მოეტანათ იგი ასეთის სისწრაფით“.

„თავის მოგზაურობაში კასპიადამ პონტამდე ინდოეთის სავაჭროები გადიოდა ხან ხმელეთით, ხან წყლითა. სტრაბონის თქმით, სავაჭროები მიჰქონდათ ფაზის სარაპანამდე (შორაპანი). მდინარის თვისების მიხედვით ეს მიჰქმულება საექვოდ მიგვაჩნია უფრო იმიტომ, რომ თვით იგივე სტრაბონი გვარწმუნებს, რომ მხოლოდ შემდეგ გლავკუსისა და ჰიპპუსის შეერთებისა შემდეგ, ნავით სასიარულო არისა ფაზი. რაც უნდა იყოს, ეჭვი არ არის, რომ ძველის-ძველად ფაზით სწარმოებდა სააღებ-მიცემო ნავით მსვლელობა. უნდა გვსაზრუნავდეს ზემოდ სავაჭროები შეჰქონდათ ზემო-ნაწილის მდინარის მიხვეულ-მიმდევრულ ხეობებით, რომელსაც გადიოდენ 120 ხილითა. სტრაბონი ფაზის ზემო-ნაწილად უწოდებს, რასაკვირველია, ყვირილასა. ახლა წამდავინებოთ გადიხართ ამ მდინარეს ფონით და არა ხიდებით... როდესაც სტრაბონი გვჩვენება ივერიას, ის ამბობს: ივერია თავის სოფრცის მომეტებულს ნაწილად უწოდებდა სოფლებითა და ქალაქებით, რომელნიც ისე კარგად იყვნენ ნაშენნი, რომ იქ ჰპოულობთ კრამიტთან სართულებსა, საცხოვრებელ სახლებსა, რომელნიც აღმართულნი არიან იმ რიგზე, რა რიგსაც სახუროთ-საზღვრო წესდება მოითხოვს,—ბაზრებსა და საზოგადო შენობებსა. უფრო ნაშენიშნავია შემდეგი თქმულება სტრაბონისა: ოდესმე კოლხიდელების ქსოვილების ქარხანები იყვნენ დიდად განთქმულნი და კოლხიდიდამ გამოდიოდა სხვა ქვეყნებში მრავალი ქსოვილები.—ამ საგანზე სტრაბონზე 450 წ. წინანდ გვიამბობს თვით ჰეროდოტი: მხოლოდ კოლხნი ამუშავებენ სელსა და წესით, როგორც ეგვიპტელნი ბერძნები უწოდებენ სარდონელ სელად იმ სელსა, რომელიც ეგვიპტელად გააქეთ... უკეთესს საბუთს ამ მხარის აყვავე-

ვან შეებრძოლა ბარტომს ბერდუჯის ახლოს და დაამარცხა ბარტომი, მოჰკლა იგი და შეირთო იმის ცოლი, რომელიც დიდხანს ეომებოდა მას გამაგრებულ სამშვილდეში. მირვანმა იწყო მეფობა მცხეთაში. შემდეგ ბრძოლისა, რომელშიც

ბულის მდგომარეობისას გამოუკვლეველს ეპოქაში ჩვენ გვაძლევენ სარწყავი არხები კავკაზის აქეთის მხარისა, რომელთაგან აქამომდე მცირე ნაწილი-და დარჩენილა, შირაქის და მულანის უდაბურები, ახლა უწყლო-უნაყოფონი და მიტევებულნი, ოდესმე ირწყებოდნენ უხვად არხებითა, რომელნიც შორიდან იყვნენ გამოყვანილნი. ამ გვარნი ნამუშევარნი უჩვენებენ შეერთებულ შრომას მთელის ტომისას ანუ რამდენისამე ტომისას და სჩანს, იგინი ანუ გრძნობდნენ შრომის საჭიროებას საზოგადო სარგებლობისათვის, ანუ უმაღლესის მთავრობის განკარგულებანი იყვნენ ამისნი მოთავენი. როგორც უნდა ყოფილიყოს, ამ გვარნი ნამუშევარნი გვიმტკიცებენ, რომ ოდესმე წესიერება არსებულა იქ, სადაც ისტორიის რთულ საუკუნეთა მომდინარეობაში მხოლოდ შფოთსა და ამბოხებას უმთავრნია, მცირე ეპოქა მკუდროებას გარდა. გარეშე ფანტაზიურ თქმულებათა კოლხებზე, ჩვენ ვბოულობთ უტყვევლს საბუთებს იმათის ცივილიზაციისას. კლასიკური მწერალნი აქებენ იმათ სტუმართ-მოყვარეობას, შემწეობას, რომელსაც იგინი აღმოუჩენდნენ ზღვის ლელვით დაზიანებულებს და ამასთანავე შემწეობდნენ კიდევ იმათ ფულით სამგზავროდ. ჩვენამდე მოუღწევია ცნობას კოლხიდელ ფილოსოფოსზე მარსიასზე. გვიამბობენ, რომ კოლხიდის გზებზე ამართული იყო ქვის ფირფიტები, რომელნიც მოგზაურებს თურმე უჩვენებდნენ გზის მიმართულებას და სადგურების ადგილ-მდე არეობას“. Древнѣшнія сказанія о Кавказѣ. II. Услара, გვ. 421 427. ეს ფირფიტები ჯერ ქვისა იყო და შემდეგ—ხისა. მათ ეწოდებოდა კურბეისი - იგივე სახელი, რომელიც ერთასთანავე უწოდა ათინელთა ძველ ფიცრებს. უტყველია, რომ ეს ფირფიტები ნასაზია ლანდ-ქარტებისა და ადვილად საფიქრებელია, რომ ჰეროდოტეს თვალწინ ჰქონდა ამისთანა ფირფიტები, როცა ჩამოსთვალა (IV, 21—25) ჩრდილოეთის ერთა სავაქრო გზები ბოტისთენისა და პონტის მიდამოებში.

„Карль Риттеръ. Исторія землевѣдѣнія.

ამ გვარივე აზრი კოლხიდისა და ივერიის განათლებაზე და კულტურაზე წარმოსთქვეს წარჩინებულმა მწერალმა XVIII საუკ. მონტესკიემ თავის განთქმულ თხზულებაში De l'esprit des lois და ფრ. ლენორმანმა, დაუეწყარმა მკვლევარმა ჩვენის ენისა და ისტორიისა, ავისს Histoire ancienne de l'orient. ტ. I, n. IV. ამ ერთობ გაგრძელებულს შენიშე-

ბარტომი მოიკლა, ამ მეფის ასული, შეუღლებული ქართამთან, ეგრისის მთავრის ქუჯის ჩამომავალთან, გაიქცა სომხეთში და იქ ჰშვა ძე ადერკი, რომელიც რაოდენიმე წლის შემდეგ ივერიის ტახტზე ავიდა.

✚ 23 წ. ქრ. შ. წინეთ არშაკ II შეიქნა მემკვიდრე თავის მამის, მირვან II; დედით ის არშაკიდის დინასტიას ეკუთვნოდა, მამით კი — ნებროთიანისას და ფარნაოზიანისას.

არშაკმა მამაცობით სახელი განითქვა; მან ნეკრესის ქალაქი კახეთში გაამშვენებინა და ქ. უფლის-ციხის სიმაგრეები გაადიდა. ამ დროს ადერკი, ქართამის და ბარტომ მეფის ასულისა შვილი იზრდებოდა სომხეთში და მონაწილეობას ღებულობდა სომხეთის და სირიის მეფეთ შორის ყველა მომხდარ ომებში. ის წავიდა ივერიაში სომხეთის მეფის ჯარით შესაბრძოლებლად თავის ბიძასთან (დედის მხრით), არშაკთან. ორივე ჯარი ერთმანეთს შეეყარნენ თრიალეთის მაზრაში და არშაკმა ხმალში გამოიწვია ადერკი. ეს უკანასკნელი შეიარაღდა და მტრები ერთმანეთს ეკვეთნენ.

ისინი იბრძოდნენ შუბ-ნაჯახით და როდესაც შუბები გარდაუტყდათ, ლახტებს მოჰკიდდეს ხელი და ამ ნაირად მთელი დღე დაღამებამდე ბრძოლაში გაატარეს. მეორე დილას ისინი გამოვიდნენ შვილდ-ისრებით და ცხენის ქენებით ერთმანეთს ისრებს ესროდნენ, ადერკმა გულში სტყორცა ისარი არშაკს, რომელიც ვერ დაიფარა ჯავშანმაც. არშაკი ცხენიდან გადმოვარდა. მაშინ ადერკი მაუბრუნდა და გარდასცახა სომხებს: თქვენნი ღმერთების გულისათვის შეაწყნარეთ ომი თქვენ მოძმეთ ივე-

ნას ვასრულებთ დიუბუას სიტყვებით, რომლის წიგნი „Uoyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les abkhases, en Colchide. en Georgie, en Arménie et en Crimée, აქამომდე სამართლიანად უკეთეს წყაროდ კავკასიის შესწავლისა ითვლება: თვით მეფე, რომელმაც არგონავტები, ტირიფ ები, ტრადელები და სხვ. მიიღო, და თვით მისი ვრიც განათლებით ბევრად უფრო მაღლა იდგა იმ ავანტურისტებზე და იმ ჯარებზე რომელც ესტუმრენ მას იმისივე გასაძარცველად და სტუმართ-მასპინძლობის წესის დასარღვეველად“. ტ. I. Dubois de Montpéreux.

რიელებზე, რომელნიც თქვენის შემწეობით ჩვენი ქვეყნის დიპლომატიური უწყისების მიერ შეიქმნენ“. მერე ის მიუახლოვდა ივერიელებს და უთხრა მათ: „მე თქვენი მეფეების ჩამომავალი ვარ. სომხები ძლივს შევაჩერე, სცანით ჩემი უფლებაა. ივერიელებმა, განცვიფრებულიებმა ყველა ამ მომხდარ ამბვით და უმეფოდ დარჩენილებმა, სიხარულით აღიარეს თავის მეფედ ადერკი.

მეფე ადერკი ¹⁾ დედის მხრით ქართლოსიან დინასტიას ეკუთნოდა და მთელს ქართლს და ეგრისს ფლობდა. ცოლად მან სომხის ბატონიშვილის ასული ითხოვა და ცხოვრობდა მცხეთაში, სადაც მშვიდობით მეფობდა.

ადერკის მეფობის პირველი წელი ყოველად ღირს-შესანიშნავია: იშვა უფალი ჩვენი იესო ქრისტე ²⁾. იერუსალიმში მოგვთა მეფეთ მისვლის უმაღლვე ყველა ივერიელ ებრაელებს, ბოდბის მღვდლებს, კოდის-წყაროს მწერლებს და ხანაანიდამ გარდმოსულთ სობიის თარჯიმნებს სურდათ იუდეაში წასვლა, ვინაიდან ყველგან გავრცელდა ხმა, ვითომც სპარსელებს წმინდა ქალაქი აეღოთ. შემდეგ კი დაწყნარდენ, როდესაც შეიტყვეს, რომ სპარსელები მისულიყვენ თაყვანის საცემლად ყრმისა, რომელიც მეფის დავითის შთამომავალი იყო. ოცდა-ცამეტი წლის შემდეგ მცხეთის ურიები ანნა მღვდელთმთავრის მიერ იერუსალიმს მოწოდებულნი იყვნენ მონაწილეობა მიეღოთ მსჯავრის დადგინებაში შესახებ მაცხოვრისა. ამ მიპატიებებისა გამო კლიაზ მცხეთელი, კლავდიუსის გვარისა, დედის მხრით დიდებულ მღვდელ-მთავრის კლავსი ჩამომავალი, წავიდა იერუსალიმს თანახლებით ლანგინაზ კარსსელისა ანუ სხვა მოწმობით ვინმე მეგრელისა ქუთაისიდან. ელიოზის დედა

¹⁾ ქართლის მოქცევის ქრონიკაში წოდებული როკად. სამი ქრონიკა ე. თაყაიშვილისა გვ. 8.

²⁾ ახლად აღმოჩენილი ნინოს ცხოვრება, მაცხოვრის მოღვაწეობას და სიკვდილს ამაზაერის მეფობის დროს მიაწერს და არა ადერკისა, ანუ როკის დროს.

ემუდარებოდა მას, რომ ის ივერიაში დარჩენილიყო; მან იმ წამსვე განუტევა სული, როდესაც გოლგოთაზე შეიქმნა ჩქარვით
 ლი სამსკვალებისა, რომლებითაც მაცხოვარი ჯვარ-ცმულ იქ-
 მნა; ელიოზს ლონგინოზითურთ წილში ერგო უკერავი კვარ-
თი უფლისა და იგი შინ დაბრუნდა. მცხეთის მოახლოვების
 უმაღლვე გზაზედ დახვდა მას და, გამოსთხოვა რა მას წმინდა
 კვართი, ჩაიცვა იგი და უცებ განუტევა სული, ვინაიდან ის
 შეიპყრა მწუხარებამ, გამოწვეულმა მით, რომ იმის ძმამ მო-
 ნაწილეობა მიიღო უღვთო მსჯავრის დადგენაში. რადგანც იმის
 სიკვდილის შემდეგ ველარაფრით მოაცილეს იმის გვამს კვარ-
 თი, ამის გამო იგი კვართითურთ დამარხეს მცხეთაში ერთს
 აქამომდე აღმოუჩინელს ადგილზე ¹⁾.

მაცხოვრის ამალღების შემდეგ, როდესაც მოციქულებმა
 წილი ჰყარეს და ქვეყნიერება დაინაწილეს ურთიერთშორის,
 ივერია ჰხვდა ყოვლად წმიდა ღვთის-მშობელს, რომელმაც ეს
 ქვეყანა თავის მფარველობის ქვეშ მიიღო და თავის ძის ბრძა-
 ნებით იქ ანდრია პირველ წოდებული გაგზავნა და მიუბოძა
 მას ხელთუქმნელი თავისი და დაუსაბამოს ძის ხატი, რომელიც
 სასწაულებრ გარდავიდა ფიცარზე. ეს ხატი აქამომდე ცნო-
 ბილია აწყურის ღვთის-მშობლის სახელით.

იმ დროს, როდესაც ადერკი ქალაქებს ამაგრებდა და მცხე-
 თის გამოღმა კედლებზე სიმაგრეებს აშენებდა, წმიდა ანდრია
 ტრაპიზონში მოვიდა, იქილამ ზღვით აზხაწყეთში შევიდა ჭ რკინის-
 ჯვარის ხეობით აქარის მხარეში გარდავიდა, სადაც ქრისტიან-

¹⁾ ბ. თ. ჟორდანიას სიტყვით ეს წმ. კვართი საუკუნოდ შთავიდა
 მიწის სიღრმეში ერთად სიდონიასთან („ხოლო ადგილი იგი ვერავინ სცნა
 მიერ უპითვან ვიდრე დღესამომდე ჩვენდა, სადა მდებარე არს წმინდა იგი
 კვართი“), დაცულია სვეტის-ცხოველის ქვეშე და არა წოდებული საქართ-
 ველოდამ შაჰ-აბაზისა მიერ, რომელმაც ის ვითომ საჩუქრად გაუგზავნა
 სრუსეთის მეფეს მიხეილ თეოდორეს ძეს, და რომლისაგან იქმნა მრავალი
 ასწაულებითი კურნება მოსკოვში, როგორც რუსეთის მწერლობაში დამ-
 კვიდრდა აზრი. იხ. დასაბუთებული ამით გამოკვლევა თ. ჟორდანიას ქრო-
 ნიკებში, გვ. 15 შენიშნვა.

ნობას უქადაგებდა. იქაურ მკვიდრთ, უმეცრების სიბნელით გარემოცულთ, ღმერთი არა სწამდათ და გარყვნილობაში იმყოფებოდნენ, მაგრამ წმ. მოციქულის ქადაგება რომ მოისმინეს, ქრისტიანობა მიიღეს; ანდრია არ გაუშვეს იმ დრომდღე, სანამ არ გარდმოაღებინეს მას პირი წმიდა ხატისა, რომელიც ღვთის მადლით ისრე გარდავიდა ფიცარზე, რომ სრულიად დედანს დაემგავსა. ის მერმე შევიდა სამცხის არეში, დაბა ზადენგორას, სადაც კერპთა თაყვანის მკვებლები ცხოვრობდნენ; წმ. მოციქულმა ხატის ძალით დაამხო და დაამტვრია ყველა კერპი. იქიდან ის გაემგავრა სოსანგეთს¹⁾, აწინდელ აწყურს და დაბინავდა იმ ადგილზე, სადაც იმათი ბომონი იდგა და რომელიც ეხლაც ძველ-ძველსადაც იწოდება. იმ დროს ამა მხრის მმართველად იყო ვინმე ქვრივი გვარად სიმპაკაძე, რომელიც ძლიერ შეწუხებული იყო თავის ერთად-ერთის ვაჟის ახლად გარდაცვალებისა გამო. როგორც კი წმ. მოციქულმა იწყო ქადაგება იესო ქრისტეზე, მკვდრეთით აღდგომაზე, ქვრივს იმედი მიეცა და აღმოიჩინა გულითადი მიდრეკილება სარწმუნოებისადმი.

მაშინ ანდრიამ დაასვენა ხატი ცხედარზე, და შეევედრა ღმერთს, ხელით აიყვანა ყმაწვილი, რომელმაც მაშინვე გაახილა თვალები და გაცოცხლდა. ამან ყველა მესხნი გააცვიფრა. ისინი შეიკრიბნენ საკრისის ველზედ²⁾, სადაც დიანის და აპოლონის კერპი იყო აგებული. ზოგს მაშინვე სურდა მიეღო ქრისტიანობა, მაგრამ უმეტესმა გარდაწყვიტა, კიდევ გამოეცადათ ხატის ძლიერება. ის ჩაასვენეს ყოველ მხრივ დახურულ ბომონში სხვა კერპთა შორის და ორივე მხარემ მთელი ღამე ლოცვაში გაატარა. მეორე დღეს წარმართების ღმერთები იპოვნეს იატაკზე დამსხვრეული, ხოლო ხატი იდგა მშვენიერის ბრწყინვალეებით. მაშინ მთელმა ხალხმა ირწმუნა ქრისტე. იმათი თხოვნით წმ. მოციქული იძულებული იყო დაეტევებინა ამ ძველ-ეკლესიაში შესამჩნევი ღვთის-მშობლის ხატი, რომელიც ახლა

1) დ. ბაქრაძით სოსანგეთს. ნ. ჩუბინოვით სოსანეთი. Свѣд. о пам. груз. письменности. А. А. Цагарели, т. I В. 3. 1894 წ. გვ. 35.

2) დ. ბაქრაძით რკისის ველზე.

გელათის მონასტერში ასვენია. ამის შემდეგ წმ. ანდრია დიდ-
ხანს ქადაგებდა მთელ სამცხეში მტკვრის სათავეში და ბოლოს
უკანვე იერუსალიმში დაბრუნდა. ყველა საეკლესიო მწერლე-
ბი თანახმანი არიან, რომ ქრისტეს სჯული ივერიაში პირველ
საუკუნეშივე იყო ნაქადაგებო. პაპმა კლიმენტიმ, იმპერატო-
რი ტრაიანის დროს პონტის ნაპირზე განდევნილმა, ანდრია
მოციქულის დაწყებული ქადაგება განაგრძო და, როგორც
ქვეით იქნება ნათქვამი, მეფე რევს, რომელიც მეორე საუკუ-
ნეში ცხოვრობდა, ესმოდა, თუ რა იყო ქრისტეს სჯული.

ადერკი ძლიერ განრისხდა იქაურ ერისთავზე, რომელმაც
წინააღმდეგობა ვერ აღმოუჩინა ქრისტიანობის გავრცელებას
მისდამი რწმუნებულს მხარეში, და ძალდატანებით აიძულა
მკვიდრთა ერთი ნაწილი მიბრუნებოდა წარმართობას. მიუხე-
დავად ამისა წმ. ანდრიამ თავის მოწაფით სიმონ კანანელით
მეორედ მოასწრო მესხეთით გარდასვლა აფხაზეთში. ისინი ორ-
ნივე ერთად გარდავიდნენ სვანეთში, ოსეთში და ბოსფორის
სამზღვრებამდე; წმ. სიმონმა დაამკვიდრა სჯული აბხაზთა შო-
რის სევასტოპოლის, აწინდელ სოხუმში, და მეგრეთ შორის,
და გარდაიცვალა სვანეთში; მისი გვამი გარდმოსვენებული იყო
ანაკოფიის ქალაქში. ამის შემდეგ ანდრია გაეშურა ჩრდილოეთი-
საკენ. ადერკის დრომდე ივერიის სახელმწიფო, მეფის სიკვდილის
შემდეგ, მემკვიდრეს განუყოფელად რჩებოდა ხოლმე; ადერკმა
განიზრახა იმის ორად გაყოფა; ჩრდილოეთის ნაწილი დედა ქა-
ლაქით მცხეთით მისცა უფროს შვილს ბარტომს, ხოლო სამ-
ხრეთის მხარე არმაზის ციხით — უმცროსს — ქართამს. ის გარ-
დაიცვალა 57 წ. ქრ. შობის შემდეგ. ადერკის მეფობას მია-
წერენ რაოდენიმე შემთხვევას, რომელთაც რომის ისტორიკო-
სი ტაციტი იხსენიებს. 20 წ. ქ. შ. შემდ. ივერიაში მეფობდა,
მოგვითხრობს ის, ფარსმანი, რომლის უმცროსმა ძმამ მიტრი-
დატმა სომხეთში რომაელებს დაეხმარა სპარსელების მეფის არ-
ტაბანის ტახტიდამ გარდაგდებაში. ფარსმანის შვილი, რადაპის-
ტი წინააღმდეგ თავის ბიძას და სიმამრს, მიტრიდატს — სომ-
ხების ტახტზე მჯდომარეს; გარნა რომაელებმა აიძულეს ის გა-

ქცეულიყო ივერიაში თავისის ორსულის ცოლით, ზენობით, რომელიც გზაზე ქმარმა ხანჯლით მოჰკლა და, შიშისგან, რომ ის მტრის ხელში არ ჩავარდნილიყო, მდ. არაქსში გადაავდო. თითონ კი რადამისტი იმპერატორი ნერონის მეფობის დასაწყისში თავის მამის მიერ მოკლული იქნა. რადგანაც ივერიის ისტორია არ იხსენიებს არც ამ ამბავს და არც ამ მეფეებს, ჩვენ უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ ივერიის მეფეები კი არ უნდა იგულისხმებოდნენ, არამედ მეორე ხარისხის მთავრები ანუ ერისთავები, რომელნიც ფლობდნენ სამხრეთ ივერიას, — საკუთრად სომხითისა ჩრდილოეთ მხარეს, — და ურთიერთში აშლილნი იყვნენ¹⁾.

1) ავტორს, სამწუხაროდ, არ მიუღია მხედველობაში დანარჩენი ჩვენება დიდებულის ისტორიკოსის — ტაციტისა, რომლის მოწმობით სომხითი იმ დროს დიდად შესუსტებული სამეფო იყო. ის ერთ დროს ეჭირა იბერიის მეფეს ფარსმანის ძმას მიტრიდატს, იქვე მეფობდა ფარაზმანის შვილი რადამისტი, მამისაგან აქ მეფედ დადგენილი. Tacite annales livre VI თ. 32 და შემდეგ, livr. XII თ. 44 და 45. რომ იბერიის სამეფოს შესამჩნევი მნიშვნელობა ჰქონდა იმპერატორის ნერონისა, ვესპასიანისა, ტიტისა, დომიციანისა და ადრიანის დროს ამას ტაციტის გარდა გვიმტკიცებენ დიონკასიუსი, ელისპარტიანი და სხვ. კეისარის ადრიანის ბრძანებით ფარსმანს დიდი პატივი სცეს რომში, რომელიც პარფიის მეფეს შეშურდა და შესჩივლა იმპერატორს, — და მას (ფარსმანს) ძველი დაუდგეს ბელლონის ტაძარში. ელისპარტიანი სწერს: „იმპერატორი ადრიანე არც ერთ მეფეს არ უძღვნიდა იმდენს საჩუქრებს, რამდენსაც თურმე უგზავნიდა იბერიელთ მეფეს“. მან გამოუგზავნა ფარსმანს სხვათა საჩუქართა შორის სპილო. Помяловский. Сб. гр. и рим. надписей Кавказа гв. 66, 69, Ганъ 174.

ახლად ნაპოვნი (1876 წ.) მცხეთის ახლოს ქვა, რომელიც ციხეში ყოფილა ჩასმული და ეწადა დატულია თბილისის მუზეუმში, გვაძლევს მტკიცეს და შეურყვეველს საბუთს ტაციტის ფარსმანის და მიტრიდატის სინამდვილისას. ამ ქვის ბერძნული წარწერა ეკუთვნის 75 წ. და იხსენიებს მიტრიდატს, შვილად ფარსმანისა და მეგობრად როგორც კეისარის ვესპასიანის და იმის შვილების ტიტისა და დომიციანისა, — შემდეგში იმპერატორებისა, — აგრეთვე — რომის ერისა. მოგვყავს აქ სიტყვა სიტყვით თარგმანი ჩვენი წარსულის ამ შესანიშნავის ნაშთისა: „იმპერატორმა, კეისარმა, ვესპასიანემ, ავგუსტუსმა, უზენაესმა მღვდელ-მთავარმა, რომელ-

როდესაც იმპერატორმა ვესპასიანემ 70 წ. იერუსალი-
 მი აიღო, მრავალმა ურიამ თავი მცხეთას შეიფარა; იმათ ში-
 რის იყვნენ შვილნი ბარაბასი, რომელიც ნაცვლად იესო ქრის-
 ტესა სასიკვდილოდ დასჯისაგან განთავისუფლებული იყო. ბარ-
 ტომ II-ს და ქართამის მემკვიდრენი იყვნენ მათი შვილები
კაოს და ფარსმან პირველი 72 წ. ქრ. შ. შემ. იმ დროს ივე-
რიის მეფენი, ნამეტურ არმაზელები, სომხების დაახლოვებულ
დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ: ეს ცხადად სჩანს როგორც
 იმისაგან, რომ სომხების მეფემ ეროვანდმა წაართვა ფარსმანს
 ქალაქი წუნდა და მთელი მხარე მტკვრამდი, აგრეთვე მითაც,
 რომ დასავლეთ ივერიაში ვაჟკაცობით ომში თავი იჩინეს. რო-
 დესაც კაოსი და ფარსმან I გარდაიცვალენ 87 წ. ქ. შ. შემ.,
იმათ მემკვიდრებად დარჩენ შვილნი მათნი არმაზელ და აზორკ
ორთავე მეფეები შეთანხმდენ სომხების ივერიიდან განდევნის
შესახებ და შესაწვენელად ოსებს და ლეკებს მოუწოდეს. ოსე-
თის მთავრები ბაზუკი და ამბაზუკი გამოვიდენ თავის ჯარით,
 რომელსაც შეუერთდენ ჯიქნი და პაქანაქნი, ხოლო ლეკებმა
 მოიყვანეს ღურძუკები და დიდოელები. ყველამ ერთად თავს
 დაესხნენ სომხეთის მარცხს: შირაქს, ვანანდს და ბაგრევანდს.
 მდ. არაქსის დასაწყისში დაარბიეს ტაშირის მხარე ნახჭევანამდი

საც მეზიდედ აქეს ტრიბუნის უფლება მიცემული, — იმპერატორმა მეთო-
 თხმეტედ, კონსულმა მეექვსედ და აღმორჩეულმა მეზიდედ, მამულის მამამ,
 ცენზორმა და იმპერატორმა ტ ი ტ უ ს მ ა, კეისარმა, ავგუსტუსის შვილმა, რო-
 მელსაც მებუთეჯერ ტრიბუნის უფლება მიცემული აქეს, მეოთხეჯერ კონ-
 სულმა და მებუთეჯერ ამორჩეულმა, ცენზორმა და დ ო მ ი ც ი ა ნ ე მ კეისა-
 რმა, ავგუსტუსის შვილმა, მესამეჯერ კონსულმა და მეოთხედ ამორჩეულ-
 მა, — ივერთა მეფეს მიტრიდატს, ფარსმანის და იამაზდის შვილს, მეგობარს
 კეისრისას და მეგობარს რომის ერისას — აუშენეს ციხე“. Ганъ Извѣстія
 др. гр. и риме. писателей о Кавказѣ, т. I, гв. 114. Записки
 общ. люб. Кавк. археологіи. кн. I приложение. ცნობილია აგრეთ-
 ვე, რომ რადამისტის, ფარსმანის შვილის ბედკრულობა სიუჟეტად ჰქონდა
 ფრანგების მწერალს კრებილიონს თავის ტრაგედიაში „რადამისტი და ზე-
 ნობია“. ამ ტრაგედიაში „რადამისტის“ დახასიათებას ალტაყებაში მოყავს
 განთქმული რუსის პოეტი ვ. ჟუკოვსკი V ტ. გვ. 410.

და მკვიდრნი ტყვედ წამოასხეს. სემბატ ბივრიტიანმა¹⁾, რომელიც იმ დროს ჰმართვიდა სომხითს, მოჰკლა მეფე²⁾ დი, სამეფო ტახტზე დასვა იმისი ძმა არტაშესი³⁾, მსწრაფლ შეკრიბა სომხების ჯარი და გამოუდგა კვალ და კვალ მტრებს მტკვრის გაღმა, კამბეჩოვანის მაზრაში მდ. ივრის ნაპირზე, სადაც ისინი ინაწილებდნენ ერთმანეთში ნადავლს. როდესაც მათ წინადადება მისცეს, რომ დაკმაყოფილებულიყვნენ ნადავლით და ტყვეები კი დაებრუნებიათ, ოსეთის ორთავე მთავრებმა პასუხის ნაცვლად სემბატი ხმალში გამოიწვიეს, მაგრამ ორივე იძლიენ სემბატისაგან. ამას შემდეგ შეიქნა საზოგადო კვეთება, რომელიც ექვს საათს გაგრძელდა; ივერიის მეფენი იძულებულნი შეიქმნენ ომის ველი დაეთმოთ სომხებისთვის და განივლტნენ მცხეთას. სემბატმა დაიპყრა მთელი ივერია და ააგო ციხე ჯემოთა, აწინდელ დიშის მაზრაში, იმერეთში ოძრხის მახლობლად. მიუხედავად ამისა ივერიელნი ჩაიკეტნენ თავიანთ ციხეებში და თავს იცავდნენ, ხოლო ოსები გაუწყვეტელად ებრძოდნენ სომხებსა. — ამ დროს განმავლობაში ივერიის ერისთავები ოძრხისა და კლარჯეთისა მეფეს ერთგულად დარჩნენ, აკავებდნენ თავიანთ მხარეების საზღვრებზე მტერს და ამით თავისი დამოუკიდებლობა დაიცვეს. ხანდისხან თვითონ ისინი შეესეოდნენ სომხეთის მაზრას, ტაიკს, ქართულად ტაოსს³⁾. დრო გამოშვებით ივერიის მეფეებიც ჩრდილოეთიდან აბოცის მხრით შემოდდიოდნენ მათ დასახმარებლად. ეს რომ შეიტყო სომხების მეფემ არტაშესმა, მცხეთას ჯარი გარს შემოარტყა და ხუთისთვის შემდეგ აიძულა მეფენი პატიობა გამოეთხოვათ და ამ გვარად დაემორჩილენ მას. რამდენიმე წლის შემდეგ ამისა, რომაელებს და სპარსელებს შორის ატყდა ომი, ივერიელებმა თანადახმარებით მოკავშირე ერისა აუჯანყდნენ სომხებსა. არტაშესი

1) ქ.-ცხ.-ით სემბატ.

2) ქ.-ცხ. არტაშანი.

3) ტაო ორ ნაწილად იყოფოდა: ერთი ნაწილი ქართველებს ეკუთვნოდა და მეორე — სომხებს.

აჩქარდა და მსწრაფლ გამოგზავნა ივერიაში ჯარი თავის შვილის ზარენის წინამძღოლობით. მოხდა ჯავახეთში ომი პირად და ზარენი დამარცხდა; ის დაატყვევეს და დარიალანის ციხეში დაატუსაღეს. სამი წლის შემდეგ სემბატ ბიერიტიანი ჯარით შევიდა ივერიაში, თრიალეთის მაზრაში და ორთავე მხარემ შეკრა ზავი, რომლის ძალით ბატონის შვილი ზარენი უნდა დაებრუნებიათ მამისათვის, ხოლო ივერიელნი ვალდებულინი გახდნენ: 1) სომხების საჭიროებისა გვარ დახმარებოდნენ მათ ჯარით ათას კაცამდე და 2) ფული არტაშესის სახით¹⁾ უნდა მოექრათ. ნაცვლად ამისა მათ დაიბრუნეს ყველა ციხეები და მაზრები, ამას წინედ მტრისაგან წართმეული. აზორკი და არმაზელი მოკვდნენ დაახლოვებით 103 წ. იმათი მემკვიდრენი იყვნენ დეროკ — შიდა-ქართლში და ამზასპ — არმაზში, ხოლო ამათი სიკვდილის შემდეგ 113 წ. მირდატი I და ფარსმან II მეფობდნენ. აქამომდე ივერიის მეფეები ერთმანეთთან მეგობრულად სცხოვრობდნენ და მტერს ებრძოდნენ ხოლმე ურთიერთ მეგობრების თანადახმარებით. ხოლო ამჟამა და მოსისხლე მირდატმა, შეირთო რა სპარსეთის მეფის ნათესავი, მოიწადინა ღალატობით მოეკლა ფარსმანი, რომელსაც გულ-კეთილობისა და ვაჟკაცობისათვის ქველად უწოდებდნენ, და რომელიც თვით შიდა-ქართლელებსაც კი უყვარდათ. ეს რომ ველარ მოახერხა, სპარსელების შემწეობით დაუწყო მას ბძროლა, ხოლო დამარცხდა და გაიქცა სპარსეთში, საიდანაც დაბრუნდა სპარსეთის ჯარით რკინის-თავის ხეობაში. მუდამ დღე ორივე მხარე ხმალში იწვევდა ურთიერთს, და მაშინ ფარსმანმა ჩვიდმეტს სპარსეთის ბუმბერაზს სძლია, ხოლო იმისმა სარდალმა ფარნავაზმა — ოცდა-ოთხს. შემდეგ ფარსმანის მიერ ხმალში გამოწვევისა განთქმულის ვაჟკაცისა, ჯუანშერისა, — რომელიც მან მოჰკლა, — ორივე მხრით ჯარები სასტიკად ებრძოდნენ ერთმანეთს, და ივერიელებმა ხელ-მეორედ დაამარცხეს სპარსელები. მირდატი მეორედ გაიქცა სპარსეთში. შემდეგ წელში მირ-

1) „არდაშენ მეფესა ხატით“ ქ.-ცხოვრებით.

დატი შემოესია ივერიას დიდძალ სპარსელების ჯარით და დაიბანაკა იმ ადგილს, რომელსაც ეწოდება ჯაჭვი, მცხეთის პირდაპირ, სადაც იმალებოდა ფარსმანი, ვინაიდან მას ერთობ მკირე ჯარი ჰყავდა. ყოველ დღიურ ბელადთა შორის შეტაკებაში ფარსმანი და ფარნავაზი არამც თუ გამარჯვებულნი რჩებოდნენ, არამედ შემდეგ წესიერად გაწყობილის ომისა ივერიელებმა აიძულეს მირდატი უკუქცეულიყო თავისის მომხრეებით. სპარსელებმა ფარსმანის ჯავრი მით ამოიყარეს, რომ ის მზარეულის ხელით მოწამლეს და ივერიაში შემოიყვანეს მირდატი, რომელმაც დაიფლო ფარსმანის სამეფო, სადაც ერისთავად სპარსელი დანიშნა, ხოლო მხედართ-მთავარი ფარნავაზი სომხეთში გაიქცა ცოლით და თავისის მეფის შვილით, რომელსაც ერთგულად მარტო მეგრელები-ღა დარჩენ. იმ დროს სომხები დაუმეგობრდნენ ბერძნებს და რა, მიიღეს იმათგან მაშველი ჯარი, იწყეს სპარსელებთან ბრძოლა; იმათ მიემხრენ აგრეთვე ზოგიერთი ივერიელები და მეგრელები. თავისის მხრით სპარსელები მიეშველენ მირდატს და შემოვიდნენ შიდა-ქართლში მცხეთის დასავლეთით. დაბა რებში მომხდარ ომში სპარსელები ქართველებითურთ დამარცხდნენ და მირდატი და სპარსელი ერისთავი დაიხოცნენ. ამ გვარად გათავდა ორ-მეფობის ეპოქა, რომელიც 75 წელს გაგრძელდა — თუმცა ამ ფაქტში ისტორიისათვის ჯერ ბევრი რამ კიდევ გამოურკვეველი რჩება¹⁾. — 129

1) ისტორიაში ამ ესრედ წოდებულ ღუარხიას ანუ ორ მეფობას ასე განმარტებს თეიმურაზი: განყოფდა ქალაქსა მცხეთასა საშუალ მდინარე მტკვარი, გამოღმით მცხეთა და გაღმით არმაზი. დაადგინა (ადერკიმ) პალატსა შინა მცხეთისასა ქართამ და პალატსა შინა არმაზისას ბარტომ და ამცნა მათ, რათა მარად დღე შეკრბენ ერთბამად უსჯიდნენ ერთა და განაგებდნენ. სჯულუდგა მათ, რათა ერთი მათგანი განაგებდეს ყოველსა საქმესა სამხედროსასა და გარეგანთ საქმეთა; ხოლო მეორე შინაგანსა საქმესა ყოველსავე საქმევნოსა. ბრძოლისა ჟამსა ერთი მათგანი წარვიდოდეს ლაშქარსა ხოლო მეორე უმზადებდეს მას ყოველსა საქიროებასა; საქურველთა, საზრდოთა და ყოველთა სახმართა სამხედროსათა“. ავტორი თავის „introduction“-ში და დ. ბაქრაძე ერთს გარუმოვბას მიაქცევენ ყურადღებას. „საკვირველია,

წ. ქრ. შ. შემ. ფარსმან II შვილი ადამი ავიდა ტახტზე; ის მოკვდა 132 წ. და დარჩა მას მცირე წლოვანი შვილი ფარსმან მეფის ქვრივის მზრუნველობის ქვეშ.

ფარსმან III, ადამის შვილი 36 წელს მეფობდა; მისი შვილი ამზას II ავიდა ტახტზე 182 წ. ქ. შ. შემ. იმის მეფობაში ოსები ანაზღეულად შემოესიენ დვალეთით ლიახვის ხეობას და განიზრახეს მცხეთის აკლება. მამაცი ამზას მსწრაფლ გარდავიდა, ცოტა შეისვენა და დაიბარა ყველა თავის ერისთავები; ამასობაში ამირ სპასალარმა შეკრიბა ცხენოსანი ჯარი. მოკლე დროში დედაქალაქის დასაცავად შეკრებულ იყო 30 ათასი ქვეითი და 10 ათასი ცხენოსანი ჯარი, რომელიც მდ, არაგვის ორივე ნაპირზე დაბინავდა. იქ ყოველ დღეს ორთავე ჯარის ბელადები ხმალში იწვევდნენ ურთიერთს; მაშინ გამოიჩინა თავი ამზასპა და მოჰკლა, როგორც იქნა, ხუანცუ, სახელ განთქმული ოსის ბუმბერაზი. ამის შემხედავი ივერიელები იერიშით მივიდნენ, დაამარცხეს დიდძალი მტრის ჯარი და ოსებს მეფეც მოუკლეს. მომავალს წელში თითონ ამზას სომხების დახმარებით თავს დაესხა ოსეთს და მთელი ეს მხარე დაიპყრა. ამის შემდეგ ამზას გაამაყდა, მესისხლე და საზიზლარი შეიქნა ივერიელებისათვის; ის დაუახლოვდა სპარსელებს, ხოლო სომხების მეგობრობაზე ხელი აიღო. მაშინ ხუთმა დასავლეთის ერისთავმა, რომელთაგან ორი ეგრისისა და დანარჩენი სამი ოძრხისა, კლარჯეთისა და წუნდისა იყვენ, ივერიის მეფედ გამოსთხოვეს შვილი სომხის მეფეს, რომელსაც ცოლად ამზასპის და ჰყავდა. ის დათანხმდა, ივერიაში დიდძალი თავისის და ბერძნების ჯარით შევიდა. ოსები თავკვერის ხეობით შეუერთდნენ მეგრელებს შურის საგებლად მოკვლისათვის თავის თანამოძმეთა, რომელნიც წინანდელ ლაშქარში დაიხოცნენ. ამზასპმა შეკრიბა სპარსელები და ზოგიერთი თავის მომხრე ქართვე-

რომ ორნივე მეფენი ერთსა და იმავე დროს ასრულებენ თავის მოვალეობას და ასე გეგონებათ, რომ ისინი ანუ ერთად იხოცებიან, ანუ როდესაც უხუცესი კვდება, მაშინ უმრწემესიც თავის ნებით სტევენს თავის უფლებას“.

ლები და წავიდა მტრის შესახვედრად. რადგანაც ვერც ერთმა ვაჟკაცმა ხმაღში ამზასპის გამოწვევა ვერ გაბედა, ასტუდისა და გუტის-ხევში, სომხეთში. ამზასპ ომის ველზე მოიკლა, ხოლო მისი ჯარი გაიქცა; სომხების მეფემ დასვა ივერიის ტახტზე თავისი შვილი რევი, დისწული ამზასპისა. 186 წ. ქ. შ. შემ. მეფე რევმა, ბიძით არშაკიდმა, შეართო ცოლად სეფელა, ბერძნის დიდებულის ასული, რომელმაც თან მოიტანა აფროდიტის კერპი და მცხეთის შესავალში ამართა. რევს რამდენამდე ქრისტეს რჯულიც შემეცნებული ჰქონდა. მან მოსპო კერპების სადიდებლად მცირე წლოვან ბავშვების მსხვერპლად შეწირვა და ბრძანება გასცა, იმათ ნაცვლად ცხვრები და კამბეჩები ემსხვერპლათ, რითაც დაიმსახურა სახელწოდება მართაღისა. რევის მემკვიდრედ იმისი შვილი ვაჩე შეიქნა 213 წ., ვაჩეს შემდეგ — მისი შვილი ბაკურ I 231 წ., ბაკურის შემდეგ — მირდატ II 246 წ.; მირდატის მემკვიდრე ასფაგურ იყო 264 წ. და მეფობდა სამი წელი. მან განამაგრა უჯარმა კახეთში. ასფაგურის დროს სომხეთში მეფობდა ხოსრო¹⁾ დიდი, რომელსაც მან გაუგზავნა საშველი ჯარი საბრძოლველად არღეშირ ბაბეკონის წინააღმდეგ, რომელმაც სპარსეთში სასანიდის დინასტია დაათუძნა და რომელსაც ქართული მემკვიდრე შეცდომით ქსარეს უწოდებს. მან გაუხსნა მთებში შესავალი კარები ყველა მთიულებს — ოსებს, ლეკებს და ხაზარებს, თითონ კი იმათივე მომხრეობით შეესია არღეშირის სამფლობელოს და მრავალჯერ დაამარცხა ის. აღშფოთებულმა არღეშირმა ერთს შორებელ ხოსროს ნათესავს, ანაგს მიანდო იმის მოკვლა. ანაგი ვითომ სპარსეთის მეფეზე გარდამტერებული სომხეთში გარდავიდა, ხელ-შემწე შემთხვევით ისარგებლა და ნადირობაში ხოსრო მოჰკლა, მაგრამ თითონაც თავისის ოჯახით სომხებისაგან ამოწყვეტილ იქმნა. ერთად ერთი მცირე წლოვანი ანაგის შვილი წაყვანილ იქმნა საბერძნეთში; ეს იყო ის გრიგოლი, რომელიც შემდეგში შეიქნა სომხეთის განმანათლებლად.

¹⁾ ქ. ცხ. კოსაროს.

ხლო ხოსროის შვილმა, თრდატმა, ბერძნების იმპერატორის მფარველობის ქვეშე დროებით თავი შეინახა. არღეშირმა დაიპყრა სომხითი და ივერია. მეფე ასფაგურ მოკვდა თავისი ქვეშევრდომების დაცვის დროს; მას არავინ დაჩენია გარდა ერთი ასულის აბეშურისა.

ამ გვარ მდგომარეობაში ჩავარდნილი ივერიელები შეწყუხდნენ და თავი შეიკრიბეს მცხეთის სპასპეტთან, მაიჟანთან²⁾ და, რა მიიღეს მხედველობაში მეზობლის სომხითის ბედკრულება, ივერიაში მეფის მემკვიდრეობის მოსპობა და თავის დაცვის შეუძლებლობა, გარდასწყვიტეს ისევ არღეშირს მიმართონ თხოვნით, რომ მან ერთი თავისი შვილი მოსცეს ივერიას მეფედ და საქმროდ აბეშურისათვის, რომელიც სამის მეფის მემკვიდრე იყო. არღეშირმა კარგად რომ გაიცნო ივერიის სამეფოს სივრცე-განი, ძლიერება და იმის მომიჯნავე მტრების ღონე, მოისაზრა რა, რომ ივერია ჩრდილოეთის ხალხების სპარსეთში შემოსევის ზღუდედ გამოადგებოდა. შეიწყნარა ივერიელების თხოვნა და წავიდა მცხეთას, სადაც შვიდი წლის თავის შვილს მირიანს, შეძენილს მეორე ხარისხოვანის მეუღლისგან²⁾, მეფე ასფაგურის ასული აბეშურა შერთო. მირიანით იწყება ივერიის მეოთხე დინასტია—ხოსროიანებისა. არღეშირმა, დაადგინა რა ის დედა-პალაქში, მცხეთაში, გარდასცა მას მთელი ივერია. კერძისათჳთ, სომხითი, რანი და მოვაკანი, ე. ი. ყარაბახისა და შირვანის მაზრები. ამის გარდა მან მიანდო სპარსეთის დიდებულს მირვანოზს 40 ათასი მხედრებით დაქერა იმ მხარეებისა, რომელნიც საზღვრავდნენ ივერიას სამხრეთით და აღმოსავლეთით და დაავალა მას, არაოდეს ივერიაში მხედრობა არ შეეყვანა, გარდა ხუთი ათასისა, რომელნიც მეფის მცველად ინიშნებოდნენ. მირიანი, ვითარცა სპარსი, ცეცხლის მსახურების

²⁾ დ. ბაქრაძით „მუჟანთან“.

³⁾ ქართლის მოქცევის მატთანე მირიანს მამად ჰხადის ლევს და არა ქასრე არღეშერს, ე. თაყ—ის სამი ისტ. ქრ. 11. თ. ჟორდანიას ქრ. 18 და 19.

სჯულის აღმსარებლად უნდა დარჩენილიყო, ხოლო ქვეშევრდომთ გულის მოსაგებად მას არ უნდა შეევიწროებინათ თავისი მცემლობა. — მთელი კავკასიის ერთ დაპყრობის შემდეგ არღეშირი დაბრუნდა სპარსეთში, მირვანოზს კი დაუბარა, რომ ხაზარებს მუდამ ებრძოლოს. ამ განკარგულების გამო მირვანოზმა ძლიერ გაამაგრა ნეკრესის ქალაქი; ხოლო მეფე მირიანმა არამც თუ ივერიის ენა შეისწავლა და გარდაეჭვია სპარსულს, არამედ თავიანთ სცემდა და შესაწირავებით ამკობდა შვიდს კერპს, რომელთაც აღმერთებდენ ივერიაში: გაცის, გაიმს, არმაზს, აინანას, დიანას, ზადენს და აფროდიტას; თითონ მეფე კი ცეცხლს თავიანთ სცემდა. ამით მან დაიმსახურა სიყვარული, როგორც თავისის ერისა, აგრეთვე მისის უფლების ქვეშ მყოფთ სომხეთის მახრების მკვიდრთა. — როდესაც მირიანი 15 წლისა შეიქნა, მას მეუღლე აბეშური გარდაეცვალა; ამის შემდეგ მან დაიბარა საცოლოდ პონტოის მხარელამ ნანა, ულიოთორის ასული. ამ ხანებში მან იწყო ბრძოლა ხაზარებთან. ლეკები ხან შეუერთდებოდენ მას მტრის წინააღმდეგ, ხან გადაუდგებოდენ და ხაზარებს გაუშვებდენ დარუბანდის ხეობაზედ კავკასიონის ქედის გადაღმა, სადაც ხშირად მოხდებოდა მათთან შეტაკება. როგორც კი ისინი დარუბანდიდან გამოჩნდებოდენ, მირიანი მსწრაფლ გარდავიდოდა და აიძულებდა მათ გაბრუნებას. ამბობენ, რომ მამის სიკვდილის შემდეგ მირიანმა განიზრახა სპარსეთის ტახტის დაქერა, მაგრამ სპარსელები წინააღმდეგენ მას იმ მიზეზის გამო, რომ ის დაიბადა არღეშირის ხასისაგან, მაშინ, როდესაც იმის ძმას და მეტოქეს ბარტომს, ანუ ბახრამს, დედად ინდოეთის მეფის ასული ჰყავდა. ნაცვლად ამისა სპარსელები დათანხმდენ მოემატებიათ მირიანის სამეფოსთვის მესოპოტომია, ასურეთის ნახევარი ნაწილი და აღდგადაგანი. უცხოეთელი ისტორიკოსები არას მოგვითხრობენ ამ ამბებზე; მართლაც გასაკვირვებლად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ ივერიამ თავის საზღვრები განავრცელა თავრაზის იქეთ. ჩვენ კი უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რომ ძველს დროს ივერიელნი, როგორც კი გალიერდებოდენ, ყოველთვის ზედ დაე-

ცემოდნ ჩრდილო სპარსეთს და ხარკს ადებდნ მას. ერთხელ მომხდარა, და ხშირადც გაუმარჯვიათ. მირიანი დაბრუნდა, ოსეთის წინამძღოლები ჰეროასი და კაკცია დაეცნ ივერიას: მირიანი გამოედევნა მათ კვალ და კვალ ოსეთში ხაზარეთამდი, და დვალეთის ხეობით უკან დაბრუნდა. რამდენიმე წლის შემდეგ ხაზარები თავს დაესხნ დარუბანდს. იმ დროს, როდესაც მირიანი მივიდა იმის საშველად, ურიცხვი გუთების ¹⁾ ურდონი შეცვივდნ საბერძნეთში და იმათმა წინამძღოლმა ხმალში გამოიწვია იმპერატორი დიოკლიტიანე. ბერძნებმა მასთან საბრძოლველად წინ წამოუყენეს თრდატი ²⁾, სომხების მეფის ხოსროს შვილი, რომელიც წინეთ მოვიხსენეთ. თრდატმა, იმპერატორის ტანისამოსში დაამარცხა მტერი, რომლის ჯარი გაიფანტა. დასაჯილდოებლად ამ დამსახურებისა იმპერატორმა აღადგინა სომხების სამეფო, სადაც თრდატი მეფედ დასვა 287 წ. ქრ. შ. შემ. თრდატმა თავის დახელოვნებულ მოქმედებით და ვაჟკაცობით თავის არეებიდან განდევნა ივერიელების ერისთავები. როცა მირიანმა ეს შეიტყო, დაბრუნდა, სპარსელები დასახმარებლად მოიხმო, თვისი ქალი მისცა ფეროზს, ერთს თავის ნათესავს, და მზითვად მისცა არე ხუნანიდამ ბარდამდი. ამის შემდეგ ორივე მეფენი ივერიისა და სომხისა, განუწყვეტლივ ურთიერთს ებრძოდნ, მაგრამ თრდატმა სძლია და თან და თან მოახერხა გამობრუნება სირიისა, მესოპოტამიისა და მთელი იმ მხარისა, რომელიც წინეთ სომხებისგან სპარსელებს დაპყრობილი ჰქონდათ. ამის შემდეგ მირიანმა შემოიერთა თავისი ძმისწული, ბახრამის შვილი, სპარსეთის მეფე, და დაეცა სომხითით რომის სამფლობელოს. იმპერატორმა კონსტანტინემ, რომელიც იმ დროს მოინათლა, დაამარცხა ის, აიძულა უკუქცეულიყო შაპური, სპარსეთის მეფე, და მირიანმა მას ხელი მოუწერა ზავის პირობაზე. იმპ. კონსტანტინემ მძევ-

¹⁾ გოთები ანუ გუთები იყვნენ გერმანიის ტომის ხალხი.

²⁾ იგივე ტრდატი.

ლად წაიყვანა ბაქარი, შვილი ივერიის მეფისა, და არამცა შეარია ის თრდატს, არამედ ამ უკანასკნელმა მიათხოვა თვისი ქალი სალომე რევს, მეორე შვილს მირიანისას. ახალ შერთულნი ცოლ-ქმარნი მირიანმა დაასახლა უჯარმას, დედა-ქალაქში მათთვის დაარსებულის სამეფოსა, რომელშიაც აგრეთვე კახეთი და კუხეთი შედიოდა. მას შემდეგ თანახმად იმპერატორის ნებისა ყველა მხარენი, რომელნიც მდებარეობდნენ იმ მდინარეების პირად, რომელნიც ჩრდილოეთიდან არაქს ერთვიან, თრდატს საკუთრად უნდა დარჩენოდა, ხოლო მაზრები, მდებარენი იმ მდინარეების პირად, რომელნიც სამხრეთიდან მტკვარს შეერთვიან, მირიანის სამეფოს უნდა კუთვნიებოდა. ამ გვარად ივერიის სამეფოს იმ დროს ე. ი. დაახლოებით 318 წ. ქ. შ. შემ. შეადგენდნენ მაზრები: რანი და მოვაკანი, მტკვრის ხეობა ალაზნის ჩასართავამდე და რიონი ენგურამდე. რევი, მირიანის შვილი, ფლობდა მდ. ივრის სათავეს და ფეროზი, მეფის სიძე — მდ. ხრამის ხეობას¹⁾.

1) თუმცა ბაქრაძე სწერს, რომ „ეს თქმულება სპარსთა მეფის ბრძოლაზე კონსტანტინე დიდთან ისტორიული სიცრუეა“, რომ კონსტანტინესგან „ჯვარის წარძღომა, დამარცხება სპარსთა და შემდეგ ნათელ-ღება სხვადა-სხვა დროს შემთხვევა არისო. თუმცა ის ამბობს, რომ. მართალია, ჯვარის ძალით კონსტანტინემ სძლია თავის მტერს 312 წ., მაგრამ ის მტერი იყო მაქსენცი და არა სპარსეთის მეფეო. კონსტანტინემ ნათელ-იღოო სიკვდილის წელს 337 წ.—ჩვენი მატიანის გარდმოცემა მირიანის შვილზე ბაქარზე, რომელიც ვითომც კონსტანტინესაგან მძევლად იყო გაყვანილი და შემდეგ სახარების მიღებისა მირიანისაგან წარმოგზავნილი უკანვე, საექვო ცნობად უნდა მიგვაჩნდესო. მართალია ბიზანტიელების თქმულება იხსენიებს „ივერიის მეფის ძეს ბაკურიუსს“, მაგრამ როგორც სჩანს, ის სხვა პირიაო“. თუმცა ჩვენი ისტორიის სხვა თანამედროე მკვლევარნიც უარყოფენ ჩვენი მატიანის ამ თქმულებას, მაგრამ ბ. თ. ყორღანია თავის ქრონიკებში სწერს: რომ „თქმა მირიან მეფის ბრძოლაზე კონსტანტინესთან სიცრუეთ მიაჩნიათ მხოლოდ მისთვის, რომ ამაზე ჯერ სხვა ცნობანი არ აღმოჩნდა. მაგრამ ბაქარის მძევლად მყოფობა კონსტანტინეს ხელში რითი აიხსნება, თუ არ დავიჯერეთ ქ.-ცხ. თქმულება?“ შემდეგ მოჰყავს თავისი მოსაზრება, რომ კონსტანტინე დიდი იმ პოლიტიკით

ამ განკარგულებას ის შედეგი ჰქონია, რომ მირიანის ტიტის ერთგული მოკავშირე შეიქნა, და მიიღო მისგან 300 ათასი შემწე ჯარი, რითაც მან განდევნა ივერიიდან მთიულები, რო-

ხელმძღვანელობდა, რომ აღმოსავლეთის მწვერილ ერთგან შეედგინა ერთი საქრისტიანო—სახელმწიფო, ქრისტიანობრივი კავშირით შეკრულ-შეერთებული და სხვ. ბოლოს მიაწერს, რომ შიო მღვიმის ხელნაწერში № 170 ნაამბობიაო, რომ „მათ დღეთა შინა იქმნა შესვლა მირიან მეფისა და ძმის წულისა მისისა სპარსთ მეფისა საბერძნეთად, რომელნი ესე კონსტანტინე მეფემან ბერძენთამან აოტნა ძალით ქრისტე ითა და ჯვარისა მისისა წინაწარმოდღანებითა ყოველით სპარსეთით პათით“. ამ დამარცხების შემდეგ მირიანმა მძევლად მისცა კეისარს ძე თვისი ბაქარ“. — „კონსტანტინე მეფისაგან მირიანისა დამარცხება და მძევლად ბაქარის მიცემა უნდა ყოფილიყოს 321—322 წ.“ არა უმეცარ იყო (მირიან) სჯულისა ქრისტესისა, ვინათგან თვით მეგრ აწვია საბერძნეთით მომავალ იყო“. ისევ და № 160 ხელნაწერები. უნდა ვიფიქროთ, რომ მირიან მეფე სპარსებითურთ მიშველებოდეს მეფე ლიკინის (ლიცინის?) წინააღმდეგ კონსტანტინესა იმ ბრძოლაში, რომელიც მოხდა მათ შორის 322—323 წ. და რომელშიაც იძლია ლიკინი (ლიცინი?) გვ. 29. შენ. 57 და 61. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ბ. ჟორდანიას ბევრად არ აფასებს ბერძნების მეისტორიეთა თქმულებას, რომელნიც ერთის სიტყვითაც არ მოიხსენიებენ ამ ბრძოლას კონსტანტინე დიდისა მირიანთან. წინეთ ჩვენს სხოლასტები ამ ბრძოლას კონსტანტინე და მაქსენცის შორას—იმ შეტაკებას, რომელიც მოხდა მათ შორის 321 წ. მაწერდნ. ეხლა ბ. ჟორდანიას ბრძანებს: „უნდა ვიფიქროთ, რომ მირიან მეფე სპარსელებითურთ მიშველებია მეფე ლიკინის (ლიცინი?) წინააღმდეგ კონსტანტინესა იმ ბრძოლაში, რომელიც მოხდა მათ შორის 322—323 წწ.“ და შემდეგ დაბეჯითებით ამბობს, რომ „ამ დამარცხების შემდეგ მირიანმა მძევლად მისცა კეისარს ძე თვისი ბაქარ“. თვით ავტორს თავის Hist. de la Georgie, 1, 132. ეჭვი შემოაქვს მატინანეს ამ თქმულებაზე და ამბობს, რომ ბაკურიუსი ივერიის მეფის შვილი კი არ იყო, არამედ ვიღაც წარჩინებული პირიო; ჩვენ შევნიშნავთ, რომ მარტო შიო მღვიმის ხელნაწერზე ვერ დაემყარება კაცი ამისთანა შესანიშნავ მსოფლიო ისტორიის ამბავის აღწერაში... ჩვენ გვგონია, რომ ჯერ თვით ის ფაქტიც დასამტკიცებელია, რომ ვითომც მძევლად წაყვანილი ბაკურიუსი მირიანის შვილი იყო, ხოლო ბ. ჟორდანიას ეს ამბავი მტკიცედ, შეურყეველად მიაჩნია და კითხულობს. „რითი აიხსნება ეს ამბავი, თუ ქ.-ცხ. თქმულა არ დავიჯერეთო“. ამას გარდა სპარსეთის ისტორიის მცოდნე მალკოლმი სწერს, რომ „სპარსეთში არღმეორის შემკვი-

მელთაჲ საშინელი შემოსევა სპარსეთის მეფემ, შაპურმა¹⁾ მოიწვია; თითონ მირიანმა ბარსიელების წინააღმდეგ ლეობა მიიღო იმ ომში, რომელიც ქ. ბარდას ახლოს მოხდა, და დაეხმარა თრდატს მათ განდევნაში კავკასიის მთის იქით. მოსე ხორენელის თქმით ეს მოხდა მაშინ, როდესაც ორივე მეფემ ქრისტიანობა მიიღეს 319 წ. ქრ. შ. შემ. დაახლოვებით²⁾).

ეხლა გადავიდეთ ამ შესამცნევ ცვლილების მოთხრობაზე. ზეპირ გარდმოცემით ვინმე ზაბილონმა, კაბადოკიელმა, იერუსალიმში შეერთო სუსანა, იმა წმ. ქალაქის პატრიარქის და მას ეყოლა ქალი სახელად ნონა³⁾, ანუ ნინო, რომელიც მოსამსახურეთ მისცა ნიაფორე-სარას, დოვინელ სომხის ქალს. ამ სახლში ნინომ შეისწავლა, როგორც იმ დროს ივერიელებზე გავრცელებული ამბევები აზიაში, აგრეთვე მოთხრობა უფლის კვართზე, რომელიც ლონგინოზმა⁴⁾ მოიტანა მცხეთაში და განიზრახა ამა მაზრის ნახვა. მაშინ იმპერატორცა ელენე ქ. ეფესოში ბრძანდებოდა და ემზადებოდა წმ. ნათლის-ღების მიღებას. ნინო წავიდა ეფესოში და გაეცნო იქ მცხოვრებს, სომხის უფლისწულს რიფსიმეს. როდესაც მიღებულ იქნა იმის სახლში, მო-

დრედ დაჯდა მისი შვილი შაბურ I, რომელსაც მოწინააღმდეგე არავინ გამოჩინა“. ხოლო შიო-მღვიმის ხელნაწერით ბ. ჟორდანია ამტკიცებს, რომ მირიანს ძმის-წული სპარსების მეფედ იყო. აქ უნდა დავსახელოთ აგრეთვე, რომ „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკებში ბაქარ ანუ ბაკურ არის ძე რევისა და არა მირიანისა. ე. თაყაიშვილის სამ. ისტ. ქრან. გვ. 22.

1) ანუ შაბურ I (იგივე საპირი).

2) ბ. ჟორდანია ერთსა და იმავე თავის მე-62 შენიშვნაში ორს სხვა-და-სხვა წელს მირიანის მოქცევისას უჩვენებს. ჯერ ამბობს, რომ ჩვენ ჯერ-ჯერობით უფრო საბუთიანად მიგვაჩნიაო მირიანის სასწაულითა მოქცევა 20 ივლისს 323 წ. და ორ სტრიქონს შემდეგ მასვე იმეორებს, და, ცოტა ქვეით, შემდეგ ორის სტრიქონისა, დასძენს: „თუმცა მირიანის მოქცევა და ეკლესიის აშენება ჩვენ 324 წ. გვგონია, მაგრამ მეფის მონათვლა 325 წ. უნდა ყოფილიყოს“. რომელ ერთს ამ წელთაგანს ერწმუნოს მკითხველი?

3) ბ. ლანგუა ამტკიცებს, რომ სახელწოდება ნინო, ნუნე ნიზნავს მონაზონს, nonna religieuse.

4) ლონგინოზ კარსნელი.

აქცია რიფსიმე ქრისტეს მცნებაზე, დედა მძუძე გაიანე ლ. რაოდენ-
 ნიმე სხვა ქალებითურთ. ამ დროს გარყვნილმა მაქსიმიანმა, რომელიც
 რატორის კონსტანტინეს ამხანაგმა, ბრძანება გასცა, ეძებნათ
 მისთვის უუმშვენიერესი ქალი მთელს იმპერიაში, და ამის გამო
 აღებულ იქნა უფლის წულის რიფსიმეს სურათი; მაგრამ ამ
 უკანასკნელს აღთქმა მიეცა ღვთისათვის, მთელი სიცოცხლე ქა-
 ლწულად გაეტარებინა, და, ვინაიდგან მას მაქსიმიანის შიში
 ჰქონდა, გარდაიხვეწა სომხეთში გაიანეთი და 70 ქალწულების
 ამალით. ეს რომ თრდატმა შეიტყო, განიზრახა ან იმპერატო-
რთან გაეგზავნა რიფსიმე, ან თითონ დამტკბარიყო იმის სიტუ-
რთით. მაგრამ ვერაფრით ვერ დააჯერეს რიფსიმე და ვერ და-
იყოლიეს ნებას; მაშინ განძვინებულმა მეფემ უბრძანა მოეკლათ
რიფსიმე გაიანეთი და ყველა იმის ამალაში მყოფნი ქალწულნი.
 ეს მოხდა 311 წ. ამ გვარი დანაშაულობისთვის თრდატი დაი-
 საჯა მით, რომ აუვარდა საშინელი ზაფრა; მას წარმოუდგა,
 რომ ის ეშვად გარდაიქცა და, მანამ ვერ მოვიდა გონზე, სანამ
 ქრისტეს სჯული არ აღიარა.

ნინომ მოასწრო სომხეთიდან გაქცევა და მივიდა ივერიის
საზღვარზე ორბანთში¹⁾, სადაც ზამთარი დაჰყო. გაზაფხულზე
ჯავახეთში შევიდა და იქ ფარავნის ტბის ახლო დახვდენ მეთე-
ვზეები და მწყემსები, რომელნიც არმაზს და ზადენს თაყვანსა
სცემდენ. ვინაიდგან ისინი ლაპარაკობდენ სომხურად, რომელიც
 ნინომ ნიაფორესთან შეისწავლა, მათგან გამოკითხვით შეიტყო,
 რომ ისინი დაბა საფურცლედამ, ქინძარის²⁾ არედამ არიან, კა-
 ხეთის აზნის მთებიდამ და დიდ მცხეთის ქალაქიდამ, რომე-
 ლიც მდებარეობს მდინარეზე, რომელიც ტბიდამ გამოდის. ძი-
 ლში ესიზმრა ანგელოზი, რომელმაც უბრძანა ქრისტეს სჯუ-
 ლის ქადაგება ივერიის მხარეში. ამის გამო ის დაჰყვა მდინარე
 მტკვრის პირს და წარმართების ქვეყნით მიაღწია დაბა ურბნი-

1) „ორბანად“ ვახუშტი. შიო მღვიმის ვარიანტში „ურბნისად“. ახალ-
 ვარიანტში ნინოს ცხოვრებისა „ულოპორეთ“. ე. თაყაიშვილი გვ. 15.

2) „საფურძლისა, ქინძარისა“ ვახუშტით.

სამდე, სადაც ურიები ესახლენ. მან დაჰყო ამ ადგილს მთელი თვე, და როცა შეამჩნია, რომ ხალხი ჯგუფ-ჯგუფად მცხეთას მცხეთას არმაზის თაყვანის საცემლად, თითონაც გაჰყვა მათ და შეჩერდა დაბა მოგვთაში. მეორე დღეს საყვირის ცემით, და საშინელის ყვირილით, კიჟინით და ხელში ყვავილების თაიგულებით ხალხი მეფე მირიანს და დედოფალს ნანას უკან მიჰყვებოდა არმაზისკენ. როდესაც ნინო მთაზე ავიდა, მან დაინახა მაღალი ბრინჯაოს კერპი, რომელსაც ხელთ ეპყრა მსწრაფელ ყოველ მხრისაკენ სატრიალებელი ბრწყინვალე მახვილი; ხალხი იმას უახლოვდებოდა კრძალვით ჭეშინოდა თავიანთ ცოდვებისა, რომელთ შორის ირიცხებოდა მაგალ. ისიც, თუ ოდესმე დაულაპარაკნია ურიას ცეცხლის თაყვანის მცემლებთან. ეს იყო ცრულმერთი არმაზი. იმის მარჯვენა და მარცხენა მხარეზედ იდგენ ცრულმერთების კერპები: ოქროსა—გაცისა და ვერცხლისა—გაიმისა. ნინო სწუხდა ამ გვარ ხალხის უმეცრებაზე და ევედრებოდა ღმერთს, გამოეჩინა თვისი ძლიერება კერპზე. როგორც კი გაათავა მან ლოცვა, უცებ ამოვარდა ნისლიანი დასავლეთის ქარი საზარელი სუნით, იწყო ელვა-ქუხილი; გავარდა მენი და ვეებერთელა სეტყვამ მოფინა მიწა. კლდეები სკდებოდნენ ჭეშინვეოდნენ. შეშინებული ხალხი ამბობდა, რომ ვითომც ათრუშანა¹⁾ ძველ დროს წარმოვედინა. ზოგნი ამბობდნენ, ვითომც ღმერთი, რომელმაც თრდატი ეშვად გარდააქცია და შემდეგში ისევ დაუბრუნა მას კაცობრიული სახე, —ახლა სჯიდა კერპთ თაყვანის მცემლებს. იმ დროს ივერიაში ხმა ქრისტეს რჯულზე უკვე გავრცელებული იყო. ეს მოხდა 6 აგვისტოს ფერის-ცვალების დღეს 318 წ. ქრ. შ. შემ. როგორც კი გრიგალი ჩავარდა, ნინომ სასიხარულოდ დაინახა, რომ კერპები უკვე დამსხვრეულნი ეყარნენ მიწაზე. ავიდა არმაზის მთის მწვერვალზე და დასასვენებლად ხის ქვეშ დაჯდა. აქ შეეყარა მას შროშანა, სასახლის მოსამსახურე²⁾ და მიიპატიჟა იგი მეფის სასახლეში;

1) „ითრუშანა“ ახ. ვარიანტით ნინოს ცხ.

2) სეფე-ქალი—ვახუშტით.

ნინო არ დათანხმდა და ჩამოხტა მეფის მებაღისას, რომლის ცოლმა ანასტასიამ მიიწვია ის. მან დაჰყო იქ 9 თვე და ლოცვებით ევედრებოდა ღმერთს, მიენიჭებინა ანასტასიასა და იმის ქმრისთვის სანატრელი ვაჟიშვილი. ამ ოჯახმა იღუმალ ირწმუნა იესო ქრისტე. იქედამ რომ გავიდა ნინო, თავი შეიფარა ქალაქის გარედ ეკლის ბუჩქს¹⁾ ქვეშ, სადაც ახლა სამთავრის არხიეპისკოპოზის ეკლესია არის აგებული. მან გააკეთა აქ ჯვარი ვაზისაგან, დაასვენა იგი ახლოს, თითონ კი დღე და ღამე ლოცვასა და მარხულობაში ატარებდა. ამასთანავე ის ხშირად დადიოდა ურიათ ქალაქში ურბნისში და მოაქცია ქრისტიანობაზედ მღვდელი აბიათარი, მისი ცოლი სალომე და ექვსი ქალი, რომელნიც შემდეგში მისი მოწაფენი შეიქნენ. სამი წლის განმავლობაში მან მრავალი სასწაულები ჰქმნა და განკურნა მრავალნი სნეულნი უფრო. ღვთისაგან მოვლინებულის ძალით, ვიდრე წამლობით. როგორც წინეთ ვთქვით, მაშინ მირიანი სპარსეთის მეფესთან ერთად ებრძოდა იმპერატორს კონსტანტინეს. — წმ. ნინოს მოწაფე მღვდელი აბიათარი მოგვითხრობს შემდეგს: ნინოს მოსვლის დროს, ამბობს იგი, ანტიოქიის ებრაელებმა შემომითვალეს, რომ ჩვენი ხალხის აწინდელი დაჰფანტვა დედამიწის ზურგზე, უსაცილოდ, შედეგია იმისა, რომ ჩვენთა წინაპრთ ჯვარს აცვეს ნაზარეველი იესო ამ სამასის წლის წინეთ. ამან მაიძულა მე გამომეკითხა ქრისტეზე ნინოსაჟვის და, როდესაც ყოველივე ესცანი, მოვიწათლე ჩემის ასულით სიდონიათი. მართლაც, როდესაც მეფე მირიან დაბრუნდა მცხეთის საბერძნეთზე გალაშქრების შემდეგ, ნინო სამი წლის განმავლობაში დაუფარავად ქადაგებდა ქრისტეს სჯულს და მეფის მებაღე ცოლითურთ აშკარად ცდილობდა გავერცელებია ქრისტეს სწავლა, და აბიათარი კინაღამ მსხვერპლადაც შეიქნა იმ გულმოდგინებისა, რომელიც მან გამოიჩინა ამ საქმეში. — ხოლო ნინომ სასწაულთ მოქმედებით დაამტკიცა თვი-

1) „ბრწამლის“ ვახუშტით. დავით სეკტორის სიტყვით—ბრწამლი ეკალა-ლიქს ნიშნავს. ახ. ვარ, ნინოს ცხოვრებ.—„მაცხოვრვანსა“.

სი ქადაგების ქეშმარიტება. დედოფალმა ნანამ, რომელიც შიშ სნეულებით ავათ გამხდარიყო, გაიგო რა ნინოს წეობა, ბრძანა იმის მოყვანა, მაგრამ ნინომ არ ისურვა მოშორება ბუჩქნარისა და ჯვარისა, რომელიც მან ააგო. თვითონ დედოფალი მიგვარეს მას ცხედართ და ბატონიშვილის რევის და აუარებელის ხალხის თანახლებით. როგორც კი დედოფალი დადევს კილიკსაზედა¹⁾, რომელზედაც ნინო ჩვეულებისამებრ იწვა ხოლმე, წმინდამან გულმხურვალედ ევედრა ღმერთს, ავათმყოფის სხეულს შეახო ჯვარი, და ბოლოს ჯვარი გარდასახა. დედოფალი უცებ განიკურნა და სთქვა: „არ არის ღმერთი, გარდა ქრისტესი“ და ამის შემდეგ გულმოდგინედ ისწავლა ქრისტეს სჯული აბიათარის და იმის ასულის სიდონიის შემწეობით. — მაშინ მეფე ზირიანმა თავის დაახლოვებულ პირებს დაუწყო ქრისტეზე გამოკითხვა, და ხშირად ესაუბრებოდა აბიათარს ძველს და ახალს აღთქმაზე; შეადარა რა იმისი მოძღვრება ნებროთის²⁾ წიგნს, რომელშიაც არხისტრატეგი მიხეილი უწინასწარმეტყველებდა ბაბილონის გოდოლის აღმაშე-

1) „ფალასი ბანლისა“ დავით რეკტორით.

2) ჩვენ არ შეგვეძლია გაკვირით არ მოვიხსენიოთ ის საოცნებო იმედი, რომელიც ბ. ჟორდანიას დაუმყარებია „ჩვენის მწერლობის წარჩინებულ მეცნიერის და სიბრძნის მოყვარის თ. ნ. ტ. დადიანის ნამბობზე ნებროთიანის შესახებ“. ბ. ჟორდანია გვარწმუნებს, რომ „ნ. დადიანს ჰქონია დედის შხითევში რაჭილამ მოყოლილი ერთი ცალი ამ შესანიშნავი წიგნისა ტყავზე ნაწერი მეტად უცხო ასოებით, რომელიც ხუცუროთგანაც განირჩევიან და მხედრულიდამაც, თუმცა კი ორსავე ემზგავსებთან. ნ. დადიანს სრულიად წაუკითხავს ეს წიგნი, შინაარსი მისი კარგად ახსოვს (?) და რამდენიმე ადგილი (უფრო-კი შელოცვები უცნობ ენაზე დაწერილები) ზეპირად სცოდნია(?!). — ეს წიგნი, განაგრძობს ბ. ჟორდანია, სამწუხაროდ, ცეცხლს შთაუნთქავს 1871 წ. დ. ყვირილაში. ეხლა დაგვრჩენია მხოლოდ გვედრნეთ და დავალოთ ბ. ნ. ტ. დადიანს, აღგვიდგინოს დაკარგულის წიგნის შინაარსი და თვით პალეოგრაფიული მისი ხასიათი იმდენად, რამდენად შეიძლებს მისი მეხსიერება“. ჩვენ უნებლიეთ გვაგონდება ერთი ჩვენი პროფესორის ლექცია, რომელშიაც ის ამ გვარადვე გატაცებული იყო ერთი მემბტიანის სიტყვით შესახებ უცნობის XI საუკ. რუსის პოეტის ღი-

ნებლებს მომავალი მესხიის მოსვლაზე და იესო ქრისტეს ტანჯვაზე, თვით მირიანიც თანდათან მიეკერძა ქრისტეს სჯულის აღსარებას, რომელსაც ნინო ქადაგებდა. მირიანი ჯერ მაინც არ ტევებდა კერპთ თაყვანისცემას და ნინოსაგან სასწაულებს იმით ხსნიდა, რომ ვითომც ისინი ცრუ-ღმერთების არმაზის და ზადენის ძლიერებით მომხდარიყვენ, ხოლო ნინო იმდენად არ ეწინააღმდეგებოდა მირიანს სიტყვით, რომელსაც მას სულიწმინდა აგონებდა, გარნა დასამტკიცებლად თვისის სიტყვისა მან ჯვარის გარდასახვით განკურნა მძიმე ავადმყოფი ხორასანის უმთავრესი მოგვი, გრძნეულის სულით შეპყრობილი. განკურნების შემდეგ ეს მოგვი ერთგულ ქრისტიანედ შეიქნა. ბოლოს მირიანმაც აღიარა ქრისტეს სჯული.

322 წ. მეფე ნადირობდა თხოთის მთაზე მუხნარის, აწინდელ მუხრანის მიდამოში. უდაბურს ტყეში გზა დაებნა, და ისეთი სქელი და ბნელი ბურუსი მოეხვია მას ¹⁾ რომ არ იცოდა საითკენ წასულიყო. მაშინ მიმართა ლოცვით ნინოს ღმერთს, აღთქმა დასდვა, რომ ირწმუნოს ის და ჯვარის სადიდებლად ამ ადგილზედ ტაძარი ააგოს, თუ კი განთავისუფლდებოდა იგი ამ განსაცდელიდან. ლოცვის გათავების შემდეგ ცამ უცებ გაანათა და მეფემ მიიღბინა დაბა ქინძარას, მცხეთის ჩრდილოეთით, სადაც მას დახვდენ მეფის ნახვის იმედ გადაგაკარგული დედოფალი და ხალხი. დაბრუნების შემდეგ მეორე დღეს მან გაუგზავნა დესპანები იმპერატორს ²⁾ კონსტანტინეს და აუწყა ყვე-

რებისა და აღტაცებით გვითხრა: „ახლა ჩვენ უნდა გადავიდეთ იმ სახელოვანს და შარავანდით მოსილს პოეტზე, რომლის წინა უნდა განქრნენ ჰომიროსის, გიოტესი და შილლერის სახელები, მაგრამ აქ, სამწუხაროდ, უნდა აღვიაროთ, რომ, არამც თუ თხზულებანი ჩვენის დიადის პოეტისა არ დავგრჩენია, არამედ თვით იმის სახელიც არ არის მოხსენებული მატიანეში, რომელშიაც სწერია მხოლოდ, რომ ერთი დიდი მგოსანი ამ საუკუნეში ცხოვრობდა“ . . . . ნეტარ არიან მორწმუნენი!

¹⁾ „შუა სამზრისს ოდენ დაბნელდა მათ ზედა მზე“.

²⁾ ახ. ვარ. წმ. ნინოს ცხოვრებისა ეს ადგილი არ მოიპოვება, ნათქვამია მხოლოდ, რომ „მირიანმა წარავლინა მოციქულნი საბერძნეთსა“.

ლა თვისი თავ-გარდასავალი; მას სთხოვა მღვდლების გამოგზავ-
 ვნა თავისის და თავის ერის მოსანათლავად. სანამ პასუხს მიიღებდა,
 იღებდა, მეფემ განიზრახა დედა-ქალაქში, მცხეთაში, ტაძრის
 აშენება და დანიშნა ამისათვის ის ბოსტანი¹⁾, რომელშიაც ნი-
 ნომ დიდი ხანი დაჰყო.

როგორც კი ააშენეს ხის კედლები ოთხისავე მხრით, შუ-
 აში კვიპაროსის ხისა ხუთი სვეტი ააგეს ქერის დასაქერად, მა-
 გრამ მეექვსე სვეტი ვერასფერ-ლონისძიებით ველარ ასწიეს.
 ამასობაში კიდევ დაღამდა. ნინო თავისი მოწაფეებით ღამეს ლო-
 ცვაში ათევდა და საკვირველი საწინასწარმეტყველო ჩვენება
 ნახა: ვითომც ორივე მთები არმაზისა და ზადენისა საში-
 ნელი ხმაურობით დაირღვენ და შეაყენეს მღ. მტკვრის და
 არაგვის მომდინარეობა, რის გამო მცხეთა უცებ წყლით
 მოდებული შეიქმნა. ამასობაში ვითომც სპარსელები დაე-
 ცნენ ქალაქს და მახვილით ამოსწყვიტეს იმის მკვიდრნი. ბო-
 ლოს ვითომც თვით მეფე მირიანი ტყვედ წარიტაცეს. წმინდა
 ნინომ იწყო გულმოდგინედ ლოცვა და სცნა, რომ ეს ჩვენე-
 ბა მოასწავებს კერპების დამხობას, და აგრეთვე უწმინდურ
 სულების განრისხებას და სიძულვილს ახლად მოქცეულის ერის
 წინააღმდეგ. განთიადზე ნინოს გამოეცხადა ანგელოზი, რო-
 მელმაც ანუგეშა იგი რაოდენიმე სიტყვით. ამის შემდეგ მიწა-
 ზე მდებარე სვეტი ნელ-ნელად აღემართა პიედესტალზე და და-
 მაგრდა მასზე მეფის თვალების წინ, რომელიც იმ დროს ეკ-
 ლესიაში შედიოდა. ეს სვეტი შემდეგში წოდებული იქნა სკეტი-
 ცხოველად, ბრწყინვალედ და სასწაულოთ-მოქმედად. ქართული
 მისი წოდება — სამირონე შემდეგში ახსნილი იქნება. იმპერა-
 ტორმა კონსტანტინემ და დედამისმა ელენემ გულით განიხა-
 რეს ივერიაში მომხდარ ამბავით და დაეშურენ გამოეგზავნათ
 კეთილ-მსახური ეპისკოპოსი იოანე მღვდლით და დიაკვნე-
 ბით. იმათ მოსვლის შემდეგ მეფე მირიანმა შეკრიბა დიდე-
 ბულნი და კარის კაცები, და მიიღო წმინდა ნათლისღება წმ.

¹⁾ „სამოთხე“ ვახუშტით.

ნინოს ხელიდამ; დედოფალი და იმის შვილები მოინათლენ მღვდლისა და დიაკვნების მიერ; ხოლო დიდებულთაგანი თეული მონათლეს ცალ-ცალკე მტკვარში, რომელიც აკურთხა ეპისკოპოსმა მოგვთა კარების ახლოს, ურიების მღვდლის ელი-აზარის სახლის მახლობლად. მაშინ მოინათლა რაოდენიმე ათასი სული დაბალი ხალხისა, რომელთაც მიჰბადეს მეფის მაგალითს; მოინათლენ აგრეთვე რაოდენიმე ებრაელნიც, რომელთა შორის 50 კაცი იყვნენ შთამომავალნი ზარზასს. ამის გამო ამ ოჯახმა მიიღო ჯილდოდ დაბა ციხე-დიდი. ხოლო მთიულე-ბი არ დათანხმდენ გაქრისტიანებაზედ; აგრეთვე მონათვლა არ ისურვა მირიანის სიძემ, ფეროზმა, რომელიც რანის მაზრისა, ივერიაზე თითქმის დამოუკიდებელისა, გამგე იყო. დაახლოვე-ბით ამა დროსა 326 წ. იერუსალიმში იპოვნეს ჯვარი პატრიას-ნი. მეფე მირიანმა გაუგზავნა კონსტანტინე იმპერატორს ეპის-კოპოზი იოანე ერთი თვისი დიდებულთა გამოსააზხოვნელად რო-გორც ნაწილისა ძელი-ქეშმარიტისა, აგრეთვე მღვდლებისა და ხუროთ მოძღვრებისა ეკლესიების ასაშენებლად; იმპერატორმა გარდა ამისა, რასაც მეფე თხოულობდა, მიუძღვნა ძვირფასი საჩუქარი — ფიცარი, რომელზედაც მიჭედლილი ჰქონდა ჯვარზე მაცხოვარს ფეხები, და აგრეთვე ერთი სამსკვალი იმის ხელიდამ. ხოლო ოსტატებს — მაშენებლებს, რომელნიც ივერიაში მოდი-ოდნენ, იმპერატორმა უბოძა აუარებელი საუნჯე და უბრძანა აეგოთ ეკლესიები ყველგან, სადაც საჭირო და მოსახერხებელი იქნებოდა. როდესაც ერუშეთის მაზრაში მოვიდა ეპისკოპოზი იოანე, ააშენა იქ ეკლესია, სადაც დასტევა სამსკვალი მა-ცხოვრის ხელიდამ ამოღებული; მეორე ეკლესია მან ააგო მან-გლისში, სადაც მაცხოვრის ფეხის ფიცარი შესწირა. მეფე მი-რიან უკმაყოფილო დარჩა ამ ნაირი განკარგულებით და ინუ-გეშა მით, რომ კვართი უფლისა უსაცილოდ დედა-ქალაქში იყო, თუმცა ნამდვილად კი არ იცოდნენ, რომელ ალაგს იყო. ის აგრეთვე ნუგეშობდა მით, რომ დაიწყო საეპისკოპოზო ეკ-ლესიის შენება მცხეთის შესაველში, სადაც ნინო ბრწამლის ჩიქვში ცხოვრობდა. შემდეგ გაზაფხულს 228 წ. ბატონის შვილ-

მა რევმა განიზრახა დიდი ჯვარის აგება ერთ ხისაგან, რომელიც მცხეთის მახლობლად იდგა. ყოველ საღამოს ამ ხნის ხალხს ჩნდებოდა ცეცხლის ჯვარი ვარსკვლავების გვირგვინით, რომელნიც ცისკრის დრომდე ბრწყინავდნენ. განთიადზე ორი ვარსკვლავი შორდებოდა მას და მიიმართებოდა აღმოსავლეთისკენ და დასავლეთისკენ და მუდამ ერთ ადგილს ჰქრებოდნენ, მაშინ როდესაც თითონ ჯვარი ზევით აიწევდა მდ. არაგვის მომდინარეობაზე და დიდებულად ცაში ამაღლდებოდა. ნინოს ჩვენებით ორი ჯვარი ააგეს იმ მთებზედ, რომლებზედაც ვარსკვლავები ჰქრებოდნენ ე. ი. ზემოხსენებულ თხოთის მთაზე და უჯარმის ქალაქში, ხოლო სასწაულთ-მოქმედი მცხეთის ჯვარი ჯვარის მთაზე დაასვენეს მაგარ პიედესტალზე. ეს მოხდა წმინდა კვირიაკეს დღეს, რომელსაც შემდეგ დროში მთელი საქართველო დღესასწაულობდა სვეტი-ცხოვლობას.

ორმოცდა ათი დღის შემდეგ ჯვარზე გამოჩნდა ჯვარედინად სხივი, რომელიც ირგვლივ თორმეტი ვარსკვლავების გვირგვინით იყო გარემოცული, ხოლო იმის ზევით მოჩანდა ცეცხლის გრკალი, მზის სხივებზე უფრო ბრწყინვალე. როგორც ამა ჩვენებით, ისრე ერთად-ერთის თვისის ვაჟის განკურნებისა გამო ჯვარის შეხებით განცვიფრებულმა რევმა ჯვარის დახურვა უბრძანა სახურავით, რომელიც იყო დასაწყისი ახლანდელის ჯვარი-პატიოსნის ეკლესიისა.—ამ დროს ნინოს, მეფეს და ივერიის ერს მოუვიდა რომის პატრიარქისაგან მოსალოცავი და გამამხნეველებელი ეპისტოლე და მეფე მირიანმა გარდასწყვიტა,—თუმცა მას იარაღის ხმარებაც დასჭირდებოდა ამისთვის—მთიულები გაექრისტიანებინა. ნინომ თან წაიყვანა იონანე ეპისკოპოზი ჩრდილოეთ ივერიაში, შემოიარა წარაბანი¹⁾,

1) ქ. მოქც.-თ. „წობენი“. საზოგადოდ ეს ქრონიკა უფრო მრავალ ისტორიულ და გეოგრაფიულ ცნობებს იძლევა, ვინემ „ქ. ცხ-ბა“ და სხვა წყაროები. წმ. ნინოს ქადაგებას ის იხსენიებს წობენში, კართალელთა, ფხოველთა და წილკანელთა შორის. ქალეთში და ბედეშში ერწუთიანელთა და ყვარელთა შორის, თოშბთა და კხოეთ შორის, კაწარეთში, ქველ დაბაში, ბოლინში და სხვა.

ქართალნი, ფშაველების და გუდა-მაყარების მხარენი, რომელთა
 თაც არ ისურვეს მონათვლა, მაგრამ მახვილით იძულებულნი
 შეიქნენ დამორჩილებოდენ, ამავე დროს მათი კერპები დამსხვრე-
 ულიქმნენ. — მთიულეთიდან ნინო ჩამოვიდა ყაჯუთში, მოაქცია
 ქრისტეს სჯულზე თიანეთლები და ერწოელები მაშინ, როდესაც
 ფშაველები გარდავიდნენ თუშეთში, რის გამო ისინი, რო-
 გორც დანარჩენი მთიულეები დასჯილნი შეიქნენ ხარჯის
 გადიდებით, რომელიც ბევრად აღემატებოდა წინანდელს.
 ნინო აგრეთვე გადავიდა რანის მაზრაში ფეროზის გასაქრისტი-
 ანებლად, მაგრამ გზაში ავად გახდა და ბუდეში¹⁾, ჰერეთში, ეხ-
 ლანდელ ქ. სიღნაღის ახლო დაბინავდა. მეფე და დედოფალი,
 რევი თავისის მეუღლით სალომეთი, ეპისკოპოზი იოანე და
 რაოდენიმე დიდებულნი იმასთან იმყოფებოდნენ. წმ. ნინომ
 მოკლედ გარდასცა მათ თვისი ცხოვრების მოთხრობა, რომე-
 ლიც მის კარნახობით დასწერა სიღონიამ, აბიათარის ასულმა.
 მერე ნინომ მიიღო წმ. საიდუმლო და გარდაიცვალა 15 წლის
 შემდეგ ივერიაში შემოსვლისა 322 წ. ²⁾ ქრ. შ. შემ. და თა-
 ნახმად იპის სურვილისა დამარხულ იქნა ბოდბეში. საქართვე-
 ლოს ეკლესია იმის დღეობას 14 იანვარს დღესასწაულობს,
 ხოლო დასავლეთის ეკლესია — ერთი თვის წინედ 19 დეკემბერს.
 წმ. ნინოს სიკვდილის შემდეგ იმპერატორმა კონსტანტინემ გა-
 მოუგზავნა მეფე მირიანს მეგობრული წერილი და დაუბრუნა
 მას შვილი ბაქარი, მძევლად წაყვანილი. ამ დროს მეფემ დაა-
 მთავრა მცხეთის საარხიეპისკოპოზო ეკლესია, რომელიც მან
 საჯაროდ დიდის ამბვით აკურთხებინა. ხალხში დარჩა გარდმო-
 ცემა, ვითომც მაშინ მირიანი იერუსალიმს წავიდა და იმპერა-
 ტორის მიერ ნაბოძებ ადგილზე მან ააშენა დიდი ივერიის მო-
 ნასტერი, რომელიც ჯვარის ეკლესიად წოდებული ახლაც არ-
 სებობს. ამის დასამტკიცებლად ჩვენ არა გვაქვს არავითარი ნა-

1) ეხლანდელი ბოდბე.

2) ბ. თ. ქორდანის მოსაზრებით 338 წ. ქორდ. ქონ. შენიშვნა

მდვილი საბუთი; ჩვენ ვიცით მხოლოდ ის, რომ მეხუთე საუკუნეში წმ. ქალაქში არსებობდა ქართველების უდაბნო, რომელიც იუსტინიანე დიდის მეფობაში ხელ-ახლად აღდგენილი იყო. 25 წლის შემდეგ ქრისტეს სჯულის მიღებისა მოჰყვდენ ერთი მეორის მიმყოლი ბატონის შვილი რევი და მამა მისი მირიანი, რომელმაც გარდასცა გვირგვინი თავის შვილს ბაქარს 347 წელსა.

რასაკვირველია, ჩვენ ვერ აღვნიშნავთ შეურყეველი სისწორით ქრონოლოგიას ზემო ნაამბობთ შემთხვევათა, რომელთაც ზოგნი რამდენიმე წლით ადრე უჩვენებენ და ზოგნი უფრო გვიან. ზოგიერთ წყაროებში ჩვენ ვპოვებთ იმისთანა ფაქტების დაწვრილებით ამბევებს, რომელნიც სხვა მწერლებს არა აქვთ. ჩვენის აზრით ეს არ უნდა იყოს ისე შესამჩნევი იმიტომ რომ, როგორც აღმოსავლეთის, ისრე დასავლეთის ისტორიკოსები თანხმად აჩვენებენ დროს, უმთავრესთ მოქმედებათ და ღირსს შესანიშნავს გარემოებას. თანამედროვე მწერალი რუფინი, რომელმაც ლათინურ ენაზე დასწერა საეკლესიო ისტორია, ამბობს, რომ მან შეკრიბა თვისი ივერიაზედ მოთხრობა ნაამბობი დამ ქართველის წარჩინებულის ბაკურისა, რომელიც თვით დამსწრე იყო ქრისტიანობის შემოღებისა საქართველოში და რომელიც მერე საბერძნეთში სამსახურში შესულიყო. ერთის სიტყვით, კრიტიკის მიერ დადგენილია, რომ იმპერატორი კონსტანტინე დიდის მეფობაში დაახლოებით იმ დროს, როდესაც ჯვარი პატიოსანი იპოვეს იერუსალიმში, ივერია მოიქცა ქრისტეს სჯულზე წმ. ნინოს ქადაგებით, რომელიც ერთხმით შერაცხილ არის წმიდად, ვითარცა ივერიის განმანათლებელი.

მირიანის შვილმა, მეფე ბაქარ I-მა მრავალი კავკასიელნი მოაქცია, მაშინ მოინათლა აგრეთვე ფეროზი, ბაქარის სიძე, რომელსაც რანის¹⁾ ბარდითურთ მაგიერ საუფლისწულოდ მისცეს მხარე, მდებარე სამშვილდედამ გაყო-

1) რანი — ყარაბახი.

ლებით აბოცამდე, რომელიც ბაქარმა სომხებს წაართვა ამასობაში სომხებმა განიზრახეს დაესვათ ივერიის ტახტზე ბატონიშვილის რევის ძე, ნაშობი სომხის მეფის ასულის სალომესაგან, გარნა ბაქარი დაუახლოვდა სპარსეთის მეფეს ხოსროს, რომელიც მამით იმის ბიძა იყო; მან სძლია ჯავახეთში სომხებს, შეურთგდა თავის ძმის წულს და დასწერეს ზავის წერილი, რომლის ძალით რევის შთამომავლობა ავიდოდა ტახტზე იმ შემთხვევაში, თუ ბაქარის მოდგმა მოისპობოდა. ამასთანავე ბაქარმა მისცა მას საშვილი-შვილო საერისთაოდ კუხეთი. შემდეგ ბაქარმა წილკანში ეკლესია ააგო და 365 წ. მოკვდა. ბაქარის შვილის მირდატის III დროს კლარჯეთში ააშენეს რამდენიმე ეკლესია, და ერუშეთის და წუნდის ტაძრები ხელახლავ გაამშვენებინეს. ღვთის მოსაყენი ივერიელნი ხშირად მოქრიდენ ნაწილებს სასწაულთ-მოქმედის სვეტი-ცხოველისას, რომელიც მცხეთის ტაძრის ახლოს იდგა,—მეფეც არ უშლიდა ამას, ვინაიდან ამ ჩამონაჭრებიდან გაკეთებული ჯვარები მთელს ივერიაში იგზავნებოდა და სასწაულს შერებოდა. ბოლოს მირდატმა უბრძანა, რომ სვეტი-ცხოველისათვის ქვითკირის კედელი შემოეველოთ, და დაეფარათ იგი შებღალვისაგან, —და ზევით ჯვარი დაესვენებიათ. მას შემდეგ მცხეთის უმთავრეს ტაძრის ხის სვეტი ქვის შენობად შეიცვალა და აქამომდესაც დაცულია. მეორე ივერიის ეპისკოპოსის იაკობის სიკვდილის შემდეგ იმ ადგილზე დადგენილ იქმნა იობი, სომეხი, კათალიკოსის ნერსეს პირველის მიერ გამოგზავნილი.

მირდატ III-ს შემდეგ მეფობდა იმის შვილი ვარაზ ბაქარი ანუ ბაქარ II, რომელმაც უჯარმის მეფის რევის შვილის ტირიდატის ასული შეირთო. ბაქარის შვილი მურვანოზი 12 წლისა იყო, როცა იმპერატორმა თეოდოსი მცირემ დაახლოებით 409 წ. თავის მამის ერთგულობის სიმტკიცისათვის მძევლად დაიბარა. მურვანოზი კონსტანტინეპოლში მივიდა, და ის ძალიან ღვთის მოსაყენი და მლოცველი შეიქნა, ფარულად პალესტინაში გაიქცა იერუსალიმის პატრიარქის ანასტასის დროს, იქ ბერად ეკურთხა მის მიერ აშენებულ უდაბნოში, და მონაზნობაში

იწოდებოდა პეტრედ. მან, ვითარცა პილიგრიმმა, მთელი წმიდა და ქვეყანა და ეგვიპტე მიმოვლო და შემდეგ დაბრუნდა თავის მონასტერში. ქ. მაიომის¹⁾ მკვიდრებმა, როდესაც მათ ეპისკოპოზი მოუკვდათ, იმის ადგილზე აირჩიეს პეტრე ბერი, რომელსაც იცნობდნენ მისი წმინდა ცხოვრებით და რომელიც სურვილის წინააღმდეგ იძულებულ იყო მიეღო ეპისკოპოზობა.

ხალკიდონის კრების დროს 451 წ. პეტრე წინააღმდეგ ამა კრებას და იმპერატორი მარკიანეს განაჩენს, ვინაიდან ეს განჩინება იმის აზრით არ ეთანხმებოდა ქრისტეს სჯულის ქემ-მარიტებას. ის მოკვდა 477 წ. და ივერიის ეკლესიამ, თუმცა აღიარა იგი წმიდანების რიცხვში, მაგრამ არ ღღესასწაულობს იმის ღღეობას. ამ პეტრეს მოიხსენიებენ, როგორც პატრიარქი მიხეილ ასორი. თავის მსოფლიო ასტორიაში, აგრეთვე სხვა სირიის მწერლებიც.

ვარაზ-ბაქარმა შეერთო ფეროზის შვილი, მირიანის შვილის-შვილი, რომლის ხელში შეეძინა ვაჟი ფარსმანი. ამის გარდა მას ჰყავდა პირველ ცოლის ხელში მირდატი და ტრდატი. ვარაზ-ბაქარი არა თუ არ სცდილობდა ქრისტეს სჯულის გავრცელებას, არამედ ვერც კი დაიცვა თავისი მხარე სპარსელებისაგან, რომელნიც ივერიას შემოესიენ და იწყეს ტფილისის აშენება შუაგულ ადგილზე კავკასიის კარებიდან²⁾. მან მხო-

¹⁾ Introduction-ში გვ. XXXIX ავტორი ამ ქალაქს მომად ანუ მაიუმად უწოდებს. მურვანოზის ანუ წმიდა პეტრეს ცხოვრებას მოგვითხრობენ როგორც მისი მოწაფე ბაქარია სირიულს ენაზე, — შემდეგში მღვდლის მაკარის მიერ ქართულად გარდმოთარგნილი, — აგრეთვე უცხოელნი მემატიანენი, მაგალითად, სირიის პატრიარქი მიხეილი, ასსემანი (XVIII-საუკ.) თვის აღმოსავლეთის ეკლესიის მამათ-ცხოვრებაში და სხ. ბ. ჟორდანის აზრით „პეტრე“ და მისი განთქმული მოწაფე იოანე იყო ერთი პირველ მთარგმნელთაგანი საღმრთო და საეკლესიო წიგნთა ებრაულ-ასსირულ ენათაგან ქართულ ენაზე“ ქონ. შენ. 86.

²⁾ „ვარაზ-ბაქარის, მიტრიდატის შვილის მეფობის დროს სპარსელებს სიმაგრეები ჰქონდათ ტფილისის გარეშეყო. ანლო მდებარე მთების მწვერვალებზე, და გაჯავრებულნი ვარაზ-ბაქარის შეკავშირებით ბიზანტიის იმპე-

მხოლოდ ერთი ციხე ხიდარი ააგო მდინარე არაგვის მარჯვენა ნაპირზე და დაუთმო სპარსელებს რანის და მოვაკანის რაზმები და სასანიდების დინასტიის მეხარკე შეიქნა. მერე კლარჯეთიც ჩამოსცილდა მას და ბერძნების ხელში გარდავიდა, ასე რომ ქართლის, ჰერეთის და ეგრისის გარდა ვარაზ ბაქარს დაეკარგა თავისი სახელმწიფოსა დანარჩენი ნაწილები. ის მოკვდა 393 .. იმეფა 14 წელი.

ბაქარის დროს უნდა ეკუთნოდეს გარდმანის ²⁾ მაზრის დაპყრობა სომხის სპასალარის მუშეგის მიერ, რომელმაც არა თუ ეს მხარე წაართვა ალოვანებს ³⁾ და სომხეთის საზღვარი მტკვრამდო მიიყვანა, არამედ თვით ივერიის საზღვრებში შემოვარდა, დასაჯა ის მთავრები, რომელნიც არ ემორჩილებოდნენ სომხის მეფეს და მტკვრის პირად აღადგინა ორთავე სამეფოსი ძველი საზღვრები, ვინაიდან გარდმანის მაზრა იწყებოდა მდ. ხრამის პირიდან ეხლანდელი ელისავეტოპოლის (განჯის) მაზრის აღმოსავლეთის მიჯნამდე.

ჩვენ ვიცით, რომ ფარნაოზ მეფემ შეაღვინა ივერიელებისთვის საერო ანბანი, წოდებული მხედრულად, მიბაძვით ფეხლევითი ენისა, რომელიც საგმირო ენას ნიშნავს და რომელსაც ძველი სპარსელები ხმარობდნენ. ეს ანბანი ისრე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სპარსების სჯულზე, რომლიდანაც ის შემოდებული იყო, რომ ექვი არ არის, საქრისტიანო ივერიის სამღვდლოება მოწადინებული იქნებოდა განთავისუფლებულიყო კერპთ-თაყვანისცემის ამ გვარ ნაშთისაგან. ბაქარ II დროს მოვიდა ივერიაში წმ. მესროპი, რომელმაც სომხებისთვის გამოიგონა ასოები, გარეგანი სახით ადვილად გასარჩევი ბერძნულ, სირიულ და სხ. ენების ანბანთაგან. როდესაც მეს-

რატორთან ფეოდოსის დიდთან, დაეცნენ ივერიას და ტფილისი დაიპირეს. სპარსელების სპასპეტი უბარაბი ჩადგა შიგ და ამ სიმაგრეს, რომელიც კედლით დატული იყო, შურის-ციხე დაარქვა. შემდეგ უბარაბის სპარსეთში წაყვანისა, ქართველებმა შემუსრეს სპარსელების მფლობელობა მცხეთის მახლობლად მომხდარ ომში და ტფილისი დაიბრუნეს“.

1) ნუხის მაზრა, შირვანი და დარუბანდო.
 2) ყარაბაღის ნაწილია. იხ. introduction გვ. XVI.
 3) ალბანელებს.

როპმა ეს დიახ შესამჩნევი საქმე შეასრულა თავის ხალხისათვის, მან განიზრახა ანბანის შედგენა ივერიელებისათვის. მაქარა მეფისა, ივერიის ეპისკოპოზის მოსესა და თარჯიმანის ჯაყის ანუ ჯაყელის მფარველობით მან გამოიგონა აქ ხუცური, ე. ი. სასულიერო ანბანი—ძლიერ მიმსგავსებული ახლად გამოგონილ სომხის ანბანზე—თუმცა ნამდვილად კი ის განსხვავდებოდა მხედრულ ფარნაოზის ანბანისაგან მხოლოდ მარტო სწორის და ოთხ-კუთხივ მოხაზულობით¹⁾. მეფე არამც თუ არ ეწინააღმ-

1) ავტორი ამ აზრს ამყარებს სომხების მეისტორიეთ მოთხრობაზე, „რომელნიც,—როგორც სამართლიანად ამბობს ფრ. ლენორმანი,—მომდინარეობენ მოსე ხორენელის წიგნისაგან; ეს წიგნი კი, როგორც თვით ხორენელი აღიარებს, სულ ერთიანად დამყარებულია სირიულ მწერლის მარ-აბაზ კატინას ისტორიაზე, რომელიც დაიწერა ქრისტიანობის პირველ თუ მეორე საუკუნეში და შეიცავს უფრო ბევრს ტყუილს, ვიდრე სიმართლეს“. ამ აზრისაგევა მოსე ხორენელზე მეორე თანამედროვე ფრანგების ორიენტალისტი, კარრიერი, რომელმაც ეს აზრი წარმოსთქვა ახლად გამოსულ თვის თხზულებაში „ახალი წყაროები მოსე ხორენელზე“ (*Nouvelles Sources de Moïse de Khoren Wienne. 1894*) კარრიერი უარს ყოფს ამ მწერალზე ყველა გავრცელებულ ლეგენდებს. სომხები ამტკიცებენ, რომ იმის ისტორია დაწერილია 460 და 480 წლებს შორის. (შეადარე აღტაცებული აზრი მოსე ხორენელზე უცნაურ შოპენისა, რომელიც მას უწოდებს სომხითის ტაციტად. *Нов. изслѣд. о др. ист. Кавказа и его обитателей 1866*). ხოლო კარრიერი ამტკიცებს, რომ „მოსეს თავის სომხეთის ისტორიაში უსარგებლნია *Acta Sylvestri*-ის თხზულებით და სოკრატის საეკლესიო ისტორიით. გარნა სომხური თარგმანი ლათინური წყაროსა არ შეიძლებოდა გამოსულიყო VI საუკ. ადრე, ხოლო სოკრატის ხელწერილი გადათარგმნილი იყო სომხურად მხოლოდ 690 წ. მრავალ შრე ჩართულ და შეტანილ ამბებებითა, რომელნიც მოსემ გარდიტანა თავისს ხელწერილში; აქედამ ცხადად სჩანს, რომ მას არ შეეძლო დაწერა თვისის ისტორიისა მე-VIII საუკ. პირველ წლების ადრე. ვინაიდან მოსე ერთად-ერთი სომხითის ძველ მეისტორიეთაგანია, რომელიც ასეა თუ ისე ხრონოლოგიას იცავს, ამის გამო კარრიერი თვისი ჩვენებით უარყოფს სომხითის მთელს ხრონოლოგიას. როგორც სწერენ, კარრიერს ეს ანაზღვეულად კი არ აღმოუჩენია, არამედ შემდეგ სისტემატიურის შესწავლისა იმ წყაროებისა, რომელთაგანაც მოსეს შეუკრებნია თავისი ამბები. ჯერ კიდევ პირველ თავის გამოკვლევაში „მოსე ხორენელი და პატრიარქების გენეალოგია“,—კარრიერმა დაამტკიცა, რომ

დევებოდა ხალხში ამ გვარ წერის გავრცელებას, არამედ ნებადართო მესროპს ივერიის ყმაწვილ კაცობაში მოეგროვებინა საკმაო რიცხვი მოწაფეებისა, რათა მით გაეგრცვლებინა ქვეყნისათვის სასარგებლო განათლება. ეს ფაქტები, რომელთაც მოწმობენ თანამედროვე მწერლები და X და XI საუკუნის ის-

მოსემ ისე აღგვიწერა სომხების პატრიარქების ცხოვრება, თითქო ბიბლიის პატრიარქები იყვენ და მთელი იმისი შრომა ამა მხრით, წმინდა თაღლითობაა. ჯერ კიდევ 1892 წ. დანიელ ბერმა თავისს თხზულებაში „სრუკალლისტენის გამოკვლევაში“, სომხურ ენაზე გამოცემულში, დაამტკიცა, რომ მოსემ თავის ისტორიაში ამ ცრუ ავტორისაგან ბევრი გამოკრიბა. ამ გვარად, სომხითის განთქმული ისტორიის მამა „გამოდის ამ ახალ გამოკვლევით პლაგიატორი, სხვის თხზულების მიმთვისებელი და რწმენის მცირე ოდნად ღირსი“. „ეს ქრისტიანე პატრიოტი VIII საუკ., განაგრძობს კარრიერი, ბერძნის მწერლების ყველა თარგმანებით სარგებლობს, იმათგან გამოკრებებს იმ ამბებებს, რომელნიც მას მოსწონს, გარდააქვს ისინი სომხითში, ამახინჯებს ფაქტებს, გარდააკეთებს სახელებს და სხვა“. კარიერის ეს გამოკვლევა სომხურ ენაზედაც გამოსცეს მხიტარისტებმა, რომელნიც ვერ შეაჩერა იმ მოსაზრებამ, რომ ამით გამოაშკარავდა თაღლითობა იმ მწერლისა, რომელმაც მოატყუა თვისი ხალხი, აქამომდე გაამაყებული მით, რომ მას ამისთანა ბრწყინვალე წარსული ჰქონდა და ამისთანა დიდი ისტორიკოსი ჰყავდა. რასაკვირველია, პატივის ღირსნიც არიან სწავლულნი ბერები, რომელთაც ასეთი მიუდგომლობა და სიმართლის მოყვარეობა გამოიჩინეს.

ეს მოსე ხორენელი, რომლის ავტორიტეტი ასე დაამცირა კარიერმა, აი, რასა სწერს იმ საგანზე, რომელზედაც ჩვენ ჩამოვადგდეთ საუბარი: „კურიონის (სომხის ეპისკოპოსი იყო) თქმით თვით წმიდა მესროპი შევიდა (მოსე ხორენელის მოწმობით ივერიის მეფის ბაკურის დროს, რომელიც ვითომც ვარაზ-ბაქარი იყო) საქართველოში, რომელსაც ზენარის მადლის შთავანებით მიანიჭა საკუთარი ალფავიტი“.

ვიმეორებთ, ავტორმა ალბად წარმოსთქვა თავისი აზრი მესროპის მიერ ქართულ ანბანის შემოღებაზე, რა ერთხელვე დაფუძნა მოსეს თქმულებას, თუმცა თავის Introduction-ში თვითონვე სწერს: „თუმცა ლაზარე ფარბეცი (მესროპის თანამედროვე მეისტორიე), რომელიც ასე ვრცლად მოგვითხრობს წმ. მესროპის შრომაზე, სრულიად არას ამბობს იმაზე (მესროპის მოღვაწეობაზე), რაც საქართველოს შეეხება“. გვ. XVI. ამ სიტყვებიდან სჩანს, რომ ავტორსაც ეჭვი შესვლია მესროპის მიერ ქართულ ანბანის შემოღებაზე. ჩვენის მხრით ჩვენ უფრო ვეთანხმებით დიმ. ბაქრაძის

ტორიკოსები რაოდენადმე მაინც ამართლებენ მეფე ვარაზ-ბაქარს იმ ბრალდებაში, რომელსაც მას მიაწერენ, ვითომცა ერთობ სუსტი იყო და ქრისტიანობას არ უმხრობდაო.

ვარაზ ბაქარის შემდეგ, რომელსაც შვილები ერთობ ყმაწვილები დარჩენ, ივერიის დიდებულებმა ტახტზე აიყვანეს მოხუცებული ტრდატი, გარდაცვლილ მეფის სიმამრი, რომელსაც მიანდევს მისი შვილის-შვილების აღზრდა. ვარაზ ბაქარის მესამე შვილს სამშვილდის ერისთავი ზრდიდა.

ტრდატი¹⁾ ბრძნულად განაგებდა სამეფოს; დაამშვიდა მან სპარსელები, წაართვა სომხებს ქალაქი რუსთავი ანუ რიშა მტკვრის მარცხენა პირზე, სადაც ეკლესია ააშენა და ალაზნის გაღმა ნეკრესის ქალაქი გარდააკეთა. როდესაც ეპისკოპოზი იობი გარდაიცვალა, მან დანიშნა იმის ადგილზე ილია და საზოგადოდ სჯულისათვის დიდად ზრუნავდა.

ტრდატის შემდეგ 405 წ. გამეფდა ფარსმან IV, ვარაზ ბა-

აზრს, რომელიც მან წარმოსთქვა თავისს „ისტორია საქართველოსა“-ში, გვ. 83, 84, 85, 160, 161 და „Грузинская полеография“-ში тp. V-го археологического съезда въ Тифлисѣ გვ. 207, 234; ვახუშტის ისტორიაში გვ. 86 და „პრ. პატკანოვი და ქართული ისტორიის წყაროები“ 1884 წ. გვ. 23. მოგვყავს აქ დასკვნა დიმ. ბაქრაძისა, რომელსაც ქართულ პალეოგრაფიის ცოდნაში ტოლი არა ჰყავდა: „იმეც ქვეშ გვაქვს სომხური თქმულება ქართულ ანბანზე. ეს თქმულება თავ-და-პირველად გადმოგვცა კურიონმა და იმის სიტყვებს იმეორებენ მოსე ხორენელიცა და შემდეგნი სომხითის მწერალნიცა.—რომ მესროპის დრომდე ჩვენში ხეცური ასო-მთავრული ხმარებაში იყო, ეს ცხადია. ისტ. VI—VII საუკ. გვიჩვენებს ისეთ წარმატებას, რომელიც პალეოგრაფიულის კანონით მხოლოდ საუკუნეთა განმავლობაში ეძლევა ყველა აღფავიტებსა. შესაძლებელი საქმეა, რომ მესროპმა მხოლოდ შეასკო,—როგორც სომხური ბერძნულიდამ,—ქართული ხეცურიც ზოგიერთი ასოებით, რომელნიც იმას აკლდა, მაგ. ხმოვანი ასოები, რომელნიც იმ დროს არ იხმარებოდენ არა თუ სომხურში, თვით სემიტურ ანბანებშიაც“.

ბატონიშვილი თეიმურაზიც სწერს ამაზე: „რომელიმე მეისტორიენი ჩვენნი მსიტყველობენ, რომელ ხეცური იყო პირველ ფარნაოზისაც“. იხ. გვერდ. 116.

1) იგივე თრდატი და ტირიდატი.

ქარის უფროსი შვილი, რომელმაც ილიას სიკვდილის შემდეგ დანიშნა ეპისკოპოსად სვიმონი. ამ მეფემ მოიწვია ბერძნები შესაწევნელად, სპარსელებს უარი უყო ხარკის გარდახდაზე; მთელს ივერიაში ეკლესიები გარდააკეთა და ბოლნისში ახალი ტაძარი ააგო. — იმის შემკვიდრედ იყო მისი ძმა მირდატი IV, ძლიერი ვაჟკაცი; თუმცა შიში ღვთისა არა ჰქონდა. მან განიზრახა წაერთმია ბერძნებისათვის კლარჯეთი და სპარსელებს ხარკის გარდახდაზე უარი განუცხადა. მაგრამ სპარსეთის მეფემ იეზდეჯერდმა I-მა გამოგზავნა ივერიაში დიდ-ძალი ჯარი სპასპეტის უბარაბის წინამძღოლობით, რომელმაც საშინლად დაამარცხა მირდატი გარდაბანის მხარეში, მდ. ქციის გაღმა, დაატყვევა თითონ ის და სპარსეთში წაიყვანა, სადაც ის დაახლოებით 410 წ. მოჰკვდა. ამ დამარცხების შემდეგ სპარსელებმა ივერია დაიპირეს, ეკლესიები იქ დააქციეს და ჯვარის ნიშანი ყოველგან აღმოხოცეს. მეფის სახლეულობიდან ვინც კი გადარჩა, ისინი ეპისკოპოზი სვიმონითურთ კახეთში შეიმალენ.

მის შემდეგ ტახტზე აიყვანეს არჩილ I, მირდატის შვილი, რომელმაც მარიამი, იმპერატორის იოვიანის შთამომავლობის ქალი შეირთო. ის წინააღმდეგა სპარსელებს, უბრძანა როგორც ჯვარის აღდგენა, აგრეთვე ივერიიდან ცეცხლის თაყვანის მცემელთა განძევება. მანვე დაეცა არანის¹⁾ მაზრას, მოვაკანს და ადერბადაგანს და, გაიმარჯვა რა ამ მაზრების მმართველზე ბერდუჯის პირზე, დაამკვიდრა ქრისტიანობა თვის საბრძანებელში და ააგო მცხეთას, არაგვის კარებთან წმ. სტეფანეს ეკლესია, რომლის კვალიც ეხლა აღარ მოიპოვება. ის მუდამ ჯარით გზავნიდა თავის შვილს მირდატს ზემოხსენებულ არეებში; ხოლო სპარსეთის მეფე ამ დროს გართული იყო ინდოეთის ომში და ივერიელებისაგან ვერ იფარავდა თავის სამფლობელოს. მაშინდელი რანის ერისთავი ბარზაბოდი²⁾ იმით კმაყოფილდებოდა, რომ თავის ქალაქს ამაგრებდა და არაოდეს

¹⁾ არანი იგივე რანია.

²⁾ ბარაზბოდი იგივე ბარაზაბუდ.

ქართველების წინააღმდეგ ჯარი არ გამოჰყავდა. მას ჰყავდა ოცრად ლამაზი ქალი საგდუხტი. ეს რომ შეიტყო, არჩილის შვილმა, მირდატმა, ის შეუყვარდა და იმის შერთვის ნებას სთხოვდა თავის მამას ბარზაბოდთან დაზავების შემდეგ. მირდატს იმედი ჰქონდა, რომ, თუ ვინიციობაა სპარსეთის მეფემ მაგიერი გარდაუხადა ქართველებს დამარცხებისათვის, ის შეიძლებს იმის დამშვიდებას. არჩილ დასთანხმდა ამაზედ და შვილისთვის ითხოვა საგდუხტი, რომელიც მოუყვანეს მას მცხეთას. ქორწინების შემდეგ მეფემ აჩუქა მირდატს სამშვილდის საერისთაო. მირდატმა, მიანდო რა სწავლულ კაცებს წმიდა სახარების გადათარგმნა ქართულ ენაზე, დაუწყო თავის ცოლსაც სწავლება, რათა მას ერწმუნებინა ერთარსი ღმერთი და იესო ქრისტე ქვეყნის სახსენლად განხორციელებული.

არჩილის მეფობის დროს სამი ეპისკოპოზი იოანე, გრიგოლ და ვასილი მოჰყვდა და ეპისკოპოზად დანიშნულ იყო მობიდანი, ტომით სპარსელი. ის მარტო გარეგნობით აღიარებდა მართლ-მადიდებლობას, ხოლო ნამდვილად კი ცეცხლის თაყვანის მცემლების მიმდევარი იყო; მან შეთხზა მრავალი სჯულის წინააღმდეგი და საექვო წიგნები¹⁾, რომელნიც შემდეგში დასწვეს. არჩილს და იმის მეფობაში წმ. მესროპის შემოსვლას სამხრეთის ივერიის გუგარკის მხარეში კერპთ თაყვანისმცემლობის უკანასკნელ ნაშთების მოსასპობლად სომხეთის ისტორიკოსი მოსე ხორენელი მოიხსენიებს.

არჩილის სიკვდილის შემდეგ 434 წ. მემკვიდრედ მისი შვილი მირდატი V^o დარჩა. დედოფალს საგდუხტს დაებადა ჯერ ასული ხვარამზე და მერე ვაჟი ვარან-ხოსრო-ტანგი, ქართული გამოთქმით ვახტანგი, რომელიც ხალხის ზნე-ჩვეულების მიხედვით სპასპეტს საურმაგს მისცეს აღსაზრდელად. მეორე—მეფის ასული მიხრანდუხტი გაიზარდა კასპის ერისთვის სახლში. მირდატის სიკვდილის დროს, რომელიც 446 წ. მიხრანდუხტის დაბადების ერთი წლის შემდეგ მოხდა, ვახტანგი შვიდი წლისა

1) ...„ფარულად სწერდა წიგნებსა ყოვლისა საცთურებისასა“ ქ. ცხ.

დარჩა. — დედოფალს საგდუხტს, რომელიც მართავდა საეკლესიო
 ეწინააღმდეგებდა თავის მამისა ბარზაბოდის შურისძიებისა, როგორც
 გაქრისტიანებისა გამო, აგრეთვე იმ ზიანისა გამო, რომე-
 ლიც იმისმა მამამთილმა და ქმარმა სპარსეთს მიაყენეს და
 წავიდა ბარდას მამასთან სათხოვნელად შენდობისა და იმის
 ქართველებისადმი კეთილ-განწყობილობისა. ბარზაბოდმა თა-
 ვის ასულის სიყვარულისა გამო შეიწყნარა იმისი თხო-
 ვნა, მხოლოდ ის პირობა დაადებინა, რომ სასულიერო პირს,
 რომელსაც ზედამხედველობა ჰქონდა კერბთ თაყვანის მცე-
 მლებზე, ნიადგ ივერიაში უნდა ეცხოვრა და ამა სჯულის
 მიღების მსურველთ არავითარი შევიწროება არ უნდა ჰქონო-
 დათ. ამის გამო ბარზაბოდმა გაგზავნა მცხეთას მოგვები, ცეც-
 ხლის მსახურნი, და იმათი უმთავრესი წინამძღვარი ბინქარი.
 ბარდავის ერისთვის სიკვდილის შემდეგ იმისი შვილი ვარზა-
 ბაქარი, დედოფლის საგდუხტის ძმა, სპარსეთის მეფის მიერ ამ
 ადგილზე დანიშნულ იქმნა. ვინაიდან ზოგიერთმა ივერიელ-
 თაგანმა, უფრო ღარიბ ხალხიდან, ბინქარის შეგონებით აღი-
 არეს კერბთ-თაყვანის მცემლობა, დედოფალმა საბერძნეთიდან და-
 იბარა ეპისკოპოსი მიხეილი, კაცი კეთილ-მორწმუნე, რომელ-
 მაც შემდეგ მობიდანისა იმის ადგილი დაიჭირა.

როდესაც მეფე ვახტანგი 9 წლისა შეიქნა, დიდძალი რა-
 სმოსოკის ანუ ყაბარდოს ჯარი შემოესია ალბანიას, სომხეთსა
 და ივერიას, კასპის სამხედრო მაზრის გარდა მათ ქალაქები არ
 აუოხრებიათ, მაგრამ მათ დაატყვევეს მრავალნი მცხოვრებნი —
 მტკვრის სათავიდან მოყოლებული ხუნანამდე, სადაც ხრამი
 მტკვარში შეერთვის, წარიტაცეს მეფის ასული მუხრანდუხტი
 და შემდეგ შინ დაბრუნდნენ დარუბანდის კარით.

იმავე დროს ბერძნები ენგურის გაღმადამ თავს დაეცენ
 იმის პირზე მდებარე მხარეს, რომელიც იმის წინედ ყაბარდოე-
 ლებს ძლივს გადურჩა, და დაიპყრეს იგი. მათ განიზრახეს ლა-
 ზების მეფის გუბაძის, ბერძნების ქვეშევრდომის, დაცვა სპარსე-
 თის მეფის დაპყრობისაგან. მაგრამ მიუხედავად ამისა ქართველი
 ხალხის გრძნობა მაინც შეურაცხყოფილი შეიქნა მით უმეტეს,

რომ მეფის სიყმაწვილეში მტრის დასჯა ყოველად შეუძლებელი იყო.

ხუთი წლის შემდეგ ამისა ივერიელებმა მეფის, უმაღლეს სამღვდელოების და სპასპეტის ჯვანშერის თანადასწრებით შეიკრიბენ სათათბიროდ იმაზე, თუ რა უნდა ექნათ ამ მდგომარეობაში. მაშინ ქაბუკმა ვახტანგ მეფემ, ცხადად დახატა რა ის უბედურება, რომელიც იმის ქვეყანასა და დას ეწია, თითონ იკისრა ჯარის წინამძღოლობა და ყაბარდოში შესევა. თავის მჭევრმეტყველობით მან აღძრა იქ დამსწრეთ წრეში მამულის სიყვარული იმ ხარისხამდე, რომ იმავე წამს დაადგინეს წინააღმდეგენ მტერს და მაგიერი გარდაუხადონ ყაბარდოელებს. როცა ვახტანგმა გარდასწყვიტა ეს ლაშქრობა, მან შეჰკრიბა ასი ათასი ქართველი ცხენოსანი ჯარი და სამოცი ათასი ქვეითი და შემწეობა სთხოვა თავის ბიძას ვარაზ ბაკურს, რომელმაც თორმეტი ათასი ცხენოსანი გამოუგზავნა. მთელი ჯარი ზანაკად დაეწყო მუხნარში, აწინდელ მუხრანში და ხერკში¹⁾, მდინარე არაგვის ორივე ნაპირზე. მეფემ გამგეობა დედას საგდუხტს და დას ხვარამზეს გარდასცა და უბრძანა, თუ ვინიცობაა, თითონ იგი ლაშქრობაში სიკვდილს ვერ გადურჩებოდა, იმისი და წაჰყოლოდა მიხრანს, მეფის ახლობელ ნათესავს, რომელიც იყო რევის, მირიან მეფის შვილის შთამომავალი, და რომელიც უნდა დამჯდარიყო ქართლის ტახტზე. თითონ წავიდა თიონეთში, სადაც კავკასიის მთავრები შეუერთდნენ მას ორმოცდაათი ათასის მხედრებით დარიალანის ანუ ხევისკარით. ის შევიდა ოსეთში, ე. ი. ყაბარდოში, სადაც მას მტერი ხაზარებითურთ ჩრდილოეთის არაგვის ანუ თერგის პირზე დაუხვდა. შვიდი დღე ორთავე მხრით ჯარები ერთმანერთის პირდაპირ შეუტაკებლად იდგენ, ხოლო მხედარნი სათითაოდ ხმალში იწვევდნენ ურთიერთს; ამ შეტაკებაში ხაზარი თარხანი გამარჯვებული დარჩა ფარსმან ფარუხზე, სპარსელების გასაოცარ ბუმბერაზზე. ამის შემდეგ ყველას თარხანისა ეშინოდა და იმას-

¹⁾ ხერკი — საგურამთა.

თან შებმას ვერავინ ბედავდა. ამის შემხედველმა ვახტანგმა გამოიწვია თარხანი საომრად. ჯერ შეევედრა ღმერთს, გაძაჯვება მიენიჭებინა და შემდეგ შუბით წელში გამსჭვალა მტერი და, რა მოსჭრა მას თავი, შეჯდა ცხენზე და გამარჯვებული დაბრუნდა თავისიანებთან. მეორე დღეს აღმოჩნდა მეორე მამაცი ოსების თემისა სახელად ბაყათარი, რომელიც ხმალში იწვევდა ვახტანგს, ან ვინმე იმის მხედართაგანს. მეფე დათანხმდა მხოლოდ იმ პირობით, რომ ბაყათარი გამოსულიყო მდინარეს გამოღმა, როგორც ეკადრებოდა იმის მოწინააღმდეგის მალალ წოდებას. მაშინ ვახტანგი, ჯავშანში ჩამსხდარი შეჯდა ცხენზე. ბაყათარმა ორი ისარი ფარში სტყორცა ვახტანგს და მესამით იმისი ცხენი დასჭრა. მაგრამ მეფე გაეშურა და ხმალი შუა გულში დასცა მას. იმის მეტოქე ცხენიდან გადმოვარდა, ვახტანგი მოაჯდა იმის ცხენს და განამხნევებდა თავისს ჯარსა¹⁾.

ქართველები მიდიოდნენ შემდეგი წესით: წინ მიუძღოდათ მხედრები, რომელთ ცხენები აბჯარით იყვნენ დატვირთულნი; იმათ უკან მიჰყვებოდა ქვეითი ჯარი და მას უკან დანარჩენი მხედრობა. ოსების მხრით იგრიალეს ისრებმა, მაშინ, როდესაც ქართველების მხედრები, რკინაში ჩამსხდარნი, ცხენებით ავიდნენ მთაზე და ძლიერის იერიშით მივიდნენ მათზე. არტვანმა, მეფის ბიძის შვილმა, სპასპეტმა საურმაგმა და დიდებულმა ბიერიტიანმა გამოიჩინეს იმისთანა ვაჟაკობა, რომ მტერი აირდაირია და გაიქცა. ვახტანგმა დაიპყრა ოსეთი, ააოხრა ყანჩალი და ჩრდილოეთის თემების შემოსევის ასაცილებლად დარიალანის კარი ააგო. აქედამ ის გადავიდა დასავლეთისაკენ, დაიპყრა პაჭინაგნი და ჯიქები, რომელნიც შემდეგ დაესახლენ მდ. დნესტრის და დონის შუა და კავკასიის ქედის დაბოლოებაში. ვახტანგი ოსეთში დაბრუნდა თვისის დის, ოსების მიერ მოტაცებულის, განსათავისუფლებლად, რომლის დახსნისათვის

1) „რამეთუ იყო გორგასლანი საზარელ და გოლიათ... რ.მეთუ იყო სიგრძე მისი თორმეტი მტკაველი“.

მან 30,000 ტყვე დაუბრუნა ოსებს; ამას გარდა მან გასცვალო
 350,000 ტყვე ამდენივე ქართველებზე და იმას დარჩა
 65,000 ტყვედ წამოყვანილი ოსი, პაჭინაგი და ჯიქი.

ოთხი წლის ბრძოლის შემდეგ ვახტანგმა დაითხოვა სპარსელები და კავკასიის მთავრები, გაგზავნა თავისი და ქართლში დარიალანის კარით, თითონ კი გაელაშქრა აფხაზეთის დასაპყრობად, რომელიც ამას წინეთ ბერძნებმა წაართვეს მას. როდესაც ის გამარჯვებული დაბრუნდა მცხეთას, აჩუქა მრავალი ტყვე, ცხენები და ვაყები, როგორც თავის დედის ბიძას, ვარაზ ბაქარს, აგრეთვე სპარსეთის მეფეს ურმიზდს, რომლის ასულს ბალენდუხტს თხოულობდა ცოლად. სპარსეთის მეფე დათანხმდა და მზითვად თავის ქალს აჩუქა მთელი სომხეთი და კავკასიის მხარეები, და ვახტანგი მიიწვია ბერძნების იმპერატორთან საომრად. მან და იმის ბიძამ ვარაზ-ბაკურმა შეჰკრიბეს 200,000 ჯარი და ამოდენივე რიცხვი რანის, ადერბაგანის და მოვაკანის მხედრებისა და გაემზადენ სალაშქროდ. ამ დროს ის 22 წლის შეიქნა და განთქმული იყო ვაჟკაცობით, ახოვნობით და საოცარი ბუნებრივი ძალ-ღონით.

სომხეთში გარდასვლის დროს ფეროჟ-კაფარში¹⁾ მან შემოიერთა სომხეთის ერისთავები არეგი სიუნული, ჯვანშერ ვასპურაკანელი და სხვები, რომელნიც კარახოლის, აწინდელ არზრუმის ქალაქის ასაღებად მიადგენ, თუმცა კი ვერ გაიმარჯვეს. მანვე ანწითენის და ეკედეცის მაზრებით გადაიარა და ქალაქს პონტოს ანუ ტრაპეზონს ასაკლებად მიადგა; სამი თვის განმავლობაში იმის გარშემო იდგა. რომ ქრისტიანებს რაოდენადმე შეუმსუბუქოს უბედურება, ის მოშორდა ამ ქალაქს. ამის გამო ატყდა დავა მოკავშირეთა შორის; ბერძნები დაეცნენ სპარსელების ჯარს და ვახტანგი იძულებული იყო თავის დასაცავად იმათ შემოღობა ბრძოლაში. მან სძლია ბერძნები და ამის შემდეგ ბერძნის იმპერატორმა დაუბრუნა მას თუხარისი და კლარჯეთის მაზრა და ამის გარდა აღუთქვა აფხაზეთის მიცემაც, თუ ვახტანგი იმის ქალს შეირთავდა. შერიგების შემდეგ ვახტანგი წავიდა კლარჯეთს, სადაც თავისს ბიძაშვილს

1) ბარდა?

არტვას უბრძანა ციხე არდანუჯი აეგო; როდესაც მივიდა, მოგვთა მთავარი ბინჯარი გააგდო და ეპისკოპოსად მართლ-მადიდებელი მიხეილი დანიშნა.

ამასობაში დაახლოებით 461 წ. მოჰყვდენ სპარსეთის მეფე ორმუზი II და იმისი ქალი ბალენდუხტი, ვახტანგ მეფის მეუღლე, რომელმაც ტყუილი შვა: ერთი ვაჟი არჩილი ანუ დარჩილი და მეორე — ქალი. გავიდა სამი წელიწადი. სპარსეთის მეფემ გამოილაშქრა ვახტანგზე და შემოვიდა ინდობრანთში. ივერიის მეფემ მოიწვია შესაწვენელად ბერძნები, თითონ კი 100,000 ჯარით დილომში დაებანაკა. — ამ დროიდან ივერიელებმა უწოდეს თავის მეფეს გორგასალ მიტომ, რომ მას ოქროს მუზარადზე ეხატა წინ მგლის თავი და უკან ლომისა. ზოგიერთთა ნაამბობით მას ვითომც მარტო მგლის თავი ჰქონოდა მუზარადზე. სპარსელებს ისე ეშინოდათ იმისი ომის ველზე, რომ დანახვაზედ ეუბნებოდენ ერთმანეთს „გაშორდით მგლის თავსაო“. ეს სახელ-წოდება ვახტანგისა სპარსულ ენაზე გურგა-სარ, ქართულად გურგასალ ან გურგასლანი ისტორიაში დარჩა. ყოველ დღეს იმართებოდა ორთავე ჯართა შორის შეტაკება არმაზთან და არაგვისა და მტკვრის პირებზე. ხოლო როცა სპარსეთის მეფემ შეიტყო რომ, ბერძნების იმპერატორმა გამოუგზავნა ვახტანგს საშველი ჯარი 80,000 კაცამდე, ის დათანხმდა ზავი დაეღვა ივერიასთან და საბერძნეთთან შემდეგი პირობებით: სპარსეთის მეფე ფეროზი ვალდებული იყო დაებრუნებია ბერძნებისათვის პალესტინა წმინდა ქალაქით, იერუსალიმით. სამაგიეროდ მას უნდა დაჰბრუნებოდა მესოპოტომიის ხუთი ქალაქი — და მდინარე ტიგროსის სათავის ერთი ნაწილი თანახმად ზავისა, რომელზედაც ასი წლის წინედ იმპერატორს იოვიანეს ხელი მოეწერა. ამას გარდა მან დაუთმო მეფე ვახტანგს რაოდენიმე მაზრები და სთხოვა მას სალაშქროდ გაყოლა არაბებზედ და სხვა ინდოეთის ხალხებზე იმის მტრების წინააღმდეგ. ბერძნის ელჩის, ანტიპატის ლეონის რჩევით ვახტანგი დათანხმდა ხოსროს ამ ორ მოთხოვნაზე. მან მიათხოვა მას თავისი და მიხრანდუხტი და აღუთქვა მას საომრად წაყვანა ინდოეთში

10,000 ბერძნის ჯარით. როდესაც ვახტანგი სალაშქროდ გამემგზავრა, მან სამეფო გვირგვინით აკურთხებინა თავისი შუთი წლის ვაჟი დარჩილი და დააწესა საბჭო, რომელსაც შეადგენდნენ შვიდი ერისთავი: სპასპეტი ჯვანშერი, ზემო ქართლის ჯარების სარდალი, დემეტრე—კახეთის და კუხეთის ერისთავი, ჰერეთის ერისთავი—გრიგოლი, ხუნანისა—ნერსარანი, სამშვილდისა—სამანგირი, მარგვისის და თაკვერის ერისთავი—ბაკური. ამ ჩამოთვლისგან სჩანს, რომ მეხუთე საუკუნეში ივერიის ტომის საზღვრები და სამფლობელო იგივენი იყვნენ, რაც ეხლა არიან.

მეფემ დაიბარა, რომ მისი შვილი დარჩილი უჯარმაში გაეზარდათ და თან წაიყვანა ერისთავები კლარჯეთისა—არტვაზი, წუნდისა—ნასარა, ოძრხისა—ბივრიტიანი, მსახურთ უხუცესი საურმაგი, 10,000 დარჩეულ-მხედრებით და 10,000 ბერბნები, რომელნიც ანტიპატმა ელეონმა ამას გარდასცა სრულს მის განკარგულებაში. უმეტესი ნაწილი საჩუქრებისა, რომელნიც მან სპარსეთის მეფისგან მიიღო, ბერძნების იმპერატორს გაუგზავნა და თითონ თავის დედით და დით ხვარამზითურთ ჯერ იერუსალიმს გაემგზავრა, სადაც ყველა წმინდა ადგილებზე მან თავის ოჯახითურთ მოილოცა. მერე წავიდა სპარსეთში 50,000 ჯარით, რომელიც შესდგებოდა ბერძნებისგან, ივერიელებისგან და სომხებისგან; ქ. ქთეზიფონტში მან გარდხადა ქორწილი თავის დის მიზრანდუხტისა, რომელიც ხოსროს მიათხოვა. ამის შემდეგ დედოფალი საგდუხტი ასულით ხვარამზით წავიდა ქ. ურხაში¹⁾, სადაც მათ უნდა დაეცადათ მეფის დაბრუნებამდის.

ორივე მეფე პირველად შევიდნენ ჯორჯანის მხარეში, რომელიც დაიჭირეს და სპარსეთის სამულამო ქვეშევრდომად გახადეს. შემდეგ ამისა სამი წლის განმავლობაში ინდოეთი დაიპყრეს, ზღვის პირად მდებარე დიდ ქალაქების გარდა და ძალიან დიდი ნადავლი შეიძინეს. იქიდან სინდში გარდავიდნენ. სინდის მეფე ჩაიკეტა ციხეში, ხოლო იმისი ჯარი ყოველ დღე ებრძოდა სპარსელებს. ერთ დღეს ათი დარჩეული სინდის მხედარი ჩაესაფრენ და ერთმა მათგანმა უზარმაზარის ტანისამ ივე-

¹⁾ ანუ ედესის მესოპოტომიაშია.

რის მეფე ხმალიში გამოიწვია. ერისთავი საურმაგი ეცა მას, მაგრამ ამ დროს ჩასაფრებულ მხედრებისაგან მოკლულ ვახტანგმა თავის ამალით დაედევნა მტერს ქალაქის კედლებამდის, თითონ პირდაპირ დახვდა სინდის მეფეს და დასქრა იგი. ის მხოლოდ მაშინ დაბრუნდა უკან, როდესაც მტერს დაადებინა პირობა, რომლის ძალით ამას შემდეგ წინდაწინ ხარჯი უნდა ეძლიათ სპარსელებისათვის ყოველწლივ. ამ ომმა ოთხ წელს გასწია. თუ ვერწმუნეთ ბერძნების ნაამბობს, სპარსეთის მეფე ფერუზ II, იგივე ქართველების ურმუზდა, მოკლულ იქნა ომში ჯორჯტანის მაზრაში თავის 30 შვილით ომში, თუმცა ბევრად უფრო გვიან, ვიდრე ნაჩვენებია ქართველთ მიერ, სახელდობრ—485 წ. ქრისტეს შობის შემდეგ; და მემკვიდრედ მისი ძმა ვაგარამ II შეიქნა. შემდეგ ამისა სპარსელები სინდამ წავიდენ არაბეთში, რომელიც მაშინ ჰუნო-ქუშანებს ეპყრათ, და იქედამ მათ ნახევარი ნაწილი მკვიდრთა გადმოასახლეს ხორასანს,

ვახტანგი დაბრუნდა სპარსეთში რვა წლის შემდეგ და წავიდა ურხაქალაქს ანუ ედესსას თავის ოჯახეულობასთან. სპარსეთის მეფეს სურდა მისთვის მიეთხოვებინა თავისი ასული, მაგრამ ვახტანგმა უარ-ყო ეს წინადადება იმიტომ, რომ მას დანიშნული ჰყავდა ბერძნის იმპერატორის ასული. როდესაც ის მივიდა ბერძნების და სომხების საზღვარზე, მხლებლები გაგზავნა თავისს სახლეულობის მოსაყვანად, აგრეთვე უბრძანა მათ მოყვანა ქათალიკოზისა პეტრესი და თორმეტ ეპისკოპოზისა, რომლებზედაც მაშინ მოლაპარაკება ჰქონდათ, ვინაიდგან სურდათ ივერიის ეკლესია დამოუკიდებელი ყოფილიყო¹⁾; ამ განკარგულებით ძლიერ უკმაყოფილო დარჩა ერთად-ერთი მაშინდელი ივერიის ეპისკოპოსი მიქელი. როცა მან შეიტყო, რომ იმის მაგიერ იბარებენ ეპისკოპოზად სამუელს, ის სიძულვილმა გაიტაცა და იმდენად გაკადნიერდა, რომ ფეხი მიართყა პარში მეფეს, როდესაც ეს უკანასკნელი საამბორებლად მივი-

¹⁾ ესრედ წოდებულ ავტოკეფალურ ეკლესიად.

და მასთან. მეფემ უბრძანა გარდაეცათ ის ბერძნების ელჩებთან სათვის, რომელთაც ის კონსტანტინეპოლში წაიყვანეს. მასში იქაურმა პატრიარქმა გაგზავნა ანტიოქიაში მღვდელი პეტრე და ბერი სამუელ ეპისტოლეთი, რომელშიაც ეწერა: „ვინაიდან პირველი ივერიის ეპისკოპოზი დანიშნული იყო ანტიოქიის პატრიარქის მიერ, ამიტომ კათალიკოზი და ივერიის ეპისკოპოზები იმისგანვე უნდა ეკურთხებოდნენ“. მართლაც კონსტანტინეპოლის პატრიარქობა დაწესდა შემდეგ მეორე კონსტანტინეპოლის კრებისა, ბევრად უფრო გვიან, ვიდრე ანტიოქიისა და ამ პატრიარქს ექვემდებარებოდა აქომამდე მთელი აღმოსავლეთი. ამ მინდობილობის შემდეგ ანტიოქიის პატრიარქმა პეტრე კნიფემ აკურთხა კათალიკოსი და 12 ეპისკოპოზი და ამასთანავე მან განაცხადა ივერიის ეკლესიის დამოუკიდებლობა უზენაეს მართველობის ქვეშ მხოლოდ ანტიოქიის პატრიარქისა.

მოკლე ხნის შემდეგ ყველა ეს სასულიერო პირები მოვიდნენ კონსტანტინეპოლში და იმპერატორის ლეონისგან მიიღეს ძვირფასი საჩუქრები, რომელნიც უნდა მიერთმიათ მეფე ვახტანგისათვის. იმავე დროს იმპერატორმა მიათხოვა ივერიის მეფეს თავისი ასული ელენე, რომელიც დიდის ამბით გაგზავნეს ივერიაში და ჩააბარეს ივერიელებს სომხთის მიჯნაზე. მეფე ვახტანგმა დააწესა, რომ ქვემო აღნიშნულ ადგილებზე ეცხოვრათ მაღალ სასულიერო პირებს: კათალიკოსს ეკუთვნოდა, მცხეთის უმათავრესი საკათედრო ეკლესია ათორმეტ მოციქულების სახელზე აშენებული, ეპისკოპოზს სამუელს—სამთავროს ეკლესია; დანარჩენი სამღვდელ-მთავრო ეკლესიები იყო შემდეგნი: ახიზისა, კლარჯეთისა, არტაანისა, ერუშეთისა, ჯავახეთისა, მანგლისისა, ბოლნისისა, (ბოლნისში) რუსთავისა, ნინოწმინდისა, უჯარმის მახლობლად თვით გურგასლანის მიერ აგებულისა, ქერამისა, მის მიერვე აშენებულისა, ჩელეთისა, ხორნაბუჯისა, ჭაგარაკისა—ხუნანის მაზრაში. ქათალიკოსობის დაწესება 475 წ. მოხდა. თუ ვერწმუნებით სომხების მეისტორიეთ, სომხეთის მოქცევის შემდეგ წმიდა გრიგოლ განმანათლებელმა თვისი შვილის-შვილი გრიგოლისი გააწესა ალოვანის და ივერიის კა-

თალიკოსად. მაგრამ აქ უნდა ვიგულისხმოთ არა საკუთრად ივე-
რია, არამედ ივერიის ნაწილი სომხითისა მდ. ქციის ^{გალმა} _{საქართველო},
რომელიც ძლიან ხშირად გარდადიოდა ხან ივერიელების და
ხან სომხების ხელში, და რომელსაც სომხების ხელში ერქვა,
ივერია (ვრატანი), ხოლო ქართველების ხელში—სომხეთი.
ჩვენის აზრით ქართული მემატიანეს ნაამბობი ამ შემთხვევაში
ჩვენ უნდა ნამდვილ ამბვად მივიღოთ. ამის შემდეგ გურგას-
ლანმა ააგო ნიქოზში წმიდა რაქდენის სახელზე ეკლესია იქ,
სადაც ადრე ცეცხლ-მსახურთა ბომონი იდგა. რაქდენმა, ტო-
მით სპარსელმა, დედოფლის ბალენდუხტისა მამა მძუძემ, ქრი-
სტიანობა მიიღო. ამისათვის და აგრეთვე ცეცხლის მსახურე-
ბას რომ აღარ მიუბრუნდა, ივერიელებთან ამის დროს წა-
მებულ იქმნა. ქართული ეკლესია დღესასწაულობს იმის დღე-
ობას 3 აგვისტოს.

ვახტანგს მეორე ცოლის, ბერძნის ქალის ხელში ერთი
ვაჟი და ორი ასული დარჩა. მან მისცა დაჩის, თავის შვილს
პირველი ცოლისგან შობილს, საუფლისწულოდ ქალაქები ქე-
რამი, ნეკრესი, კამბეჩი და ხორნაბუჯი მდ. მტკვრის აღმოსა-
ვლეთად მდებარე ადგილებით, თითონ კი ცხოვრობდა უჯარ-
მაში, რომელიც მან გაამშვენებინა შენობებით; მისი კვალი
ახლაც სჩანს. თავისი და ხვარამზე მიათხოვა ბაკურს, სომხეთის
მმართველს, რადგან მაშინ მთელი მხარე ქციის გაღმა ივერიის
ეკუთვნოდა. შემდეგ რაოდენიმე ხანისა მოკვდა სპარსეთის მე-
ფე ხოსრო და იმის მემკვადრედ მისი შვილი ხოსრო შეიქნა;
მან მეფე ვახტანგს, რომელიც მაშინ ტფილისს აშენებდა, დეს-
პანები გაუგზავნა და ბერძნების წინააღმდეგ ბრძოლაში შეერ-
თება სთხოვა. ამასთანავე ის ვახტანგს სთხოვდა ცოლად იმის
ასულს. მეფემ უარ-ჰყო ეს წინადადება და ყველას უბრძანა
მთებში ასვლა და კავკასიის სქელ ტყეებში დახიზნა. დაჩი თა-
ვის ცოლით წავიდა ლოფათის ხეობაში, სადაც ცეცხლის მსა-
ხურნი სცხოვრობდნენ... ვახტანგი დარჩა უჯარმის ციხეში, ხო-
ლო უმთავრესმა ერისთავებმა, რომელთაც მინდობილი ჰქონდა
მცხეთის დაცვა, შეატყობინეს ეს ამბავი ბერძნის იმპერატორს.

ვახტანგი 60 წ. იყო, როდესაც სპარსეთის მეფე დაეცა ირანის, დაიპყრა კამბეზოვანის მხარე, ჭერამი და ველის-ციხე და დაებანაკა გამაგრებულ ქ. დარნახის მახლობლად. მეფე ვახტანგმა წინაღვე იგრძნო თავისი მომავალი ბედი: დაუბარა კათალიკოსს პეტრეს, რომ მას უჯარმიდამ ფეხი არ მოეცვალა, თითონ კი ჯარით სპარსელებისაკენ წავიდა და ბრძანება გასცა, რომ ყოველმა მხედარმა ეცადოს, რომ მოიტანოს მტრის თავი ანუ ხელი. დილით აღრიხანად ის დაეცა მეფის კარავს და ბატონიშვილს ბარტომს თავი მოჰკვეთა. სპარსეთის მეფემ ძლივს გაასწრო, მაგრამ ერთმა მტერთაგანმა ვახტანგს გულში ისარი სტყორცა და სასიკვდილოდ დასჭრა. ომმა შუადღემდის გასწია. სპარსელებს დაეკარგა აუარებელი კაცი, ცხენი და უკუ იქცნენ რუსთავს. როცა გაიგეს, რომ ივერიის მეფე მძიმედ დაჭრილია, მოარბიეს ტფილისი, არმაზი, მუხნარის მაზრა და მთელი მცხეთის მიდამო — არაგვის და ქსნის შუა. იმ ხანად გარდაიცვალა ვახტანგის სიმამრი იმპერატორი ლეონი და მისი მემკვიდრე ზენონი მოისწრაფოდა ივერიის საშველად. როცა ის სპერს მოვიდა და შეიტყო ვახტანგის ჭრილობა, ივერიაში აღარ შემოვიდა; ის წავიდა კარნუ-ქალაქში; აქ სასტიკი ბრძოლა ასტყდა ბერძნებს და სპარსელებს შუა, ხოლო გამარჯვება საექვრო დარჩა.

როდესაც ვახტანგმა იგრძნო სიკვდილის უამის მოახლოება, მოიხმო კათალიკოსი პეტრე. იმის და დიდებულთ თანადასწრებით მან დაუმტკიცა სამეფო გვირგვინი უფროს ვაჟს დაჩის, ხოლო იმის ძმებს ის მხარე, რომელიც ტაშის კარიდან და წუნდიდამ დაწყებული ზღვამდი მდებარებს. რაც შეეხება აფხაზეთს, ის ხომ დედოფლის ელენეს მზითევს შეაგენდა და ერგებოდა იმის შვილებს ლეონს და მიქდახს, რომელნიც მეფემ გასაზრდელად მიაბარა ერისთავებს: წუნდისას — ნახარს, კლარჯეთისას — არტვაზს და ოძრხისას — ბივრიტიანს. ვახტანგის სიკვდილმა, რომელიც 499 წ. მოხდა, გამოიწვია ხალხის მწუხარება — და ღრმა მგლოვიარება; იმისი გვამი დასაფლავებული იყო მცხეთის საკათედრო ტაძარში და იმის სასაფლაოა ქვაზე

განსვენებულ მეფის სახე გამოქანდაკებულია. გმირული მემკვიდრეობა ამა მეფისა მალღიერს ივერიის მეხსიერებაში აქამოდ დე დასულია ¹⁾).

ვახტანგის მეფობაში ქრისტეს სჯულის აღმსარებელმა ივერიელებმა და მათ მომიჯნავე ხალხებმა სხვა და სხვა შევიწროება და დევნა გამოიარეს სპარსელებისაგან. 444 წ. ახლო ხანებში იეზდგერდმა II, სპარსეთის მეფემ ომი გამოუცხადა ჰუნებს—ქუშანელებს ანუ ჰეფთალიტებს, კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით მცხოვრებლებს და შეკრიბა ჯარი ყველა იმის ქვეშევრდომთ კავკასიის აქეთ ხალხთ შორის, რომელთა რიცხვში სომხები, ავღანელები და ივერიელები იყვნენ. ეს უკანასკნელნი საკუთრად ქართველები კი არ იყვნენ, არამედ სამხრეთ ივერიის ²⁾ მცხოვრებნი. იზდგერდმა ვერ გაიმარჯვა და დაითხოვა თავისი მაშველი ჯარი, ქრისტიანებისგან შემდგარი და მათ ნაცვლად სხვა ჩააყენა. როდესაც მან გაიმარჯვა 491 წ., თავის ჯარს უბრძანა დახოცვა ყველა მის სამსახურში მყოფ ქრისტიანე მხედრებისა, ვინაიდან მათ არ ისურვეს ცეცხლის მსახურების აღსარება. იმ დიდებულთ შორის, რომელნიც იეზდგერდმა გამოიწვია ზემოხსენებულ მაზრებიდან, იყო ვინმე ვახგენი, რომელსაც სომხების წმიდათა აღწერა უსაფუძვლოდ მცხეთის მეფედ, დიდ ივერიის ერისთავად უწოდებს. ნამდვილად კი ის იყო ერისთავი სადავო გუგარკისა, მდ. ქციის სამხრეთად. მას ცოლად ჰყავდა შუშანიკი ანუ სუსანა, სომხის სარდლის

1) ნ. ჩუბინაშვილი თავის აღწერაში ჯვარის მონასტრისა სწერს, რომ დასავლეთ შემოსავალ კარებთან დახატულნი არიან სამნი მეფენი მოხუცებულნი გვირგვინ შერავანდდითა და პორფირებითა: მირიან, ვახტანგ გორგასლან და ბაგრატ კურატ-პალატი. ამათ ქართულადაც და ბერძნულადაც აწერია მათი სახელები *Вадмхнаჲ*. და სხვ.; სრულიად ვერ წავიკითხეთ. *Описание Крестнаго мон. в. Иерусалима и пр., сдѣл. Н. Чубиновымъ 1845 г. Свѣд. о памятникахъ груз. письмен. А. А. Цагарели. т. I, в. 3. стр. 45. 1894.*

2) ეხლანდელ სომხითის ანუ გუგარკის მცხოვრებნი.

ვარდან მომიკონიანის ასული. ვაზგენი დათანხმდა მსახურების სჯულის მიღებაზე და შეირთო ცოლად ასული, სასანიდის სამეფო გვარისა.

როდესაც ის თავის სამფლობელოში დაბრუნდა, ყოველგვარი საშვალეობა იხმარა, რათა მიეღებინებინა სპარსეთის სჯული თავის ცოლის სუსანასათვის და შეიღიწკინა შეპყრობის შემდეგ ოფრეთის ციხეში ისე სასტიკად სცემა, რომ ის იარებისაგან გარდაიცვალა 17 ოქტომბერს 458 წ. მისი წმინდა ნაშთი დასვენებული იყო ქ. ცურტავში სამხრეთ ივერიაში მდ. მაშავრის პირზე, ხოლო ახლა გარდმოსვენებულია მეტეხის ეკლესიაში, ავლაბარში. საქართველოს ეკლესია დღესასწაულობს იმის დღეობას 28 აგვისტოს. ქართველები და სომხები იხსენიებენ შუშანიკს დედოფლად, ვინაიდან ეს ერნი თავის ჩვეულებისამებრ ამ სახელით უწოდებენ არა მარტო მეფის მეუღლეს, არამედ მთავრის და დიდებულის ცოლსაც. მართლაც ეტყობა, რომ იმის ქმარს დიდი გავლენა ჰქონდა ივერიაში. მოგვითხრობენ, რომ ვაზგენ ცხოვრობდა ეხლა დაქცეულ ქალაქში, ცურტავში, სადაც იმყოფებოდა ეპისკოპოზი აფოცი, შუშანიკის მოძღვარი, რომ ვითომც შუშანიკს წმ. ნინოს ჯვარის დასაცველად, — რომელიც გაკეთებული იყო ვაზისგან და შეკრული იმის თმითა, — მოესწროს იმის წარტაცება მცხეთიდან სომხეთში, სადაც ის დარჩენილიყოს XIII საუკუნის ნახევრამდე. რაც შეეხება ვაზგენს, მან 472 წ. ახლო ხანებში გამოაუცხადა ომი ივერიის მეფეს, და მოიკლა ომში მდ. ანასკერტის პირად, აქარის საზღვარზე. ქართული მატრიანე შეცდომით მიაწერს წმ. შუშანიკის წამებას ბაკურ III მეფობას, ე. ი. ასი წლის შემდეგ გურგასლანისა. წმ. შუშანიკი იყო ასული ცნობილის სომხისა, მეხუთე საუკუნეში მცხოვრებისა, ხოლო თანამედროვე სომხების მეთრორიენი მოგვითხრობენ ვარდანზე, შუშანიკზე და ვაზგენზე ვახტანგ გურგასლანის დროს. ჩვენ ძლიერ სარწმუნოდ მიგვაჩნია, რომ ამ მეფეს ეკუთვნის სასანიდის დროის ფული, რომელზედაც მეფის თავის ზევით

დასმულია ქართული ასოები $\mathbb{K}^1$), რაც შემოკლებით ნაწეს
 ნაწეს გურგასლანის სახელს, რომელიც მას სიცოცხლე არქვეს და რომლითაც ის ხშირად იხსენიება მატეანებში²⁾.

1) ეს მონოგრაფია და სასანიანთ დროს ცეცხლის სამსახური ემბლემა ნუმიზმატებში ბარათავეის გარდა საეკვოდ იცნეს. დ. ბაქრაძე 165 გვ.

2) არც ერთს ჩვენის ისტორიის ხანას, გარდა მითურისა, ისე სამართლიანად არ შეეფერება მე-XVIII საუკუნის „მნათობის“, სკეპტიკის ვოლტერის მიერ წარმოთქმული ობუჯობა— „L'histoire est une fable convenüe“ — ისტორია არაკი არისონამდვილის ამბვის ნაცვლად გამოგონილი, რომლითაც ურთიერთისათვის პირი მიუციათო — როგორც გურგასლანის მეფობის მოთხრობას. საფუძვლიანად ამბობს ბაქრაძე: „ვანტანგის ცხოვრება ისეა შედგენილი, რომ ზღაპრულ მოთხრობას მიემსგავსება; მაგალითად, იმისი გმირული თვისება და პირადი ბრძოლა სხვა-და-სხვა ბუმბერაზებთან ანუ გოლიათებთან; იმისი ბევრად-ბევრული ლაშქრები, ასი ათასობით მტრის დატყვევება; ყველგან ძლევა-მოსილი გამარჯვება, — ყოველივე ეს, ვიმეორებთ, სრულიად არაკი თუ არ არის, უეჭველად გაზვიადებულია პანეგირისტისაგან...“ იმის გმირულ მამაცობას არ შეეძლო იმ დროს, როდესაც ვანტანგის ხელში იყო მხოლოდ ერთი საქართველოს ნაწილი, არავითარი წინააღმდეგობა მიეგო სპარსეთისათვის. არ უარ-ყოფთ, რომ მიწვეული სპარსეთის მეფისაგან მონაწილეობის მისაღებად სპარსეთის მოსაზღვრე ჰუნების ანუ ხაზართ წინააღმდეგ, ვანტანგი ქართულის წყობით ახოვნებას გამოიჩინეს და სახელ განთქმული დაბრუნდება.“ „ვანტანგის დროს სპარსეთის ჯარი თავისუფლად შემოდის ჩვენს ქვეყანაში; აქ სპარსნი აფუძნებენ თავიანთ აღსარებას ანუ ცეცხლის მსახურებას და ამ სარწმუნოების მღვდელ-მოთავრსაც ადგენენ; აქვე თავსა ჰყვებიან რაქდენს, ცეცხლის მსახურების უარ-ყოფისა და ქრისტეს სჯულის მიღებისათვის; აქვე მოიკვლის იმათგან ვანტანგი. რომ ქართლი იმ დროს სპარსეთს ჰყავდა ქვეშევრდომად, ამასვე გვიმტკიცებენ ერთის მხრით ჩვენი მაშინდელი მანეთები, რომელზედაც ცეცხლის სამსახურო ემბლემა არის წარმოდგენილი; მეორე მხრით ბიზანტიელების თქმულება გუბაზზე, რომელიც მეფე თურმე იყო ლაზიკის ანუ შავი ზღვის პირის საქართველოსა და რომელიც ისე იყო შევიწროებული სპარსთაგან იმათ მომხრე ივერიელებითურთ, რომ იძულებულ იქმნა 466 წელს შემწეობა გამოეთხოვა მას ბიზანტიის იმპერატორისაგან... ნუ დაივიწყებთ იმასაც, რომ არცერთ შემთხვევაში, როდესაც სპარსნი ან ბიზანტიელნი ერთი მეო-

ვახტანგის შემდეგ მეფობდა იმისი შვილი დაჩი, ხოლო დედოფალი ელენე შვილებითურთ წავიდა საუფლისწულოში დასავლეთ ივერიაში. ისინი ზაფხულობით წუნდას და ზამთრობით ოძრხეს ცხოვრობდნენ, მთავარ ერისთავებად იწოდებოდნენ და ექვემდებარებოდნენ თავის უფროს ძმას. დაჩიმ განაახლა და გაამაგრა ყველა ქართლის ქალაქები და ტფილისი, თანახმად თავისის მამის ანდერძისა, შენობებით განამშვენებდა და დედაქალაქად გახადა.

კათალიკოს პეტრეს სიკვდილის შემდეგ პატრიარქად სამუელი იყო: იმისობას ამაოდ ცდილობდნენ კახეთის მოსახლე-რე მთიულები მოქცევას. როდესაც მოკვდა ლეონი, დედოფლის ელენეს ერთმა შვილთაგანმა, დაჩიმ, შეისყიდა თავის ძმისა, მირდატისაგან მისი წილი, რომელიც მდ. ეგრის და კლისურის შუა (ეხლანდელი კელა-სური) მდებარეობდა და ნაცვლად მისცა მას ჯავახეთი—ფარვანის და ტაშისკარიდამ მოყოლებული სპერის ზღვამდე. მან წყაროს-თავის ეკკლესია ააშენა.

12 წლის მეფობის შემდეგ დაჩი გარდაიცვალა. თავისი გვირგვინი მან გადასცა შვილს ბაკურ II, რომელიც 13 წლის მეფობის შემდეგ გარდაიცვალა. იმის მემკვიდრედ მისი შვილი იყო ფარსმან V, რომელიც ავიდა ტახტზე 528 წ..

ფარსმანის მეფობაში სამუელს შემდეგ კათალიკოსად თავ-

რეს ანუ ვისმე ებრძვიან ვახტანგის თანაზიარად, არა ვითარ ცნობას არ ვპოულობთ ვახტანგზე, გარეშე „ქართლის ცხოვრებისა“, მაშინდელს მსოფლიო ისტორიულ წყაროებში.

როგორც ვტყობა, ვახტანგის მეფის ისტორია ცალკე საკითხავ გასართობ წიგნად ყოფილა შეთხზული და „ქართლის ცხოვრებაში“ შემდეგ შეტანილი.

ნუ დავივიწყებთ, რომ ისტორია ყველაზე უპირველეს ჭეშმარიტი და მართალი უნდა იყოს, ანუ როგორც შლეცერი ამბობს—*prima lex historiae ne quid falsidicat*—და რომ კიდევ ძველმა კლასიკებმა ანდერძად დაგვიტყვეს:—*„Amicus Plato, sed magisque amica veritas“*—პლატონი მეგობარია და მიყვარს, მაგრამ იმაზე უფრო ჭეშმარიტება მიყვარსო.

ფაჩავი იყო; ხოლო იმის შემდეგ ჩირმაგი¹⁾). სპარსელებმა მოესიენ ივერიას, ანუ, როგორც ზოგნი მოგვითხრობენ, ვითომც ისინი მიეშველენ მათ ყაბარდოელების წინააღმდეგ. ამის შემდეგ ქართველები სპარსეთის მოხარკეებად შეიქნენ იმ პირობით კი, რომ სპარსელები არ უნდა შეხებოდნენ ქრისტეს სჯულს და ეკლესიებს და მათ თავისი პატივისცემა არ უნდა მოკლებოდათ. ეს პირობა მიიღეს სპარსელებმა. იმ დროსვე მირდატის შთამომავალნი დასავლეთ ივერიაში ბერძნების გავლენის ქვეშ მოემწყვდნენ. უეჭველია, აქ უნდა იწყებოდეს დასაბამი ლაზის სამეფოსა, რომლის ისტორიას ქვემოთ მოვიხსენიებთ.

ფარსმანს, რომელიც 542 წელს მოკვდა, მემკვიდრედ მისი ძმისწული ფარსმან VI დარჩა. იმის მეფობაში კათალიკოსად ჯერ იყო საბა და მერე — ევლავი. საბას დროიდან იმპერატორმა იუსტინიანემ შეიწყნარა ივერიელების თხოვნა და იმათ ეკლესია იცნა დამოუკიდებლად. ამ დროდამ მათ მიენიჭათ უფლება, კათალიკოსის ტახტზე აეყვანათ მხოლოდ მკვიდრთაგანი, საქართველოს დიდ-გვარების შთამომავალნი, და მღვდელმთავრებს ჰქონოდათ თავის სამწყსოში უზენაესი უფლება მთელ სამღვდელოებაზე. მიუხედავად ამისა ფარსმანმა სირიიდან დაიბარა ცამეტი ბერი დიაკონითურთ, რომელნიც ივერიაში გადმოესახლენ და თორმეტი საეპისკოპოსო ეკლესია ააშენეს. აი, მათი საკუთარი და ზედ მეტი სახელები, რომელნიც მათ დაერქვათ იმ ადგილების მიხედვით, სადაც ისინი დამყარდნენ: იოანე ზედაზადნელი, მდაბიურად ზედაძნელი, დავით გარეჯელი, სტეფანე ხირსელი, იოსებ ალავერდელი, ზენონ იყალთოელი, ანტონ მარტომყოფელი, ანუ მარტყოფელი, იესე წილქნელი, მათე¹⁾ სტეფან-წმინდელი, შიო მღვიმელი, ისიდორე სამთავ-

1) ახალ ვარიანტით ნინოს ცხოვრ. „ჩამგა“, დავით რეკტორის სიითა და პ. იოსელიანით ჩიგირმან. ჟორდ. ქრ. შენ. III

1) დიმიტრი ბაქრაძე მათე სტეფანწმინდელის მაგიერ „თათეს მამებელს“ სწერს — და, ვგონებ, კორრექტურის შეცდომით, იოსებს „ხირსელს“ უწოდებს. „საქ. ისტ“. გვ. 182. დავით რეკტორის სიით მათე, იგივე თათე, „თადე-დ“ იწოდება.

ნელი, აბიბოს ნეკრესელი, მიქელ ულუმბელი, პიროსი და დიაკონი ილია¹⁾). ივერიაში იმათი შემოსვლის დრო ნამდვილად იმ დროიდან ვიცით, როდესაც წმ. იოანე გამოვიდა თავის ამხანაგებით სირიიდან და როდესაც ის აკურთხა და გზა დაულოცა წმ. სვიმონ მესვეტემ, რომელიც ჯერ კიდევ არ ასულიყო სვეტზე, და რომელიც სცხოვრობდა 521 და 596 წლებს შორის. ამას გარდა ვიცით, რომ ისინი მიღებული იყვნენ ქართლში კათალიკოსის ევლავის მიერ, რომელიც მღვდელმთავრის ტახტზე ავიდა 550 წ. ახლო ხანებში. ამის გარდა ეს ამბავი უნდა მომხდარიყოს ყოვლის ექვის გარეთ მეექვსე საუკუნის პირველ ნახევარში, ფარსმან VI-ს მეფობაში. ივერიის ეკლესია წმინდანების რიცხვში რაცხს ყველა ამ სახელ-განთქმულ პირებს, რომელთაც სამონაზნო მოღვაწეობაში დიდი ღვაწლი მიუძღვისთ. იმათი საფლავები იზიდავენ დიდძალს თაყვანის მცემელთა და წირვა-ლოცვის დროს მუდამ იხსენიებენ მათ სახელებს შესაფერის დიდებით.

ფარსმანის მეფობა განთქმულია აგრეთვე იმ გვარის შემთხვევით, რომელსაც ქართული მემატრიანები სრულიად არ იხსენიებენ, თუმცა დასავლეთ საქართველოში მოხდა. უკვე ცნობილია, რომ ჯავახეთის მაზრა გურგასლანის შვილებს სამემკვიდროდ დარჩა და ისინი ბერძნების მორჩილების ქვეშ იყვნენ. ამ გარემოებით შეიძლება აიხსნას ქართველ მემატრიანეს დუმილი ლაზიკის სამეფოზე, რომელიც ამ მხარეებში დაარსდა. ის შეიცავდა მთელს სამეგრელოს და იმერეთს, სამცხეს—მტკვრის სათავის გარდა, გურიას და ლაზისტანს ქ. ტრაპიზონამდი, და მას უფლიდენ ქოროზი და რიონი, ყვირილა, ძირულა და ჩხე-

¹⁾ შიომღვიმის ხელ-ნაწერი № 120 გვ. 66... ათორმეტთა ძმათა სახელები: 1) შიო (მღვიმელი), 2) დავით (გარესჯელი), 3) იოსებ ალავერდელი, 4) ანტონი (მარტყოფელი), 5) თეოდოსიოს, 6) თათა. 7) პიროს (ბრეთელი), 8) ელია (დიაკონი), 9) პიმენ, 10) ნათან, 11) აბიბოს (ნეკრესელი), 12) იოანე.“ ხოლო მეცამეტე თვით ზედა-ხელი. თ. კორდანიას ქრონ. შენიშ. 117.

რომელა ქართლამდი, რომელსაც ის საზღვრავდა ბორჯომის ხეობით. ვინაიღგან ლაზიკას ამ გვარი გეოგრაფიული მდებარეობა ჰქონდა, ის, რასაკვირველია, ითვლებოდა უზენაეს მფლობელად ყველა მთის თემთა, რომელნიც ლაზიკას ესაზღვრებოდენ და გზა იმაზე ჰქონდათ. ამ თემებს შეადგენდენ: სვანები, მასიმიანები, აფსილები და აფხაზები.

პირველი ჩვენ მიერ ცნობილი იმათი მეფე იყო გუბაზი, რომელიც ბერძნების დახმარებით ებრძოდა სვანებს 461 წ. 1). მერე მიემხრო სპარსელებს და იძულებული შეიქნა დაეთმო გვირგვინი შვილისათვის; ხოლო თითონ კოსტანტინეპოლში წავიდა (ლეონ I დროს).

522 წ. მეფე წათესმა, დამნაზის შვილმა, აღიარა ქრისტიანობა და წავიდა იქვე (კოსტანტინეპოლს), რათა სპარსეთის დამოკიდებულებისაგან თავი განითავისუფლოს და სამეფო რეგალიები იმპერატორის იუსტინე პირველისაგან მიიღოს. მან შეირთო ცოლად ვალერიანა, ბერძნის დიდებულის ქალი. შემდეგ წელში სპარსეთის მეფე კობადი, განრისხებული განდგომისა გამო ლაზებისა, რომელნიც წინეთ სპარსეთის დამოკიდებულებაში იყვნენ, ჯარით შემოვიდა ივერიით ლაზიკაში, საიღამაც ბიზანტიელების მიერ ივერიის მეფედ წოდებული გურგენი საბერძნეთში გაიქცა; ეს გურგენი უღდა ყოფილიყოს სომხეთის ერთი ერისთავთაგანი, რომელმაც არ ისურვა ცეცხლის თაყვანის ცემა. წათესის მემკვიდრედ შეიქნა 528 წ. შვილი მისი გუბაზი II, რომელსაც ბერძნები შეეწიენ დაპყრობაში ყველა იმის მამის სამფლობელოისა, რომელიც წინეთ მას სპარსელებმა წაართვეს. 533 წ. ივერია და სპარსეთი დაზავდენ, მაგრამ ივერიელნი, რომელნიც კოსტანტინეპოლში იმყოფებოდენ, ვერ ბედადენ შინ დაბრუნებას. შემდეგ წელში მეორე ერისთავი ზამანარსი ცოლითურთ გაიქცა კოსტანტინეპოლში, ვინაიღგან ფარსმანის მეფობაში სპარსელები ხშირის თავდაცემით მოსვენ-

1) გუბაძე. გურიაში აქამომდე ერთ ხეობას გუბაზეული ჰქვიან.

Handwritten signature or mark at the bottom right of the page.

ნებას არ აძლევდენ ივერიას; მაგრამ ისინი უკანვე მალე დაბრუნდენ.

541 წ. ლაზები, აღშფოთებულნი ბერძნის სარდლის იოანე ციბუსის ცუდის ყოფა-ქცევით, აჯანყდენ ბერძნების წინააღმდეგ, — რომელიც ციხე პეტრას აშენებდენ, — და სპარსელებს მიემხრენ. ეს უკანასკნელნი სპასპეტ ანიაბედის წინამძღოლობით შემოესიენ ლაზიკას სამხრეთ ივერიიდან, დაიპყრეს პეტრა¹⁾, რომელიც ისტორიკოსების ჩვენებით ქოროხის მარცხენა ნაპირზე იყო, ზღვის ახლო, ერთ დღის მანძილზე აფსარუსიდან, უკანასკნელ ქანების სიმაგრისაგან, ეხლანდელ გონის დაბასთან; 545 წ. სპარსეთის მეფე ხოსრო ანუ შირვანი უკუიქცა იქედამ და დადვა იუსტინიანესთან ზავი 4 წლით.

ამ ვადის გასვლის შემდეგ ხოსრომ გაგზავნა ლაზიკაში ჯარი მერმეროს წინამძღოლობით დასაპყრობად ამა მხარისა, რომელიც თითქმის აღარ ემორჩილებოდა მას. ივერიის ხეობიდან, სადაც ის დიდად დაამარცხეს, მერმერომ ცხრა დღის განმავლობაში შევიდა პეტრაში; მეფე გუბაზი ბერძნის იმპერატორის და სარდლის დაგისტეს შემწეობით გარს შემოადგა ამ ციხეს და კიდევ აიღებდა, რომ მერმეროეს საკმაო სურსათი არ დაემზადებინა. დაბრუნების დროს სპარსელები ორჯელ დამარცხდენ ლაზებისაგან, და გავიდენ ამ მხრიდან 549 წ. შემდეგ წელში სარდალი ხორიანესი შემოესია ჩრდილოეთ ლაზიკას და დაიბანაკა მუხაროზისს, აწინდელ ვაკის მინდვრებში, ქუთაისის სამხრეთად. აქ გაიმართა ომი, რომელშიაც იგი დამარცხდა და მოკლულ იქნა.

ამასობაში ბერძნები სარდლის ბესის წინამძღოლობით მეორედ შემოერტყენ 551 წ. პეტრას ღ იერიშით აიღეს ღ დააქციეს იგი იმ დროს, როდესაც სპარსელი სპასპეტი ნაბედი წინანდელზე ბევრად უძლიერესის ჯარით და სპილოებით მიდიოდა აფსილიაში,

1) აქამომდე არ არის გამოკვლეული პეტრას მდებარეობა. დიუბუა ეძებდა მას ეხლანდელ ვაშნარში, თ. ნაკაშიძეების მამულში, ოზურგეთის ახლოს. გიბბონი პეტრას უწევნებს ზღვის პირად თ. XLVI, გვ. 128.

აწინდელ სამურზაყანოში, რომელიც ლაზიკის და აფხაზეთის შუა მდებარეობდა. აქ მან აიღო ერთი კარგი ციხე წიბილი¹⁾, დაატყვევა ლაზიის მეფის ოპსიტის გუბაძის ბიძის ქვრივი და 60 მძევალი, რომელნიც სპარსეთში გაგზავნა. ლაზეზი წინა-აღუდგენ სპარსელებს და ამოხოცეს ყველა ისინი, და განათავისუფლეს იმათგან აფსილია იმ დროს, როდესაც მერმეროე მივიდა ქ. პეტრას საშველად. რაკი მან შეიტყო მის აღება, ფონით გავიდა რიონში და პირ-და-პირ არხეოპოლისში ანუ ციხეგოჯს, აწინდელ ნაქალაქევს წავიდა. აქ დაბანაკებული იყო ბერძნის ჯარი, ხოლო მეორე წყობა ჯარისა მდინარის ჩასართავში იდგა. თითონ ლაზეზმა დააქციეს ქალაქები—სკანდა, შორაპანი და როდოპოლისი ანუ ვარ-ციხე, რომელნიც იმათი მხარის შესავალში მდებარეობდნენ—იმ განზრახვით, რომ სპარსელებს არ შესძლებოდათ ისინი თავის სასარგებლოდ გამოეყენებიათ. მერმეროემ აღადგინა სკანდა და წავიდა ბერძნების ბანაკისაკენ, რომელიც რიონის მარჯვენა ნაპირზე იყო. მან ისინი იქ ვერ ნახა და დაბრუნდა არხეოპოლისს, რომელიც კინალამ აიღო ვერაგობით, და შემდეგ დაიხამთრა ქ. ქუთაისში, რომლის ნაწილი რიონის მარცხენა ნაპირზე სრულიად დატყვევებული იყო ლაზეზების მიერ. მაშინ იუსტინიანე იმპერატორმა მეორე ზავი შეკრა სპარსელებთან ხუთი წლის ვადით. ამის მიუხედავად მერმეროემ ზაქთარშივე გაამაგრა ქუთაისი, აღადგინა შორაპანი და ლაზიკის აზნაურის თეობიუსის ღალატით აიღო ციხე უზნიმერიონი, ქუთაისის ჩრდილოეთად. ნნჰ წ. მან დაიპყრა აგრეთვე ტელეფის ციხე, რომელიც ყვირილაზე იდგა; მაგრამ წიბილსა და არხეოპოლისთან დამარცხდა და ემზადებოდა დასაცემოდა ბერძნების ბანაკს, ესრედ წოდებულს ლათინურად ინსულაზე, ე. ი. კუნძულზე, ეს ბანაკი იყო მდ. რიონის და დოკონის, აწინდელ ტეხურის შორის, რომლის წყალი არხით, ბერძნების მიერ გათხრილით, რიონს შესამე მხრით შეერთვიდა.

¹⁾ რიონის.

VL. ყაყუბანი ?
 სპარსეთში.

ბერძნების აქ მყოფობას მოწმობენ თვით სახელი ამ სოფლისა ისულეთი ანუ ისულია, რომელიც აქამდე ჰქვიან იმ ადგილს, სადაც ბერძნებს ბანაკი ჰქონდათ. მერმეროე, ხატროპოლის ე. ი. ქვერულის სიმაგრის აღების შემდეგ, ავად გახდა და წავიდა მეგუსტას ანუ მცხეთას, სადაც 554 წ. მოჰკვდ. როდესაც ხოსრომ შეიტყო იმის სიკვდილი, დანიშნა იმის ადგილზე ნახორაგანი. იმპერატორმა იუსტინიანემ, რა მოისმინა მეფე გუბაზის მოხსენება იმის სარდლების ცულ მოქმედებაზე, გაგზავნა ბესი აფხაზეთს, თავისი ჯარი კი ჩააბარა მარტინს, იუსტინს, ბუზეს, რუსტიკს და სხვ. ხოლო მარტინმა რუსტიკის თანხმომით მიიპატიჟა გუბაზი მდ. ხობის ანუ ხოპის პირზე ვითომც სათათბიროდ იმის შესახებ, თუ როგორ მივიდნენ იერიშით უნაგირას ციხეზე რომელიც არხეოპოლის მახლობლად მდებარებდა და იქ მოკლა ის. ამის შემდეგ ბერძნები მალე უნაგირას შემოერტყენ, მაგრამ ნახორაგანმა საშველი ჯარი გაგზავნა, რომელმაც აიძულა ბერძნები, ციხე დაეტევებიათ და მდ. კოთარისის¹⁾ გაღმა შეეფარათ თავი წინედ მოხსენებულ ბანაკში.

ლაზებმა ბერძნების დატევება და სპარსელების მიმხრობა განიზრახეს, ხოლო იმას უიშობდნენ, რომ სპარსელები მათ ცეცხლის მსახურების აღსარებას აიძულებდნენ, და აზნაურის ფარმიდის რჩევით გარდასწყვიტეს იუსტინიანეს მიმართონ თხოვნით, რომ მან დაუმტკიცოს ტახტი წათესს, გუბაზ II²⁾ შეიღოს, რომელმაც კიდევ მიიღო იმპერატორისაგან მეფის ღირსების ნიშნები გაზაფხულს 555 წ. გუბაზის ყველა მკვლელნი, როგორც სამართალი მოითხოვდა, დასჯილ იქმნენ³⁾. ამ წლის დასა-

1) კოთარესი ხორგა უნდა იყოს.

2) გუბაძე II.

3) გუბაძის მკვლელობა იუსტინიანის ბრძანებით მოხდა და, როდესაც ლაზები შეძრწუნდნენ ამ მკვლელობით, მან თავის გასამართლებლად გამოძიება დანიშნა და რაოდენიმე ბერძენი დაბალი წოდებისა სიკვდილით დასაჯევინა. გიბზონი თ. XLII გვ. 129, 130 *décad. de l'emp. Rom.* შეადარე Баратова История Грузии გვ. 60 და 61.

წყისში მისიმიანები, რომელნიც აფსილებს და სვანებს, ცხოვრობდნენ, დამორჩილენ. სპარსელებს, ვინაიდან ბერძნების სარდლის სოტერიხის ავად მოპყრობისა გამო შევიწროებულნი იყვნენ. ნახორაგანი მიდიოდა არხეოპოლისს 60,000 ჯარით და, როდესაც ძლიერ დამარცხდა, გასწია ფაზისის, ანუ ფოთის ციხისაკენ, რომელიც, — რიონის, ზღვის და პალეოსტომის ტბის შუა („ძველი ჩასართავი“ მდ. რიონისა) მდებარებს. აქ ნახორაგენი სრულიად დამარცხებულ იქმნა მარტინის მიერ და ქუთაისით და მუხაროზისით ის ივერიაში გარდავიდა, სადაც საზამთროდ დაიბანაკა. ნახორაგანს იმ შეცდომისა გამო, რომელიც მან ჩაიდაინა, და დამარცხებისათვის ცოცხალს ტყავი გააძვრეს. როდესაც სპარსეთის მეფე დარწმუნდა, რომ როდოპოლისი მას იუსტინე სარდალმა წაართვა და, სიძნელისა გამო, შორს ქვეყნებში ჯარის გაგზავნა მას არ შეეძლო და ამის გამო ლაზიკას ჰკარგავდა, 556 წ. ბერძნებს შვიდი წლით შეეკრა ზავით, რომელიც ლაზიკასაც შეეხებოდა.

ამ შერიგების ხელის მოწერამდი ბერძნებმა დაიკავეს მისიმიანების მხარის ციხეები, ტიბეთი და ცახერი, რომელნიც ძველითგანვე ლაზების ხელთ-ქვეშ იყვნენ. სპარსელებმაც აგრეთვე სვანებზე ხელი აიღეს. 562 წ. სპარსელების და ბერძნების ხელმწიფეთა შორის 50 წლის ზავი შეიკრა, მაგრამ ვერც ამან მოუღო ბოლო იმათ ცილობას სვანეთის თაობაზე. ბოლოს, როგორც იქნა, სპარსელები დაეხსნენ იმაზე ლაპარაკს და უკანასკნელი იმათი ამ მხარეში შესევა მოხდა 590 წ. ორმუზდ IV მეფობაში. ამის შემდეგ ისტორიკოსები აღარ იხსენიებენ ლაზებს 1).

იუსტინიანე დიდის დროს ბერძნების გავლენა ივერიაში

1) ლაზების გეოგრაფიული და ისტორიული აღწერა მოიპოვება გიბბონს „Décadence et chute de l'emp. Rom. IV t. XLII, Stritter-ის Memoriae populorum მე-IV ტომში. დიუბუას მოგზაურობაში Voyage ტ. II, გვ. 67—133 და ჩვენის ავტორის Additions-ში გვ. 81—107. ნარკვევები შეტანილია ალ. კუონის ქრისტომ. საქართველოს ისტორიისათვის.

ზემო მოთხრობილ ამბავის გარდა სხვანაირადაც იჩენდა თავს ამ დროს, თუ ზებირ გარდმოცემას ვერწმუნებით, მეფის სამი შვილი, სიღამონის გვარისა, როსტომ, ბიბილა და წილოსანი შვილებით და 70 კაცის ამალით იძულებულნი შეიქნენ იმათის უმფროსი ძმის შვილთაგან — განშორებოდენ დიდ ოსეთს ანუ ყაბარდოს და გარდმოსულიყვნენ ჩრდილოეთს ივერიაში. ისინი ჯერ ოსეთში ზახის ხეობაში გადაესახლენ და მერე იქედან დვალეთში გარდვიდენ. იქაურმა მკვიდრებმა ისინი თავიანთ უფროსებად არ იცნეს, ხოლო დაუთმეს მას ბიბილეთის მხარე, საიდანაც ისინი წოდებულ იქნენ ბიბილურებად. შემოსულნი აქ დაესახლენ, ხოლო მკვიდრთ დიდად განსაცვიფრებელად ვეებერთელა სახლები ააგეს, რომელთ მზგავსნი ჯერ არც კი ენახათ დვალეთში. ამის გამო ისინი გარდაიყვანეს იმ ადგილზე, რომელსაც ჰქვია ნაკაუანი. ერთხელ როსტომი თავისიანებით წავიდა საშველად ცხრაზმიელებთან, რომელნიც გრუისის ცახეს ასაღებად გარს ადგენ და აიძულა ამა ციხის მცველნი დამორჩილებოდენ მას. ამის დასაჯილდოებლად ლარგვისის მამასახლისმა ხალხის თანხმობით მისცა როსტომს ადგილი საგვარეულო სამარხისათვის იქაურ მონასტრის ეკლესიაში ტრაპეზის მარჯვნივ. ამის გარდა მას აჩუქეს საცხოვრებლად ქვენა-იფნევი ყველა იმ მამულებით, რომელნიც ცხრაზმიის მფლობელს ეკუთვნოდა. ეს განკარგულება მოიწონა იმპერატორმა იუსტინიანემ, რომელმაც უბოძა როსტომს თავისი მოსახლამი, ბეჭედი, საყურეები, თავისი სარტყელი, ჯავშნიანი ცხენი, დროშა და თავისი შუბი. მას შემდეგ ბიბილურთ ოჯახი იწოდებოდა ხან ლარგველებად და ხან ქვენაფლევებლებად იმ ადგილიდამ, სადაც ცხოვრობდენ. შემდეგ ხანებში ეს ოჯახი ორ ნაწილად გაიყო და ისტორიაში ისინი ქსანის და არაგვის ერისთავებად იხსენებიან. ეს ზებირ გარდმოცემა არ შეიძლებოდა არ მოგვეყვანა, როდესაც ფარსმან VI მეფობა მოვიხსენიეთ. ეს მეფე 550 წ. ჯარით შეეწია იმპერატორს დაპყრობაში მცირედ ცნობილის ტასკუნის ერისა, რომელიც აფხაზეთსა და ოსეთს შუა ცხოვ-

რობდა. სარწმუნოა, რომ მას აქეთ აფხაზებმა მიიღეს ქრისტიანული, და წყალობითა საქურისის ეფრატისა, (ამა მხარიდან გასულის), რომელიც იმპერატორმა გაგზავნა ამ მხარეში სახარების საქადაგებლად, ამიერიდგან აფხაზეთში აკრძალული იყო ვაჭრობა საქურისებისა. იუსტინიანემ აქ ააშენა ბიჭვინტის ღვთისმშობლის ტაძარი, აქამომდე დაცული და სივრცით ყველა ივერიის ეკლესიებზე უდიდესი ¹⁾. ფარსმანის მემკვიდრე იყო მისი შვილი ბაკურ III 557 წ.

საქურისის მემკვიდრე
ბაკურის მეთობაში დასხდა მეშვიდე კათალიკოზი მაკარი; იმის შემდეგ სიმონი იყო. სპარსეთის მეფეს ურმუზდს არ ჰქონდა ივერიელებისადმი კეთილი განწყობილება. ბაკურის სიკვდილის შემდეგ, რომელიც 570 წ. მოხდა, იმის მემკვიდრეობა აღარ ერგოთ იმის შვილებს, რომელნიც მცირე წლოვანები კახეთში დარჩნენ; ამასობაში მირდატის შთამომავლები, გურგასლანის შვილისშვილები გამაგრდნენ კლარჯეთის ციხეებში, ხოლო დანარჩენი ივერია და მთელი სომხითი სპარსელების მიერ დაპყრობილნი იყვნენ, ვინაიდან მეფე ურმუზდმა დაასახლა ბარდავში თავისი შვილი ქასრე პარვიზი ²⁾, რომელმაც მოფერებით და დაპირებით დაარწმუნა იქაური ერისთავები და დიდებულნი მეფისაგან დამოუკიდებლად გამოეცხადებინათ თავისი თავი. სპარსელები ებრძოდნენ ბერძნებს მესოპოტომიის მხარიდან. თათრებმა ისარგებლეს ამით და შემოესიენ სპარსეთს; ბერძნებმა განდევნეს სპარსელები. ქასრე იძულებული შეიქნა მიშველებოდა თავის მამას, ხოლო ივერიელებმა მოსთხოვეს ბერძნების იმპერატორს მეფე, რომელმაც დანიშნა ვინმე გვარამი, ხალხში გურამ—პალატად წოდებული, კლარჯეთის და ჯავახეთის მთავარი, რომელსაც გურგასლანის შვილის მირდატის და

¹⁾ კონდაკოვი საეკლესიო ხუროთ-მოძღვრობის სპეციალისტი ამტკიცებს, რომ ბიჭვინტის ტაძარი თავისის სტილით ქართულ სტილს წარმოადგენს და უნდა მიეწერებოდეს მე-X—XI საუკუნოებს Пр. Кондаковъ. Др. грузинская архитектура გვ. 11—12, 59.

²⁾ იგივე ამბარვეზი.

ჰყავდა ცოლად. ქართლის მატანეს თქმით ეს 575 წ. მოხდა.
 მაგრამ უფრო სარწმუნოა კი არის, რომ ეს 590 წ. ახლო ნა-
 ნებში იმპერატორის მავრიკისობას მომხდარ იყოს.

აქ იჩენს თავს მეხუთე ქართლის დინასტია ბაგრატიდე-
 ბისა, რომლის მომდინარეობა ზებირ-გარდმოცემასა და დროთა
 წყვდიადში იკარგება. იმპერატორი კოსტანტინე პორფიროგე-
 ნეტი, რომელმაც 952 წ. დასწერა ამბავი ივერიელ კურატ-
 პალატების ბაგრატიონის გვარისა, მოგვითხრობს, რომ იმათი
 ნაამბობით ეს ოჯახი წარმომდინარეობს ური დედნაკაცისაგან,
 რომელიც მეფე დავით წინასწარმეტველმა აცდუნა და ამ დავითის
 და ურის შთამომავლობა გარდაესახლა, დამატებს იგი, იერუ-
 სალიმიდამ სპარსეთში, და იქედამ—იმ ადგილზე, რომელიც
 მათ უჭირავსთ სომხითში, დაახლოებით 452 ანუ 552 წ. ქრ.
 შემ.

ქართლის მემატანეს დარწმუნებით, ბაგრატიონის გვარი
 მომდინარეობს პირდაპირ დავით მეფისაგან. ასე, რომ მე-58
 იმის მოდგმაში ვინმე სოლომონს ჰყავდაო შვილის შვილები:
ბაგრატი, აბგავარი, მოაბატი¹⁾, გურამი, საკი, ასამი და ვარაზ-
ვარდა, რომელნიც, არ ვიცით, რა რიგად მოხვდენ ზემო სო-
 მხეთში და მოინათლენ ვიღაც დედოფლის რაქაელის მიერ,
 რომელმაც ერთს მათგანს მიათხოვა თავისი ქალი და ორს ცო-
 ლად შერთო სომხეთის სამეფო სახლის შთამომავალნი. ოთ-
 ხი კი უკანასკნელნი წავიდნენ ივერიაში: საკი ასამით და ვა-
რაზ-ვარდით წავიდა კახეთში და შეერთო ნერსესის შვილის,
 ბაკურის ქალი; ასამმა და ვარაზ-ვარდმა ააჯანყეს კამბეჩოვანის
 მხარე სპარსელების წინააღმდეგ, მოკლეს მმართველი ვეზანი
 და დაესახლენ ხორნაბუჯში. მაშინ გურგასლანის დინასტიის
 უფლება მოისპო, მცხეთა დაეცა, ყალა ე. ი. ტფილისი აჰყვა-
 ვდა. ამის შემხედველმა იმპერატორმა შეიწყნარა ივერიელების
 თხოვნა, როგორც წინეთ ვსთქვით. ამ ხანიდამ ქართველ ბაგ-

¹⁾ იგივე მოაბა.

რატიონების გენეოლოგია მატთანეში შეუწყვეტლივ მომდინარეობს ჩვენს დრომდე, თუმცა 160 წლის განმავლობაში 619—779 წ. ოთხი პირი, რომელნიც მართალია იხსენებიან მეფეების სიაში, მემკვიდრეობის ჯაჭვის შესავსებლად, მაგრამ ისტორიაში მცირედ ცნობილნი არიან.

მესამე გარდმოცემას ქართველ ბაგრატიდებზე ვპოულობთ სომხის მეთრორეთა შორის. პირველი და უძველესი მათგანი, მოსე ხორენელი, მოგვითხრობს, რომ ისრაელების დატყვევების დროს მიდიაში 700 წ. ქრ. შ. წ. სომხების მეფემ ხრადუმემ დანიშნა მოხელედ მეფის ნათესავი, როგორც ამბობენ, ურია შამბატ, რომლის შთამომავალი ბაგრატი დიდს პატივისცემაში ჰყავდა სომხეთის არშაკიდის პირველ მეფეს, ვაჰარშას და რომელმაც მიიღო მისგან საშვილიშვილო უფლება „თაგადირისა“, (გვირგვინის დამდგმელისა მეფის თავზე ტახტზე ასვლის დროს). ბაგრატის შთამოება განმრავლდა დასავლეთს სომხეთში, სადაც ისინი ბინადრობენ, სახელდობრ სპერის და ტაიკის მხარეში, ქართულად ტაოში, ტაოსკარში, აწინდელს ტავსკვერის სანჯაყში. ქართულ ისტორიაში ცნობილი სუმბატ ბივრიტიანი, სომხების სარდალი აზორკის და არმაზელის მეფობაში, II საუკ. ქრ. შობის შემდეგ იყო ბაგრატიონის გვარის შთამომავალი.

მე-VII საუკუნის დასასრულს და მე-VIII საუკუნეში სომხის ბაგრატიდები დაეხმარნენ არაბებს მათი სამშობლოს განთავისუფლებაში სპარსეთის უღლიდამ და ამისთვის ხალიფებისაგან დიდის პატივის ცემით დაჯილდოებულნი იყვნენ. 743 წ. ვინმე აშოტს, რომელიც სომხეთის მმართველად იყო დადგენილი ომაიადის ხალიფის მურვანისაგან, ჰყავდა ორი შვილი; მან უფროსსა დაუტევა სომხეთი სამკვიდროდ, ხოლო უმცროსს ვასაკს—ივერია. ამ ვასაკს ჰყავდა შვილი აშოტ კუროპალატი, ივერიის მეფე 786 წ.

ამ გვარად კითხვის დადგენის გამო, მე არ შემიძლიან არ აღვიარო, რომ კოსტანტინე პორფიროგენის აზრი არ არის

ისრე დასაბუთებული, რომ დავერწმუნოთ მას, ვითარცა კრიტიკული ტიკულ საფუძველზე დამყარებულს. ქართული გარდმოცემა ბევრად უფრო სარწმუნოა, თუმცა ხან-და-ხან ზოგიერთ ბაგრატიონებზე ის არას მოგვეთხოვს. სომხური გარდმოცემა, თუმცა უფრო მიემზგავსება სიმართლეს ვიდრე ზემოხსენებულნი, მაგრამ ვერ აკმაყოფილებს კრიტიკის ყველა მოთხოვნილებას, სახელდობრ იმიტომ, რომ ძლიერ ნაკლებად ვიცით მოქმედება ვასაკისა და იმის მამის აშოტისა, ივერიის კუროპალატისა.

შემდეგ მიცვლილის სიმონ კათალიკოზისა გურამმა დააყენა სამუელი. ბერძნების და სპარსების შებრძოლებაში იგი მოკავშირე იყო პირველებისა, და იმპერატორის შეგონებით და ხარჯით საშველად მოიწვია მთიულები: ოსები, ძურძუკები და დიდოელები, რომელთაც იწყეს ადერბაგანის რბევა და ძარცვა. მაგრამ, როდესაც მან შეატყო, რომ სპარსები ბახრამ ¹⁾ ჩუბინის წინამძღოლობით წარმატებით ებრძოდნენ თურქებს, ისინი მალე გამობრუნდნენ ივერიაში და განივლტენ თავის ქვეყანაში. — ამასობაში მეფის ბაკურის შვილები უჯარმაში ცხოვრობდნენ და სრულს მორჩილებაში იყვნენ გურამისა, რომელიც თავის ქალაქების გამაგრებას შეუდგა. ამ დროს მეფე ურმუზდი III ტახტიდამ გადმოაგდო ბარამ-ჩუბინმა, რომელიც დასხდა სპარსეთის მეფედ მოკლე ხნით, ვინაიდან იმპერატორმა მავრიკიმ, ხოსრო ფარვიზის სიმამრმა დაიცვა თავისი უფლება იმპერატორის შუადგომლობით და იმის მფარველობით ივერიაში მშვიდობიანობა დამყარდა. მაშინ გურამი ცდილობდა საყდრების აშენებას. მან იწყო აგება ჯვარი-პატიოსნის ეკლესიისა, განახლა ტფილისში სიონის საკათედრო ტაძარი, რომელიც იმის შემდეგ დაამთავრა ვილაც ღვთის მოსავე ქვრივმა თავისის და სხვა და სხვა პირების შეწირულობით. რაიცა შეეხება საქართველოს ერისთავებს, გურამს არ ჩამო-

¹⁾ იგივე ბარამ.

ურთმეგვია მათთვის მემკვიდრეობა, ნაბოძები როგორც სპარსელებს, აგრეთვე ბერძნების ხელმწიფეებისაგან. როდესაც კახეთში კოზი სამუელი მიიცივალა, გურამმა დააყენა იმის ადგილზე მეორე სამუელი. გურამს ორი შვილი ჰყავდა: სტეფანოსი და დემეტრე, რომელთაგანს უფროსს, სტეფანეს, მან დაუტევა მემკვიდრეობა 600 წ.

გურამის მეფობაში ასტყდა ივერიელებსა და სომხებს შუა ცილობა სარწმუნოებისა გამო. ამ ამბავზე უნდა ვსთქვათ, რომ (451 წ. 1) იმპერატორის მარკიანეს მეფობაში მოხდა მეოთხე მსოფლიო კრება ხალკიდონში. ამ კრების განაჩენი არ მიიღეს სირიელებმა და სომხებმა, რომელნიც განდგნენ და აქამომდე მას არ ემორჩილებიან. 2) თანამედროე და შემდეგი დროის სომხების ისტორიკოსების თქმულებიდან სჩანს, რომმე-VI საუკ. დასასრულამდე ივერიაში იმყოფებოდა სომხის სასულიერო პირი, რომელსაც ზედა-მხედველობა ჰქონდა ამ სამეფოში მცხოვრებთ იმათ თანამემამულეებზე. ამ სასულიერო პირს სხვა-და-სხვა ღირსებით მოიხსენებდნენ — ჰაირაპეტად, ე. ი. პატრიარქად, კათალიკოზად, მიტროპოლიტად, არხივისკოპოზად, ეპისკოპოზად, არადშნორად, ე. ი. წინამძღვარად. კურიონი, უკანასკნელი ივერიის არადშნორდი, რომელსაც იხსენიებს ძველი ისტორია, ყოველთვის ისახელება კათალიკოზად ისტორიკოსის უხტანეს-ურხაეცის მიერ, რომელიც X საუკუნის დასასრულს მის ბაგრატს და თითქმის თანამედროე იყო მოსე კალანკატოვს. არადშნორდის უფლებას ექვემდებარებოდნენ მთელს ივერიაში, გუგარკის მაზრაში და ეგერიაში, აწინდელ სამეგრელოში. მას თუმცა კანონიერი ბინადრობა მცხეთაში ჰქონდა დანიშნული, მაგრამ მუდამ იქ არ ცხოვრობდა. 576 წ. ერთს ამ არადშნორდთაგანის სიკვდილისა შემდეგ სომხის კათალიკოზმა მოსემ ივერიის ღიდებულთ თხოვნით დანიშნა არადშნორ-

ქ. მხ. 22, 2. ქ. იუ. ნან. I
თხუბ. ლიბ. მ. მ. მ. მ. მ.

დად¹⁾ კურიონი²⁾), ტომით ივერიელი, ჯავახეთში სოფელსკურტრაში დაბადებული, და მას თან გააყოლა ეპისკოპოზი პეტროსი, ივერიელივე. კურიონი მცხეთაში მისვლის უმაღლეს მიღებული იყო იქ შეკრებულთა სამღვდლოებისა და დიდებულითა მიერ. კურიონმა ეპისკოპოზებად დაადგინა ისეთნი პირნი, რომელნიც ცნობილნი იყვნენ ვითარცა ხალკილონის კრების განჩინების მომხრენი, რითაც გამოიწვია მან ამით მოკლე ხანში მოსე კათალიკოზის სიძულვილი, რომელიც შემდეგის გარემოებისა გამო უფრო გაძლიერდა. ივერიის და სომხეთის საზღვარზე იყო ერთი დიდი ქალაქი (კურტავი³⁾) რომელშიაც ოდესმე გუგარკის მმართველები სცხოვრობდნენ. დედოფალ შუშანიკის დროს, რომელიც მოვიხსენიეთ გურგასლანის მეფობაში, აქ დააწესეს საეპისკოპოზო კათედრა და დედოფლის მეცადინეობით შედგენილი იყო ლიტურგია სომხურ ენაზე. პირველი კურტავის ეპისკოპოზი იყო აფოტი, ანუ ფოტი, დედოფლის მოძღვარი. შემდეგში კურტავში შენახულმა წმიდა მოწამის ნაწილებმა მიიზიდეს მრავალი რიცხვი თაყვანის მცემელთა, რომელთა უმრავლესი ნაწილი ივერიელი იყვნენ, და ამისათვის კურიონმა უბრძანა გადაეთარგმნათ ქართულ ენაზე ზემოხსენებული ლიტურგია. პირველ წელიწადში კურთხევის შემდეგ კურიონმა დანიშნა კურტავის ეპისკოპოზად ვინმე მოსე, სომხების ვარ-

1) ავტორის ეს აზრი სრულიად მისაღები არ არის. ეტყობა, ავტორს უხელმძღვანელებია სომხური ისტორიის თქმულებით. საფუძვლიანად ამბობს ბაქრაძე: „რა დასაჯერებელია ესა, როდესაც თვით სომხეთის კათალიკოები გრიგოლ განმანათლებელის დროდამ ვიდრე სომხეთის დაყოფამდე სპარსთა და ბიზანტიელთა შორის იკურთხებოდნენ კესარიაში“. გვ. 160 ისტ. საქ.

2) დავით რეკტორის სიით სვიმონ 581—587 წ.

3) კურტავი, იგივე კორტავი ანუ სანადირო ქალაქი—გუგარკის დედა-ქალაქად ირიცხებოდა.

თ. ჟორდანიას ამტკიცებს ვითომც კურტავი, აწინდელი ვადშენკი, ვახუშტის ვაჩიანი (ახტალის ახლო, რუსების სოფელი каменка) მდებარეობდა გუგარკში ჭერეთისა და ქართლის საზღვარზე და ექვემდებარებოდა საქართველოს მეფეს და კათალიკოსს. ქრ. გვ. 320.

დაპეტაგანი, რომელსაც არ მოსწონდა არც კურიონის
კილონის კრებისადმი მიდრეკილება და არც შეცვლა
ლიტურგიისა, რომელიც მან შემოიღო 580 წ. დაახლოვებით.
 მოსემ მოახსენა ამაზე სომხის კათალიკოსს, რომელიც თავის
 მხრით ეცადა, რომ კურიონს შეენანებინა, მაგრამ უკანასკნელმა
 დიდ-ხანს პასუხი არ მისცა იმის ეპისტოლეზე და თავის აზრ-
 ზე იდგა.

591 წ. მოხდა სომხეთის გაყოფა იმპერატორ მაგრიკის
 და სპარსეთის მეფის ხოსრო ფარვიზის შორის, რომლის უზენ-
 ნავის უფლების ქვეშ იყო სუმბატი მარზაპანად სომხეთისა.
 კათალიკოზი მოსეს სიკვდილის შემდეგ 593 წ. კურიონმა ცხა-
 დად გამოაშკარა თავისი გრძნობა, დაიბარა ცურტავის ეპის-
 კოპოზი, რომელიც მოვიდა ქ. ტფილისში და იქ გამოეცხადა
 თავის მღვდელ-მთავარს. პირველ იმის ნახვის შემდეგ ის იძუ-
 ლებული გახდა გარდამალულიყო იქედამ ოანა—ვანქში, არა-
 გაძის მთის, ახლანდელ ალაგეზის ძირში.

კურიონს ბევრი ემუდარა აგრეთვე სომხის ვიკარი ვრტა-
 ნესი, მაგრამ ის არ დამორჩილდა იმიტომ, რომ ვერ დარწმუნ-
 და იმ დამტკიცებით, რომელიც ამ ვიკარს მოეყვანა თავის წე-
 რილებში ხალკილონის კრების წინააღმდეგ. აგრეთვე ეპისკო-
 პოზი მოსეც მტკიცედ იყო თავის აზრზე კურიონთან სარწმუ-
 ნოებაზე ცილობის დროს და ვერავითარი თხოვნით ივერიელ
 დიდებულებმა ვერ დაითანხმეს, რომ დაბრუნებულიყო თავის სა-
 მწყისოში, ცურტავში. ჩვენდა გასაკვირვებლად ზემო აღნიშნულ
 დიდებულთ რიცხვში არ იხსენიება მაშინდელი ივერიის მმარ-
 თველი გურამ-კუროპალატი. ხოსრო დასთანხმდა აბრაამის
 არჩევანზე სომხეთის კათალიკოზად. არც ივერიის კათალიკოსს
 კურიონს და არც—ალოვანისას არ მიუღიათ მონაწილეობა ამ
 არჩევანში იმიტომ, რომ მათ აბრაამთან სარწმუნოებაზე ცი-
 ლობა ჰქონდათ. აბრაამი ყოველი ღონისძიებით ცდილობდა
 მიემხრო კურიონი თავისკენ და დაეჯერებინა ის, რომ ცურ-
 ტავში აღედგინა სომხური ლიტურგია. კურიონმა უბასუხა, რომ

59

საქმეებისათვის

იმას კი არ გამოუცვლია ეს წირვის წესი, — თვით კურტავის ეპისკოპოსმა შეადგინა ისაო; რაიცა შეეხება სჯულს, კურტავის ეპისკოპოსებმა, რომელნიც მოსემდი იყვენ, სრულიად დაიცვესო სარწმუნოებრივი ერთობა ივერიელებთან და თვით მოსე იყო ამ განხეთქილების მიზეზი. აბრაამმა უპასუხა, რომ 491 წ. კრებაზე სომხის კათალიკოზის ბაბგეტის სობას, ქალაქ ვაპარშაპეტში ივერიის კათალიკოზი გაბრიელი, მცხეთის ეპისკოპოზი და 20 ივერიის და ალოვანის ეპისკოპოზები შეთანხმდნენ იმაზე, რომ არ მიეღოთ ხალკიდონის კრების განჩინებაო. მაგრამ კურიონი სრულიად განდრეკელი შეიქნა. აქ არ შეიძლება არ შევნიშნოთ, რომ ივერიის კათალიკოზი გაბრიელი არ მოიხსენიება ვახტანგ გურგასლანის დროის სიებში; ¹⁾ ხოლო აბრაამის ნაჩვენები 12 ივერიის ეპისკოპოზები შემდეგნი არიან: ჰაგდენი ივერიის სამეფოს კარის, ვგინასი — ასურიაგში, სამუელი — თმოგვში, ჰაკობი — კურტავში, სტეფანოსი — რუსთავში, საპაკი — ტფილისში, ევადესი — მანგლისში, ენესი — რუსში, ევგინოსი — სამთავისში. ოსეფი — ადონში, ოვანე — ადუნში, ოვანესი — კუმურდოში. ესენი თუმცა კი იყვენ ივერიაში, არ არიან ნახსენებნი არც ერთ ქართველ მემატრიანესაგან.

სუმბატ მარზაპანმა ამაოღ გამართა მიწერ-მოწერა ერთსა და იმავე დროს კურიონთან, ივერიის ეპისკოპოზებთან და დიდებულებთან — ადარნესესთან და აშუმანთან, რომ მოერიგებინა ისინი აბრაამ კათალიკოზთან: ყველა იმათგანმა ერთ ხმით უარი უთხრეს სომხებთან შეერთებაზე. ამის მიმხედავმა აბრაამმა მოიწოდა ქალ. დვინში 596 წ. კრება და დასწყევლა ივერიელები. მან აღუკრძალა თავის ერთ-მორწმუნეებს ქართველებთან რაიმე დამოკიდებულება ვაქრობისა, ცოლ-ქმრობისა და მეგობრო-

1) პ. იოსელიანი გაბრიელს იხსენიებს მცხეთის კათალიკოზად, რომელიც შეედავა სარწმუნოებაზე სომხებს შესახებ მე-IV მსოფლიო კრებისა და რომელმაც 496 წ. ვაპარშაპეტის კრებაზე დასასწრებლად გაგზავნა ისააკი ანუ ისაკი (უხტანესი მას სააკად უწოდებს) და ერთად მასთან მრავალნი ქართველთ მღვდელ-მთავარნი. Оп. др. г. Тифлиса.

ბისა იქონიონ; ყველას აღუკრძალა როგორც მცხეთას მისივეა
 ჯვარი-პატიოსნის თაყვანის საცემად, აგრეთვე პურის ქაშაში
 ხალხთან, რომელიც ვითომ სჯულს გადუდგა. სიმკაცრე მით
 უფრო გაძლიერდა, რომ რაოდენიმე წლის წინ სომხებმა იც-
 ნეს აღოვანის ქათალიკოზი მხოლოდ არხივისკოპოზის ღირსე-
 ბით და ივერიისა — მიტროპოლიტად იმ საფუძვლით, რომ ძვე-
 ლითგანვე აღოვანი მოაქცია არა მოციქულმა, არამედ ელისემ,
 წმ. თადეოზის მოწაფემ, რომელიც სომხეთში სარწმუნოებას
 ქადაგებდა, ხოლო ივერიელნი მოიქცენ ბევრად უფრო გვიან
 ნინო განმანათლებელისაგან. ამ გარდაწყვეტილებით შეურაცხ-
 ყოფილს კურიონს არას გზით არ სურდა სომხებთან შეერ-
 თება. ¹⁾

ამ განხეთქილობის გამო იმპერატორმა მავრიკიმ უბრძანა
 მოწოდება კოსტანტინეპოლში მრავალთ ეპისკოპოსთა, როგორც
 ბერძენთა, აგრეთვე სომხებთა. ქათალიკოზის აბრაამის მიერ 19
 ვაგზავნილ ეპისკოპოსმა მიიღეს კრების გარდაწყვეტილება, მა-
 გრამ ვარდაპეტ ვრტანესმა და ეპისკოპოსმა გრიგორიმ არ და-
 ემორჩილენ მათ. ამის შემდეგ ჩამოვარდა ივერიელთ და სომ-
 ხების შუა სარწმუნოების შესახებ განხეთქილება; ერთად ერთი
 მაზრა ივერიისა ჰერეთი, აღოვანის მოსაზღვრედ მდებარე, მე-
 X საუკ. სომხებთან განაგრძობდა ერთობას. ²⁾ სტეფანოზ I,

¹⁾ მოსე ცურტავის ეპისკოპოზის დროს საქართველოს კათალიკოზად
 კურიონი იყო. ეს უნდა იყოს ქართული ისტორიით, სვიმეონი რომელსაც
 ებაასებოდნენ მართლ-მადიდებლობაზე და ხალკიდონის კრების ღირსებაზე
 სომხის ეპისკოპოსები, და რომელსაც რომის პაპმა წმ. გრიგორიმ გამოუ-
 გზავნა ეპისტოლე 603 წ. შემდეგის წარწერით: ქათალიკოზს კვირიკს და
 სხვა ეპისკოპოსებს იბერიაში Quirico et caeteris episcopis in Hiberia
 და რომელშიაც ის არწმუნებდა მას, რომ მას ხელ-მეორედ არ მოენათლა
 ნესტორიანები, რომელნიც მმართლ-მადიდებლობაში გადადიან. "Пл. Юссе-
 лиани Др. гор. Тифлиса. გვ. 170.

²⁾ ქართლის და სომხეთის განყოფილება უფრო პოლიტიკური მდგომარეო-
 ბის მიზეზით — სპარსების და ბერძენების ქიშკობისაგან — გამოწვეული იყო,
 ვინემ სარწმუნოების განხეთქილობით. არსენ კათალიკოზი თავის „განყო-

შვილი გურამისა იწოდებოდა მთავრად ¹⁾ და არა მეფედ, იმიტომ რომ სპარსელების სრულის უფლების ქვეშ იყო. იმისობას ქათალიკოზად სამუელის შემდეგ ბართლომე იყო. თვითონ სტეფანოზი არ იყო ღვთის მოსავი, მაგრამ მისმა ძმამ დიმიტრიმ დაიწყო შენება ჯვარი-პატიოსანის ეკლესიისა, რომელიც ახლაც დაცულია მცხეთის პირდაპირ მთაზე.

602 წ. ბერძნებმა მოჰკლეს იმპერატორი მავრიკი და მისი

ფისათვის ქართლისა და სომხეთისა“ სწერს, რომ „აიძულნა მეფემან პეროზ სომეხნი მსახურებად სჯულისა ნესტორ უღთოასასა“. ჟორდ. ქრ. გვ. 315. ბ. ჟორდანიას დასძენს, რომ ქალკიდონის კრების უკმაყოფილო პირთა აღუძრავთ სპარსთ მეფე და შეუგონებიათ, დიდად სასარგებლოა სომეხთ ამოწყვეტა მსოფლიო ეკლესიისაგან.—სპარსელებთან დაახლოვებას მოჰყვა გაძლიერება სპარსთა მარზაპანებთა, დამცირება სომეხთ მეფისა და დიდებულთა. არსენის თქმით უოველივე ეს იყო ნაყოფი სომეხთ სამღვდელთა ანგარებისა და თვით 551 წლის განდგომა სომეხთა მსოფლიო ეკლესიისაგან იყო ამ ანგარების შედეგი.—ნესტორი დამაფუძნებელი იყო მონოფიზიტების (ერთ-ბუნებიანები) მწვალებლობისა, რომელნიც ამტკიცებდნენ, რომ ძე ღვთისა ჯვარს ეცვა და მოკვდა არა ჰეშმარითად, არამედ საოცრად ე. ი. მოჩვენებით, მოლანდებით. ხოლო შემდეგში იოანე მაირგომელმა მონიფიზიტების მწვალებლობა შერთო სომხურ ეკლესიის წიგნებს. მეექვსე მსოფლიო კრების (680 წ.) ძეგლის წერაში სომეხები ასრე მოხსენებულნი არიან: თ. I. გვესმა თუ ქვეყანასა სომხითისასა შაბათ-კვირააკესა წმიდათა მარზვათასა ჰამენ ყველსა და კვერცხსა და სხვასა ყოველსა წუელას. ეგრე უკვე უჯრო არს და სრულიად უწესო. თ. 32. გვეუწყა... ვითარმედ ქვეყანასა მას სომხითისასა ღვინოსა გაუზავებელსა შესწირავენ ურიტხესა მას შესაწირავსა ჟამის წირვისას. თ. 33. ესეცა გვესმა, ვითარმედ ქვეყანასა მას სომხითისასა და სხვათა რომელიმე გალობასა მას „წმინდაო ღმერთოასასა“ ამას დაურთავენ: „წმიდაო უკვდაო, რომელ ჯვარს ეცვა ჩვენთვის, შეგვიწყალენ ჩვენ, რომელი ესე ენასა მათსა „ხაჩეცარ“ ითქუის, რომელი ესე წმინდათა მათ მამათა მიერ ქალკიდონს შეკრებულთა მომპოვნებელისა მის და გამომეტყულისათანა განდევნა სამღვთოასა მის გალობისაგან...

მე-VIII საუკ. სომეხებმა შემოიღეს უფუფარ პურით ზიარება და სხვა ცვლილება, რომლითაც სრულიად შესწყდა კავშირი მსოფლიო და სომხითის ეკლესიათა შორის.

¹⁾ ანუ ერისთავთ მთავრად.

გვირგვინი ერგო ფოკას. სპარსეთის მეფემ ხოსრომ გამოილაშქრა საბერძნეთზე შურის საძიებლად იმპერატორის მოკვლისათვის, რომელიც იმის სიმამრი იყო, და ააოხრა საბერძნეთი აზიის ნაწილი. სტეფანოზი ამ დროს ტფილისში იმყოფებოდა, მიემხრო ხოსროს და მით განარისხა იმპერატორი ირაკლი, რომელმაც 610 წ. მოჰკლა ფოკა — და ავიდა ბიზანტიის ტახტზე.

622 წ. ირაკლი წავიდა სპარსეთში ლაზიკით, ივერიით და სომხითით. 614 წ. ყველა ლაზებმა, აფხაზებმა და ივერიელებმა, რომელნიც იმის ჯარში იყვნენ, მოატყუეს იგი და დაბრუნდნენ შინ. 626 წ. ის შეხვდა ტფილისის აღებაზე ჯიბგოს ანუ ჯიბო — ხანს, ხაზარების ხაყანს, რომელსაც ენათესავებოდა, და იმის დახმარებით ივერიის დედა-ქალაქს ასაღებად მიაღვა. მეციხოვნები, შემოიმატეს რა სპარსეთიდან გამოგზავნილი დარჩეული ჯარი შარაპიხის სარდლის წინამძღოლობით, ვაჟაკურად იცვიდნენ თავს და უკუ აქციეს ყველა მტრის თავ-დასხმა. როდესაც იმპერატორმა შეაჰჩნია ასეთი მედგარი ბრძოლა, დაითხოვა თავისი მოკავშირენი იმ განზრახვით, რომ მომავალს წელს დაბრუნებულყო, რაც კიდევ შეასრულა. იმპერატორი და ჯიბუხი თავის შვილით შატით ხელახლავ შემოადგენ ტფილისს. მკვიდრნი, გაამაყებულნი თავის კედლების სიმაგრით, აგინებდნენ ხაზარების წინამძღოლს, ხატავდნენ მას ვითარცა ვეებერთელა გოგრას ოდნავ შესამჩნევ პირით და თვალებით და იმის სურათს ისრებს ესროდნენ. ირაკლის უფრო უარესად შეურაცხყოფდნენ და სასირცხვილო სახელებს უწოდებდნენ. ორი თვის ბრძოლის შემდეგ სტეფანოზი მოჰკლეს ციხიდან მტერზედ თავ-დასასხმელად გამოსვლის დროს. ამ მოთხრობით ეჭვი აღიძრვის სტეფანოზის სიკვდილის დროის შესახებ. ქართლის მატთანე მისი სიკვდილის დროს იხსენიებს 619 წ., მაშინ როდესაც ის მოხდა ტფილისის აღებამდე ირაკლის მიერ მეხუთე წელში იმის გალაშქრებისა სპარსეთის სამფლობელოში, მაშასადამე 626 ანუ 627 წ. — გურამის შვილის სტეფანოზის დროს ეკუთვნის წამება წმ. ესტატე მცხეთელისა, რომელიც არანის გან-

ძახში დაბადებული იყო. ის ცეცხლის მსახურებისაგან მოკლეთ
 ცია მიხეილ მღვდელმა, რომელმაც განძახში ყოფნის დროს
 მონათლა და დაარქვა მას ესტატე. შემდეგ ესტატე მო-
 ვიდა მცხეთაში და ქრისტიანის ქალი შეირთო. როცა შე-
 იტყო ეს მცხეთის სპარსელმა მმართველმა, უსტამმა, ბრძანა
 იმის დაჭერა და შეპყრობა ციხეში რაოდენიმე სხვა პირები-
 თურთ. ექვსი წლის დამწყვედვის შემდეგ მარზაპანმა, რომე-
 ლიც მაშინ საომრად გაემართა, შეიწყნარა თხოვნა ქათალი-
 კოზის სამუელისა და იკერიის დიდებულთა გრიგოლისა, ქართ-
 ლის მამასახლისისა, არაბუბი ბღეაშკისა და სხ. და გამოუშვე-
 საპყრობილედან ქრისტეანები. მეორე მარზაპანმა ვეჟან-ბუზ-
 მინმა ხელ-ახლავ შეიპყრა ესტატე და ბრძანა იმის თავის მო-
 კვეთა, ვითარცა მოკვთ სარწმუნოებაზე გადამდგარისა.

ქართველთ ეკლესია დღესასწაულობს წმ. ესტატეს წამე-
 ბას 29 ივლისს.

ადარნასე, ბაკურ III-ს შვილი შეიქნა მთავრად სტეფანო-
 ზის შემდეგ; მან განაგრძო ტფილისის ციხის გარს შემორტყმა,
 აიღო და გაანადგურა იგი. მეციხოვნათ უფროსს პირი ოქრო-
 თი ამოუესეს და ისე დააღრჩვეს და შემდეგ მას ტყავი გააძვრეს¹⁾.
 ამ დროს იმპერატორი ირაკლი იყო გარდბანის მხარეში, რომელიც
 მდებარეობს ხრამისა სამხრეთით აწინდელ ელი-
 სავეტოპოლომდი²⁾. იქ იმას მტრულად დახვდა მთავარი ვა-
 რაზ-გრიგოლი, სასანიდის მეფეების ნათესავი; ირაკლიმ დაამარ-
 ცხა და მონათლა ის, როგორც ამბობს მემატიანე, რომელიც
 მას ვარაზ-გაგელს უწოდებს; სომხეთის ისტორიიდან კი სჩანს,
 რომ ის წინეთ იყო მონათლული ალოვანის კათალიკოზის ვი-
 რაის მიერ. არ არის გამოკვლეული, ვარაზ-გაგელი იყო თუ
 არა მიმდევარი ხალკიდონის მსოფლიო კრების განჩინებისა.

მაშინ ბერძნებმა დაიპყრეს მთელი დასავლეთი ივერია სპე-

1) ვითარცა მოლაღატეს და ციხის გამტებს.

2) განჯამდი.

რით, კლარჯეთით, (სადაც გამაგრდენ სტეფანოზ მთავრის შვილები) და ზღვის პირის ადგილებით. აღარნასე მთავრობდა ივერიაში და ერისთავებს მიანიჭა მემკვიდრეობითი მართვა თავიანთ საერისთავოებში. ბართლომეს სიკვდილის შემდეგ კათალიკოზად იყო იოანე, რომელიც ერთის ბერის თანახმებითა ხელ-დასმის გამოსათხოვნელად წავიდა ანტიოქიაში პატრიარქთან, ვითარცა ივერიის უზენაესის სამღვდელოების წინამძღვართან. კურთხევის შემდეგ იოანემ გამოითხოვა აგრეთვე, რომ მომავალს დროში ივერიის კათალიკოზები განთავისუფლებულნი ყოფილიყვნენ ანტიოქიაში მისვლისაგან, სიშორისა და იმ დამაბრკოლებელ მიზეზთა გამო, რომელნიც ხშირად წარმოსდგებოდენ ომისაგან იმ ქვეყნებში, სადაც მათ გზად უნდა გაევიდნოთ. პატრიარქმა ¹⁾ მოიწვია სინოდი და, განაცხადა რა შესახებ ამისა თავისი თანხმობა, დაადგინა, რომ ადგილობრივი ეპისკოპოსები და სამღვდელოება შეიკრიბებოდნენ მათგან ამორჩეულ კათალიკოზის ხელდასახმელად და ამიერიდამ ისინი ვალდებულნი აღარ ყოფილიყვნენ ანტიოქიაში მისვლას. იოანეს სიკვდილის შემდეგ კათალიკოზად იყო ბაბილა.

628 წ. იმპერატორმა ირაკლიმ დაიპყრა ქალ. კტეზიფონი და წაართვა ხოსროს ძელი ქეშმარიტი, რომელიც მან იერუსალიმიდამ მოიტაცა 14 წ. წინეთ; მან დაუბრუნა სპარსეთის მეფეს იმისი დედა-ქალაქი და თითონ დაბრუნდა ივერიაში, სადაც ნახა დამთავრებული ადნარსეს მიერ აშენებული ჯვარი-პატიოსნის ეკლესია. მან ბრძანება გასცა, რომ ყველა ცეცხლის მსახური მონათლულიყვენ, და ვინც არ აასრულებდა იმის ბრძანებას, უნდა მახვილით დაეხოცათ. ამის შემდეგ იმპერატორი საბერძნეთში წავიდა—მეშვიდე წელში სპარსეთის ომის დაწყებიდან. სამწუხაროდ მან წაართვა ივერიას ორი ძვირფასი ნაშთი მანგლისის და ერუშეთის ტაძრებში დაცული, — ფიკრები, რომლებზედაც მაცხოვარს ფეხები ჰქონდა მიჭედი-

¹⁾ თეოფილაქტემ.

ლნი ჯვარ-ცმის დროს და მისი სამსჯვალეები. ეს ნაწილები კოსტანტინე დიდისაგან ნაჩუქარი ჰქონდა მეფე მირიანს. მეორე მხრით ზებირ-გარდმოცემა მიაწერს ირაკლის აწყვერის ეკლესიის აშენებას, სადაც დასვენებული იყო სასწაულთ-მოქმედი ღვთის მშობლის ხატი, მის მიერვე ნაბოძები წმ. მოციქულის ანდრიასადმი.

ადარნასეს სიკვდილის შემდეგ, რომელიც 639 წ. მოხდა, მისი შვილი სტეფანოზი II შეიქნა ივერიის მთავრად. ის ძლიერ ღვთის მოსავი კაცი იყო. მან შემოავლო გალავანი ჯვარი-პატრიოსნის ეკლესიას, ააშენა შიგ პალატნი და უბრძანა სამღვდლოებას და დიდებულებს პარასკეობით შეკრებილიყვენ და ეწირათ ჯვარი-პატრიოსნის სადიდებლად. ამ ეკლესიის აღმოსავლეთის კედელზე ახლაც სჩანან გამოქანდაკებული სურათები: იმის მამის, მთავრის ადარნასესი უძველესი წარწერითა ქართულ ენაზე, რომელშიაც ის იწოდება იპატოსად, თითონ სტეფანოზისა — ქართლის პატრიკის წოდებით; დიმიტრის, სტეფანოზის ძმის, პირველ დამფუძნებელის ამა წმიდის ადგილისა, როგორც ზევით მოვიხსენიეთ¹⁾. ამ საფუძვლით ჩვენ გაბედვით შეგვიძლია მივაწეროთ მეშვიდე საუკუნეს დამთავრება ამა ეკლესიისა, რომელსაც უუძველესის ქანდაკობის ბეჭედი ატყვია.

ამასობაში იმპერატორმა ირაკლიმ შეიტყო ისმაიტელების²⁾ გამარჯვება, გაეშურა თვის სამფლობელოში. აქ უნდა მოვიხსენიოთ, რომ ოცი წლის წინედ სტეფანოზის მთავრად დანიშნისა გამოცხადდა ცრუ-წინასწარმეტყველი მაჰმადი, რომელმაც განიზრახა სპარსეთის დაპყრობა. იმის მესამე მემკვიდრის დროს 638 წ. ხაბიბი გაგზავნილ იყო სირიაში მმართველად.

1) აქ მოგვყავს თვით წარწერები, რომელნიც შეადგენენ უუძველეს ნაშთს ქართულის მწერლობისას: 1) წმ. გაბრიელ მთ. ანგელოზო ადარნასეს იპატოსსა მეოხ ეყავ; 2) ჯვარო მაცხოვრისაო სტეფანოზ ქართლისა პატრიკიოსი შეიწყალე; 3) წმ. მიქელ მთ. ანგელოზო დემეტრესს იპატოსსა მეოხ ეყავ.

2) არაბების ანუ სარკინოზების.

ლად და სომხეთის დასაპყრობლად. მან დაამარცხა ბერძენების სარდალი ამ მხარეში და წავიდა ჩრდილოეთისკენ. ივერიის პატრიკი, ალბად ეს ჩვენი სტეფანოზი იყო, დაემორჩილა მას და დათანხმდა აძლიოს მუსულმანებს ხარჯი — თითო ოქრო ყოველ ოჯახიდან, რასაც მოწმობს აქამომდე დაცული არაბის მეისტორიეს მიერ წერილი ხალიბისა პატრიკთან. ხუნანის, გარდმანის და კახეთის მარბეზი დაემორჩილენ ხაბიბს და ტფილისში მოსლემინების ციხის მცველნი შევიდენ.

სტეფანოს II-ს ორი შვილი ჰყავდა: მირი და არჩილი, რომელთაც მან გაუყო სამეფო საუნჯე: ოქრო, ვერცხლი და ძვირფასი თვლები. მან წაიღო ერთი წილი ყველა საუნჯისა და თან წააყვანა უფროსი შვილი მირი ეგერიაში¹⁾, უმცროსი შვილი არჩილი საუნჯის მეორე წილით გაგზავნა კახეთში, სადაც მან დამალა ეს საუნჯე. დანარჩენი წილი საუნჯისა მან გარდამალა ერთ მთის ძირში, ჯავახეთში, რომელიც მას იმპერატორმა ირაკლიმ მიუბოძა. ხოლო საეკლესიო კუთვნილება შენახული იყო მცხეთის ტაძრის გუმბათში. შემდეგ არჩილი შეუერთდა ეგერიაში ძმას და მამას, რომელიც მოკლე დროს შემდეგ მიიცვალა. — აღმოსავლეთის მწერლობის მოყვარულებმა 40 წლის წინეთ ამისა რაოდენიმე ვერცხლის მანეთები აღმოაჩინეს სასანიდების დროს მოჭრილი, რომელთ ცალ გვერდზე დახატულია მეფის თავი სტეფანოზის სახელით ხუცურის ასოებით, ხოლო მეორე გვერდზე ტაძარი ჯვართ და თაყვანის-მცემლებით; ალბად ეს ფული სტეფანოს II მეფობას უნდა ეკუთვნოდეს.

სტეფანოზის მემკვიდრეებად 663 წ. მირი და არჩილი დარჩნენ და ერთად მართვიდენ ივერიის მხარეს.

აქ უნდა შევნიშნათ, რომ თუ კრიტიკულად განვიხილავთ, ძნელი მისაღებია 1), ვითომც მირი და შემდეგ არჩილი 66 წელს მეფობდენ, იოანე და ჯუანშერი, არჩილის შვილები — 68 და

1) ეგრისში ანუ სამეგრელოში.

69 წელს. ეს თავტები, სამწუხაროდ, არავითარი გარეშე მოწი-
 მობით დამტკიცებულნი არ არიან. 2) ის ამბავები, რომელთაც
 მირ და არჩილისობას ქართული მემატინე მოგვითხრობს, შეუ-
 ძლებელია მომხდარიყვენ ამ დროის განმავლობაში, რადგან
 ამას არ ეთანხმებიან ნამდვილნი და ყოვლის ექვის მიუტანელ-
 ნი ცნობანი არაბთ მწერლებისა. ამ გვარის მასალების ნაკლუ-
 ლევანებაში და შეუვსებლობაში ისტორიკოსი უნდა დაეფუძ-
 ნოს მას, რაც ცხადია, ხოლო გვერდი აუაროს მას, რისიცგა-
 მოკვლევა შეუძლებელია. ამ დროს ე. ი. 731 წ. ვინმე მურ-
 ვანი, ომაიადის შთამომავალი, კრუ-წინასწარმეტყველის მაჰ-
 მადის ნათესავი, გაგზავნილი იყო არაბის ხალიფის გომამის მიერ
 — რომელიც იმის ძმისწული იყო, — კავკასიის მხარეში, სადაც
 მოსლემინებმა კიდევ დაიჭირეს ციხე დარიალანი და ალანის
 კარები. ამათ ყველა სურსათი ტფილისიდან მოდიოდათ. მურვან-
 მა დაიპყრა ხაზარები, ალოვანი, აწინდელი კახეთი, ალანები და
 ლეკები. 739 წ. მთელი კავკასია იმათ ხელთ ებყრათ. სომხის
 მეისტორიენი მოკლედ მოგვითხრობენ იმის ულმობელობას,
 მაგრამ ქართველნი კი, რომელთ მამულნი მან ააოხრა მახვი-
 ლით და ცეცხლითა, მას უწოდებენ მურვან-ყრუდ იმიტომ, რომ,
 როგორც ამბობენ, ის არავითარ რჩევას ანუ თხოვნას არ ის-
 მენდაო. როდესაც მურვანი შევიდა სამცხეში 735 წ. 9,000
 ჯარით თავს დაეცა ოძრახის ციხესთან ივერიელებს, რომელ-
 თაც წინამძღოლობდენ არგვეთის მთავარნი, დავით და კოს-
 ტანტინე. მან დაამარცხა ივერიელნი და წარტყვენა ორივე
 ძმები. ჯერ მურვანმა დაეკიოხა, თუ აქვთ სურვილი მაჭმადანებად
 გამხდარიყვენ და ბევრიც ეცადა იმათ მოქცევაზე. როდესაც
 მათ უარი განაცხადეს, მურვანმა ბრძანა სასტიკად ეცემათ და
 მერე გადაეგდოთ ისინი მდ. რიონში (ანუ ტბაში, რომლითაც ეს
 მდინარე ოდესმე ზღვას ერთვიდა) წმ. მათი ნაწილები ქრისტიანე-
 ბის მიერ წამოსვენებულნი და დამარხულნი იყვენ მდ. წყალ-წი-
 თელის პირზე, სადაც ახლა მოწამეთის მონასტერი არის აგე-

ბული¹). ზეპირ გარდმოცემა ამბობს, რომ ხსენებული მდინარის სახელი მომდინარეობს წამებულთ სისხლისაგან, რომელმაც მთელ მიდამოს მოწითალო ფერი დასდგა. წმ. დავით და კოსტანტინე განისვენებენ ერთ კუბოში, დიდს პატივის ცემაში არიან აქამომდე ქართველთაგან. მათ სახელის ხსენებას დღესასწაულობენ ივერიაში 2-ს ოქტომბერს.

ამის შემდეგ მურვანი წავიდა ეგერიაში, სადაც იმყოფებოდნენ მთავრები მირი და არჩილი. როცა შეიტყო, რომ ისინი შუაგულ აფხაზეთში გარდასულან, დაიბანაკა ჯიხან-ქვიჯას, აწინდელი ქყონდიდის ანუ მარტვილის ხეობაში. — მირვანი გამოუდგა მათ კვალ-და-კვალ, ბრძოლის შემდეგ აიღო ციხე გოჯი²), აწინდელი ნაქალაქევი, — კლისური ანუ კელასაური, ცხომი ანუ სოხუმი და მთელი აღმოსავლეთი ნაპირი შავი ზღვისა. იმ დროს, როდესაც ის ანაკოფიის ციხეს მიაღწა, მთავარმა მირმა აუწყა უმცროს ძმას არჩილს ის ადგილი, სადაც მიწაში ჩაფლული იყო მთელი საუნჯე ივერიის ხაზინისა: ფული, გვირგვინები, ძვირფასი ნივთები და ეტრატებიანი ოქმები. ყველა ეს გარდამალული იყო ზოგი ქუთაისში, ზოგი ციხე-გოჯში და ზოგი უჯარმაში. მერე ორივე ძმამ გარდასწყვიტეს ციხილამ გამოსვლა და მტრის თავზე დასხმა. ქრისტიანებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ მირი სასიკვდილოდ დაიჭრა. ამ დროს მოსლემინები, რომელნიც დაბანაკებულნი იყვნენ აბაშას და ტეხურს შუა, საშინლად შეწუხებულნი იყვნენ სხვა-და-სხვა მორალულ სნეულების გამო. აღიდებულმა მდინარეებმა, რომელნიც გარშემო უვლიდნენ ბანაკს, წაიღეს იმათი კარვები, კაცები და აურაცხველი სიმრავლე ცხენებისა და ამ ნაირად მოისპო მთელი მისი ჯარი. ზეპირ გარდმოცემა გვიამბობს, ვითომ მდი-

1) მოწამეთა ქუთაისილამ 4 ვერსზეა ტყიბულის რკინის გზაზე. წმ. დავით და კოსტანტინე არგვეთის მთავარნი იყვნენ, გვარად მხეიძე.

2) წინააღმდეგ ამისა ბ. გ. წერეთელი ციხე-გოჯს ს. ჯიხანიშში, დ. ხონის ახლოს, ეძებს არ ასახელებს კი რომელ ჯიხანიშში: ფრიდონიანთ, დიდს თუ პატარა ჯიხანიშში..

ნარეს აბაშას, რომლის სიახლოვეს დაიღუპნენ აბაშელები¹⁾ ურდოები, და მდ. ცხენისწყალს დაერქვათ აწინდელი მათი სახელებითა იმის გამო, რომ პირველმა აბაშელთ ბანაკი წაიღო, ხოლო მეორემ—მათი ცხენები.

იმპერატორმა ლეონ ისავრელმა, როცა იუწყა თავის ელჩისაგან ყოველივე, რაც მოხდა ივერიაში, ბრძანა ივერიელების მთავრების გამხნეება, და გაუგზავნა თვითეულს მათგანს გვირგვინი ნიშნად კეთილის მათდამი განწყობილებისა; ლეონ აფხაზის ერისთავს მან უბოძა მემკვიდრეობითი ერისთაობა დასაჯილდოებლად იმა შეწევნისა, რომელიც მან აღმოუჩინა მირს და არჩილს.

ცოტა ხანს უკან მირ ჭრილობისაგან მიიკვალა; იმეფა 5 წელი. სიკვდილის დროს მან ჩააბარა ივერია თავის ძმას არჩილს, გარდასცა მას ეგერია და სვანეთი, რომელნიც იმის საუფროსო საუფლოსწულოს შეადგენდნენ; დაუბარა მას, მიეთხოვებინა იმისი დაობლებული ასულები უთუოდ ერისთავებისათვის, და თანახმად ივერიის ჩვეულებისა, მზითებად დაუტევა მათ კლარჯეთი და შუა-სამეგრელო, ამასთანავე დაუბარა, რომ მათი მამის და თითონ მისი (მირის) ნაშთები უთუოდ გარდაესვენებინათ და დაეკრძალათ მცხეთის ტაძარში, ნიშნად კანონიერის ამა მხარის მფლობელობისა.

მირის სიკვდილის შემდეგ, არჩილმა მიათხოვა იმისი ასულები: პირველი—ჯავახეთის და კლარჯეთის მფლობელს, გურამ კურო პალატს, მამის მხრით ბიძის შვილის-შვილს; მეორე—თრიალეთის და აბოცის მთავარს, მირიანის სიძის, ფეროზის შთამომავალს, მესამე—ნერსეს ნერსესიანს, გურგასლანის დიდებულის შთამომავალს, მეოთხე—ადარნასე ადარნასიანს, ნერსეს თან საერთოდ ქართლის მფლობელს, მეხუთე—ჯუანშერ-ჯუანშერიანს, მირიანის შთამომავალს, ბატონიშვილის რევის მოდგმადამ. ამ უკანასკნელს მან გარდასცა ხერკი, ჯვარი, მთიულე-

1) აბაშელები არაბის ჯარის ნაწილს შეადგენენ.

თის და მანგლისის მახრები — ტფილისამდი — რომელიც პირადად მეფე არჩილს არ ექვემდებარებოდენ.

ამ გაყოფის შემდეგ არჩილმა, გარდასწყვიტა რა დამკვიდრება ქუთაისში და ეგერიაში, მიათხოვა მეექვსე ძმის-წული, სახელად გურანდუხტი აფხაზეთის ერისთავს¹⁾ ლეონს სანუქფოლ იმის დახმარებისა და აღიარა იგი მეფედ, მფლობელად ამა მხარისა კლისსურიდამ დიდ ხაზარეთის მდინარემდე.

არჩილი დაემკვიდრა მხარეში, რომელიც შეიცავდა მთელს ეგერიას შორაპნამდი, და ციხეც ააშენა გურიის და საბერძნეთის საზღვარზე.

მან დაჰყო ეგერიაში 12 წელიწადი ზ შემდეგ კახეთში წავიდა, სადაც მთელი ეს მხარე დაუნაწილა თავის მხლებლებს, რომელთაც აზნაურობა უბოძა. თითონ ააშენა იქ ციხე კასრი ლაგოეთის ხეობაში და ფოხნატო და იქაურნი მკვიდრნი მოაქცია ქრისტეს სჯულზე. მან შეირთო სტეფანოზის შვილის გურამ კუროპალატის ქალი. მაშინ მოვიდნენ მასთან სომხეთის ტარონის მახრიდამ სამი ძმა, რომელიც შაქის მხარეში თავ-შესაფარავად გილს ეძიებდნენ. არჩილმა დაუთმო მათ, როგორც ეს მხარე, აგრეთვე ჰერეთის და კახეთი გულ-გულამდი, რომელიც მურვანის მიერ აოხრებულნი იყვნენ. სხვა გარდმოსულთ მან ნება მისცა დასახლებულიყვნენ ტაოსის მხარეში, სადაც მათ კალმახის ციხე ააშენეს.

50 წლის შემდეგ არაბის სარდალმა ჭიჭუმმა ანუ ჭუმჭუმასიმმა განიზრახა კახეთზე თავდასხმა. არჩილმა რომ გაიგო ეს, შეატყო, რომ წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა, თავის ნებით მივიდა მასთან. მუსულმანი ცდილობდა მოექცია არჩილ თავის სჯულზე; რაკი ვერ დაითანხმა, უბრძანა შეეგდოთ იგი საპრობილეში. ჭიჭუმი ამაოდ პირდებოდა არჩილს სიკოცხლეს, მეფობას და უმეტესის უფლების მინიჭებას, თუ-კი იგი

1) ავტორი აქ აღარ იხსენიებს მირის მეშვიდე ქალს, მითხოვებულს ბარდავის ერისთავის შთამომავალის ვარზმანისადმი, რომელიც იმკვიდრებს კომანიდან ქურდის ხევამდე. დიმ. ბაქ. საქ. ისტ. 199 გვ.

მიიღებდა მის წინადადებას და აგრეთვე გარდასცემდა არაბებს საუნჯეს, რომელიც იმპერატორის ირაკლის და ადარნასე მთავრისობას მიწაში ჩამარხულ იყო. ერთმა გარდაბნის მთავარმა, სასანიდის გვარისამ, განრიხებულმა იმაზე, რომ ბიძა მისის მკვლელებმა თავი შეიფარეს ზემოხსენებულ მთავრისას, აუწყა ჭიჭუმ-ასიმს, ყველაფერი, რაც-კი ივერიაში მოხდა. არჩილი შეურყეველი დარჩა, და ჭიჭუმ-ასიმმა ბრძანა, თავი მოეკვეთათ მისთვის 20 მარტს, წელიწადი-კონამდვილად არ ვიცით. ქართული ეკლესია არჩილს მოწამედ რაცხს და იმის სახელის ხსენებას დღესასწაულობს 21 ივნისს. მოკლე მისი ცხოვრება აწერილია იმის ძმის-წულის ქმრის, ჯუანშერ-ჯუანშერიანის, მიერ.

უზენაესი უფლება არჩილის შემდეგ გარდავიდა მის შვილებზე იოანეზე და ჯუანშერზე. პირველი წავიდა ევერიაში დედით და ორი დით, მეორე ორი დით დარჩა ქართლში და კახეთში. როცა ხაზარების ხაყანმა შეიტყო სიტურფე შუშანისა, რომელიც ყველაზედ უმცროსი იყო, მოციქული გამოუგზავნა ჯუანშერს და შუშანას ცოლად თხოულობდა. ჯუანშერი დაეკითხა დედას და თავის ძმას, რომელთაც უარი განაცხადეს. სამი წლის შემდეგ ხაზარის სარდალი ბლუჩანი დაეცა ივერიას ლაზისტანიდამ ¹⁾ და შემოერთა ციხეს, რომელშიაც ჯუანშერი თავისი დით შუშანით იმყოფებოდა. მან ომით აიღო ციხე და წაიყვანა ტყვედ ისინი; გზაზე შუშანს გაუპატიურების შეეშინდა, მიიღო საწამლაევი, რომელიც მას ბეჭედში ჰქონდა და მით თავი მოიკლა. ხაყანმა თავის ბრძანების შეუსრულებლობისათვის სიკვდილით დასაჯა ბლუჩანი. მას ორმა მხედარმა კისერში ბაწარი ჩააბეს და აქეთ-იქით სწევდენ და თავი წასწყვიტეს. უკვე ცნობილია, რომ ამ დროს ხაზარები ხშირად თავს ესხმოდენ კავკასიის აქეთა მხარეს და აღმოსავლეთის მე-

¹⁾ აქ ავტორს lapsus calami მოსვლია, ლაზისტანის ნაცვლად დღესდღეობით უნდა იყოს, ვინაიდან ბლუჩანმა გარდამოვიღო გზა ლეკეთისა Hist. de la Géorgie გვ. 256.

ისტორიენი იხსენიებენ ამ გვარს იმათ თავ-დასხმას — ხალიფის გიშამის და აბდალლა აღმანსურის დროს. ერთ ამ თავ-დაცემის დროს ხაზარებმა დაიპყრეს უმეტესი ნაწილი ალოვანისა და კახეთის შვიდი მაზრა დაახლოებით 755 წელსა. — შვიდი წლის დატყვევების შემდეგ ჯუანშერი განათავისუფლა ხაყანმა დიდის პატივისცემით. სამწუხაროდ, სარკინოზებმა ¹⁾, აიღეს-რა ტფილისი, თავისი უფლება მთელს ივერიაში განავრცელეს და ყოველ სულზე ხარჯს ახდევინებდენ. — ჯუანშერმა შეერთო ლატავრა სტეფანოზის II შვილის-შვილი, ბაგრატიონის გვარისა შთამომავალი. — ერთმა არაბების ემირმა, ხოსრომ აღადგინა ტფილისი, ხაზარების მიერ აოხრებული. —

ამ დროს ლეონი, აფხაზის ერისთავი განათავისუფლდა დამოკიდებულობისაგან ბერძენთა, რომელნიც მაშინ ძალიან დასუსტდენ, და დაიპყრა მთელი ივერია ლიხის-მთამდე. როდესაც იოანე მთავარი მოკვდა, ლეონმა მეფედ აღიარა თავისი თავი. ჯუანშერი ღრმა მოხუცებულებაში უშვილოდ მოკვდა. ადარნასე, შვილი ნერსეისა, ძისა ვარაზ-ბაკურისა, — რომელიც სტეფანოზის I შვილის-შვილი და გურამ კუროპალატის შვილი იყო — ჯუანშერის სიცოცხლეში შეიქნა მემკვიდრედ და ფლობდა კლარჯეთს, შავშეთს, აჭარას, ნიგალს, აღისფორს, არტანს და მთელ ქვემო ტაოსის მაზრას, რომელნიც საუფლისწულოდ ვახტანგ გურგასლანის შვილებს იმათ დედის, ბერძნის ქალისაგან ერგათ. მაშასადამე ადარნასეს შვილი, აშოტ-კუროპალატი, დედოფლის ლატავრას ძმა, ერთად-ერთი მფლობელი იყო სამხრეთ-დასავლეთ ივერიისა და ავიდა ტახტზე 787 წ. აშოტით იწყება ბაგრატიონების დინასტია, რომელიც მართვიდა 1800 წლამდე ივერიას სხვა-და-სხვა სახელ-წოდებით: ქართლით, აფხაზეთით, კახეთით და იმერეთით. ამ გვარისავე შთამომავალნი მრავალნი იყვნენ დედოფლებად სომხითში, სამეგრელოში, გურიაში, რუსეთში, კოსტანტინეპოლში და ტრაპიზონში.

1) არაბებმა.

ეჭვს წლის წინეთ აზოტ კუროპალატის გამეფებამდელი წელთ-აღრიცხვა შემოდებულ იქნა ივერიაში. უკვე ცნობილია, რომ 457 წ. ვინმე ვიქტორ აქვიტანელმა გამოიგონა 532 წლოვანი მზის მოქცევა წმიდა აღდგომის სწორედ გამოსაანგარიშებლად, და მეექვსე საუკუნის ნახევარში ეს ციკლოსი, შესწორებული დიონისი მცირეს მიერ, იხმარებოდა დასავლეთის და აღმოსავლეთის ეკლესიებში, და აგრეთვე რომ მას დასაწყისი ჰქონდა ქრისტიანობის 1 წლიდამ. სომხებმა შეასწორეს თავისი წელთ-აღრიცხვა 552 წ. პასხალის ციკლოსით, ხოლო ივერიელებმა სირიის სამღვდელოების ჩაგონებით მიიღეს იგი 780 წელში, ე. ი. 1 წელში მეორე 532 წლოვან მოქცევისა რომის დაარსებიდამ ათასი წლის გავლის შემდეგ, რომელიც მოხდა 248 წ. ქრ. შობის შემდეგ. ივერიელებმა ამ წლიდამ იწყეს წელთ-აღრიცხვა მაშინ, როდესაც ბერძნები იწყებდნენ 436 წ. ვიქტორის მოქცევისას. ამის გამო ივერიელებმა არამც თუ გაუსწრეს ბერძნებს, არამედ, ვინაიდან ხმარობდნენ 532 წლოვან მოქცევას, ხრონოლოგიის ანგარიშისათვის ქრ. შობ. წინეთ, იძულებულნი იყვნენ დაესვათ ქვეყნის დასაბამი 96 წლით წინეთ, ვიდრე ბერძნული ხრონოლოგია უჩვენებს, ხოლო ქრისტეს სჯულის დასაწყისი — 5604 წ. და არა 5508 წ. — ძველ ქართულ ხელ-ნაწერებში და აგრეთვე უძველესთ შინობათ კედლებზე მთელს საქართველოში ამ გვარ წელთ-აღრიცხვას ვპოულობთ. ხოლო მას შემდეგ, როდესაც ქართველებმა უფრო ახლო გაიცნეს დასავლეთი, მიიღეს ბერძნული წელთ-აღრიცხვა, ე. ი. აღიარეს ქრისტეს სჯულის დასაწყისი 5508 წ. დასაბამიდამ სოფლისა. რაც შეეხება პასექის მოქცევას ისინი წლევანდელს 1855 წ. ¹⁾ რაცხვენ მეთერთმეტე წლად მე-15-ტე 532 წლოვან მოქცევისას. ეს პასექის წელიწადი — წოდებული ქორონიკონად — იწერებოდა თითქმის განსა-

¹⁾ ავტორს ამ წელს დაუწერია პირველი ნაწილი საქართველოს ისტორიისა.

კუთრებულად ყველა ხელნაწერებზე და ფულებზე საშუალო საუკუნოების დროს, ხატებზე და სხვა საქართველოს უძველეს ნაშთებზე, ხოლო, როდესაც ქართველ მწერლებმა თანდათან ქრისტეს შობილამ იწყეს წელთ-აღრიცხვის ჩვენება, ხალხმაც დაივიწყა პასეჟის მოქცევა, რომელიც ახლა საქართველოში გარდა სამღვდლოებისა თითქმის აღარავინ იცის. ¹⁾

მთავარი აშოტი ბარდავში ღ იმის მიდამო ადგილებში ცხოვრობდა, რადგანაც ტფილისი მუსულმანის მმართველს, ალიას შუაბის შეიღოს ეჭირა. აშოტი კუროპალატად წოდებული იქნა ბერძნების იმპერატორის მიერ, მაგრამ არ ვიცით კი, სახელდობრ რომლისაგან. ბაღდადის ხალიფი პატივს სცემდა მას. აშოტი გაელაშქრა გრიგოლ კახეთის მთავარზე, რომელსაც

1) ეს წელთ მომდინარეობა დაყოფილია მზის და მთვარის მოქცევაზე, რომელიც შეიცავს 532 წ. „რადგან მზის მოქცევა, ვახუშტის თქმით 28 წელია და მთვარისა—19 და ესენი გაუსწორდებიან 532 წელს; ესრედ 28-ჯერ 19 იქნება 532 და 19-ჯერ 28 იქნება ასევე 532. ამისათვის ორნივე ამ 532 წელს მოიქცვიან და ისევ პირველსავე მიჰყვებიან“. ამით ძველს დროში ხსნიდენ, რომ 532 წლ. შემდეგ ყველა პლანეტები ბრუნდებიან იმავე წერტილებზე, რომელთაგან დასაბამიდან საფლისა იწყეს თავისი მსვლელობა მზის ირგვლივ, ასე რომ საკუთრად მოვარე 19 წლის შემდეგ და მზე 28 წლის შემდეგ ისევ მივლენ თავისს წინანდელ ადგილზე, რომლისაგანაც ამა ხნის განმავლობაში რავენადმე გაშორდებიან. ამ საფუძვლით თვითონა ციკლი, კვიკლოსი „კვიკლოსი ანუ ინდიკტიონი სამუდამოდ იწოდება, რადგანაც მუდამ მოიქცევა, და ვითარცა ფენიქსი, 532 წლ. შემდეგ განახლდება. ახლა ჩვენ ვიმყოფებით მე-15 ციკლში ანუ მოქცევაში, რომელიც 1844 წლიდამ დაიწყო. დაყოფა ქრ. წინაღობებისა ციკლებად ეკუთვნის ვახუშტის Introduction LVI Таблица хроникона или грузинскаго лѣтоисчисления въ описаніи др. г. Тифлиса Пл. Иоселиани, გვ. 293—314. დ. ჩუბინაშვილი ამტკიცებს, რომ ქართულ წელთ-აღრიცხვას დასაბამი აქვს პონტიოს, ძველის კაპპადოკიის ერაში, ე. ი. 284 წ. ქრ. შ. წ. „Этнографія народовъ, населявшихъ древнюю континентальную и приморскую Каппадокію или Понтъ Римскихъ писателей“ 1877. ამ გამოკვლევით ის ამტკიცებს, რომ მკვიდრნი ამა კაპპადოკიისა ქართველნი ანუ ივერნი იყვნენ.

ეწეოდნენ მთიულეები წანარები და ტფილისის ემირი. მთავარი-კი თევდოსი აშოტის მომხრე იყო. ის შეებრძოლა გრიგოლს მდ. ქსნის პირზე; სძლია რა იგი, წაართვა ყველა მისი სამფლობელო ქართლში. ამის შემდეგ იგი დარჩა მთავრად მთელი ამა ქვეყნისა ქსანსა და ჯავახეთ შორის.

შემდეგ ამისა ცოტა ხანმა განვლო, როდესაც ვინმე ხალილ-ემირმა, იეზიდის შვილმა, არაბეთიდან მოსულმა, დაიპყრა სომხითი, ქართლი და ჰერეთი. აშოტმა განიზრახა საბერძნეთში გაქცევა დედით ზე ცოლით. გზაზე იმის მცირე ამაღამ გაიმარჯვა სარკინოზებზე ¹⁾ ფარავანის ტბასთან. იქდამ შევშეთსა და კლარჯეთში გადავიდა და დაესახლა ამ მხარეში, მურვან ყრუს მიერ აოხრებულში. მან აღადგინა არტანუჯის ციხე. აშოტს ჰყავდა ორი ვაჟი, ადარნასე და ბაგრატი. არტანუჯში მას შეეძინა კიდევ მესამე, გურამი. აქ ბერძნის იმპერატორის შემწეობით აშოტი გამაგრდა და მოახერხა თან-და-თან უკანვე დაებრუნებინა თავისი სამფლობელო.

ერთ დღეს აშოტი გამოვიდა არტანუჯის ციხიდან მუსულმანების საბრძოლველად. სანამ იმის ბრძანებას აღასრულებდნენ და ჯარი შეიკრიბებოდა, სარკინოზები მოულოდნელად მას თავს დაეცნენ, შემწყვდიეს ეკლესიაში, რომლის სახელს ისტორიკოსი არ იხსენიებს, და მოკლეს ტაძრის წინეთ 29 იანვარს 46 წ. პასხალიონისა, 826 წ. ქრ.-შობის შემდეგ. მისი გვამი წამოიღეს მოსამსახურებმა და დაასაფლავეს მის მიერ აგებულს არტანუჯის წმ. მოციქულების ტაძარში. აშოტის სიკვდილის შემდეგ სარკინოზებმა დაიპყრეს ყველა იმისი მახრები, შავშეთის და კლარჯეთის გარდა. აღის, შუაბის შვილს ეჭირა ტფილისის ქალაქი. ამასობაში აშოტის შვილები, რომელნიც არტანუჯში იყვნენ, შეიარაღდნენ და თან-და-თან დაიბრუნეს მამის მამულები. გარდბანის ქორ-ეპისკოპოზმა სამუ-

¹⁾ სარკინოზები, რომელთაც დასავლეთში სარაკინებად უწოდებენ, იგივე არაბები არიან.

ილ დონაურმა, რომელიც დაჩის შვილის, იოანე ქვაბულის
 შემდეგ ამორჩეული იყო, დიდად დაამარცხა ემირი ხალილის
 ვავაზში. ხალილი მეორედ თავს-დაესხა მას ტფილისის ემირის
 სააკის, ისმავლის შვილისობას და მაშინ-კი მოჰკლეს იგი ჯა-
 ვახეთში. როდესაც იმის შვილი მაჰმადი მოვიდა ქართლში, ბა-
 გრატი, მეორე შვილი აშოტ კუროპალატისა, მიემხრო მას,
 მიიღო მისგან ქართლი და მშვიდობიანად აღვიდა ტახტზე. —
 აშოტის მეფობის დროს მოხდა სჯულისათვის წამება წმ. აბო
 ბაღდადელისა. ეს წმიდა ეახლა ბაღდადს ცნობილს ნერსეის,
 ადარნასეს შვილს, ქართლის ერისთავს, რომელიც 876 წ. სამ-
 შობლოში დაბრუნდა შემდეგ სამი წლის დაპატიმრებისა. აბო
 რომ გაქრისტიანდა მუსულმანებისაგან დევნისა ასაცილებლად
 ნერსეისთან გარდაიმალა ხაზარეთში და აფხაზეთში. შემდეგ ნერ-
 სეის წასვლისა ქართლის ერისთავად შეიქნა სტეფანოზი, მისი
 დის-წულის და გურგენ ერისთავის შვილი. ნერსე ისევ დაბრუნ-
 და ქართლში, მას წმიდა აბოც თან ახლდა. შემდეგ სამი წლი-
 სა აბო დაპატიმრებული იყო, როგორც მაჰმადის სჯულზე გარ-
 დამდგარი, და, რადგანაც უარი განაცხადა ცრუ — წინასწარმე-
 ტყველის სჯულისა ხელახლად მიღებაზე, მას მოსჭრეს თავი 6
 იანვარს 786 წ. მუსის ხალიფობაში და სამუილის კათალი-
 კობაში. მისი წმიდა ნაშთები, მდ. მტკვარში გარდაყრილნი,
 ქრისტიანებმა ამოასვენეს და დაკრძალეს კლდეზე მეტეხის ციხის
 ძირში, სადაც აქომამდე დგას პატარა საჯვარე იმის სახელ-
 ზე. საქართველოს ეკლესია დღესასწაულობს წმ. აბოს ხსენე-
 ბას 7 იანვარს.

ბაგრატი I, აშოტის შვილი ძმებით დარჩა სარკინოზების
 მორჩილებაში და, მიემხრო რა ემირს მაჰმედს, ხალილის შვილს,
 იმის აშლის დროს ტფილისის ემირ სააკთან, დაიჭირა უფლის-
 ციხე. მაჰმედი, ომში ¹⁾ დამარცხებული გაიქცა ბარდას დაახ-
 ლოვებით 841 წ. თურქი ბულა გაგზავნილ-იყო ჯურხანს ²⁾

1) რეხის ომში.
 2) საქართველოში.

ხალიფის მახტაზეტის მიერ დასასჯელად ტფილისის ემიროსა რომელიც იმას აუჯანყდა; მან მოჰკლა ომში სააკი. თქვენს სი, აბხაზის მთავარი წინააღმდეგ ბუღას, დამარცხდა კვერცხობში და გაბრუნდა ოსეთში. დაბრუნების დროს ბაგრატი კუროპალატს და ზიროკს, ბუღას მოადგილეს, გზაში დახედენ გარდბანელები ზე ჯვარის-გვერდს სრულიად დაამარცხეს ზე, თუმცა ისინი ძალით უმეტესნი იყვნენ, მაინც ვერ მოახერხეს მტრის რაზმის გარღვევა და ოსეთში გარდასვლა იმიტომ, რომ აბულაბაზმა, სომხების მეფემ და ბაგრატის სიმავრმა და გურამ მამფალმა, ბაგრატის ძმამ, შეაიარაღეს ყველა მთიულები მუსულმანის საწინააღმდეგოდ. ამასთან მტრის ცხენებს ექამათ ელი¹⁾ ტყეებში, რისგანაც დაიხოცენ. ბუღამ უკან დაიხია ბარდაში და დასახლა შამქორში და დბანისში ასი ოსის ოჯახი თითოეულს ქალაქში.

ხალიფმა იმის ნაცვლად დანიშნა მაჰმედი, ხალილის შვილი, შემდეგ მაჰმედისა— ისემი ხოშის შვილი და ამის შემდეგ — აბრაამი. იმ დროს გაბრიელ დონაური, სამუილის ძმა კახეთის ქორ-ებისკოპოზად შეიქნა. ამის შემდეგ მაჰმედი დანიშნულიქნა კვალად ემირად და, როდესაც ის გამოსცვალეს, მის მოადგილედ დანიშნეს გაბლუცი, სირიის მთავარი, რომელიც დატყვევებული წამოიყვანა ივერიაში გურამმა, ბაგრატი კუროპალატის ძმამ. ამ გურამმა დაიკავა ჯავახეთის და თრიალეთის მაზრები, რომელნიც დაუყო შვილებს და გარდიცვალა 883 წ. ბაგრატი კუროპალატი მოკვდა 876 წ. მან დაუტევა თავის უფროს შვილს, დავით კუროპალატს ძლიერ შესუსტებული უფლება შემდეგ თავ-დასხმისა გიორგისა, აფხაზეთის მთავრისა, რომელმაც დაიპყრა ქართლი, და აგრეთვე ჩიხაში ერისთავად დასვა თავისი ძმისწული, ტინენი. ეს ერისთავი მალე მოკლულიქნა მისი ბიძოლის, გიორგის ქვრივის ბრძანებით. იოანე, ამ უკანასკნელის მემკვიდრე აფხაზეთში მოკვდა 879 წ. იმის მემ-

¹⁾ asalia pontica.

კვიდრედ იყო იმის შვილი ადარნასე, რომელმაც ბაგრატ კუროპალატის ძმისწული შეირთო. ამასობაში ლიპარიტი ლიანმა მიითვისა თრიალეთის მაზრა ქართლში და გამაგრდა კლდე-კარში. ამ გვარი იყო ივერიის მდგომარეობა დავითის ტახტზე ასვლის დროს. — აფხაზები შეუერთდნენ დავითის ორს ბიძაშვილებს, გურგენს და ნერსესს, და აპირებდნენ ქართლის დაპყრობას. სამხრეთით სომხეთის მეფე აშოტ დიდი თვით დავითის და ლიპარიტის შემწეობით წარმატებით ებრძოდა მათ. აშოტმა დაიპყრა გუგარის მაზრა, სამხრეთი ივერიისა და კავკაზიის თემნი და დაჯილდოებული იქნა სამეფო გვირგვინით, როგორც იმპერატორი ბასილის მიერ, ისრე ხალიფ მოხტადის მიერ. სომხის მეისტორიე ვარდანის დარწმუნებით, მან აჩუქა ივერიის მეფობა დავითს, თავის დისწულს, ბაგრატ I შვილს — 881 წ. დავით კუროპალატი მოჰკლა ნასრემ, რომლის წინააღმდეგ შეერთდნენ სომხები და ივერიელები, ლიპარიტი და აშოტი, ძმა დავითისა. ნასრე დამარცხდა და გაიქცა საბერძნეთში, ხოლო ადარნასე II დაჯდა მამის ტახტზე. — ამ მეფემ დაათუძნა ბანაში, აწინდელ პანაქში საეპისკოპოზო ეკლესია. იმის მეფობის დამდეგში ბაგრატი, ძმისწული აფხაზეთის მთავრისა, ჯარით შემოვიდა საბერძნეთიდან და დაიპყრა აფხაზეთი, მოჰკლა იქაური მთავარი ადარნასე, რომლის ქვრივი ცოლად შეირთო. ამითი არ დაკმაყოფილდა, დაიბარა საბერძნეთიდან ნასრე და ჩააბარა მას ჯარი, რომლითაც ამ უკანასკნელმა აიღო ამ ომში სამი ციხე: ოძრხე, ჯვარის-ციხე და ლომსიანთა, რომელნიც მამამისმა, გურამმა, ააგო. აქედან ნასრე გაელაშქრა ქართლში ადარნასე კუროპალატისა წინააღმდეგ, რომელიც დახვდა მას მტკვრის პირად და გაფანტა აფხაზების ჯარი. თითონ ნასრეს მოეწიენ ასპინძაში და მოჰკლეს იგი 888 წ. — 890 წ. მეფე ადარნასე წავიდა სომხეთში, როგორც მეგობარი სანახავად სემბატისა მეფის, აშოტ დიდის შვილისა და მემკვიდრისა. იქ ის დაიჭირა აბაზმა, სემბატის ბიძამ და შეიპყრა ციხეში, საიდანაც არ გამოუშვეს ის სომხებმა, სანამ

ორი ციხე და შვილი მისი დავითი მძევლად არ ჩამოართვეს. სომხის მეისტორიეს რწმუნებით აღარნასე მთელ ივერიით სემბატის უფლების ქვეშ იყო და მიიღო მისგან მეფის გვირგვინი 899 წ. დასაჯილდოებლად თავის ნამსახურისა. მეფე აღარნასეს ომი გამოუცხადა გურგენმა, იმის ნათესავემა, ტაოსის მაზრაში მცხოვრებმა, რომელიც დაიჭრა ომში არტანუჯის ხეობაში და მოჰკვდა ქრილობისგან 891 წ.

იმ დროს გაძლიერდა ფაღლა, კახეთის დამოუკიდებელი მთავარი და ქორ-ეპისკოპოსი, რომელმაც დაიპყრა გარდბანის მაზრა. იმას მემკვიდრედ იყო კვირიკე, რომლის დროს კახეთის დიდებულებმა თან-და-თან ქართლი დაიჭირეს. 901 წ. სამეგრელოს ბატონის-შვილმა კოსტანტინემ, აღარნასე კუროპალატის სიძემ, გაილაშქრა სემბატის წინააღმდეგ, შევარდა გუგარის მაზრაში და მოაღწია აღანის კარებამდე (დარიალანს). აღარნასე შეუერთდა სემბატს კოსტანტინეს წინააღმდეგ, და დაიყოლია კოსტანტინე მორიგებაზე, მაგრამ მოლაპარაკების დროს დაატუსაღა იგი. სემბატმა განათავისუფლა ის და მით აღარნასე გადაიმტერა.

ბაგრატის მემკვიდრედ კოსტანტინე შეიქნა 906 წ. მან სომხეთის მეფის სემბატის მტერობით დაეცა ქართლს, იერიშით აიღო უფლის-ციხე და დაუბრუნა იგი აღარნასეს მხოლოდ მაშინ, როცა მან ცოლად ერთი მისი დაახლოვებული ნათესავი შეირთო. ამის შემდეგ მუსულმანის ემირი უსუფი, აბუსადჯას შვილი, შევიდა სომხეთში შესარიგებლად მეფე სემბატთან, რომელმაც აუწყა ხალიფს იმის საეჭვო მოქმედება. ამ ომის დროს აღარნასემ სემბატს წინააღმდეგობა აღმოუჩინა და კიდევ განიზრახა იმისი მოკლა და გვირგვინის წართმევა. ხოლო სემბატმა დიდ სულოვანობით აპატია მას და გაისტუმრა შინ. მერე უსუფი ხელმეორედ აუჯანყდა ხალიფს, გაზდია სემბატს აფხაზეთში, გარდავლო სომხეთი და ააოხრა სომხეთის 43 მაზრა, აიღო ქალაქი ყველი და ციხე კაპოეტი, სადაც სემბატმა თავი შეიფარა; დაატყვევა სემბატი და ჩამოახრჩო ის ქ. დვინ-

ში 914 წ. იმავე წელს რუსებმა დაიპირეს ქ. ბარდა, სადაც 6 თვე დარჩნენ და უკანვე ზღვით დაბრუნდნენ. სემბატის დედის დროს უსუფი მოვიდა ტფილისს, — სადაც ემირად ჯაფარი, ალის შვილი იყო, — იერიშით აიღო ქ. უჯარმა, — რომელიც მან განამაგრა — და ბოქორმა, ჯარისგან მიტევებული. უსუფმა დაიმორჩილა კახეთის ქორ-ეპისკოპოზი კვირიკე და გარდავიდა ქართლში, სადაც დახვდა მას უფლის-ციხე მცხოვრებისაგან აოხრებული. აქედამ ის წავიდა სამცხეში და ჯავახეთში. როცა ის გარშემოერთყა ყველის-ციხეს, რომელიც დიდს ერისთავს, გურგენს, ეკუთვნოდა, დატყვევებული იქნა ვინმე გობრონი, ყმაწვილი კაცი საოცრად მამაცი, რომელიც მუდამ ამხნევებდა დასუსტებულთ მეციხოვანებთ. უსუფმა წინადადება მისცა მას, რომ უარი ეთქვა ქრისტიანობაზე და დაპირდა მას განთავისუფლებას, მაგრამ გობრონი მტკიცედ იდგა თავის სჯულზე, ამისა გამო 912 წ. თავი მოსპირეს როგორც მას, აგრეთვე ერთად მასთან 133 ქრისტიანებს. საქართველოს ეკლესია დღესასწაულობს იმის ხსენებას 17 ნოემბერს. რამდენიმე წლის შემდეგ კოსტანტინე, აფხაზეთის მთავარი, ქორ-ეპისკოპოზის კვირიკეს მიპატიჟებია კახეთში წავიდა და შეეწია მას დაბა ვეჯინის გარშემორტყმის დროს. ვინმე პატრიკმა ადარნასემ, — შეიძლება ეს ყოფილიყო თვითონ ადარნასე, ივერიის მეფე — აიძულა ისინი ციხიდან ჯარი შემოეხსნათ; მან აჩუქა აფხაზს ¹⁾ არემის და გავაზის სოფლები, ხოლო ქორ-ეპისკოპოზს — ორდშაბი. დაბრუნების დროს კოსტანტინე მოკვდა 921 წ. მემკვიდრედ დარჩა მას შვილი გიორგი, რომელიც სათნოებით და ღვთის მოყვარეობით განთქმული იყო; მემკვიდრე მას მიაწერს ჭყონდიდის ეკლესიის აშენებას. შესაძლებელია, მან საფუძველი ჩააგდო, ხოლო ორი წარწერა, რომელნიც ეხლაც სჩანან იმის კედლებზე, მიაწერნენ იმის აშენებას, პირველი ბერძნული — ვილაც კოსტანტინეს, და მეორე ქართუ-

¹⁾ კოსტანტინეს.

ლი—აფხაზეთის და ქართლის მეფეს ბაგრატს 996 წ. აქედან ცხადია, რომ მემატიანეს ჩვენება არ არის სარწმუნო. სომხების მეფემ აშოტ-ერკატმა, სემბატის მემკვიდრემ დაიპყრა ამის შემდეგ გუგარის მაზრა და აღიარებულ იქნა მეფედ აფხაზეთისა და ქართლისა იმ მთავრებისგან, რომელთაც შეეწიენ მას ომში არაბების წინააღმდეგ. ამ დროს სომხეთის პატრიარქის იოანე—მეისტორიის ცდით შერიგდენ ძლიერ კეთილ-გონიერი ქართლის კუროპალატი ადარნასე და აფხაზეთის მთავარი გურგენი ანუ გიორგი, კოსტანტინეს შვილი. აბაზმა, აშოტის ძმამ, შეირთო აფხაზეთის მეფის გიორგის ქალი და ცოტა ხანს უკან სიძე-სიძავრმა შეითქვეს აშოტის წინააღმდეგ, რომელმაც შეკრიბა ჯარი და დაეცა აფხაზეთს. გიორგიმაც აგრეთვე ააოხრა სომხების სამფლობელო 922 წ. სომხების მეფემ, რომელსაც ადარნასე კუროპალატი ეწეოდა, ასტეხა ომი, რომელშიაც აფხაზები დამარცხდნენ, გაიქცენ და პატივება ითხოვეს. ამის შემდეგ სომხების მმართველმა სამშვილდეში წინადადება მისცა გიორგის ციხის დათმობაზე, მაგრამ მეციხოვნეები რაღაც გაუგებლობისა გამო არ დასთანხმდენ აფხაზების შემვებაზე და აშოტის ჯარის მიღებაზე, და ამის შემდეგ მტერი ძლეულ იქნა, და დაზავდენ მეომრები. ბოლოს აშოტმა, როგორც იყო, თავისკენ მიიმხრო აფხაზეთის მთავარი, რომელიც შემდეგ შეიქნა მისი საიმედო მოკავშირე. კვირიკე ქორეპისკოპოზის მემკვიდრედ შეიქნა 938 წ. იმისი შვილი ფადლა, რომელმაც აღადგინა ლოწობანის სიმაგრენი. იმის დროს მუსულმანის ემირი საჯი თავ-დაესხა კახეთს, დაიპყრა იგი, ააოხრა მკხეთა და ჯვარი. მან წაიღო თან ცხოველ-მყოფელი ჯვარი წმიდანინოსი. დაბრუნების დროს იმისმა ჯარმა იმდენი გაქირება გამოიარა ჟამისაგან, რომ შეშინებულმა შეაგროვა ჯვრის ნამტვრევები და უკანვე დააბრუნა თავის ადგილსავე.—იშხანიკის მეფობამდე ჰერეთის მაზრაში იქაურნი მკვიდრნი მწვალებლები იყვნენ; ხოლო ერისთვის გურგენის დის გავლენის მეოხებით, რომელიც შეირთო იშხანიკმა, იქ მართლ-მადიდე-

ბლობა დამყარდა. იმავე დრო სომხეთის კათალიკოზი, ვაგანი, რომელიც დაჯდა 969 წ. შეთანხმდა ივერიასთან მისაღებად ხალკიდონის კრების დადგინებისა, მაგრამ გარდაგდებულ იქნა ტახტიდამ 970 წ.; აგრეთვე და იმავე მიზეზის გამო ჩამოაგდეს მისი მოადგილე სტეფანოზ III. — ამასობაში მუსულმანების სარდლებს ეჭირათ ბარდა და ადერბაჯანი. გიორგიმ, აფხაზეთის მთავარმა, ჩააბარა ქართლი თავის შვილს კოსტანტინეს, რომელიც მართვიდა მას 923 — 926 წ. ადარნასე III კუროპალატს, რომელიც 923 წ. გარდაიცვალა, მემკვიდრედ დარჩა შვილი სემბატი; იმის მეფობა ვიცით მხოლოდ მით, რომ 1) იმის სახელს მოიხსენიებს მასუდი, თითქმის თანამედროვე არაბის ისტორიკოსი; 2) რომ ლადის — ყანას ეკლესიაზე, იმისობას აშენებულზე, ქ. არტანუჯის ახლოს, არის წარწერა ქვაზე, გამოქანდაკებული იმის სახელით; 3) აგრეთვე მით, რომ ჯრუჭის მონასტერში დაცულია ოთხ-თავი სახარება, დაწერილი ასომთავრულის ხუცურის ასოებით 256 და 259 წლ. პასხალიონისა ე. ი. 936 და 927 წ. ქრ. შ. შემდ. სემბატი მოკვდა 958 წ. —

სომხების მეისტორიენი მოგვითხრობენ, რომ 937 წ. მეფე აშოტ II ყარსში შვენიერ ტაძარს აშენებდა. უეცრად ვიდაც ბერი, — ამბობენ, ვითომც ის ქართველთ-აფხაზებისა მეფე იყო, — დაეცა მას დიდძალი ჯარით, რათა ჩაუშალოს ტაძრის კურთხევა სომხური წესისამებრ. აშოტმა შეკრიბა ჯარი, გაჰყარა მტერი, დაატყვევა ბერი და მას თვალები დასწვა. არ არის ცნობილი, ვინ უნდა ყოფილიყოს ეს ბერი, რადგანაც მას ქართული მატიაწე ცალი სიტყვითაც არ იხსენიებს. თუმცა აქ უნდა ვსთქვათ, რომ ბერძნების ისტორიკოსებიც ბევრს იმ გვარ ამბავს მოგვითხრობენ აფხაზეთის ისტორიიდან, რომელსაც ქართველები არ მოიხსენიებენ. — ადარნასის და სემბატის მეფობას მიაწერენ მოქმედებას ტაოსელ ბაგრატიდებისას, რომელნიც ქ. არტანუჯში იმყოფებოდნენ ბერძნების იმპერატორების მორჩილებაში. ლეონ II, წოდებული ფილოსოფოსად,

და რომან ლეკაპენი იცავდენ ამ მაზრებს მუსულმანების წინააღმდეგ და ნება მისცეს იქაურ მთავრებს გავერცელებინათ თავისი უფლება იმ მხარემდი, რომელიც არაკის სათავეში მდებარეობს. პირველი ამ არტანუჯის მთავართაგანი იყო სუმბატ მამფალი, შვილის შვილი ქართლის მეფის აშოტ კუროპალატი-სა. იმის მემკვიდრედ 889 წ. გახდა შვილი მისი ბაგრატ მამფალი; ბაგრატმა 909 წ. მემკვიდრედ დასტევა შვილი გურგენ ერისთავი, ცნობილი ბერძნებისაგან მაგისტროსად, რომელმაც წაართვა არტანუჯი ძმას და თავის სიმხერს აშოტს და მისცა— იმის ნაცვლად ყველის-ციხე (ტიროკოსტრანი) და აქარის ხეობა. გურგენ ერისთავი აქაა გიორგის, აფხაზების მეფეს, რომლის ქალი აშოტს კისკასს ჰყავდა ცოლად, და აიძულა ეს უკანასკნელი გარდასულიყო აფხაზეთში. შემდეგ გურგენის უშვილოდ გარდაცვლისა 923 წ. არტანუჯი გარდავიდა იმის ბიძაშვილის სუმბატ ერისთავის ხელში, ხოლო იმპერატორს რომან ლეკაპენის მეფობაში აშოტ კისკასმა გარდასცა არტანუჯი ბერძნებსა, რომელთაც დაიჭირეს ის მოკლე ხნით, მაგრამ დანარჩენებმა ბაგრატიდებმა ისეთი დრტვინვა დაიწყეს, რომ იმპერატორმა გარდასცა იგი მერე აშოტს, კისკასის ძმისწულს. ამ მოკლე მიმოხილვიდამ სჩანს, რომ ტაოსელი ბაგრატიდები უფროსის და უმცროსის შტოისანი, წოდებულნი კუროპალატებად, მაგისტრებად და პატრიკებად, თუმცა ირიცხებოდენ ბიზანტიის მეფეების სამსახურში, მაგრამ საქართველოსთან ყველა დამოკიდებულებას არ სზობდენ. ისინი მუდამ იმყოფებოდენ ტაოსის მხარეში, რომელიც მათელს დასავლეთ ივერიას შეიცავდა და რომელიც შემდეგში ოსმალოს მფლობელობის დროს; შეადგენდა ახალციხის ფაშალიყს; მაშასადამე მათი უფლება არ იყო გავრცელებული არც იმერეთზე და სამეგრელოზე, და არც ქართლზე და კახეთზე. აფხაზეთის მეფეები თავის მხრით ყოველ ღონის ძიებით მოწადინებულნი იყვნენ დაეპყრათ ქართლი და კახეთი, საიდანაც თანდათან მათ განდევნეს მუსულმანები და ქორეპისკოპოზები. ამით უნდა აიხსნას თანდა-

თან დასუსტება კუროპალატებისა და იმავე დროს გაძლიერება აფხაზთა ¹⁾). ამ შეხედულობის სინამდვილეს ბიზანტიის და სომხეთის ისტორიკოსებიც მოწმობენ.

ზემოხსენებული კოსტანტინე, აფხაზეთის მეფის შვილი, სამი წლის განმავლობაში ფლობდა ქართლს, და აღუდგა თავის მამას გიორგის, რომელსაც ახლდა ჯარი ტაოსის ყველა ადგილებიდან და აიღო უფლის-ციხე, რომელშიაც კოსტანტინე გამაგრებული იყო; გიორგიმ ვერაგობით დაიჭირა ის და დაასაჭურისა. ეს რომ შეიტყო გარდაბანის აზნაურობამ, აღუდგა კვირიკეს, ფაღლას მემკვიდრეს და მიიწოდა კახეთში აფხაზეთის მფლობელი. მან დაიპყრა და ააოხრა კახეთი. ის დაბრუნდა შინ და შემდეგ ხელ-მეორედ შემოვიდა და დანიშნა თავისი შვილი ლეონი ქართლის ერისთავად; თითონ კი ატენში დაბანაკდა. შეშინებული კვირიკე ეახლა გიორგის, მოარჩილება გამოუცხადა და შემდეგ იღუმალ გაპარვა განიზრახა, მაგრამ შეიპყრეს გზაში. მაშინ გიორგი წავიდა კახეთში და დაიპყრა უჯარმა და დანარჩენი ციხეები, ნახჭევანის, ბოჭორმის და ლოწობანის გარდა. ხახუა არეშიძე ²⁾ გამაგრდა მარავში, მაგრამ ის დაატყვევეს და ჯიქეთში გაგზავნეს. ფაღლაც კვირიკეს შვილი გამაგრდა ნახჭევანში, ხოლო, როცა დაინახა, რომ თავს ვერ უშველიდა, დამორჩილდა იმ პირობით, რომ მომავალ წლის აღდგომამდის თავს არ დასხმოდა ბოჭორმას. გიორგი წავიდა აფხაზეთში. მაშინ ქართლის ერისთავების შეგონებით კვირიკემ არამც თუ არ დაიცვა მიცემული სიტყვა, არამედ შეკრიბა ჯარი და მეორედ დაიპყრა თავისი ქვეყნები. გიორგიმ ხელ-ახლავ გაგზავნა კახეთში თავისი შვილი ლეონი ჯარით, მაგრამ ველარ მოესწრო ომის დასრულებას და მინწ. გარდაიცვალა. ლეონი შეურიგდა ქორეპისკოპოსს და დაბრუნდა აფხაზეთში. მენატრიანე მიაწერს მას აშენებას მოქვის შვენიერ ეკ-

1) ბაგრატიდებისა.

2) ვახუშტით არსის ძე.

ლესიისას, რომელიც აქამომდე დაცულია და რომელსაც იატაკი თეთრი მარმალისლოთი აქვს დაფენილი. ამის დასამტკიცებლად არა მოიპოვება რა, ხოლო ის-კი ცნობილია ზედწარწერებიდამ, რომ ლეონის მეფობაში აშენებულია 964 წ. შვენიერი კუმურდოს ტაძარი, რომელიც ეხლა დანგრეულია. ¹⁾)

ლეონმა მიათხოვა კვირიკეს თავისი და, რომელიც მალე მოკვდა და ამას შემდეგ ის ისევ შეესია კახეთს. მან უკვე ააოხრა მუხრანი, ხერკი და ბაზალეთი და გაჩერდა მდ. არაგვის პირზე, სადაც ავად გახდა და დაბრუნების დროს მოკვდა. სჩანს, რომ მემატთანე შეცდომით მიაწერს იმის სიკვდილს 957 წ. იმის მემკვიდრედ შეიქნა ძმა მისი დემეტრე, რომელსაც ქართლი ხელთ ეპყრა. თევდოსე, მეორე ძმა ლეონისა, მოვიდა საბერძნეთიდან, სადაც ის იზრდებოდა, წინა-აღუღა დემეტრეს, მაგრამ მას მოულოდნელად თავს დაესხა ძმის ჯარი. თევდოსემ ძლივს მოასწრო ქართლში გაქცევა და იქედან დავით დიდთან კოროპალატთან, მეფე ბაგრატ რეგვენის ძმისწუღთან. იქედან ერთი წლის შემდეგ ის გარდავიდა კახეთში; იქაურმა მთავარმა კვირიკემ გარდასცა ის ძმას, რომელმაც, თუმცა სიტყვა მისცა კათალიკოზის და სამღვდლოების თანადასწრებით, მაგრამ შემდეგში ბრძანა მისთვის თვალები დაეწვათ.

დემეტრეს სიკვდილს შემდეგ 979 წ. თევდოსე შეიქნა მეფედ იმიტომ, რომ აფხაზების მეფის სახლიდან აღარავინ დარჩა იმის და მის დის გურანდუხტის მეტი, რომელიც ცოლად

1) ჯავახეთში მდგომარის კუმურდოს მთელი ტაძარი კი არ არის დანგრეული, არამედ მას დანგრეული მხოლოდ გუმბათი აქვს და ამ ტაძარზე მიშენებულს საყდარში ახლაც სწირავენ, ხოლო ქართველნი კი არა, არამედ სომხები, რომელნიც დაპატრონებიან მას შემდეგ იმათის გადმოსახლებისა არზრუმიდან პასკევიჩის დროს 1829 წ. ადგილობრივი ტერტერი, ჩვენი იქ ყოფნის დროს, დაბეჯითებით გვარწმუნებდა, ვითომც ტაძრის კედლებზედ წარწერები სომხური იყოს და ვითომც სომხებს აეგოს ეს ტაძარი... პატივცემულ ტერტერს იქნება თავის ერის სიყვარული აღაპარაყებდა, მაგრამ არც ასრე შებღალვა შეიძლება ისტორიულ სიმართლისა . . .

გურგენს, ბაგრატ რეგვენის შვილს ჰყავდა. ამ გურგენის და გურანდუხტის შვილი ბაგრატი ძლიერ პატივცემულის დიდებულის იოანე მარუშიძის შეგონებით იშვილა დავით დიდმა კუროპალატმა, რომელიც უძეო იყო. აფხაზეთის სამეფო ეკუთვნოდა მას დედის მხრით და ქართლისა—მამის მხრით, და დავითმა აღიარა იგი მეფედ 979 წ. — დავით კუროპალატი მთავრობდა ტაოსის მხარის სამხრეთ ნაწილში, ჩრდილოეთ სომხეთში, არაქსის სათავეში, და ქალღიაში, რომელნიც მას ნაბოძები ჰქონდა იმპერატორის რომან ლეკაპენის მიერ. ერთგულობის დასამტკიცებლად იმპერატორს მან მისცა მძევლად თავისი დიდებულები, რომელთა შორის იყვნენ აბულარბი, მისი სიძე იოანე და იოანეს შვილი ევთიმე. ამ უკანასკნელმა ცოტა ხანს უკან სახელი განითქვა საღმრთოწერილის თარგმნით ბერძნულიდან ქართულს ენაზე. დავითმა დიდი სამსახური გაუწია იმპერატორს, რის გამოც ის ბასილ II-ს დიდს პატივშიაც ჰყავდა. 976 წ. ბარდოს სკლაროსის აჯანყების დროს მან გამოაწყო 12 ათასი ჯარი ივერიის სარდლის თორნიკეს წინამძღოლობით, დაამარცხა სკლაროსი და მით მოსპო აჯანყება. ამ გამარჯვების ხსენება აქამდის დაცულია დანგრეულ ზარზმის ეკლესიის კედლებზე და სხვა-და-სხვა თანამედროვე ხელნაწერებში²⁾.

²⁾ ეს სახელ განთქმული გალაშქრება ივერიელებისა თორნიკეს წინამძღოლობით ბარდა სკლაროსზე აწერილია როგორც ქ. ცხოვრებაში, აგრეთვე მას მოწმობენ ზარზმის, ეოშხის და შემოქმედის ეკლესიების თანამედროვე წარწერანი, და ცხოვრება წმ. მამათა იოანესი და ევთიმისა ივერიის მონასტრის მანუსკრიპტში, შენიშვნა „იოანე ღვთის-მეტყველის განცხადების წიგნში“ შიო მღვიმის მონასტრისა, ბერძნული მანუსკრიპტი მოსკოვის საპატრიარქო ბიბლიოტეკაში და სომხის მეისტორიე ასოპიკის თქმულება. ლებოსაც თავის ისტორიაში დაწერილებით შემოაქვს ეს ამბავი ბიზანტიურ წყაროებიდან. ეს გალაშქრება ლექსად აღწერილია ჩვენის ნიჭიერ პოეტის აკაკი წერეთლის პოემაში, რომელსაც ეწოდება „თორნიკე ერისთავი“.

ამ დრომდელი ივერიელებს ათონის მთაზე ჰქონდათ მონასტერი, დაფუძნებული მეცხრე საუკუნეში იმპერატორ თეოფილესობას ვინმე ათანასეს და იმის მოადგილეს გაბრიელის მიერ, რომელნიც ტომით ივერიელები იყვნენ. ახლა კი იმ ნადავლიდამ, რომელიც თორნიკემ შეიძინა და აგრეთვე იმპერატორის სიუხვით, ივერიელებმა გააწყვეს შვენიერი ათონის ლავრა ივერიის ღვთის მშობლის სახელზე, სადაც დაასრულეს თავისი სიცოცხლე თვითონ თორნიკემ და წმ. იოანემ და ევთიმემ. — შემოხსენებულ გამარჯვების შემდეგ კუროპალატის გავლენა წინანდელზე ბევრად უფრო გაძლიერდა არამც თუ ივერიაში, არამედ სომხეთშიაც. როდესაც თევდოსე, აფხაზის მთავარი დაბრმავებული და შემდეგ ტახტიდამ გარდაყენებული იქნა, დავით კუროპალატმა და სომხეთის მეფემ სემბატმა თიეზიერაკალმა ¹⁾ დასვეს ტახტზე შემოხსენებული ბაგრატი, გურანდუხტის და გურგენ ქართლელის შვილი. მას აქეთ აფხაზეთის და ივერიის მთავარი დარქენ დავითის მორჩილებაში. ჩვენ აქ არ შევცხებით იმ მოქმედებას, რომელიც ამის შემდეგ მან ივერიის გარეშე ჩაიდინა. მას მიაწერენ ხახულის ღვთისმშობლის ეკლესიის აშენებას, რომლის ხატი ახლა გელათის მონასტერში ასვენია. — ბაგრატ III გამეფების რაოდენიმე ხნის შემდეგ სომხეთის აზნაურობა შეითქვა იმის წინააღმდეგ. აზნაურებმა ქურდვაქრისხევისელებმა და საბარათიანოელებმა დაიბარეს ჯარი კახეთიდან და ლალატობით აიღეს უფლისციხე, დაატყვევეს გურგენი, გურანდუხტი და იმათი შვილი მეფე ბაგრატი. როცა ეს შეიტყო დავით კუროპალატმა, თრიალეთში გარდმოვიდა და განიზრახა კახეთში წასვლა, ხოლო კახელებმა მსწრაფლ ტყვეები განათავისუფლეს და უფლისციხეც დააბრუნეს. მათ დარჩათ მხოლოდ წირქვალის და გრუის ციხეები. — სამი წლის შემდეგ თევდოსე, აფხაზეთის მთავარი იძულებული შეიქმნა ხელი აეღო თავის სამეფო უფლებაზე,

1) აღმსარებელმა.

და ბაგრატი, გურანდუხტის შვილი ცნობილ იქნა მეფედ აფხაზეთისა და ივერიისა ყველა ერისთავთ და დიდებულთ მიერ, დავით კუროპალატისა თანახმობით და იოანე მარუშიძის თანაშემწევობით. თევდოსე გამოვიდა აფხაზეთიდან და კუროპალატთან სცხოვრობდა. ბაგრატი უნდა ორჯელ შეიარაღებულიყო. 988 წ. ის მოვიდა თიღეში ქართლის საქმების დასაწყობად. მას დახვდნენ რამდენიმე აზნაური ქავთარ ტბელის წინამძღოლობით. ბაგრატი შეებრძოლა და დაამარცხა ისინი, ხოლო დედოფალი გურანდუხტი უფლის-ციხიდან აფხაზეთში წაიყვანა. კუროპალატი კი თხოულობდა, რომ მას მიეცა სანაურეთის ანუ ასკურეთის ციხე. მეორეჯერ ბაგრატს წინააღმდეგ კლდე-კარის ერისთავი რატი, როგორც ამბობენ, ორბელიანების გვარის ჩამომავალი, რომელსაც ეკუთნოდა სამხრეთი ნაწილი მტკვრის ხეობისა სომხეთამდე. ორბელიანებს შეეძლოთ 12 რაზმის მხედრობის შეკრება, რომელთაგან თითოეულში 1000 კაცი ირიცხებოდა, და მათ დიდი მნიშვნელობა და გავლენა ჰქონდათ. რატი არ ემორჩილებოდა მეფე ბაგრატს, რომელმაც გაილაშქრა იმის წინააღმდეგ. მისმა მტრებმა შეატყობინეს ეს დავით კუროპალატს და აგონებდნენ მას, ვიფოძეც ბაგრატს და გურგენს განეზრახოსთ, მას უფლება ჩამოართვან და კიდევ მოკლან იგი. გურგენი შეებრძოლა აჯანყებულებს შავშეთში, დამარცხდა და წავიდა წეთთას. ამასობაში ბაგრატი დაარწმუნა კუროპალატი, რომ მას არავითარი ცუდი განზრახვა არ აქვს იმის წინააღმდეგ; რა დამშვიდდა იგი, წავიდა კლდე-კარის ასაღებად; როცა ეს დაინახა რატი, დამორჩილდა მეფეს, ჩააბარა მას ციხე და გაეცალა თავისს მამულში, იმერეთში—სახელდობრ არგვეთში.—924 წ. ქართლის მეფე ბაგრატი, წოდებული რეგვენად, გარდაიცვალა ღრმა მოზოხუცებულობაში და დაუტევა გვირგვინი თავის შვილს გურგენს, რომელიც ამას შემდეგ მეფობდა ქართლში ერთად თავის შვილთან ბაგრატი III-თან.

ბაგრატი იწოდებოდა მეფეთ მეფედ იმიტომ, რომ ის დი-

დი ხანია, რაც აფხაზეთის მეფე გახდა. 996 წ. დავით კუროპალატმა წაართვა მუსულმანებს ქ. მანდზიკერტი და აფხაზთა იქაური მოურავი მამლანი; შემდეგ წელში ის გაელაშკრა ქ. ხლატის ასაღებად, მაგრამ ივერიელნი დამარცხდნენ წმ. აღდგომის დღეს 998 წ. და ემირი მამლანი წამოვიდა თავრიზიდან კუროპალატის სამფლობელოში. გაგიკი, სომხების მეფე, გურგენ ქართველი და აბასი ვანანდელი შეერთდნენ და გაუწიეს ბრძოლა დაბა ძუმბასთან ბოგრევიანის მხარეში. მრავალი რიცხვი მუსულმანებისა დაიხოცნენ და მკვდრებით მოჭვინეს ბრძოლის ველი. ივერიელების სარდლებად იყვენ გაბრიელ, ოჩოპენტრეს შვილი და მისი უმთავრესი თანაშემწენი, ძმანი გამრეკელები მესხეთიდან.

სამის წლის შემდეგ ამ სასახელო გამარჯვებისა მოხუცებული დავით კუროპალატი მოკლულ იქნა 1001 წ. წმ. აღდგომის დღეს. სომხები მოგვითხრობენ იმის სიკვდილზე განსაცვიფრებელ ამბავს, რომელსაც ჩვენ ვერ ვერწმუნებით და ამიტომ იმის გამეორება აქ არ ღირს¹⁾. ქართული მატთანე ამაზე სრულიად არას გვეუბნება. იმპერატორმა ბასილმა II როგორც შეიტყო დავითის სიკვდილი, მსწრაფლ შევიდა სამხრეთ სომხეთში მისაღებად ყველა სამფლობელოებისა, რომელნიც უანდერძა მას დავითმა, და რომელნიც შესდგებოდნენ როგორც ტაოსის სამხრეთის, აგრეთვე დიდ სომხეთის ნაწილისაგან მდ. ეფრატის სათავემდე. როდესაც ივერიელების მეფენი წარდგნენ იმპერატორის წინაშე, მან უბოძა გურგენს მაგისტროსობის და მის შვილს კუროპალატის წოდება. გურგენი ფრიად უკმაყოფილო დარჩა თავის ნაწილით და მაშინვე წინააღმდეგა ბასილს და თავდაესხა დაბა ოლთისს; თუმცა კი ის ვერ აიღო, მაგრამ შემდეგში ის წავიდა ბასიანის მხარეში, სადაც მას დახვდა ბერძნის სარდალი ჯარით და დახვდა მასთან.

1) ვითომც დავით კუროპალატი მოეწამლოს და ვითომც იმის სიკვდილში ერია ქართველი მღვდელ-მთავარი ილარიონი....

ამით გათავდა პირველი ბრძოლა ივერიელებისა ^{ბასილნი} თან XI საუკ. დასაწყისში. გურგენი მოკვდა 1008 წ.

ბაგრატ III, დარჩა რა ერთად ერთმეფედ აფხაზეთისა და ქართლისა, განიზრახა კახეთის დაპყრობა და წართმევა დავით ქორეპისკოპოსისათვის ¹⁾ ყველა ქართლის ციხეებისა, რომელთაც ის ფლობდა. დავითი არ დამორჩილდა და ბაგრატმა თავისი ძლიერის ჯარით დაიპყრა მთელი მხარე. მაგრამ იმის გაბრუნების შემდეგ ჰერეთი წინააღმდეგა მის მიერ დაყენებულ ერისთავს აბულალას, და ბაგრატმა ხელმეორედ დაიპყრა ის. მაშინ მთელი კახეთი დამორჩილდა, და ქორეპისკოპოზი კვირიკე, შვილი და მემკვიდრე დავითისა რაოდენიმე ხანს დატყვევებული იყო.

ამ დროს ფადლონი, განზის ემირი, ბენიშედლადის გვარის შთამომავალი, გაძლიერდა და იწყო კახეთის და ჰერეთის დარბევა და აოხრება. მეფე ბაგრატმა განიზრახა იმის დასჯა და მიიწვია შესაწევნად სოჰნითის მეფე გაგიკი შაინ-შაჰი, რომელიც სიხარულით შეუერთდა მას ანისის მაზრაში. იქედამ ისინი წავიდენ აღმოსავლეთში და გარშემოტრტენ ქ. შანქორს. შეშინებული ფადლონი დამორჩილდა და შეურიგდა ივერიელებს. მას აქეთ აფხაზეთ მეფენი იდიდებდენ თავიანთ თავს ღრამატების სათაურში მბრძანებლად აღმოსავლეთისა და შაინ-შაჰებად ე. ი. მეფეთ მეფეებად.

ბაგრატს მიაწერენ, — თუმცა ამის დასამტკიცებლად შეურყვევლი საბუთი არ მოჰყავთ, — ბედლის ტაძრის აშენებას აფხაზეთში; უსაცლოდ დამტკიცებულია, რომ იმისობას აშენდენ ეკლესიები მარტვილისა 996 წ., ქუთაისისა — 1003 წ., ატენისა, წვიმოეთისა, ვერიის მონასტერი და სხვა მრავალნი შვენეირნი ძეგლები ივერიის საქრისტიანო ხუროთ-მოძღვრებისა და ქანდაკობისა. შესამჩნევია წვიმოეთში, ვერიის ეკლესიაში და განსაკუთრებით ქუთაისში ხმარება ესრედ წოდებულ არაბულ ციფირებისა 222, 223 პასხალიონისა, 1002 და 1003

1) იგივე ქორიკოზი.

წ. ჩვენის წელთ აღრიცხვისა ე. ი. ბევრად უფრო აღრეკვენი, ვინაჲს ნემ იგინი ხმარებულნი იყვნენ, რაოდენადაც კი ჩვენ ვიცით, სამუსულმანო აზიაში. ბაგრატიობას მოკვდა კათალიკოზი სვიმონი, — არ ვიცით კი ზემოხსენებულ მეფეთა შორის რომლისაგან დანიშნული, — და იმის აღგილი მიიღო მელქისედექმა, დიდებულის გვარის შთამომავალმა, რომელიც წავიდა კონსტანტინეპოლში და გამოითხოვა იმპერატორის ბასილისაგან მდიდარი საჩუქრები, ეკლესიების სამკაული და 95 ხატი მცხეთის ტაძრისათვის. მან ხელახლად ააშენა და შეამკო საპატრიარქო ეკლესია ძვირფას 25 ყდიან წიგნებითა, რომელნიც მისივე ზრუნვით გარდაწერილნი იყვნენ. ბაგრატიობას უმრწემესი შტო ტაოსელ ბაგრატიდებისა სრულიად მოისპო ბაგრატის მიერ, როდესაც მან ორი უკანასკნელი იმათი წარმომადგენელი დაატუსაღა თმოგვის ციხეში, სადაც ისინი გარდაიცვალენ. მათი შვილები გაიქცენ კონსტანტინეპოლს და თავის შთამომავლობით განქრენ უცხო ქვეყანაში.

I ბაგრატ III გარდაიცვალა 1014 წ. როგორც კი გამეფდა მისი 18 წლის შვილი გიორგი I, კახეთის და ჰერეთის დიდებულნი განუდგენ მას, იქ დაყენებული ერისთავები გამოაგდეს და აღადგინეს ძველნი თავიანთ მთავარნი. გიორგის გამეფების მეშვიდე წელს იმპერატორმა ბასილ II მოსთხოვა მას, ნებით დაებრუნებინა ყველა ის მხარეები რომელნიც ბაგრატ III, მის მამობილს, დავით კუროპალატს იმპერატორისაგან მიცემული ჰქონდა და, რომ გიორგი I დაკმაყოფილებულიყო თავის სამკვიდრო მამულით. გიორგი ამაზე არ დათანხმდა და გაელაშკრა ბასიანის მხარეს. იქ შეტაკება მოხდა და, თუმცა ბერძნები დამარცხდნენ, მაგრამ მეფე გიორგიმ ოლთისის აღება მაინც ვერ მოასწრო და უკან დაიხია. ამ შეტაკებამ გამოიწვია შირიმთის ახლოს ომი, რომელიც ცვალებადის წარმატებით გაგრძელდა, სანამ ორი უმთავრესი ერისთავი რატი ორბელიანი და ხურსი არ მოკლეს. შემდეგ ამისა მეფე გიორგიმ დაიხია სამცხისკენ, იქედამ — ჯავახეთს და შემდეგ — თრიალეთს. თუმცა აქ

შემოუერთდნენ მას ჯარები ქართლიდამ და შაქიდამ, ეს მანინი განდევნეს ბერძნებმა, რომელთაც ააოხრეს ეს მხარეები და საზამთროდ დაბრუნდნენ ქალღიაში და ტრაპიზონს.

იმპერატორის ბასილის ივერიაში მეორედ შემოსევის საბაბი იყო შემდეგი: გიორგის ჰყავდა ცოლად სომხის ვასპურაკანის მთავრის სენაქერიმის ასული მარიაში და კავშირი ჰქონდა ანის მეფე გაგიკ I-თან. გაგიკის სიკვდილის შემდეგ გიორგიმ შეარიგა ურთიერთს აშლილნი მისი შვილები და ამ შერიგების დროს მიემხრო უფროს შვილს, სემბატს, ისარგებლა შემთხვევით და წაართვა იმას სამი ციხე. მაშინ უმცროსმა ძმამ აშოტმა მიმართა იმპერატორს ბასილს 1018 წ. იმპერატორმა გამოილაშკრა ბასიანში და მაშინ მოხდა ზემოაღწერილი ომი პალაკაციოს, აწინდელ ჩილდირას ტბის მახლობლად.

როდესაც იმპერატორი ბასილი ტრაპიზონში საომრად ემზადებოდა, მან სომხეთის პატრიარხის პეტროსის ხელით მიიღო სუმბათისაგან გამოგზავნილი სიგელი, რომლითაც, ასაცილებლად მეფე გიორგის მეტოქობისა, უანდერძა იმპერატორს მთელი სამფლობელო თავის სიკვდილის შემდეგ. ამის გამო ბასილი გაზაფხულზე ხელახლავ ამოვიდა ბასიანში. ამ დროს ნიკიფორე ფოკა აჯანყდა და მიითვისა იმპერატორის წოდება, მაგრამ მოკლულ იქმნა ქსიფენის ¹⁾ მიერ, რომელსაც აგრეთვე სურდა იმპერატორად თავი აღეარა ²⁾.

გიორგი თანაუგრძობდა ქსიფენს (ქსიპიასს) და მის სიკვდილის შემდეგ ექომავებოდა ივერიელს ფერიზს, რომელიც ქსიფენის თანამოაზრე იყო. რა გაიმარჯვა აჯანყებულებზე, ბასილმა მოსთხოვა გიორგის მორჩილება და დაბრუნება ზემოხსენებულთ სამისა ციხისა, უსამართლოდ მის მიერ მისაკუთ-

¹⁾ იგივე ქსიპიას ბიზანტიელებისა. Hist. de la Géorg. გვ. 307. შენ. 2.

²⁾ ქ. ცხ. ვარიანტებში და სუმბატის ქრონიკაში ამ ამბავს ასე მოგვითხრობენ: „ხოლო იქმნა ამა ემსა შინა განდგომილება დიდი საბერძ-

რებულთა. გიორგი ხან ეთანხმებოდა და ხან უარს აცხადებდა; ბოლოს ანაზღვეულად თავს დაესხა ბერძნებს ბასიან ში. ბერძნებმა შემოიკრიბეს ძალ-ლონე, დაუხვდენ მას მედგრად, დახოცეს მრავალნი ივერიელნი ვარანგთა ანუ რუსთა ჯარის შემწეობით, და დიდი დავლაც დარჩათ მათ. ამ ომში, რომელიც მოხდა 11 სექტემბერს 1022, ივერიის ჯარს წინამძღოლობდა ზვიად ორბელიანი, ძმა ზემოხსენებულ რატისა, ხოლო

ნეთს, რამეთუ შვირთნეს ბასილის სპასპეტი და წარვიზი, ძე ფოკას განდგომილისა, და მეფე იქმნა ქისიფი, და მიიღგინეს მათ ყოველი აღმოსავლით კერძი ქვეყანა. ხოლო ღმერთმან ბასილს დიდად შეშინებულისავე პატივი სცა, რამეთუ განუღბა ქსიფენ წარვიზს, ყოველნივე ერნი მისად შედგომილნი შეიცვეს ციხესა შინა, შეიპყრეს და ბასილის წინაშე წარმოგზავნეს, და მან ექსორია ჰყო იგი კუნძულსა შინა, და მიმდგომთა მისთა მრავალთა თავი მოჰკვეთა, რომელთა თანა იყო ფერის, ჯოფიკისძე ქართული“. ე. თაყაიშვილის სამი ისტორიული ხრონიკა გვ. 70 და თ. ჟორდანიას ქრონიკები გვ. 154. ხოლო გიბონი თავის *Décadence et chute de l'emp. Rom.* ტ. II გვ. 329 და ვებერი თვის მსოფლიო ისტორიაში ტ. 6 გვ. 424 (რუს. თარგმ.) ავტორის მიერ მოხსენებულთ ფოკას და ქსიფენისა ანუ სკიპიანის ნაცვლად ფოკას და სკლეროს უჩვენებენ აჯანყებულთ წინამძღოლებად ბასილ II წინააღმდეგ. გიბონი მოგვითხრობს, რომ „სკლეროსმა, რომელიც ორჯელ ბორკილებით შეპყრობილი სპატიმროში იჯდა, და რომელსაც ორჯელ ხელში სკიპტრა ეჭირა (ასოლიკის ჩვენებით სკლეროსი პირველი დამარცხების შემდეგ გაიქცა ბაღდადის ემირთან. *Ист. Ст. Тар. Асогика пер. Эмина*, გვ. 191 და 198.) სურდა თავის სიცოცხლის უკანასკნელნი დღენი მშვიდობიანად გაეტარებინა. როდესაც ეს მოხუცებული, თვალ ცრემლიანი და ისრე მიხრწნილი, — რომ ფეხებზე ვეღარ დგებოდა და ორს თანა მხლებელთ მხრებზე ხელზე დაბჯენილი, მიუახლოვდა ტახტზე დაბრძანებულს იმპერატორს, ბასილმა სიკბაუკით დაძლევა მოხილობით აღსავსემ წამოიძახა! „ნუ თუ ეს ის კაცია, რომლისაც ჩვენ ასე დიდს ხანს გვეშინოდა?“ აგრეთვე ვებერი სწერს: „შემდეგ ფოკას სიკვდილისა აჯანყებულნი დაუმორჩილდენ ბასილს; ამით შეშინებულმა, მეორე მათმა წინამძღოლმა სკლეროსმა, რომელმაც ორჯელ დაიხსნა თავი ტყვეობიდან, მიმართა იმპერატორს შენანების გამოსათხოვნელად; ბასილმა ნება დართო, რომ მიხრწნილს მოხუცებულს მშვიდობიანად გაეტარებინა უკანასკნელნი თვისნი დღენი“.

Handwritten notes in red ink at the top right of the page.

რატის შვილი, ლიპარტი კიდევაც მოიკლა. აქ უნდა შევნიშნო
 შნათ, რომ ორბელიანთ გვარი იმ დროს ფრიად ქლივერი და
 მდიდარი იყო და 1020 წ. ერთმა მათგანმა ბალუაშმა ააშენა
 მანგლისის შვენიერი ეკლესია, რომელიც ეხლაც დაცულია.
 დამარცხებულმა აფხაზთ-ქართველთ მეფემ შეეკრა ზავით ბა-
 სილს, დაუბრუნა მას ყველა სადავო მხარეები და მძევლად
 მისცა სამი წლის ვადით ძე თვისი ბაგრატი, რომელიც წაყვან-
 ილ იქნა კონსტანტინეპოლს. ამ ვადის გასვლის შემდეგ ბაგ-
 რატი დაბრუნდა თავისს სამშობლოში. როგორც კი ბაგრატმა
 გამოვლო სამზღვარი იმპერიისა, მას დაეწია ამბავი, რომ ბა-
 სილი გარდაიცვალა და მის მემკვიდრეს სურდა ისევ უკან
 დაებრუნებინა ბაგრატი, მაგრამ, რადგანაც საზღვარი მას გა-
 მოვლილი ჰქონდა, გვიანდა იყო. მაშინ იმპერატორმა კონ-
 სტანტინე VIII გამოგზავნა აღმოსავლეთში საქურისი ნიკიტა,
 რომელმაც მოფერებით, საჩუქრით და დაპირებით მიიზიდა
 მრავალნი ივერიელნი კონსტანტინოპოლში, სადაც ისინი იმ-
 პერატორის სამსახურში შევიდნენ. იმპერატორმა უბოძა აგრე-
 თვე კათალიკოზ მელქისედექს დიდი საჩუქრები, რომლითაც
 მისცა მას საშუალება შეესყიდნა სოფლები და მამულები მცხე-
 თის ტაძრის სასარგებლოდ და სასულიერო წოდების სარჩოდ.

ორი წლის შემდეგ ბაგრატის დაბრუნებისა გიორგი გარ-
 დაიცვალა 11 აგვისტოს 1027 წ. თრიალეთში, ერთ ადგილ-
 ზე, წოდებულზე მყინვარად ანუ ვლურონად და დასაფლავე-
 ბული იქნა ქუთაისის ტაძარში. მას დარჩა ორი ვაჟი და ორი
 ქალი: ბაგრატი და დიმიტრი, გურანდუხტი და კატა. მესამე
 ქალი მართა მას მოუკვდა თავისს სიცოცხლეშივე.

Handwritten red note: გიორგი I-ს შემდეგ ტახტზე ავიდა ძე მისი ბაგრატი IV,
 რომელიც მაშინ ცხრა წლისა იყო. ამ დროს, როგორც ზე-
 ვით მოვიხსენიეთ, მრავალნი ივერიელნი ბერძნების სამსახურ-
 ში იყვნენ, სადაც სხვა და სხვა თანამდებობა ექირათ. ჯოჯი-
 ხი 1) თავადის თევდოტისძე, დოროსტელისა ანუ იმპერატო-

1) იგივე ჯოჯიკი.

რის ქონებათა და წყალობათა უფროსად იყო; ბიძაშვილები იმავე თევდოტის გიორგი და ვარაზ-ვაჩე იმპერატორს ემსახურებოდნენ. ამათგანი ვარაზ-ვაჩე დაინიშნა ედესის მმართველად. აბულონმა, ძემ მისმა ვასილმა და გრიგოლმა ბაკურანის შვილმა გამოიჩინეს თავი სამხედრო და სამოქალაქო ასპარეზზე. ამასთანავე ბერძნებს ჰყავდათ ზემო ქართლში მმართველებად მიხეილი ვესტას იანიხი, კოტოლალონი, თორნიკე, აღრობოლონი, რომელთ სახელებს ამ დროის ბიზანტიის მეისტორიენი იხსენებენ. თვით ბაგრატმა ზედი-ზედ მიიღო წოდება მაგისტროსისა, კუროპალატისა, ნობილისიმუსისა და სევესტოსისა, რომელნიც შეგვხვდება ხოლმე ეკლესიების და საეკლესიო ნივთების წარწერებში. ამ დროს ივერიის დიდებულნი არა თუ ემორჩილებოდნენ იმპერატორს, არამედ ხშირად წინააღმდეგობოდნენ თვით თავისს კანონიერს მეფეს. ამით ისარგებლა იმპერატორმა და დასავლეთის ივერიაში გაგზავნა ურიცხვი ჯარი, რომელმაც ააოხრა მთელი მხარე და მივიდა თრიალეთსა და კლდე-კარის ციხემდი, რომელიც ეკუთვნოდა ლიპარატს, ზემოხსენებულის ლიპარატის შვილს. საბა მტბევარი (ტბეთის ეპისკოპოსი) შავშეთში, ეზრა ¹⁾) ანჩელი და არტანუჯის ერისთავი აბუსერი იცავდნენ თვისის მეფის უფლებას. ამ დროს ბერძნის ჯარის სარდალი, რომელიც სახეხუცესი იყო, ანაზდეულად დაიბარეს კონსტანტინეპოლში იმპერატორი კონსტანტინე VIII სიკვდილის გამო, რომელიც მოხდა 1028 წ. ამავე წელს გარდაიცვალა წმინდა ეფთვიმე, მეორე წინამძღვარი ივერიის ლავრისა. საქართველოს ეკლესია დღესასწაულობს იმის ხსენებას 13 მაისს.

1032 წ. დედოფალი მარიამი წავიდა კოსტანტინოპოლს, შეარიგა თვისი შვილი ბაგრატი რომან არგირს და მას გამოსთხოვა ბაგრატისთვის კუროპალატის წოდება და აგრეთვე იმის საცოლოდ რომანის დისწული ელენე. ამბობენ, რომ

1) იგივე ეზრა.

ამ ელენეს მზითვის რიცხვში იყო ერთი ლურსმანი, რომელითაც მიმსჯვალეს ჯვარზე მცხოვარი, და აგრეთვე ახლოს გორში დასვენებული, ესრედ წოდებული ოქონის ღვთისშობლის ხატი, რომლის მფლობელობის სიმართლე გარსევანიშვილების ოჯახშია დაცული 1).

კათალიკოზი მელქისედექი მეორედ წავიდა კონსტანტინოპოლს, მიიღო იქ დიდი წყალობა იმპერატორისაგან, გაამდიდრა მცხეთის ეკლესია ახალი შეძენილ მამულებით, და თითონ პატარა ეგვიპტური მიადგა ტაძარს სამხრეთის კედელზე. სიკვდილის წინ მან პეტრიარქობა გარდასცა ოქროპირს, რომელმაც ააშენა შვენიერი საჯვარე მცხეთის ტაძრის აღმოსავლეთის მხრისაკენ და განაახლა მრავალი ეკლესიისა შენობანი მთელს ივერიაში.

ელენეს სიკვდილის შემდეგ ბაგრატმა შეირთო ოსეთის მთავრის ასული ბორენა. იმის უფლების ქვეშ იყო როგორც ზემო, აგრეთვე ქვემო ქართლი. 1036 წ. ფადლონ ბენნი-შედდადელმა უწყალოდ მოაოხრა ქართველთ ერისთავების ადგილმამული; მაშინ იმის წინააღმდეგ ლიპარატი ორბელიანი, კვირიკე დიდი, — რანისა და კახეთის მფლობელი, — სომეხთ მეფე დავით ანზავინი და ჯაფარ ტფილისის ემირი შეერთდნენ; ომი გაიმართა ეკლესს 2), სადაც ძლიერ დაამარცხეს ფადლონი და მთელი მისი ბანაკი დაინარჩუნეს.

შემდეგ ამისა ლაპარატმა და იოანე აბაზაძემ, ქართლის ერისთავმა ცბუნებით მიიპატივეს ემირი ჯაფარი და დაატყვევეს ის დიდხანს, მაგრამ ბაგრატმა ბრძანა იმის განთავისუფლება. ლიპარატი თავისას არ იშლიდა და მუდამ ურჩევდა ბაგრატს ტფილისის აღებას. ისინი გარშემოადგენ ტფილისს 1038 წ.

1) გარსევანაშვილები შთამომავალნი არიან იმ გარსევან ბერძნისა, როველიც მოჰყვა, როგორც მოძღვარი, ბაგრატის ცოლს ელენეს ბიზანტიიდან.

2) აქსტაფასა და შანქორს შორის, ზემო სომხეთში. H. d. I. Géorg. 1, 218. 9 n.

ახლოხანებში. ქართველებმა დაიბანაკეს მტკვრის მარჯვენა მხარეზე და კახელებმა კვირიკეს მემკვიდრით, გაგრიკით მხარეში მტკვრის მარცხენა მხარეს. ალყა გაგრძელდა ორ წელს. ქალაქში გაჩნდა შიმშილი. ბოლოს დიდებულთ შეგონებით, რომელთაც არ სურდათ ლიპარატის დაწყებულ საქმის წარმატება, და შიშობდნენ, რომ იმის ძლიერება უფრო არ გადიდებულიყო, მეფე გაურიგდა ემირს და დაუტევა მას ტფილისი. იმავე დროს ბაგრატი საიდუმლოდ მოელაპარაკა ზოგიერთ კახელებს და დაეცა კახეთს; გაიმარჯვა რა მიქელ-გაბრიელის მთასთან, მან მოაოხრა ეს მხარე, დააქცია ბოდბეთის სასახლე და დაიპყრა ყველა ციხეები.

შემდეგ იმპერატორის რომან არგირის მოწამლისა 1034 წ. ბაგრატმა შესწყვიტა კავშირი საბერძნეთთან და დაიპყრა ყველა ის მხარეები ჩრდილოეთ სამხრეთისა, რომელნიც წარსულ წლებში თვითონვე დაუთმო. ამის გამო 1038 წ. გამოგზავნილ იქმნა ბერძნის ჯარი ზემო ქართლში მისაშველებლად იასიტისა, რომელიც აქ იმ დროს იმპერატორის სარდლად იყო, მაგრამ ამ გალაშქრებამ აფხაზთ წინააღმდეგ ამოდ ჩაიარა.

კახეთის დაპყრობის შემდეგ ბაგრატი აღშფოთებული იყო შინაურის აჯანყებისაგამო. ძმა მისი, მამით ერთი — ხოლო სხვა დედისაგან ნაშობი, დემეტრე საბერძნეთიდან ჯარით მოვიდა და ლიპარიტ და სხვათა დიდებულთა შემწეობით შემოადგა ატენის-ციხეს, აშენებულს ბაგრატ III დროს დიდებულის მირონის მიერ, რომელმაც ააგო აგრეთვე ამ ციხის მახლობლად მდებარე ვერიის მონასტერი. მეციხოვნები დიახ მედგრად იცავდნენ თავს, დემეტრე იძულებული შეიქნა უკან დაეხია, ხოლო ბაგრატი წავიდა ჯავახეთს, სადაც ერისთავებმა ფარსმან თმოგველმა და ბეშყენ²⁾ ჯაყელმა თუხარისელმა მას უღალატეს. ლიპარიტი შეურიგდა ბაგრატს და ქართლის ერისთავად შეიქნა.

1) აელაბარში.

1) იგივე ბეშყენ

1040 წ. ქ. ანი დამორჩილა ბაგრატს. შემდეგ უკანასკნელ სომხის მეფის გარდაცვალებისა საბერძნეთის იმპერატორმა ცბიერებით მიიპატიჟა კონსტანტინეპოლში მემკვიდრე მისი გაგიკ II და აიძულა, აესრულებინა მამის განკარგულება შესახებ იმის მემკვიდრეობისა. მაგრამ ანელები დაიყვენ ორ მხარედ: ერთი მომხრე იყო ბერძნებისა, ხოლო მეორე წინააღმდეგი. ვინაიდან მეფე ბაგრატი დედით სომხის მეფის შთამომავალი იყო, ანის მცხოვრებელთა სთხოვეს მას ქალაქის დაფლობა. არ ვიცით, რაოდენად ასრულდა ეს, ვიცით მხოლოდ, რომ 1045 წ. ანი ეკავა ბერძნებს. ბაგრატი ჯარით იდგა ანაკოფიის ციხის ასაღებად, როდესაც მას მოახსენეს გარდაცვალება ემირის ჯაფარისა და სთხოვეს ტფილისის დაპყრობა. ბაგრატმა დატევა იმერეთის და გურიის ჯარი ანაკოფიას და თითონ გაეშურა ქართლში; შევიდა ქ. ტფილისში, სადაც ხალხი გამხიარებული ამ შემთხვევით, თავიანთ ჩვეულებისამებრ, ქუჩებში აფრქვევდა მას თავზე ოქროსა და ვერცხლს. მან დააყენა ციხის მცველები ცხელ-ციხნის და თაბორის გასავალ კოშკებში და ზოგი ძალმომრეობით, ზოგი მოფერებით მიიმხრო თავისაკენ კახელები, რომელთაც ისანი ექირათ. ეს მოხდა 1042 წ.

შემდეგ ამისა ლიპარიტმა წაართვა დედოფალს ქ. ანი და დაატყვევა აბუსერი, ერისთავი არტანუჯისა, მფლობელი ხიტანისა ¹⁾, ციხის-ჯვარისა და აწყვერის ციხეებისა; მოიტაცა აგრეთვე ივანე დადიანი, მეფის მსაჯული და გურამ გოდერძის ძე, ბექის—ციხის მფლობელი. ბაგრატი მოვიდა ჯავახეთს და, შემოიერთა რა საშველი ჯარი აწყვერის ებისკოპოსისაგან, რომელიც შემდეგში ლიპარატს მიეკერძა, ზამთარში შავშეთიდან ქართლს გარდავიდა. ლიპარატი გარს შემოერთყა დაბა ფონონს, ჯავახეთში, და საბერძნეთიდან ხელ-მეორედ დაიბარა ბატონიშვილი დემეტრე. ქართლი ორ ბანაკად გაიყო. ლიპარი-

1) ვახუშტით ხიხასი.

ტის შვილი იოანე, რომელიც ბაგრატს მძევლად ჰყავდა, გასცვალეს აბუსერში, რომელიც დატყვევებული ჰყავდა ლიპარიტს. როგორც კახეთის მეფე, აგრეთვე სომხის მეფე, დავითი ლიპარიტის მომხრენი იყვნენ; როდესაც ბაგრატს დასახმარებლად 300 ვარანგნი¹⁾ მოუვიდნენ, მან შეებრძოლა მტერს სასირეთის ქალაქზე, სადაც ძლიერ დამარცხდა. დემეტრეს სიკვდილის²⁾ შემდეგ, დაახლოებით 1048 წ., ბაგრატი ცდილობდა შერიგებოდა ლიპარატს, მაგრამ ამ დაუცხრომელმა მისმა მტერმა უარ-ჰყო ზავზე მოლაპარაკება. მიზეზი იმათ შორის მტრობისა და შურისძიებისა იყო ის შეურაცხყოფა და გაუპატიურება, რომელიც ბაგრატი ლიპარატის ცოლს შეამთხვია. თავის მხრით ლიპარიტიც გაკადნიერდა და შური უგო მით, რომ ძალ-დატანებით შეურაცხყოფა მიაყენა მეფის დედას. ბოლოს ბერძნების იმპერატორის შუამდგომლობით ლიპარიტი დათანხმდა და აღიარა უზენაესი უფლება ბაგრატისა იმ პირობით, რომ, გარდა სხვა მისის სამფლობელოსა, სამცხეც მას დარჩენოდა თავის სიცოცხლეში, აფხაზეთის მეფის დაუმოკიდებლად.

შემდეგ რაოდენიმე ხანისა კალმახის ერისთავი სულა და გრიგოლ არტანუჯელი გაელაშკრენ ლიპარიტის წინააღმდეგ. მეფეც შეუერთდა მათ რკინის-ჯვარის გზით. ლიპარიტი თავისი ჯარით და კახელების, ბერძნების და სომხების დახმარებით წინ დაუხვდა მათ. თუმცა სულა დამარცხდა, მაგრამ კალმახის-ციხე მას ვერ წაართვეს, აბუსერმა კი უბრძანა თავისს შვილს გრიგოლს, არტანუჯი გარდაეცა ლიპარიტისათვის. ამის შემდეგ ლიპარიტი უფრო გაძლიერდა, წავიდა დოვინში სალაშკროდ იქაურის ემირის აბულსევერის წინააღმდეგ და იქედამ უკანვე დაბრუნდა შინ.

1) ვახუშტით 3000 ვარანგი. ეს ვარანგნი, ანუ ვარიაგები მსოფლიო ისტორიისა ნორმანები იყვნენ, რომელთაც ვეროპაში რაოდენიმე სახელმწიფო დააფუძნეს.

2) დემეტრე სასირეთის ომში მოჰკლეს.

ერთის წლის შემდეგ სელჯუკის თურქნი შემოესივნ ბა-
სიანის მხარეს. ბერძნება. მიაშველეს იქ ჯარი, და ლიპარიტიც
მივიდა დასახმარებლად 28 ათასი მხედრობით. 18 სექტემბერს
1048 წ. საოცარი ომი ასტყდა კოპეტრას ციხის მახლობლად,
სადაც დამარცხდა ყველაზე უფრო ის რაზმი, რომელშიაც
ივერიელნი ერიენ. ბერძნები უკმაყოფილონი იყვენ მით, რომ
ლიპარიტმა დაიგვიანა მოსვლა დანიშნულ ადგილზედ მათთან
შესაერთებლად; და ამასთანაც მისი გამოჩენილი ძლევამო-
სილება შეშურდათ და აღარ მიეშველენ მას, როდესაც ის
ცხენზე გარდმოვარდნილი და მტრებით გარშემორტყმული და-
ატყვევეს თურქებმა და ხორასანს წაიყვანეს. ბერძნებმა მეორე
დღეს უკან დაიხიეს ქ. ვანისაკენ. მაშინ ივანე და ნიანია ლი-
პარიტის შვილები დამორჩილდენ ბაგრატს, რომელმაც უფ-
ლის-ციხე დაიფლო. შემდეგ ამისა თურქნი დაეცენ განძას
და კიდევ აიღებდენ მას, თუ ბაგრატი ბერძნებთურთ არ მი-
შველებოდა და თავისი მისვლით არ აქედულებინა ისინი ხელი
აელოთ ამ განზრახვაზე. ცოტა ხანს უკან ბერძნის იმპერა-
ტორმა თურქის სულტანის ტყვეობიდან გამოისყიდა ლიპარიტიც,
რომელი დარჩა ქ. ანში და შემოიკრიბა ადრინდელი თავისი ძალ-
ლონე და შემდეგ კონსტანტინეპოლს წავიდა. ბაგრატმა, რომელ-
მაც მეორედ დაიფლო ტფილისი, ვეღარ შესძლო წინააღმდეგობა
ლიპარიტისა, და, დასტევა რა ძე თვისი გიორგი ქუთაისს,
თითონ დედითურთ წავიდა კოლხიდით და ტრაპიზონით კონ-
სტანტინოპოლის იმპერატორთან. იქ მას დახვდა 1060 წ. გი-
ორგი მთაწმინდელი, რომელიც 1051-დამ 1095 წლამ-
დე იყო მეხუთე წინამძღვრად ივერიის ათონის მონასტ-
რისა.

ბაგრატის კონსტანტინეპოლში ყოფნის დროს ლიპარატი
შეთანხმდა დედოფალთან და დიდებულებთან, აკურთხებინა მე-
ფედ რუისის ეკლესიაში მეფის ძე გიორგი და იმის სახელით
დაიწყო სახელმწიფოს მართვა. მაგრამ გურანდუხტმა, ბაგრა-

1053
გაქვეყნებულია

ტის დამ ¹⁾ გამოსთხოვა იმპერატორს იმისი დაბრუნება 1053 წ. მაშინ მესხეთის დიდებულთ უმთავრესმა ნაწილმა, ბეზრებულმა ლიპარიტის თვით ნებობითი ქცევით, შეიპყრა იგი და შვილი მისი იოანე. მეორე მისმა შვილმა ნიანიამ გაქცევა მოასწრო და მიადგა კლდე-კარს, მაგრამ მეციხოვნეობა ის არ შეუშვეს და ამისაგამო ქ. ანში წავიდა. კალმახის ერისთავმა სულამ ისარგებლა ამ შემთხვევით და წაართვა ლიპარიტს ციხეები არტანუჯი, ყველი, უფლის-ციხე და ბირთვისი, ხოლო კლდე-კარი, რომელსაცა ლიპარიტის მდივანი ანომარი იცავდა, არ დამორჩილდა, სანამ მეფემ არ აღუთქვა იმის მფლობელს შვილითურთ სიცოცხლის პატივება.

ამის შემდეგ ლიპარიტი შედგა ბერად ანტონის სახელით, ნამდვილად კი არ ვიცით რომელ წელში. როდესაც ლიპარიტმა დასტევა საერო უფლება, ბაგრატმა უბოძა მის შვილს იოანეს მისივე არგვეთის და ქართლის სამფლობელო. ლიპარიტი გარდაიცვალა 1064 და დაიმარხა კაცხის ²⁾ მონასტერში. ყველა მისი შვილები გარდაიცვალენ საბერძნეთში.

1062 წ. ბაგრატმა მოსპო ძმათ აბაზაძეთ აჯანყება.

1064 წ. სულთანი არპასლანი შემოესია ივერიას ურიცხვის ჯარით, და მოაოხრა ამა მხარისა სამხრეთი და დასავლეთი. მისმა მხედრობამ კინალა დაიჭირა ბაგრატი თავის დედით, დით და ძით, გიორგით. მაგრამ ბაგრატმა მოასწრო და გარდაიხვეწა ქართლს. არპასლანმა მოსთხოვა მას ცოლად ასული იმის დის, გურანდუხტისა, რომელიც ჰყავდა ცოლად სემბატს, ლორის მფლობელის კვირიკის ძმას. ბაგრატი დათანხმდა ამ მოთხოვნაზე, მაგრამ მამამ უარი განუცხადა. ბაგრატმა ძალით წაართვა მას ეს ქალი, ჩამოართვა მას ციხე სამშვილდე და ამიერიდან აღარ აძლევდა სომხის ერისთავებს ნებას, რომ მათ ჰქონოდათ ზოგიერთი ციხეები სომხეთში ³⁾.

¹⁾ დ. ბაქრაძე თავის მონაგრაფიაში „ბაგრატი IV“ გურანდუხტს ბაგრატის პამილად უჩვენებს.

²⁾ ზემო-იმერეთში.

³⁾ ქართველთ სომხეთში ანუ გუგარკში.

იმპერატორცა თეოდორამ გამოსთხოვა ბაგრატს მართა მეუღლედ თავის ძისათვის. სანამ ბატონის მართა კონსტანტინეპოლს მივიდოდა, თეოდორა გარდაიცვალა 10 აგვისტოს 1042 წ. ამის გამო ეს ქორწინება აღარ მოხდა. გიორგი მთაწმინდელმა კი, რომელიც ამ ჟამად საბერძნეთის სატახტო ქალაქში ახლდა მარიამ დედოფალს, წინასწარ აღიარა მომავალი ბედი მართასი. მართლადაც, იმპერატორის კონსტანტინეს ძემ მიხაილ დუკამ დაიწერა იმაზე ჯვარი 1065 წ. ეს მართა ცნობილია ბიზანტიის ისტორიაში ალანელ მარიამად. შემდეგ ამისა დედოფალი მარიამი, დედა ბაგრატი-სა, წავიდა წმინდათა ადგილთა მოსალოცავად. — სულთან მიუხედავად იმისა, რომ ნათესავი იყო ბაგრატი-სა, ხშირად თავს ესხმოდა კახეთს და ჰერეთს, რომელნიც მამ მოაოხრა. ამის შემხედვება კახეთის მთავრის გაგვიკის ძემ, აღსართანმა მიიღო მუსულმანთ სჯული და გადასცა ყველა თავისი ციხეები და დაემორჩილა მათ. თურქები იმის და ლორის მფლობელის შემწეობით ზედ დაეცენ ჩრდილოეთით ქართლს 10 დეკემბერს 1068 წ. და დაიპყრეს ის ერთი დღის განმავლობაში. აქედამ ისინი გაემგზავრენ არგვეთის მხარეს. ბაგრატიმა გაუგზავნა მათ ლიპარიტის ძე იოანე და გამოსთხოვა ზავი. სულთანი დათანხმდა ზავზე მხოლოდ მაშინ, როდესაც ბაგრატიმა აღუთქვა მას ხარაჯის მიცემა.

ამ გალაშქრების დროს სულთანმა აიღო ტფილისი და რუსთავი, რომელნიც აჩუქა განძელ ემირს ფადლონს, ანის ემირის მანუჩარის ძმას, და თითონ დაბრუნდა აღმოსავლეთისაკენ. გაზაფხულზედ ბაგრატი ჯარით შემოვიდა ქართლში. ლიპარიტის ძემ იოანემ, ქვაბულის ძემ ნიანიამ და ყველის ერისთავმა მურმანმა მოწინავე ჯარით დაეწიენ ფადლონის ჯარს მუხრანსა და წილკან შუა, ამოხოცეს და გაფანტეს მტერი. ამის შემდეგ ფადლონი იძულებულ იქნა გაქცეულიყო კახეთში. აქ ის დაიპირა ვილაც გლეხმა, და მიგვარა ჯერ მთავარს და შემდეგ მეფე ბაგრატს, რომელმაც დაუთმო აღსარ-

თანს უჯარმის და ბოქორმის ციხეები, მოადგა ტფილისს და თხოულთბდა იმის დამორჩილებას; წინააღმდეგ შემთხვევაში ემუქრებოდა ფადლონს ჩამოხჩობას. როდესაც მან დაიფლო ტფილისი, რუსთავი, ფარცხისი და იმის მიდამო, ჩააბარა ტფილისი ვილაც სითლაბარს, ¹⁾ დმანისის ციხის უფროსს მიდამო და სამხედრო საუდიეროს აღების შემდეგ, რომელიც 44,000 ოქროს ²⁾ შეადგენდა, გაბრუნდა. სულთანის შუამდგომლობით ბაგრატი დათანხმდა ფადლონის გაწვევაზე თავის სამფლობელოში, მაგრამ ემირმა ისარგებლა ბაგრატის წასვლით და დაიპყრა სომხეთის სამხრეთი ნაწილი. ამ მუხანათობის დასასჯელად აფხაზთ მეფემ თავის სიძის, ოსეთის მეფის დურდულელის თანდახმარებით განდევნა ის მის მიერ დაპყრობილ მხარიდამ. შემდეგ გარდაცვალებისა ოქროპირ კათალიკოზისა ბაგრატმა დანიშნა მის ადგილს გიორგი ტაოსელი, ხოლო შემდეგ გიორგისა, რომელიც მალე მიიცვალა, გაბრიელ საფარელი.

უკანასკნელ წლებში თავის მეფობისა ბაგრატი აღარ უხდიდა სულტანს ხარკს, ხოლო მასთან ჰქონდა კეთილი განწყობილება და ისინი უგზავნიდნენ ერთმანეთს საჩუქრებს. 1072 წ. ბაგრატი ავად გახდა მახლობლად სამშვილდისა, სადაც მას თან ახლდნენ დედა, მეუღლე და ასული მარია. მან წარუდგინა მემკვიდრე თვისი ქართველთ დიდებულთ, და სთხოვა მათ აღმოეჩინათ ახალგაზდა მეფისათვის ჯეროვანი შემწეობა. ის აღესრულა 24 ნოემბერს. ამავე წელს გარდაიცვალა სულთანი ალპარსლანი.

ბაგრატ IV დროს აშენებულ ეკლესიათაგან უწარჩინებულესნი არიან, ეხლაც დაცულნი: ატენისა, ზარზმისა, ნიკორწმინდისა, კაცხისა და სამთავისისა. ამანვე მიანდო მამა პროხორეს 1038 წ. აშენება ჯვარის-მონასტრისა იერუსალიმში. ამისავე დროს გიორგი მთაწმინდელმა გაამდიდრა ქართული ლიტერატურა ბერძნულ ენიდამ თარგმნით, რომელიც შეიცავ-

1) ვახ. „სითარაბს“, ბარ. „სათლაბარ“.

2) დრაკანს.

და უმეტეს ნაწილს დაბადებისას და ახალ აღთქმისას, ერთვე სხვა და სხვა კომენტარიებით და სალიტურგო თხზულებებით. გიორგი მთაწმინდელი გარდაიცვალა 24 ივნისს 1065 წ. კოსტანტინეპოლში. საქართველოს ეკლესია დღესასწაულობს მის ხსენებას 30 ივნისს ¹⁾). ჯერ კიდევ ნახევარ

¹⁾ ა. ცაგარელს მოჰყავს ვიღაც უცნობის ავტორის ხელნაწერი „ძველთა ქართველთა მთარგმნელთათვის. . . საღმრთო წერილისა“, რომელშიაც გიორგი მთაწმინდელის კონსტანტინეპოლში გარდაცვლას აჩვენებს 1066 წ. Св.о нам. гр. письм. т. I, в. 3. აქვე მოხსენებული არიან ქართველნი მთარგმნელები და მეცნიერნი 1) წმინდა მამა ილარიონ ქართველი იყო მთარგმნელი და † ქრ. აქეთ წ. 882, ადარნასე მეფის დროს. 2) წმ. მამა იოანე მთარგმნელი, მამა ვეფთვიძისა, იყო სუმბათ მეფისა და კოსტანტინეს უამს, წ. 923, ქვეყნისაგან ტაოსა. 3) წმ. მამა ვეფთვიმე მთარგმნელი † წ. 1028, მეფობასა ბაგრატ მეფისა, გიორგის ძისა; ამავე უამსა იყვნენ იოანე გრძელის ძე, არსენი ნინოწმინდელი, იოანე ხახულელი—ოქროპირი, ზაქარია მირდატის ძე ანუ შატასის ძე. 4) ამავე მეფის დროსა იყვნენ ქართველნი ესე მთარგმნელნი იოანე, პეტრიკ ყოფილი, ფილოსოფოსი, პეტრიწად *) ზედწოდებული, და სტეფანე, 1069 წ.

[*) ბ. ა. ცაგარელს დასაბუთებით გამოუკვლევია მდებარეობა პეტრიწონის მონასტერისა. „პეტრიწონის მონასტერი, ამბობს ის, უთუოდ იყო ეზლა ცნობილი ბაჩკოვის მონასტერი რუმელიაში, 30 ვერსის მანძილზე ქ. ფილიპპოპოლიდამ. ბიზანტიის მწერლებს (ანნა კომნენის) ჩვენებით ეს მონასტერი ძველადვე პეტრიწონის ღვთის მშობლის მონასტრად წოდებული, 1084 წ. დააფუძნა ორმა ძმამ ივერიელებმა, პაკურიანებმა (უეჭველად ისინი თ. ჯან-ბაკურ-ორბელიანების გვარის შთამომავლნი იყვენ), რომელნიც საქართველოდამ მოსულნი იყვენ, ბიზანტიაში უმსახურნიათ და სასახლის უმაღლესის ხარისხებით—დიდის დომესტიკის და დიდის მაგისტროსის—დაჯილდოებულნი იყვენ იმპერატორის ალექსი კომნენის მიერ (1081—1118 წ.). ერთი ძმა გრიგოლი მოჰკლეს 1081 წ. ომში ბოლგარებსა და კომანებთან. ამ მონასტრის მფლობელობა თვით ეგვის ზღვამდე მიადწევდა. ირეჩეკის მოსაზრებით პეტრიწონი და ეზლანდელი ბაჩკოვი იყვენ ის მონასტრები, რომელნიც მეჯვაროსნებმა 1189 წ. აიღეს და გაძარცვეს. ამ მონასტრის იღუმენი, რომელიც იმპერატორს ფრიდრიხ ბარბაროსსა ფილიპპოპოლში წარუდგინეს, ტომით იბერიელი იყო —

წელიწადს არ გაევილო გიორგის ტახტზე ასვლიდამ, რომ ნია
ნია ქვაბულის ძე, იოანე ლიპარიტის ძე და ვარდან; სვანეთის

5) მეფის დავით აღმაშენებელის ეპოს. წ. 1116, იყვნენ მთარგმნელები ესე
ქართველნი: ეფრემ მცირე, თეოფილე, არსენი იყალთოელი და იოანე ტარი-
ქის ძე. 6) ბაგრატ მეფის დროს იყვნენ: ბერი გრძელი, ახალი აბრჰამ,
არსენი, ანტონი მნათე, ბასილი ბაგრატის ძე; ევთიმეს და მთაწმინდელ-
საც მოესწრენ ესენი. 7) კიდევ იყვნენ ამისა მეფობაში: იანე ანუ ილარიონ
თქალელი, მოძღვარი გიორგი მთაწმინდელისა, გიორგი შეყენებული, მოძ-
ღვარი გიორგისავე, გიორგი, და გიორგი ოლთისელი. 8) ამავე მეფის
მოწოდებით მოვიდა გიორგი მთაწმინდელი მასთან. ქრისტესით 1059 წ.,
და † გიორგი მთაწმინდელი კოსტანტინეპოლში ქრისტესით 1066 წ.

ამ ბაგრატ IV დროის სამი გუჯარი გვაქვს დღემდის დაცული. პირ-
ველი არის 1040 წლის თარიღით აღნიშნული, რომელიც არის პირი და სა-
ქართველო-იმერეთის გუჯართ კრების წიგნში შეტანილი № 378 და რომელიც
თითქმის სიტყვა-სიტყვით ჩართულია „ქართლის ცხ—ში“ (გვ. 221,
222). ეს გუჯარი ანუ კათალიკოზის მელქისედეკის მიერ შედგენილი სია
ბიზანტიის იმპერატორების ბასილის და რომანის და სხვა პირების საჩუქ-
რებისა—რომელნიც მათ მცხეთისთვის შეუწირინათ,—წარუდგენია ამავე კა-
თალიკოზს დასამტკიცებლად ბაგრატისათვის და კახთ მეფის კვირიკესათვის,
რომელთაც იგი კიდევ დაუმტკიცებიათ. გუჯარი დაბეჭდილია ჩუბ.
ქრისტ. გვ. 203—208. მეორე გუჯარი შეიცავს ოპიზის (ქორაზის ხეობაში,
ართენის მაზრაში) და მიჯნაძორის (სოჭურის სიტყვაა და ნიშნავს
შიდა-ხეობას Hist. de la Géor. I t. 578 გვ.) მონასტრების სამამულო

„ex Hiberia ortum“;—იმპერატორმა დიას მოწყალეთ მიიღო იგი.—
გელათის კრებულიდამ,—რომელიც ბერძნულიდამ არსენიმ და დავითმა პე-
ტროწონელმა 1030 წ. გადათარგმნეს,—სჩანს, რომ პეტროწონის მონასტერი
პაკურიანების მიერ აშენებული კი არ არის, არამედ განახლებული და
განდიდებული.—განთქმული ქართველი მეცნიერი და ფილოსოფოსი XI
საუგ- იოანე პეტრიწი (შემოკლებულია პეტრიწონელიდამ) უეჭველად იყო
ამ პეტრიწონის მონასტრის ერთი ძმათაგანი: ჩვენ გვაქვს დაცული წარწერა,
რომელიც გადმოწერილია პეტრიწონის ღვთის მშობლის ოქროს ხატიდამ
და რომლიდანაც სჩანს, რომ ორ ძმას ქართველებს, ბერებს ათანასეს და
ოქროპირს (იოანეს), გაუკეთებიათ და შეუწირაეთ ეს ხატი 1311 წ. ამ
ნაირად 1030 წ. 1031 წ. ჩვენ გვაქვს უსაცოლო საბუთი ქართველების
ამა მონასტერში მყოფობისა. ib. გვ. XII და XIII.]

ერისთავი, კახელების შემწევობით აჯანყდენ გიორგის წინააღმდეგ. იოანემ დაიბანაკა ქსნის პირზე; ნიანია, ჩავიდა ქუთაისს და წარიტაცა მთელი მეფის საჭურჭლე, ხოლო ვარდანმა თა-

ღვის განხილვას ბაგრატ IV მიერ. ეს სიგელი ჩვენს მეფეებს—გვარამ მამფალიდამ დაწყებული ვიდრე ბაგრატ IV-ს შვილამდე—იმ რიგზედ ჩამოთვლის, როგორც „ქართ. ცხ—შია“ მოხსენებული. „და მოიხენეს—ამბობს სიგელი—მიჯნაძორელთა სიგელნი ერისთავთ ერისთავისა გურგენისა, მეფეთ მეფისა გურგენის, პაპისა ჩემისა ბაგრატ კუროპალატისა და მამისა ჩემისა გიორგი მეფისა“.... და „ოპიზართა მოიღეს სიგელი, დაწერილი გვარამ მამფლისა“..... და „მეფობასა ჩემსა და ძესა ჩემსა გიორგი კუროპალატსა გვილოცვიდენ“..... „ღვის მოსასპობელად ჩვენ შეგკრიბეთ დარბაზსა შინა ჩვენსა მღვდელთ მოძღვარნი, ერისთავთ ერისთავები, ერისთავნი და ყველა ქვემო და ზემო ხეობის აზნაურები და მეცნიერნი საქმისა“. ქართ. ცხ—ბით“ გვარამ მამფალი, შვილი აშოტ კუროპალატისა, მეორედ აღმშენებელისა ოპიზის მონასტერისა, მოკვდა 883 წელს. ერისთავთ ერისთავი გურგენ † 968 წ., მეფეთ მეფე გურგენი † 1008 წ., შვილი მისი ბაგრატ III † 1014 წ., შვილი ამისი გიორგი † 1027 წ.. გიორგის შვილი იყო ბაგრატ IV და ამ უკანასკნელის შვილი გიორგი II. მესამე სიგელი ბაგრატ IV ნოველისიმოსისა ბ. ექვ. თაყაიშვილის მოსაზრებით ნაბოძები აქვს 1058 წელს შიო-მღვიმის მონასტერს, რომელსაც ოპის შემდეგ დიდი ზარალი მისცემია. ამ სიგელში, რომლითაც ის აძლევს წყალობას ამ მონასტერს, მოხსენებულია სხვა და სხვა ხარკები და გადასახადები, რომელნიც მაშინ საქართველოში იყო დაწესებულნი. ექვ. თაყაიშვილი Сигель груз. ц. Баграта IV, 1894 г. ქრონიკები თ. უორდანიასი გვ. 204, 206. ამ სიგელში, როგორც მოწამეთის ჯვრის წარწერაზე და ალავერდის ოთხ-თავში, რომელიც გადაწერილია 1059 წელში, ბაგრატ IV ნოველისიმოსად იწოდება; ხოლო კაცხის და ნიკორწმინდის მონასტრების წარწერაში ის კუროპალატად იხსენება. ატენის მონასტერში და ზოგიერთ იმ დროის ფულზე კი მას სევასტოსად უწოდებენ Brosset. voyag. arch. Rap. VI გვ. 23. რამბო ამბობს: „ამ ღირსებებს კავკასიაში და სომხეთში ბიზანტიის მეფეები ისე არიგებდენ, როგორც შემდეგში პეტერბურგის სასახლე თავის ორდენებს. ღირსება კუროპალატისა ივერიის დინასტიაში შემკვიდრეობითი იყო. ის იყო საპატიო მარშალი სასახლისა, როგორც საფრანგეთში გრაფი შამპანიისა, ანუ გერმანიაში გრაფი პალატინი რეინისა. კუროპალატის ღირსება ბიზანტიის იერარხიაში განსხვავებული იყო. ნამდვილ კი მაგისტერს ეკავა უპი-

ვის ღვარძლიან სვანებით ააოხრა სამეგრელო. მეფემ ქლდე-
 ბით და გონიერებით დაიმორჩილა ყველა ესენი და მიუბრუნა
 იოანეს სამშვილდე, მის შვილს ლიპარიტს—ლოწობანი, ქ.
 რუსთავის ნაცვლად, რომელიც მან დაუთმო კახელებს,—ნიან-
 ნიას—თმოგვი, ვარდანს—ასკალანი და ამით დაამშვიდა ისინი.
 იოანე მეორედაც აჯანყდა, მაგრამ დამარცხებულმა შეფიცა
 ხელმწიფეს, რომ მომავალში მისი ერთგული იქნება და დარ-
 ჩა მფლობელად კლარჯეთის და სამშვილდის ციხეებისა.

✓ იოანე აჯანყდა მესამეჯერაც და წაართვა მეფეს გაგიკის
 სიმაგრე, რომელიც მიყიდა განძელ ემირს ფადლონს. ამ დროს
 ივერიას შემოესია ჯარით სულთანი მელიქ-შაჰ, რომელსაც
 მიეგებნენ მოღალატე იოანე და შვილი მისი ლიპარიტი და
 რომელმაც მოწყალედ მიიღო ისინი. ✗

✓ მცირე ხანს შემდეგ იოანე და ლიპარიტი გამოიპარნენ,
 რის გამო გარისხებული სულთანი შემოადგა სამშვილდეს,
 აიღო ციხე და დაატყვევა იოანე თავის ცოლშვილით. შემდეგ
 ამისა თურქები შემოესიენ მთელს ივერიას, ააოხრეს მთელი ქვეყა-
 ნა და წავიდნენ განჯას 1088 წ; სულთანმა დაიპყრა ეს ქვე-
 ყანა და, ჩააყენა რა იქ დიდი ჯარი, გავიდა ივერიიდან, მაგ-
 რამ მალე ისევ დაბრუნდა და შემოესია. გიორგიმ შეკ-
 რიბა თავის ჯარი ზემო და ქვემო ქართლიდან და კახეთი-
 დან, და შეებრძოლა თურქებს ფარცხისს, სადაც მტერი ძლიერ
 დამარცხდა. ღვთის შეწევნით გიორგიმ აიღო ანაკოფია და
 ყველა ციხეები, რომელნიც ბერძნებს ეკავათ და დაიპყრა კლარ-
 ჯეთი, შავშეთი და ჯავახეთი. ბოლოს დაიკავა ყარსი¹⁾ და

რატესი ადგილი. ეს ღირსება ეძლეოდა მეფეს ანუ მთავარ-მმართველს. ამ
 ღირსებით იყვნენ დაჯილდოებულნი მაგ. აფხაზეთის მეფე გიორგი, დავით,
 ბაგრატ და გურგენი—ძმისწული ადარნასე იბერიელისა, ბაგრატ, ძმა იბე-
 რიის მეფეს აშოტ დავითისა. მეორე ღირსება იყო პატრიკობა... იბერიის
 მთავრებში პატრიკად ცნობილია აშოტ კისკასი—ძმა ადარნასე მეფისა.

Alphred. Rambeaud. L'emp. Grec. au dixième siècle. 1870 r.

¹⁾ კარი. ვახ.

გამოავლო თურქები ვანანდის, კარნიფორის¹⁾ და ასიანას (?) სიმაგრეებიდან. — როდესაც თათრების სარდალმა შეიტყო, შეკრიბა ჯარი; ახმატმა, ერთმა იმის ემირთაგანმა, აიღო ყარსი, დაეცა მეფე გიორგის ყველის-ციხესთან, ძლიერ დაამარცხა ის, და დიდი ალაფი დაინარჩუნა. მეფე აქარით გაიქცა აფხაზეთში. თურქები ერთ დღეს შეესიენ და ააოხრეს დასავლეთი ივერია სამეგრელოდამ დაწყებული ტაოსის მაზრის საზღვრამდი, სადაც დაჰყვეს ზაფხული და შემოდგომა.

1089 წ. ხელახლავ თურქები შემოესიენ ივერიას და მეფე გიორგი იძულებული იყო პირადად წარმდგარიყო მელიქ-შაჰს წინაშე, რომელმაც ის პატივისცემით მიიღო და უვნებლად გამოისტუმრა იმ პირობით კი, რომ მას მომავალს დროში უნდა ეხადა ხარკი. კახეთის მფლობელი აღსართანი როცა დარწმუნდა, რომ ამგვარივე აკლებს მოელის იმის მხარეს, სულთანთან წავიდა და მიიღო მაჰმადის სჯული, და იმით კახეთი დაიმკვიდრა. რამდენადაც ვიცით, გიორგი გარდაიცვალა 1089 წ. ²⁾). იმავე წელში თმოგვის ციხე საშინელ მიწის ძვრისაგან ³⁾ დაინგრა.

გიორგის შემდეგ ტახტზე ავიდა ძე მისი, 16 წლისა, დავით, წოდებული ქართველთ შორის აღმაშენებლად. იმის გამეფების დროს თრიალეთის მაზრა ეჭირა ლიპარიტს, რომელიც მეფეს ეხლა ერთგულად ემსახურებოდა. ნიანიამ და სხვა დიდებულებმა იწყეს შემოკრება მეფესთან, რომელიც ჩვეულისამებრ ლიხის მთის გადაღმა მხარეში იმყოფებოდა და, თუ მოისურვებდა ხოლმე ქართლში ნადირობას, იძულებული იყო

პუკი

¹⁾ კარნიფორი არზრუშია.

²⁾ ბ. ჟორდანიას თავის ქრონიკებში — და ბ. ურბნელი თავის მონაგრაფიაში „დავით აღმაშენებელი“ გიორგის მეორეს სიკვდილის წელს უჩვენებენ 1112 წ.

³⁾ „ქვეყნის რყევა“ ქ. ცხ.

მტრის შიშის გამო წინაღვე გაეგზავნა კაცები ადგილების დასათვალიერებლად.

მელიქ-შაჰ გარდაიცვალა 1092 წ. ლიპარიტი დაუბრუნდა თავის წინაპართა ჩვეულებრივ ყოფაქცევას და იწყა მეფის წინააღმდეგ ბოროტ მოქმედება, რისთვისაც მეფემ ბოლოს დაიჭირა ის და 2 წლის შეპყრობის შემდეგ, განათავისუფლა. 1096 წ. ლიპარიტი წავიდა საბერძნეთში, სადაც ის გარდაიცვალა. სამი წლის შემდეგ ფრანგებმა ¹⁾ იერუსალიმი და ანტიოქია დაიპყრეს. დავითმა მოუსპო სულთანს ხარჯის ძლევა; დაუძღურებულნი თურქები ველარ ბედავდენ საზამთროდ დარჩენას ავქალაში, დილომში და მდ. იორის პირებზე. 1101 წ. დავითმა ზედაზენის ციხე წაართვა კახეთის მფლობელს კვირიკეს და აასთანავე სიკვდილმა მოაშორა მას უკანასნელი მისი მემობოხე ლიპარიტის შვილი, რატი, რომელიც ამ დროს გარდაიცვალა. ამ მხრით დამშვიდებულმა მეფემ კათალიკოზის იოანესი თანადასწრებით, — რომელიც გიორგი საფარელის მოადგილე იყო, — მოიწოდა ივერიელების სასულიერო წოდება საჯარო კრებაზე, რომელმაც დაადგინა მკაცრი ზომების მიღება საეკლესიო საქმის და სასულიერო წოდების წესიერად დამყარებისათვის ²⁾. ცოტა ხანს უკან თურქების ურდოები შეესიენ კახეთს, მაგრამ ძლიერ დამარცხდნენ. 1105 წ. გარდაიცვალა, აღსართანი, რომლის სიკვდილის შემდეგ კახეთი შემოუერთდა ქართლის სამეფოს და შეადგენდა ერთს განუყოფელ საქართველოს სამეფოს 363 წლის განმავლობაში. შემოთქმულ წარმატებისათვის სადიდებელად ღვთისა მეფე დავითმა აღაშენა გაენათის ³⁾ მონასტერი ყოვლად წმიდა ღვთის მშობლის სახელზე და გაამდიდრა ის მამულებით, რომელიც ლიპარატის გვარს ჩამოა-

¹⁾ მეჯვაროსნებმა.

²⁾ ამ ძეგლის დებაზე ნახე მონოგრაფია ბ. ურბნელისა, აგრეთვე მისივე „დავით აღმაშენებელი“ მოამბე. 1894 წ.

³⁾ ესე წოდებულ გელათის.

რთვა. გელათის აშენების დროს მეფე კედლის მალღობილად გამოვარდა და მძიმე ავადმყოფი შეიქნა. ამ სნეულობის დროს ის მხოლოდ ბანაობით განიკურნა ირმის რძეში, რომელიც ვილაც აბუანდაძის ოჯახიდან მოჰქონდათ. დავითმა ააშენა აგრეთვე თავშესაფარი¹⁾ სნეულთა და გლახაკათთვის, რომელიც მოწყობილი იყო ყველაფრით, რაც კი საჭირო იყო მათ ჯეროვან მოსავლელად. თვითონ დიდ ბუნებოვანი მეფე უვლიდა მათ, ხან სუფრაზე მსახურებდა და ხან იარებსაც უწმენდდა.

აქამომდე ტფილისს, რუსთავს, სომხეთს და სამშვილდს თურქნი ფლობდნენ, მაგრამ თევდორემ, ჭყონდიდელის დის წულმა, აბულელმა და იოანე ორბელიანმა მოასწრეს სამშვილდის დაქერა²⁾ 1110 წ.; თურქნი გავიდნენ სომხეთიდან და დაიზამთრეს თბილ მინდვრებში ივრის პირად. იმავე წელს გააქციეს თურქები მოსლათიდან, რომელსაც ისინი საშინელ მძვინვარებით დაეცენ. რუსთავი აიღო 1115 წ. ჭყონდიდელმა გიორგიმ. შემდეგ წელში მტერი, რომელიც თავს დაესხა ტაოს მაზრას, დიდის ზარალით უკუქცეული და დევნილი იქნა ბასიანის და კარნიფორის მაზრამდე. დავითმა მიათხოვა პირველი თვისი ასული კატა ბატონიშვილს ალექსის, ნიკიფორე ბრიენის IV ძეს და ანნა კომნენის შვილს, და მეორე ასული თამარი — ახისთანს შირვანშაჰს.

1117 წ. აფხაზთა და ქართლის მეფემ დაიპყრა ციხე გიში, კახეთის და ივერიის მიჯნაზე, და გაგზავნა იქ ძე თვისი დიმიტრი, რომელმაც საოცარი სიმამაცე გამოიჩინა, და იმის შემდეგ ციხე ქალაქი დაიჭირა; მანვე დაამარცხა ხლათის ემირის სეკმანის ჯარი. შემდეგ წლის გაზაფხულზე თურქნი შემოესიენ ჯავახეთს და ბეჟკენ ჯაყელი მოჰკლეს. დავითი გამოუდგა მათ და არაქსის ნაპირზე მოსპო მტრების გუნდი. მან დაიფლო ლორის და აგარაკის ციხეები. ამ ხნის განმავლობაში

1) ქსენონი.

2) „სიმარჯვით მოიპარეს“ ვახუშთ.

სულტანი ტაფარი გარდაიცვალა, იმის მემკვიდრედ მისი შვილი მახმუდი დარჩა.

ამ წარმატებით გამხსნევებულმა დავითმა გარდაწყვიტა დიდ ძალი რიცხვი ყიფჩაყების ჯარებისა დაეჭირავნა. მან წინეთ ამისა შეერთო გურანდუხტი, ასული ათრაკისა, შარაგანის შვილისა, რომელიც ერთი იმათ წინამძღოლთაგანი იყო. მან წინაღვე იცოდა, რომ ეს ურიცხვი და მორჩილი ხალხი იმის წინადადებაზე უარს არ იტყოდა. მართლაც, მან დაიჭირა როგორც ყიფჩაყების გასავალად დარიალანის კარი, აგრეთვე ყველა კავკასიის გასავალი კარები, და მრავალის დაპირებით მან შემოიყვანა ქართლში საშველი ჯარი, რომელიც შესდგებოდა 40,000 ყიფჩაყთაგან, 500 დარჩეულ ოსთაგან და იმათი შემწეობით დაიწყო გალაშქრება შირვანზე და სომხეთზე.

1120 წ. დავითმა დაიჭირა ყაბალა, ახლანდელი შემახია და აგრეთვე უფროსი ნაწილი შირვანის მხარისა, შემდეგ დაამარცხა თურქნი ბასიანში და საზამთროდ აფხაზეთში წავიდა. ეს რომ შეიტყვეს თურქებმა, დაეცენ ქართლს 20,000 ჯარით. მეფემ ლიხის მთაზე დიდ თოვლში ძლივს გაკაფა გზა და ანაზღეულად დაეცა მტერს და უკანასკნელ კაცამდი აღმოხოცა. გაზაფხულს ის მივიდა ქ. ბარდამდი და შეკრიბა არაანში მდიდარი დავლა.

1121 წლიდამ დაწყებული მაჰმადიანები უჩიოდენ დავითს და ევედრობენ სულჯუკის სულთანს დახმარებას. მათ შეკრიბეს თავისი ძალა ორტოკის ემირის ელხაზის ¹⁾ წინა მძღოლობით და შემოვიდენ 18 აგვისტოს თრიალეთში. უში-

---

1) მართლწერა მუსულმანების საკუთარი სახელებისა ორიენტალისტების მიერ ჯერ კიდევ არ არის წესიერად დადგენილი. ავტორი სელჯუკების სარდალს ელგაზად უწოდებს, ხოლო უმეტესი ნაწილი მეისტორიებისა ილგადხანელუზად იმის სახელს სწერენ და იხსენიებენ მას არდუზის ემირად. ვებერი ილგაზს უჩვენებს იერუსალიმის ემირის ორტოკის შვილად, რომელიც შთამამავლობით თურქმენთ მთავარი იყო. В. ИСТ. Т. 6 стр. 453.

შარი მეფე თავს დაეცა მათ 56 ათასი მხედრებით, დაამარცხა ისინი პირველ შეტაკებაშივე და აუარებული დაუღინარჩუნა. 30 ითასი მტერი დაატყვევეს, ომის ველი სრულიად დაფარული იყო მკვდრებით. ორი წლის ალყის შემდეგ დავითი მივიდა იერიშით 1122 წ. ტფილისზე, რომელიც თითქმის 400 წელიწადი მუსულმანთ ხელში იყო და რომელსაც მართვიდნენ ამ დროს ზემოხსენებულის ჯაფარის ჩამომავალნი. დავითმა დანიშნა ტფილისი თავისის შვილების სამყოფელ ქალაქად და საქურქლეთ შესანახავად. რასაკვირველია, ტფილისის აღების დროს დიდი რიცხვი მაჰმადიანთა დაიხოცა, მაგრამ ქალაქის აღების შემდეგ, მეფემ დაამშვიდა მკვიდრნი დაპირებით, რომ მათი რჯული წესისამებრ პატივის დებაში იქნება; ხოლო ფული მოკრილი იქნება ღვთისა და ხალიფის სახელით. ამ ამბავს ამტკიცებს მეისტორიე ელ-აინი, რომელიც დასძენს, რომ აღთქმული სიტყვა მეფემ კიდევც აასრულაო; ახლაც არის მეფეს დიმიტრის დროის მოკრილი ფული ხალიფის ელ-მოკმაფის სახელით.

შემდეგ წელში თავრიზის სულთანმა დაატყვევა შირვანშა, შემოესია ივერიას ურიცხვი ჯარით და გამოიწვია დავითი ომში შამახის ახლო, მაგრამ როდესაც შეიტყო, რომ მას ახლავს 56 ათასი მხედარი, სულთანმა გაბრუნება არჩია. მეფე შირვანს წავიდა, აიღო ქალაქი გულისტანი, შაქი და შამქორი, აიკლო ეს მხარე და დაბრუნდა ქართლში.

მარტში 1124 წ. დავითმა დაიპყრა დმანისი, იმავე წლის აპრილში — დაღესტანის ციხე შაბურანი, შემდეგ — მთელი ჩრდილოეთი სომხეთისა და ტაოს მაზრა, სვანეთი და რაჭა.

დავითს უყვარდა სომხები და იმათ აუშენა შიდა-ქართლში ქალაქი გორი, სადაც აქამომდე მკვიდრთა უფროს ნაწილს სომხები შეადგენენ. აქ მის წინაშე წარდგნენ ელჩნი და სთხოვეს მას ქალაქის ანის აღება, რომელიც მაშინ ბენნი-შედადის ემირის აბულსევარ II უფლების ქვეშ იმყოფებოდა. იქაურნი მკვიდრნი შეწუხებულნი იყვნენ იმითაც, რომ ემირს

სურდა თურმე ქ. ანი ყარსის ემირისათვის მიეყიდნა, და აგრეთვე იმითაც, რომ—ანის ტაძრის თავზე, რომელიც მიხვითად გარდაექცია ემირს, დაედგა ვეებერთელა მთვარე¹⁾). ამ წინადადების—მიღების შესამე დღეს მეფე გაჩნდა ანის ქალაქთან 60 ათასი ჯარით, იარაღით აღმოხოცა სპარსელები და ქალაქის დაპყრობის შემდეგ, დაატყვევა და წაიყვანა აფხაზეთში ემირი თავის შვილებით. ისინი აქედამ არაოდეს შინ აღარ დაბრუნებულან და შეიქნენ წინა პარნი შერვაშიძის გვარისა. მეფე დავითმა მიანდო ანის მოურაობა ორბელიანებს, დიდებულთ აბულერს და იმის შვილს იოანეს და თითონკი ქართლით წავიდა ისევ შირვანს. რა დაიპყრა და აიკლო შამახია, ჩააბარა ეს მხარე სიმონ ჭყონდიდელს წესიერების დასამყარებლად. ამ ნაირი იყო მეფე დავითის სამხედრო მოღვაწეობა. ივერიელნი იმისაგან აღტაცებულნი იყვნენ და აღიდებდნენ მას კეისრად. იმ დროს მოჭრილ ფულზე იგი კეისრად იწოდებოდა. იმისობას კათალიკოზად იოანე იყო, რომლის შთამოვლობა არ ვიცით. იოანემ და არსენ იყალთოელმა, მეფის მოძღვარმა, გამოიწვიეს ერთხელ სომხები სჯულზე საბაასოდ, მაგრამ კამათობამ უქმად ჩაიარა: ხანგრძლივი ბაასისა შემდეგ ისინი ვერ შეთანხმდნენ. მაშინ მეფემ, რომელიც დაესწრო ამ კრებაზე, დაითხოვა ორივე დასი მშვიდობიანის სიტყვით.

ამბობენ, რომ მეფე დავითმა ივერიაში განათლების გასავრცელებლად გაგზავნაო საბერძნეთში 40 ყმაწვილი კაცი, რომელთაც შეისწავლეს ბერძნული ენა, ფილოსოფია, ლიტერატურა, და შემდეგში თამარის მეფობაში შეიქნენ თავის სამშობლოს განმანათლებლები²⁾.

1) ნიშნად მაჰმადია სჯულის გამარჯვებისა.

2) ბატონიშვილს თეიმურაზს მოჰყავს ტიმოთე მიტროპოლიტის სიტყვები, რომელშიაც დავით აღმ. მეფობის დროს გამოჩენილი მწერალთ რიცხვში ის იხსენიებს „იოანე ჭირჭიმელს, პეტრიწად წოდებულს, რომელიც „გრემის შკოლაში ასწავებდა მოწაფეთა ფილოსოფიას, ღვთის მეტ-

ქველი მეფე დავით გარდაიცვალა 24 იანვარს 52 წლისა იმეფა 36 წელიწადი. ივერიელებმა ის წმინდათა რიცხვში და მის ხსენებას დღესასწაულობენ 25 იანვარს ¹⁾).

ყველებას და ენას ელინურსა, ღრმად გამომეტყველი იყო და უწყაოდ ენა ელინური ზედ მიწევნით, ასურული და არაბული. ესე აღიზარდა ათონისა სასწავლებელთა შინა“. დიძ. ბაქრაძით (ბაგრატ IV გვ. 56) „მთელი გუნდი დაუღალავად მუშაკობდნ და გარდმოჰქონდათ სამშობლო ენაზე ურიცხვნი განმარტებანი საღმრთოა ქმნილებისანი“. 5. ურბნელი თავის მონოგრა. „დავით აღმაშენებელი“ ჩამოთვლის დავითის დროის მწერალთა, რომელთაც საზღვარ გარეშე მიუღიათ სწავლა: 1) იოანე პეტრიწი 2) არსენი ვაჩნაძე იყალთოელი 3) იოანე ტაიჭის ძე 4) ეფრემ მცირე 5) თეოფილე და სხ. ის დასძენს, რომ იმ დროს „მარტო ქართლ-კახეთში სამი აკადემია იყო“. ვარდან დიდის თქმით „ყმაწვილნი კაცნი იზრდებოდნ სასწავლებლად ბიზანტიის დედა ქალაქში, რომელიც იმ დროს იყო უპირველესი ასპარეზი მეცნიერებისა“.

1) 26 იანვარს. დავით აღმაშენებლის წვეროსანი სახე გამოხატულია გელათის ეკლესიის კედელზე. ხალხში აქამომდე დაცულია ერთი ისტორიული სიმღერა ამ დიდ ბუნებოვან მეფეზე:

როს ნაპარმაგევს*) მეფენი შვიდნი მე პურად დამესხნეს,
 თურქნი, სპარსნი და არაბნი საზღვართა გარე გამესხნეს,
 თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს,
 აწე ამისა მომქმედსა გულზედან ხელნი დამესხნეს.

დავითი მარხია გელათის გალავნის სამხრეთ მხარეზე პალატში, სადაც უწინ სამწირველო და ტრაპეზიც ყოფილა. საფლავზედ აქვს დიდი ქვა, რომელზედაც მსხვილი ხელით სწერია: „ესე არს განსასვენებელი ჩემი, ამას დავემკვიდრო უკუნისამდე“. ეს სიტყვები აღმაშენებელს თავის სეხნიის, მეფე დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნდამ ამოუღია. ბაგრატიდები თავის შთამომავლობას ამ მეფე დავითისგან იწყებდნ და თავიანთ გერბში ხატავდნ იმ შურდულს, რომლითაც მეფე დავითმა მოჰკლა გოლიათი.—ეს პალატი, სადაც ასვენია დიდი მეფე დავითი დროთა ვითარებისა გამო თითქმის ინგვერვა და, როგორც ისმოდა ამ ბოლო დროს, უპატიურად იყო და თივას ყრიდნ შიგ... ყ-დ უსამღვდელოესმა იმერეთის ეპისკოპოზმა გაბრი-

*) ეხლმნდელი კარალეთი, გორის ახლოს.

1128 წ. დიმიტრიმ დაიპყრა დმანისის ციხე და ხუნანი, დაახლოებით 1131 წ. ივანემ განიზრახა მეფის მოკვლა, რამ ამ ბოროტების ასრულება აბუღელმა, როგორც იყო, დაუშალა. აგრეთვე დიმიტრის ძმამ, გიორგიმ შეითქვა მეფის მოსაკვლელად, რის გამო შეპყრობილ იქნა სატუსალოში, საი- დამაც ცოტა ხნის შემდეგ მეფემ განათავისუფლა იგი. იმავე წელს მეფემ დაამარცხა თურქები, რომელნიც შეკრებულიყ- ვენ გაგის ველზე წმ. სარგის-სარდლის მონასტრის ასაკლებ- ლად, მაგრამ აბუღეთზე ჯავრი ამოიყარეს მით, რომ დაამარ- ცხეს ის ქალაქი გერნის ახლოს და ომში დახოცილი მტერ- თა თავები ჩამოკიდეს მინარების მწვერვალებზე და ქალაქის კე- დლებზე. შემდეგ წელში მეფემ ლალატობით მოაკვლევინა მა- მაცი ივანე, რომელსაც დარჩა მემკვიდრედ შვილი თირ- ქაში.

სომხის და არაბის მეისტორიენი ყველანი ერთ ხმად მოგვითხრობენ, რომ 1139 წ. ქალაქი განჯა მიწის ძკრამ და- აქცია. ვითომც მეფე დიმიტრის ამით ესარგებლოს, ჯარით შე-

ელმა მიაქცია ყურადღება ამ პალატის გაუმჯობესობაზე და იმის კურთხე- ვით ღეკანაზი დ. ლამბაშიძე და ზოგიერთი სხვა პირები შეუდგენ საჯაროდ ფულის შეგროვებას დიდებულ მეფის საფლაზე შესაფერი საჯვარის ასაგე- ბად,—რისთვისაც ყველა ქართველისაგან მადლობას დაიმსახურებენ. რო- გორც ვიცით, ფულიც საკმაოდ შემოიწირა და საჯვარის აგებას უკვე შე- უდგენ.

მეფე დავით აღმაშენებლის დროიდან ჩვენ დავგრჩა ორი გუჯარი. პირველი შეიცავს იმის ანდერძს, რომლითაც ის უტყევებს თავის შვილს დიმიტრის „მეფობას, მამულს და მოგებულს ღეწლითა ჩემითა და თქვე- ნითა (დიდებულთა და წარჩინებულთა) ნიკოფსიიდან და რუბანდამდი, ზღვამ- დე და სხ.“. საქართელ. სამოთხე—512—50. მეორე გუჯარიც შეიცავს ანდერძს, რომლითაც მეფე დავითი აღმ. თავის მოძღვრის ბერის იოანეს და ბერის არსენის რჩევითა შიომღვიმის მონასტრის სწირავს სხვა და სხვა შე- წირულებას, და რომლითაც დადგენილია რაოდენიმე წეს-წყობილება შესა- ხებ მონასტრისა ძმათა წმ. სიმეონის წესდებულობისა თანახმად. Гр. перк. гуд. Д. Пурц. გვ. 94 და 95.

სულ იყო და აეღოს ეს ქალაქი და აფხაზეთში თან წაეღოს განჯის რკინის კარები, რომელნიც ვითომ შეუწირავს გენლათის მონასტრისათვის, სადაც ცალი კარი ახლაც დაცულია. ამ კარზე არაბული ზედ წარწერაა ჰიჯირის 455 წ. 1), 1063 წ. ქრ. შობ. შემდ., რომლიდგანაც სჩანს, რომ ეს კარი აუგია ემირ შავირს ანუ აბულსევერ I, ხოლო კარის ქვემოთ ძლიერ ძველი ქართული წარწერაა, რომელიც გვამცნევს, რომ თავისს მეფობის მე-13 წ. დიმიტრიმ შემდეგ არანის აოხრებისა თან წამოიღო აქ მოხსენებული კარი. მეფე დიმიტრის დროიდან დაჩენილია შესანიშნავი ნაშთი სოფ. უბეში 2), იმერთში; ეს არის კოშკი, რომელიც აგებული იყო ერთ მესვეტისათვის, მარმარილოს ფიცრის ქვით, რომელზედაც ქართული ზედ წარწერა ამოკრილია და უჩვენებს, 535 ჰიჯირისა, 361 პასხალინისა, 1141 წ. ქრ. შ. შ. დიმიტრიმ იმეფა 30 წელი და შემდეგ მონაზნობა მიიღო, ტახტზედ ხელი აიღო და მონასტერში შევიდაო; ალბად ის იძულებული შეიქნა ასე მოქცეულიყო ცუდი ყოფაქცევისა გამო თავის შვილისა დავითისა, რომელიც იმის მემკვიდრედ შეიქნა 1155 წ.

დავით III-მ ცოტა ხანს იმეფა, ზოგი ამბობს—2 თვეო, ზოგი—6 თვეო და ზოგი—2 წელიწადიო. დიმიტრი 1195 წ. გარდაიცვალა. დავითის შემდეგ სამეფო ტახტი დარჩა მცირე წლოვან იმის შვილს დემნას ე. ი. დიმიტრის, ხოლო სამეფო საქმეებს განაგებდა დავითის ძმა, გიორგი, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა რეგენტობა იმ პირობით, რომ დემნა, როგორც კი სრულ წლოვანი შეიქნებოდა, ბიძას დაეჯინა დახტზე. ამას მოგვითხრობს მეისტორიე სტეფანოზ ორბელიანი. ქართველები კი წინააღმდეგ ამისა ამბობენ, რომ მეფე გიორგი III ავიდა

1) ჰიჯირი ჰქვიან მაჰმადის ლტოლვას მექიდან მედინაში, რომელიც 622 წ. ქრ. შობ. შ. მოხდა. მაჰმადიანების წელთ აღრიცხვა ამ ჰიჯირიდან მომდინარეობს.

2) უბისა შორაპნის მაზრაში მდ. ძირულაზე ძვეს.

ტახტზე საზოგადო სამეფო წესდების ძალით, ვითარცა სამეფო გვარის უფროსიო. იმან შეირთო ცოლად ბურღუხანი, თის მფლობელის კულდენის ასული. პირველად მან გაილაშქრა შაჰნარმენის სეკმანის წინააღმდეგ, რომელსაც წაართვა მთელი აშორნის მხარე, მდ. არაკსის სათავეში მდებარე.

იქილამ წავიდა სომხეთში, დაამარცხა შაჰნარმენი, დაიპყრა სომხეთის სამეფოს აღრინდელი დედა ქალაქი და ივერია ნადავლით გაამდიდრა. 1161 წ. ქ. ანი აჯანყდა შეგონებით ვინმე შახო-შაჰის შედადიან ¹⁾, რომელიც იყო წევრი ბენნი-შადდელის ოჯახისა, და დაემორჩილა სხვა ემირს. როცა გიორგიმ შეიტყო ეს, გაილაშქრა; სამი დღის ომის შემდეგ განდევნა მეამბოხენი და დაიპყრა ანის ქალაქი, რომლის მოურავად მან დანიშნა დიდებულნი სათუკი და მანდატურთ უხუცესი ივანე ორბელიანი. იმ დროს მოუდებდის, მუსულმანების ათაბეგის ელჩი და სირიის პატრიარქი მივიდენ მეფესთან მოსალაპარაკებლად ტყვედ წაყვანილ მუსულმანების დახსნის თაობაზე. შემდეგ მეფემ ანილამ გარდაიყვანა სათუკი და იოანე და ამ ქალაქის მოურაობა ჩააბარა სპასალარს სარგის მხარგძელიძეს, ხოსროს შვილი-შვილს, რომლის გვარი, როგორც ამბობენ, მომდინარეობდა სპარსეთის მეფის არტაქსეს დოლიმანის შთამამავლობილამ. ორტოკის ემირმა, სუკმან შახიარმენმა შეიტყო რა ეს ამბავი, შეკრიბა ყველა ურდონი სპარსელებისა დიარბეკირის და კაპადოკიის თურქებისა, და გიორგის მიერ ანის აღებილამ 50 დღის შემდეგ მიადგა ამ ქალაქის ასაღებად. მეფე სწრაფად გარდავიდა შირაქის მხარეში ნაქარმაგევილამ, ეხლანდელ კარალეთილამ, ქ. გორის ახლოს. მას ახლდენ პირველი მისი ეფიირი ივანე და სუმბატ ორბელიანები. მეფემ დააწყო რაზმები საომრად და ომი ატყდა, თვით მეფე ვითარცა ერთი მეომართაგანი ეკვეთა მტრის რაზმს და თავისი ისრით მოჰკლა თურქების მედროზე. მისი მეჯინი-

¹⁾ ვახუშტით შანშე დადიანი.

ბეთ — უხუცესმა ლიპარატმა, სუმბატის შვილმა, აბულოთმა, სურატის ბეგმა ¹⁾ და სხ. მიბაძეს მას და შემუსრეს მტერს, რომლის ბანაკი მთლად ივერიელებს დარჩათ. შემდეგ ამისა გიორგი დაეცა ქ. დოვინს, საიდანაც მან მრავალი ტყვე წამოასხა და უბძანა ყორანის აღმსარებელთ ივერიაში წამოღება იმ ივერიელთ თავებისა, რომელნიც იქ დაიხოცენ დიმიტრის მეფობაში. ამ დამარცხების მაგიერის გარდასახდელად თურქები შეესიენ სომხეთს, აიღეს და დაქციეს გაგის ციხე. როგორც კი მეფე მივიდა იქ ჯარით, რომლის წინამძღოლი იოანე ორბელიანი იყო, სულთანმა ათაბეგი ილდიგუზით უკან უომრად დაიხია მდ. ელკეცის გაღმა, რომელსაც ახლა თოვუს-სუ ჰქვია.

დაახლოვებით 1163 წ. ათაბეგი გელაქუნის, ეხლანდელ გოგჩის მახრით მიადგა ხელახლავ ქ. ანს, — რომელსაც იცავდა მაშინ მამაცი მფლობელი თორელი, — და 30 დღე უქმად იდგა ქალაქს გარშემო. ამ დროს გიორგი ნადირობდა ლორეს და დმანისის შუა; ის წავიდა მცირე ამალით, შეება მტერს, რომლისგანაც დამარცხდა სათუჯისგან გაცემისა გამო, რომელიც შეუერთდა მოსლემინებს და მაჰმადის სჯული მიიღო. რაოდენიმე ხნის შემდეგ სათუჯი შეპყრობილი მოგვარეს მეფეს, რომელმაც სიკვდილით დასაჯა ის. შემდეგ წელში გიორგიმ შუამდგომლობით ილდიგუზისა და თავისის დის რუსუდანისა, რომელიც ცოლად ხორასანის სულთანს ჰყავდა, დაუბრუნა ანი ემირს ფადლონს იმ პირობით, რომ მას უნდა ეცნო უზენაესი უფლება მეფისა. ბოლოს 1165 თუ 1166 წ. ყველა ივერიის ჯარები შეესიენ ზოგი ტაოს მაზრას, ზოგი — აშარნისას, — არზრუმის ახლოს, ზოგი — განჯას, ხოლო დანარჩენი — შირვანს. ყველგან გაიმარჯვეს და უკან დაბრუნდნენ მდიდარის დავლით. თუმცა შემოხსენებულ ამბევებს ერთნაირ ხრონოლოგიურის წესით არ მოგვითხრობენ ქართველების და

¹⁾ ვასუშტით ბეშქენ სურამელი.

უცხო ტომების მეისტორიენი, მაგრამ აქ აწერილი ამბავის ნამდვილე ყოველს ეჭვს გარეშე არის.

1117 წ. მშენიერი ეკლესია იქნა აგებული იკორთში ქსნის ერისთავთ სამფლობელოში. იმის ამშენებელნი იყვენ ბენკენი და ერისთავი ესტატე, ხოლო ხუროთ მოძღვარი და მქანდავე—არხილოსი.

1174 წ. გიორგიმ რომელმაც დაიპყრა ქალაქი ანი, ჩააბრა ის ივანე ორბელიანს. მან თან წამოიყვანა ემირი შედლოდისა შახო-შაჰი, რომელიც შემდეგში აღარსად გაუშვია. ხოლო შემდეგ ორბელიანების ამოწყვეტისა ანი და შირაქის მარა სამუდამოდ მიეცა დიდებულთ მხარგძელიძეებს. ამასობაშინ დავით III-ის შვილი, დემნა სრული წლოვანი შეიქნა 1174 წ. გიორგის მეფობის მე-21 წელს დიდებულთ შეგონებით ბატონის შვილის აღმზღელმა ივანე ორბელიანმა განიზრახა იმის გამეფება. როგორც შეიტყო ეს გიორგიმ, სწრაფად წავიდა ტფილისს და ჯარი მოიწვია. დემნას მხარე ეჭირათ ქართლის ერისთავს, დიდებულთ ყვარყვარეს, კახოს შვილებით: გამრეკელს, მემნა ჯაყელს და სხ. 30 ათასი მხედრობით. მეფეს ახლდა სპასალარი ყუბასარი ხუთიათასი კაცით და თუმცა მცირე ჯარი ჰყავდა, მაინც წავიდა, დაამარცხა მეამბოხენი და აიძულა ისინი გაქცეულიყვენ ლორის ციხეში, რომელსაც ის ჯარით გარ-შემოერთვა. ამის შემხედავი სარგის მხარგძელიძე გარდაუდგა დემნას და დაემორჩილა მეფეს, დანარჩენი თუმცა ებრძოდნ მას, მაგრამ დამარცხდნ და მრავალნი მათგანი დატყვევებულნი შეიქნენ.

დემნამ და ივანემ სთხოვეს სპარსეთში შაჰნარმენს და ათაბეგ ილდიგუზის შვილებს დახმარება, მაგრამ იმათ მაშველმა ჯარმა ველარ მოუსწრო და დემნა იძლია გიორგის მი

1) გორიდან 22 ვერსტზე. ბაქრაძე სწერს, რომ არ არის გამოკვლეული ვის მიერ აშენდა ეს მონასტერიო. Кавказъ въ др. памятн. христіанства 23, 72.

მელმაც იერიშით აიღო სამშვილდე, სადაც ყველა საფრანგულნი
 ანე ორბელიანისა, — რომელიც ლორეს იცავდა, — შენა-
 (ალი იყო. შვიდ თვეს ციხეში ჯდომის შემდეგ დემნა
 წლით დაეცა, თოკზე კედლიდამ ჩამოვიდა და მეფეს
 ამოორჩილა. ამგვარადვე მოიქცა ივანეც, რომელსაც მეფემ
 თაღები დასთხარა. ხოლო დემნა, ივანეს სიძე, კიდეც დააბრ-
 მად და კიდეც დაასაქურისეს. ივანეს შვილი სემბატი, უმც-
 რესი ძმა ქავთარ და ძმის წული მისი, ზინოი სიკვდილით დას-
 ჯილნი იქმენ. დანარჩენი შემთქმელნი დაისაჯენ სხვა და
 სხვა ნაირად და ორბელიანთ სახელი მეფის ბრძანებით გაქრა
 იქნა ქართულ წერილობითი საბუთებიდამ. მათი სამფლობე-
 ლნი განაწილებული იყო სხვა და სხვა პირთა შორის, ზო-
 ვა მიეცა ყუბასარს და ზოგი მხარგრძელიძეებს. ეს მოხ-
 და 1177 წ. შემდეგ წელში ¹⁾ გიორგიმ განუზიარა მეფობა
 თავის ასულს თამარს დედოფლის ბურდუხანის სიცოცხლეში,
 რომელიც მხოლოდ 1181 წ. მოკვდა. თვით მეფე 6 აგვის-
 ტის 1184 წ. გარდაიცვალა. კათალიკოზი მიხეილ და სხვანი
 ეპისკოპოსნი, ვეზირი ანტონი, სპასალარი ყუბასარი და სხვა
 დიდებულნი წარდგენ წინაშე თამარისა ტახტზე ასვლის მისა-
 ლოცველად და, ანუგეშეს რა ის, რაოდენათაც შესაძლებელი
 იყო, სთხოვეს მას მამა პაპეულ ტახტზე ასვლა.

Handwritten vertical text on the right margin, possibly a name or reference.

ამის შემდეგ დაუყონებლივ მოიხმეს ანტონ საგირის ძე ²⁾,
 მათა მას, წესისამებრ ლიხთ-იმერთა, მიერთმია სამეფო გვირ-
 ვანი დედოფლისათვის. გვირგვინის თავზე დადგმის და კურთ-
 ხის შემდეგ დიდებულთ — ვარდანიძემ, საგირისძემ და ამანე-
 ლიძემ მიართვეს მას ხმალი, რომელიც მეფე თამარს შეარტყა
 თავის და თაკვერის ერისთავმა კახაბერმა, კვირიკეს შვილ-
 ზე. ამ გვარად თამარი მეფედ აღიარეს. თამარმა იწყო
 მეფობა მით, რომ ყველა საქმეები წესიერებაში მოიყვანა,

¹⁾ ბ. ვარდანი თამარის კურთხევან 1179 წ. უჩვენებს. ქრ. გვ. 266.
²⁾ მთავარ ეპისკოპოზი ქუთათელი.

ყველა მეფის მოსამსახურეებს უხვი საჩუქარი უბოძა და გლახაკებს მრავალი სამოწყალო დაურია. შემდეგ იერუსალიმში მიდამ მოიპატიჟა ნიკოლოზ გულამბისძე, კათალიკოზობიდან გადამდგარი, და იმის და ანტონ საგირიძის თანადსწრებით მან მოუწოდა კრება საეკლესიო საქმეების წესიერებაში მოსაყვანად და სასულიერო წოდების რიგის დასამყარებლად. მიხილ კათალაკოზმა, რომელიც ამ მაღალ წოდების უღირსი იყო და რომელმაც უკანონოდ ორი საეპისკოპოსო — ჭყონდიდისა და აწყურისა — და მწიგნობართ უხუცესობაც ჩაიგდო ხელში, — არ ისურვა ამ კრებაში მონაწილეობის მიღება. ის გარდააყენეს, ვინაიდან ის წინეთვე თვისის ცოდებისა გამო უკვე გარდაყენებული იყო ღვთის წინაშე.

თამარმა შეიწყნარა თავის დაახლოვებულ პირების თხოვნა და ჩამოართვა ყუბასარს ამირ-სპასალარობა და მანდატურთ-უხუცესობა, ვინაიდან ის მძიმე სნეულებით შეპყრობილი შეიქნა; მას ჩამოართვა ქ. ლორის მოურაობაც. თამარმა გარდააყენა აგრეთვე აფრიდონი, თმოგვის-ციხის თავი და მსახურთ უხუცესი. ვინმე ყუთლუ-არსლანმა ¹⁾, ძალით მოინდომა ყუბასარის თანამდებობის დაჭერა, მაგრამ შეპყრობილ იქნა და შემდეგ ხალხის თხოვნით და აგრეთვე ორი სეფე ქალის შემწეობით განთავისუფლებულ იქნა.

ამის შემდეგ დედოფალმა დანიშნა სხვა და სხვა ხელისუფალნი: სარგის მხარგრძელიძე — ამირ-სპასალარად; მისი ძმა ივანე — სასახლის მსახურად (ის შემდეგში სომხის სჯულიდან მოიქცა მართლმადიდებელად), ჭიაბერი — მანდატურთ უხუცესად; კახაბერ ვარდანიძე — მეჭურჭლეთ — უხუცესად ²⁾, ვარდან დანიანი — მსახურთ უხუცესად; მარუშიანი — ჩუნჩერახად ³⁾, ამილ-

¹⁾ მეჭურჭლეთ უხუცესმა.

²⁾ თოფხანის უფროსად.

³⁾ სუფრაჯად. ეს მარუშიანი ანუ მარუშიძე უნდა იყოს შთამომავალი იმ ქართლის ერისთავის ივანე მარუშიძისა, რომელსაც დიდი ღვაწლი

ხორად — თორელი გამრეკელი, რომელიც მოადგილედ შეიქმნა სარგის მხარგრძელიძისა, შემდეგ იმის გარდაცვალებისა 1187 წ. ერისთავებათ თამარმა დაადგინა: სვანეთისა — ვარამ ვარდანძე; რაჭისა — კახაბერ კახაბერიძე; აფხაზისა — დოტაჩოს¹⁾ შარვაშიძე; ცხომისა²⁾ — ამუნელიძე; ოდიშისა — ბედიანი; ქართლისა — რატ სურამელი; კახეთისა — ბაკურ ყრმა ძაგანისძე; ჰერეთისა — ასათ გრიგოლიძე, რომელმაც ჩამოართვა ეს ადგილი საგირ კოლონკელიძეს; სამცხისა — ბოცოა ჯაყელი. ვინაიდან ვარდან დადიანი და მარუშიანი მოხუცნი იყვნენ, მათი შვილები დაინიშნენ იმათ ადგილზე და მათ მიეცათ სასახლეში ბალიშებზე ჯდომის უფლება. ასათმაც მიიღო ეს უფლება არიშიანის ნაცვლად და თავის შვილს გრიგოლს გარდასცა ეს თანამდებობა. ამასთანავე თამარმა საეპისკოპოსო და საეკლესიო მამულები განათავისუფლა ხარჯისაგან და ყოველ ნაირის გარდასახადისაგან. ის ისრე კეთილი და მოწყალე იყო, რომ ბრძანება გასცა, არცერთი მისი ქვეშევრდომი არ დაესაჯათ მათრახის ცემით, ანუ ასოების მოჭრით; თავის მეფობაში არც ერთი წვეთი სისხლი თავის ქვეშევრდომის რაიმე დანაშაულობისათვის არ დაუღვრია. ერთი სიტყვით დედოფალი შემკული იყო ღვთის მოსაობით, საბრძნით და მოწყალებით.

სასულიერო წოდება და დიდებულნი მუდამ შესთხოვედნენ თამარს, რომ ქმარი აერჩია და შეერთო. ტფილისის ეპირმა აბულასანმა ურჩია დედოფალს შერთვა გიორგისა, დიდი კნაზის ანდრია ბოლოლუბსკის შვილისა, რომელიც ვსევოლოდს განეძევებინა თავის ქვეყნიდამ და იმ დროს ცხოვრობდა ერთ ყიფჩაყთ ქალაქში, სვეინჯის ხანის სამფლობელოში. თამარის მამიდამ, რუსულანმა ურჩია იგივე, მაგრამ თამარი არ თანხმდებოდა. ზოგი ურჩევდა შეერთო ივერიის სამეფო გვარის შო-

მოუძღვის ჩვენის ერის წინაშე: იმის მეცადინეობით დავით კუროპალატმა ქართლი და აფხაზეთი ერთ სამეფოდ შეაერთა. ქ. ც-ბა გვ. 205.

1) იგივე დაღათო.
 2) სოხუმისა.

რეული მოყვარე ანდრონიკისძე, ალექსი კომენი. აგრეთვე თამარი შეუყვარდა ახალგაზდა ასსურეთის ¹⁾ მეფეს, რომელიც მოვიდა ივერიაში, მაგრამ, რაკი თამარმა უარი უყო, დასნეულდა და, უკან დაბრუნების დროს მოკვდა ნიქოზში. დასასრულ რუსის მთავარი მიიღო თამარმა და დაიწერა ჯვარი 1187 წ.

თამარის ქმარი ცოტა ხანს უკან გაელაშქრა ყარსის და კარნიფორის მაზრისაკენ, რომელნიც მან დაიპყრა.

გამრეკელმა კახას ძემ ამასთანავე დაამარცხა გელაქუნის თურქები ძაღლის-ხევში, პალაკაციოს ტბასთან, აგრეთვე დამარცხებულნი იყვენ აბულასონის შვილის გუზანის და ბოცო სამცხელის მიერ კლარჯეთში შემოსეულნი აზრუმიდამ კარნუ-ქალაქელნი და კაპადოკიიდან გარმიანელნი თურქნი. შემდეგ ამისა ორივე დიდებულები ზემოხსენებულნი სარგის და ივანე მხარგრძელიძეები—სარგისის და ვარამის შვილები—გაელაშქრენ დოვინზე, დაიპყრეს ის, ააოხრეს და დიდის ნადავლით დაბრუნდენ. დედოფლის მეუღლემ გამოიჩინა თავი გამარჯვებით სომხეთში და გელაქუნის მაზრაში. ზემოხსენებულმა ლაშქრობამ ოთხი წელი გასწია, მაგრამ, სამწუხაროდ, გიორგიმ უმოწყალო სასტიკობა და ზნეობითი გარყვნილობა გამოიჩინა.

აქ მიმოხილვის გასაადვილებლად ჩვენ ჩამოვთვლით იმ ქვეყნების დაპყრობას, რომელიც თამარის მეფობის დროს მოხდა. სომხის მეისტორიების თქმულებით ძმებმა მხარგრძელიძეებმა დაიპყრეს შირაქის მხარე 1191 წ., ამბერდი 1196 წ., ანი 1199 წ., ბედშინი 1201 წ., დოვინი 1203 წ. ²⁾ ყარსი 1200 წ. და მთელი სიუნის მხარე 1211 წ. ³⁾ იქნება ეს წლები სრულიად სწორედ ნაჩვენებნი არ იყვნენ, მაგრამ მაინც საჭიროა მივიღოთ ისინი მხედველობაში.

¹⁾ ვახუშტით. ასურასტანისა, შუა-მდინარისა, ანტიოქიის მეფის ძე. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ნიქოზს ეს ასურასტანის მეფის ძე კი არ მომკვდარა, არამედ „ოვსთა მეფე მოუთმენელის სურჯილის სენითა“. ვახ. გვ. 201.

²⁾ შანქარის ომი.

³⁾ ბ. ჟორდანიას თავის ქრონიკებში არ ეთანხმება ბროსესს და უჩვენებს მაგ: ამბერდზე გალაშქრებას 1193 წ. და შანქარის ომს 1195 წ. ნახე 281 და 282 გვ. ყარსის ანუ კარის აღებას 1207 წ. გვ. 294.

თამარმა ველარ აიტანა ცუდი ყოფაქცევა და უკანონო მოქმედება თავის ქმრისა, გაეყარა მას და შესაფერი პატივით და საჩუქრებით გაისტუმრა ის კოსტანტინეპოლს. მას შემდეგ მრავალი გვირგვინოსანი ეძლეოდენ მას. საბერძნეთისა იმპერატორის მანუელის შვილმა, პოლიკარზმა, რომელსაც ბიზანტიის ისტორია არ იხსენიებს, გამოუცხადა თამარს სიყვარული, მაგრამ მოკლულ იქნა ერთ თავის ნათესავისაგან ¹⁾; სირიის მუსულმანის სულთანის შვილმა შეიყვარა თამარი, მაგრამ ველარ მოახერხა გარდმოსვლა ივერიაში მასთან გარდამტერებულ უცხო ქვეყნებზე, რომელნიც სირიის და ივერიის შუა მდებარებდენ; სულთანმა ყიზილარსანმა, ილდიგუზის მემკვიდრემ, თამარის შერთვის ნება არ მისცა თავის შვილს, რისათვისაც ეს უკანასკნელი გულით მოწადინებული იყო. ბოლოს, მუტაფერედინი ²⁾ შვილის შვილი სალდუხისა, არზრუმის მფლობელისა, რომელიც ოდესმე მეფე დიმიტრიმ დაატყვევა 1152 წელს თამარს გამოეცხადა იმ განძრახვით, რომ შეერთო იგი. თამარმა მიიღო ის დიდის ამბით და პატივისცემით, გაუმასპინძლდა მეფურად, მაგრამ ცოლად გაყოლაზე უარი განუცხადა და მიათხოვა მას რომელიღაც მეფის უკანონო შვილი. აგრეთვე მეფე დიმიტრის დის შვილის შვილმა, შარვანშა აღსართანმა ყოველი ღონის ძიება იხმარა, რათა დაეყოლებინა თავის ნებაზე თამარი, სასულიერო წოდება და დიდებულნი, მაგრამ ამაოდ ჩაიარა ამის ცდამ. დედოფალმა მიიღო ის შესაფერის პატივით და გაისტუმრა შირვანს.

ამასობაში ერთგული ივერიელები სწუხდენ დედოფლის უძეობას. მაშინ გამონახეს ვინმე, ოსეთში მეხუთე მოდგმაში შთამომავალი ზემოხსენებულ დიმიტრისა, რომელიც იყო შვილი გიორგი I აღსანელ ქალისაგან. ეს ახალგაზდა მთავარი, რომელსაც დავით სოსლანი ერქვა, იზრდებოდა თამარის

¹⁾ ანდრონიკესაგან.

²⁾ იგივე მუტაფრადინ.

მამიდასთან — რუსუდანთან, — რომლის შეგონებით თამარი და-
 თანხმდა და გვირგვინი იკურთხა დიდუბის სასახლეში, ტფილისის
 ახლოს 1193 წ.. ამ დროს გარდაიცვალა კათალი-
 კოზი მიხეილი, მირიანის ძე, ეპისკოპოსი ჭყონდიდისა და სამ-
 თავისისა. იმის მოადგილედ კათალიკოზად დანიშნეს იოანე;
 მწიგნობართ უხუცესად დანიშნა ანტონი, გელოვანის მთავ-
 რის შვილი, რომელსაც დაუბრუნეს ჭყონდიდის ეპისკოპოსო-
 ბა, მიხეილის მიერ წართმეული, და ამის გარდა მას ჩააბარეს
 სამთავისი და კისის-ხევი.

1194 წ. შეიტყვეს, რომ რუსის თავადი კონსტანტინე-
 პოლიდამ შემოვიდა ეზინკში და კარნუ ქალაქის მხარეში, და
 რომ დასავლეთ ივერიის ერისთავები შეუერთდნენ მას. ესენი
 იყვნენ: გუზან კლარჯეთელი, ბოცო სამცხელი და ვარდან
 დადიანი ორბეთელი და კაენელი თავის ქვეშევრდომებით სვანე-
 ბით, მეგრელებით, აფხაზებით, რაჭველებით და არგვეთლე-
 ბით. იმათ მოიყვანეს რუსის თავადი გეგუთს და აღიარეს იგი
 მეფედ. დასავლეთ ივერიაში ერთად ერთმა ციხის-ჯვარის თავ-
 მა ივანემ, ყვარვარეს შვილმა არ უღალატა მეფეს. თამარიმა
 შეკრიბა კახეთის და ჰერეთის ჯარი; აჯანყებულებმა ომით შემდეგ
 დაიპყრეს სამცხის ციხეები, და სურდათ აგრეთვე დაეჭირათ
 თრიალეთი და სომხეთი, სადაც ციხის თავებმა გაგისამ — ივა-
 ნე ვარდანის ძემ, კაიწონისამ — მააყმა, კაენისამ — ვარდანმა და
 ყველა დანარჩენებმა, — გარდა ზაქარია ვარდანის ძისა, — გარდაწ-
 ყვიტეს შერთებულის ძალით ტფილისზე თავდასხმა. თამარიმა
 გაგზავნა სამცხელი გამრეკელი და ოთხი მხარგრძელიძეები მხედ-
 რობით, შეკრებულთ იმ მხარებიდამ, რომელნიც იმის
 ერთგულნი დარჩნენ. ისინი შეებრძოლნენ აჯანყებულებს ჯერ
 ხერთვისთან და მერე ერუშეთში მდ. მტკვრის იქით და და-
 მარცხეს ისინი. ეს დამარცხება რომ შეიტყვეს სომხეთში მყოფ-
 მა მათ თანამექიპომაგეებმა, განიძრახეს ლიხის მთაზე გარდასვლა,
 მაგრამ მათ წინ დაუხვდა სამეფო ჯარი, მანდატურთ — უხუცე-
 სის ჭიაბერის და ქართლის და კახეთის დიდებულთ წინამძღო-

ლობით. მაშინ შეთქმულნი დამორჩილდენ ბედს და წარდგენ წინაშე თამარისა კისერზე დაკიდებულ ხრმლებით. ამანთანვე სვანებმა მოიყვანეს წინაშე დედოფლისა რუსის თავადი. დედოფალმა აპატივა ყველას და სულგრძელობა გამოიჩინა: განათავისუფლა თვით ის, ვინც იყო ამ აჯანყების მიზეზი, ხოლო თავის ერთგულ მოსამსახურეებს მან დაურიგა ჯილდოები: ზაქარიას, ვარამიშვილს, — გავის ციხე ¹⁾ და ქურდვაჭრის ხეობა განჯამდი, ივანე მხარგრძელიძის შვილი სარგისი დანიშნულ იქნა სასახლის მსახურთ-უხუცესად და მას ებოძა ციხეები კაენი და კაიწონი და გელაქუნის ხეობა.

სპასალარის გამრეკელის სიკვდილის შემდეგ იმის მოადგილედ დანიშნა ადრინდელ სპასალარის სარგის მხარგრძელიძის შვილი, ზაქარია. მას უკვე ეჭირა ლორე ქალაქი და თამარმა მას მიუბოძა კიდევ ქალაქი რუსთავი; დანარჩენ დიდებულთ დაურიგეს შესაფერი ჯილდოები. რაც შეეხება გუზანს, მას აჯანყების დამშვიდების შემდეგ დასთხარეს თვალები და გაუშვეს. მან გარდასცა თავისი სამფლობელო და ციხეები თურქებს. მაგრამ იქაურნი დიდებულნი არ დაეთახმნენ და განდევნეს მტერი, რომელიც გუზანის ოჯახის წასაყვანად მოვიდა. ამ დროს დაიბადა პირმო შვილი თამარისა გიორგი ლაშა; ერთი წლის შემდეგ 1195წ. დაიბადა ასული მისი რუსულდანი ფრიად სასიხარულოდ მთელი ივერიის სამეფოსა.

ივერიელნი დაეცენ რანის მხარეს და დაიპყრეს ბარდა. ერთი თვის შემდეგ ისინი წავიდენ არზრუმის ასაღებად, რომელსაც სალთუხელი ნასერედდინი იცავდა. თამარის მეუღლემ, მეფე დავითმა, რომელიც წინა უძღოდა ჯარს, ორჯელ დაამარცხა მტერი და უკან დიდის დავლით და ტყვეებით დაბრუნდა.

ამის შემდეგ ივერიელნი ხშირად დაეცემოდენ ხან გელაქუნის და ხან რანის მხარეს; ერთხელ მათ დაამარცხეს შანქა-

¹⁾ თმოგვი.

რის ომში დოვინელები და ბედშნიანები ამბერდელელებით ერთ-
რომელნიც მათ შეუერთდენ ქარავნის გასაძარცველად. იგუ-
ნე მხარგრძელმა შეესია აგრეთვე გელაქუნით ჩრდილოეთ
სპარსეთს სპარსიბაზარამლი.

1196 წ. რუსის თავადი მეორედ შემოვიდა ქართლში
არანის და განჯის მთავრების შემწეობით და შეესია კამბეჩო-
ვანის მხარეს, მაგრამ საღირ მახატელის ძის მიერ ¹⁾ განდევ-
ნილი იქნა. შემდეგ ამისა ის გაიქცა და გარდაიკარგა. ამ დროს
ამირმირანი ანუ უზბეკი ადერბეჯანის ათაბაგის თალეევანის შეი-
ლი და შარვანშა აღსართანი მივიდენ ივერიაში შემწეობისა
და მეფის ასულის რუსუდანის ცოლად სათხოვენელად. თამარი
მაშინ აგარაკის ველზედ იყო და თან ახლდა მაშველი ჯარი
სვინჯისა, ყიფჩაყების მეფის ძმისა. მან შესაფერი პატივით მი-
იღო სტუმრები და გაართო ისინი სხვა და სხვა სამხედრო
ვარჯიშობით, რომელშიაც ივერიელებმა გამოიჩინეს ვაჟაკუ-
რი სიმარდე. 1203 წ. შეიტყვეს, რომ ათაბეგი—აბუბეკრი,
ძმა და მტერი უზბეკის ბაღდადის ხალიფის შემწეობით აგრო-
ვებდა დიდ ძალ ურდოს რაშჯორიდამ და სამარყანდიდამ დაწ-
ყებული დარუბანდამდი, და ეს ჯარი უნდა შეერთებულიყო
ადერბეჯანის მხარეში.

თამარმა თავის მხრით დაიჭირა ჯარით მთელი სომხეთი
და ქართლი, გაამხნევა თავისი ჯარი სიტყვით და დაპირებით,
და წარგზავნა ისინი იენისში 1203 ქალ. შანქორს, სადაც
მტერი იღვა საოცარ დიდის ბანაკით. მეფე დავით შეჯდა
ცხენზე, რომელიც იყიდა ზაქარია და ივანე მხარგრძელიძეების
სიძის ხაჩენის მფლობელისა, ვახტანგ სახარინის შეილისაგან და
რომლის ფასად მისცა ერთი სოფელი და ციხე ქარმანალი.
მას ახლდენ მანდატურთ—უხუცესი ჭიაბერი და ანტონი ჭყონ-
დიდელი. მეფე ჯარით გავიდა შანქორის მდინარეში და
დაეცა მუსულმანების ჯარს. ამ ომში ვარამის შეილს.

¹⁾ ხორნაბუჯის მფლობელის.

ზაქარიას მოუკლეს ცხენი. მეორე მხარეზე ძმანი მხარგრძობი-
 ძეები შეეჭრენ მტრის რაზმში და საოცარის სიმამაცით დას-
 ცეს მტერს ზარი. ამავე დროს მეფემაც მოუსწრო და სრუ-
 ლიად დაამარცხა მტერი. სპარსელები გაიქცენ. გამარჯვებულებს
 მდიდარი დავლა და აუარებელი რიცხვი ტყვე დარჩათ. ქალაქი
 განჯა მეორე დღეს დამორჩილდა. ხალიფის დროშა, რომელიც
 სპარსელებს ნაბოძები ჰქონდა, ახალციხის მეციხოვნეთა უფროსმა
 შალვამ წაართვა მათ ომში და თამარ მეფის ბრძანებით შესწირა
 ხახულის ყოვლად წმინდის ღვთის მშობლის მონასტერს, სადაც
 ის შეინახეს ერთად ოქროს გულსაკიდ ჯვართან (ამბარჩასთან), რომელიც
 მეფე დავით აღმაშენებელმა 1121 წ. ომში ურწმუნო-
 ებს წაართვა და რომელიც ძვირფასი თვლებით შემკობილი იყო.
 ამ შემთხვევისა გამო თამარმა მადლობა შესწირა ღმერთს იამბა-
 კონით, რომელმაც ჩვენამდის მოაღწია. შანქორის ¹⁾ გამარ-
 ჯვებას იხსენიებენ მრავალი რუსის მწერალნი მე-XVI საუკ.
 და თვით მეფე ივანე IV ამხნევებდა თავის ჯარს ყაზანის აღე-
 ბის დროს 1552 წ. ივერიელების მამაცობით ²⁾.

შანქორის ომის შემდეგ იოანემ, ახალციხის ერისთავმა,
 დაიპყრა ყარსი, და მიიღო ათაბაგისა და ემირთ—ემირისა
 წოდება. ეს რომ შეიტყო როკნ-ედდინმა, იკონიის სულთანმა,
 შეკრიბა დიდ ძალი ჯარი ყველა აზიის მხრებიდამ, სადაც კი იმის
 საბძანებელი იყო, და შემწედ მოიწვია კარნუ—ქალაქის ემირი

¹⁾ ბ. ჟორდანია ამტკიცებს, რომ შანქორის ომი 1195 წ. მოხდა.
 ქრ. გვ. 282.

²⁾ მოგვყავს სიტყვა მეფის იოანე IV მრისხანისა: Слышасте
 иногда Божию бывшую великую милость и Пречистыя Богоро-
 дицы помощь, яко премудрая и мужеумная царица Иверская
 сотвори и колику побѣду показа на небожныхъ Церсѣхъ და სვ.
 ბროსეს განმარტებით ამ მეფის ზემო მოყვანილ სიტყვებში იგულისხმება
 შანქორის ომი 1023 წ. და 1209 წ. არდებილის აღება, რომელიც ადერ-
 ბეჯანში თავრიზის ჩრდილო-აღმოსავლეთად მდებარებს. Mém. asiat.
 ტ. 1 გვ. 563—583.

საღმრთის გვარისა და მერე თითონ ლალატობით დაიპყრა ეს მხარე. მრისხანე წერილით სულთანნი თხოულობდა თამარისაგან მორჩილებას და მუქარით წინადადებას აძლევდა ცოლად გაჰყოლოდა მას; მაგრამ დედოფალმა გაგზავნა ჯარი ბასიანში ძმათა მხარგრძელიძეების წინამძღოლობით. თვითონ კი თამარ, რომელსაც კათალიკოზი თევდორე და იოანე შავთელი ახლდენ, დარჩა ოძრხეს, სადაც ლოცულობდა ქრისტეს მოსავის მხედრობის წარმატებისათვის. მტერი მათ ბასიანში დახვდა. სოსლანი მარცხენა მხრით და სპასალარი ზაქარია მარჯვენით — იერიშით მივიდნენ მტერზე ასეთი ძალით და მამაცობით, რომ უკან დაახევინეს თურქებს და შემდეგ ხანგრძლივ შეტაკებისა ისინი სრულიად გააქციეს. ამ ომში ცხენები მოუკლეს ზაქარიას, გრიგოლს, ივანეს და შალვას, ახალციხის წინა მძღოლებს და აგრეთვე სხვა სარდლებსაც; მაგრამ მათ დარჩათ გამარჯვება, რომელიც იმ წამსვე რაღაც საკვირველ წინაგრძნობით ბერის ევლოგისა შეიტყვეს ოძრხეში. გარდა მდიდარის დავლისა როკნ-ედდინის ღროშა და ეზენკის მფლობელი ჩაიგდეს ხელში გამარჯვებულებმა.

მემატიანე მოგვითხრობს, რომ თამარ დიდის გულმოდგინებით ასრულებდა სჯულის ყოველს წესს, ღამით ლოცულობდა და თავის ხელით უკერავდა ტანსაცმელს ღარიბებს და სამღვდლოებს. ის აგრეთვე ელსაქნარობდა ვითომც თავის სარჩენად და, რასაც კი ამ შრომით იშოვნოდა, სამოწყალოდ არიგებდა. ერთხელ, როდესაც დედოფალი თავს იხურავდა, მან ვერ მიიღო იმწამსვე ვიღაც ღარიბი დედაკაცი, და როდესაც გაათავა თავის დახურვა, უბრძანა მოსამსახურეებს მთხოვნელი დედაკაცი შემოეყვანათ; დაიწყეს ძებნა, მაგრამ ვეღარ იპოვეს. დედოფალს ისე ეწყინა ეს ბრძანა, რომ ბრძანა თავის დიადემიდან თორმეტი ძვირფასი ქვა ამოეღოთ და ჩაესვათ გელათის ღვთისმშობლის ხატის გვირგვინში, რომელსაც ახლაც ღვთის მლოცველთა აჩვენებენ.

ერთხელ წირვის შემდეგ სპასალარმა ზაქარიამ ისურვა ერ-

თად ქართველებთან ევლოგიის ანუ სეფისკვერის მიღება, მაგრამ კათალიკოზმა იოანემ არ მიუშვა და დაიწყო სომხის სჯულის გაკიცხვა; ზაქარია უნდა დამორჩილებოდა; მან სთხოვა სომხის კათალიკოზს მოსულიყო თავის სჯულის დასაცავად. ამ საგანზედ ბაასმა დიდხანს გასტანა თანადასწრებით დედოფლისა, იმის მეუღლის დავითისა და შემდეგ ბაასისა იოანემ, ზაქარიას ძმამ, მიიღო მართლმადიდებლობა; ზაქარია კი განუდრეკელი დარჩა. ამას გარდა ამ ორ ერთაშორის სჯულზე ბაასი რაოდენჯერმე მოხდა. 1179 წ. სომხებმა იდღესასწაულეს აღდგომა ერთი კვირით შემდეგ ივერიელებისა, რომელთაც ვერ დაითანხმეს სომხები თავის წესზე და დასწვეს ერთი მათი ეკლესია მლოცველებითურთ. ამის გამო ამ ორ ერთა შორის ჩამოვარდა ისეთი განხეთქილება, რომ ივერიელნი იძულებულნი იყვნენ მიეზღოთ თავის მოწინააღმდეგისათვის 80 ათასი ოქრო როგორც ეკლესიის ასაშენებლად, აგრეთვე დახოცილთ სისხლში 1204 წ. ზაქარიამ ისურვა სალაშქრო ეკლესიის თან წაღება, რომ სომხის მხედრები მოკლებულნი არ ყოფილ იყვნენ თავის სასულიერო წესებს ლაშქრობის დროს; დავითი სომხის პატრიარხი დაეთანხმა ამაზე იმ პირობით, რომ კარავში სადაც უნდა ეწირათ, უნდა ყოფილიყო მოძრავი მარმარილოს ფიციარი და საკმაო რიცხვი ეკლესიის მოსამსახურებისა თანახმად ეკლესიის წესდებისა. ხოლო ზოგიერთმა ვარდაპეტაგანმა, სომხეთში მცხოვრებლებმა არ მიიღეს ეს გადაწყვეტილება. ეს უთანხმოება გაგრძელდა 1209 წ. და გამოიწვია საშინელი შფოთი, უწესოება და ძალმომრეობა მათ შორის.

ღვთის მოყვარე დედოფალმა თამარმა დაამთავრა აგება ვარძიის ქალაქისა, კლდეში გამოქვაბულისა, — რომელიც მამა მისმა გიორგიმ დაიწყო და აკურთხებინა შიგ ეკლესია, ბიზანტიურ მხატვრობით შემკული. ამ ეკლესიის კედელზე საკურთხეველში აქამომდე სჩანან მთელი სურათი მდიდრულ ტანსაცმელით და შარავანდედით გარემოცული მეფეთ მეფისა გიორგისა და მის გვერდით იმის ასულისა, მეფისა თამარისა, მთელი აღმოსავლეთის მფლობელი-

სა, რომელსაც ხელთ უპყრია მის მიერ ნაკურთხი ეკლესიის გეგმა. ტფილისის ახლოს, შვენეიერ მთის ფერდობზე დგას ნანგრევი კაბენის ეკლესიისა ¹⁾, რომლის წარწერიდამ სჩანს, რომ ის თამარის დროს აშენებული ყოფილა, და ს. ბეთანიაში არის საჯვარე ივერიის ვილაც უცნობის სპასალარის სამარხზე, რომელიც აშენებული ყოფილა 1196 წ. დანარჩენი ნაშთები, რომელზედაც, რაოდენადაც ჩვენ ვიცით, დაკულია თამარის სახელი, არიან შემდეგნი: სამეგრელოში გულსაკიდი ჯვარი ²⁾ ხოფის მონასტერში, ხატი ლაილაშის ეკლესიაში,

¹⁾ კაბენის მონასტერი კოჯორის ახლო ძვეს.

²⁾ თუმცა ავტორი აქაც და თავის არხეოლოგიურ მოგზაურობაში (Bap. VII) იხსენიებს ხობის მონასტერში დაკულს თამარის ამბარჩას ანუ გულ-საკიდს ჯვარს, მაგრამ ბ. თ. ჟორდანიას თავის ახლად გამოცემულ ქრონიკებში თავ მოწონებით აღიარებებს: „ეს ჯვარი ჯერ არ ვისაგან არ არის აღწერილი. ბროსესთვის უთქვამთ, რომ ხატის გულში თამარის ჯვარიაო დაკული. მაგრამ გასაღები ვერ უპოვნიათ ხატისა (აღბათ ვერ უნდვიათ ?!) და აღუწერელი დარჩენია—ვერც შეგრილ-ნათელა აღმოუკითხავს (ბროსეს), ხოლო მათი მხატვრობა ვერც შეუნიშნავს, ვერც ბორდოხან დედოფლის ზემოხსენებული წარწერა უნახავს მეცნიერს არქეოლოგს“. ქრ. გვ. 269.

რომ ბროსეს არხეოლოგიური მოგზაურობა სრული არ არის და იმისი წარწერების ამოკითხვაში ხშირად შეცდომები მოიპოვება, ეს კარგი ხანია ცნობილია ჩვენის ისტორიის მკვლევართა მიერ. მაგრამ ამ შემთხვევაში ჭეშმარიტების აღსადგენად ჩვენ მოვიყვანთ განსვენებულის არხეოლოგისა ნამდვილს სიტყვებს, რომილნიც ცოტად თუ ბევრად დაამცირებენ ბ. თ. ჟორდანიას ვითომ ახალ ფაქტის აღმოჩენას. ბროსეს სწერდა: „აქვე (ხობში) ვნახე ერთ მომცრო ვერცხლის ოთხკუთხიან კოლოფზე ეს ხუცური წარწერა: ში ხატო არსებისაო უთავებულო (?). მეოხ მფარველ ექმენ, აქა და საუკუნესა, ერისთავი დადიანი შევგირ და მეუღლე მათი თ.... ეს წარწერა წაშლილია ვინაიდგან კოლოფი, როგორც ეტყობა, გარდაუკეთებიათ, და ის ნაწილი, სადაც დაბოლოება ეწერა, სხვა ვერცხლისგან უნდა იყოს გაკეთებული. იქ, სადაც გარდაბმულია ამოკითხვის ესრე: „დედოფალი ნათელა“. დანარჩენი ვერ ამოუკითხავს. ეს „მომცრო კოლოფი დაკეტილია პატარა ბოქლომით, ვინაიდგან მასში ჩასმულია ჯვარი, რომელიც, ამბობენ, განთქმულ დედოფალს თამარს უნდა ეტარებინოს

ლექსუმში; მეორე შვენიერი ხატი ტფილისის ანჩისხატის ეკლესიაში ასვენია, და აგრეთვე წარწერა ძლიერ შესანიშნავის ხელოვნებით გეგუთის სასახლის ნამგერევებზე. თამარმა ააგო ეკლესიები არა თუ მარტო ივერიაში, არამედ იერუსალიმში, პალესტინაში, საბერძნეთში, კიპრის კუნძულზე, სინას მთაზე და მრავალ სხვა ქვეყნებში.

ერთხელ სირიის და სხვა ბერები მოვიდნენ ივერიაში მოწყალების სათხოვნელად და მიიღეს თამარისაგან დიდ ძალი ფული როგორც თავისათვის, აგრეთვე გლახაკთ დასარიგებლად. როდესაც ისინი დაბრუნდნენ კონსტანტინეპოლს, იმპერატორმა ალექსი ანგელოზმა გზაში წაართვა მათ ეს ფული. შეიტყო თუ არა ეს ამბავი, დედოფალმა ბერებს მიუზღო დასაკლისი, ხოლო ალექსიზე განრისხდა და შეეწია ივერიაში გადმოხვეწილს ალექსი კომნენს ტრაპიზონის და იმის მიდამოს დაპყრობაში, რომელთაგანაც ამ უკანასკნელმა შეადგინა თავისი საკუთარი იმპერია. 12 აგვისტოს 1204 წ. ფრანგებმა ¹⁾ დაიპყრეს კონსტანტინეპოლი. ამ

თავის გულზე. დიდად დამწყდა გული, რომ ერთად ერთი ნაშთი, რომელიც უტარებია ამ ფრთად შესანიშნავს ქალს, მე ვეღარ მაჩვენეს, ვინაიდან იმის გასაღები ზუგდიდში დარჩენოდათ! ვინ იცის, იქნება იქ რაიმე შესამჩნევი წარწერა იყოს. Rap. sur un Voyage archéologique dans le Géorgie et dans l'Arménie par Brosset I livr. გვ. 46 და 47.

გვონებ, ცხადია, რომ ბროსესაც ამოუკითხავს შერგირის და ნათელას სახელები, ხოლო წარწერა ჯვრისა ვერ უნახავს, რადგან გასაღები ზუგდიდს დარჩენიათ. თ. ქორდანია ჩვენ გვამცნებს ეხლა ამ ჯვარის წარწერას, რისთვისაც—და მხოლოდ ამისათვის და არა სხვის შრომის დამცირებისათვის—მუდლობის მეტი არა ეთქმის რა. ის ასრე ამოიკითხავს მას: ძელო ჭეშმარიტო, ძალო ჯუარისაო, შენითა წინაწარძლომითა ყოვლადგე შემწე და მფარველ ექმენ მეფესა და დედოფალსა თამარს.“ ქრონიკები გვერდი 269. ავტორის გარდა დიმ. ბაქრაძეს ხოფის მონასტრის აწერილობაში მოიხსენიებს ამ „პაწია ვერცხლის კოლოფს, რომელშიაც, როგორც ამბობენ, დაცულია გულზე საკიდი ჯვარი თამარ-მეფისა.“ Кавказъ въ др. пам. христiанства გვ. 158.

1) მეჯვაროსნებმა.

გვარი იყო თამარის ძლიერება. ყოველ წლიურს მიმოსვლის დროს ის დოვინში მიიღებდა ხარკს განჯელებისაგან, ^{განჯელებისაგან} ხულოზე — სომხეთში — ნახჭევანის მხარისგან და შემდეგ — კოლაში კორნუ-ქალაქისაგან, ეზენგისგან და იმის მოსამზღვრე ქვეყნებისაგან.

1207 ანუ 1208 წ. თამარმა შეიტყო, რომ ქ. ყარსს დიდი ხანია გარს ადგა გამოჩენილი სარგის თმოგველი მესხებით და, გაიგო რა აგრეთვე მიზეზი, რომლისაგამო ეს ქალაქი აქამომდე ვერ აეღოთ, სწრაფად გაგზავნა იქ დავით სოსლანი და ძმები მხარგრძელიძეები, რომელთაც გარდაიყვანეს ყარსის წყალი და მით აიძულეს მკვიდრნი დამორჩილებოდნენ. თამარმა შეიწყნარა იმათი თხოვნა, დაიტევა ეს ქალაქი და ჩააბარა ის თავის 13 წლის შვილს გიორგის, რომელსაც მან სამეფო საქმეების მმართველად განუზიარა; შემდეგ ამისა მეუღლე მისი დავითი მალე გარდაიცვალა.

1205 და 1210 წლ. შუა ივერიელებმა რაოდენჯერმე გაილაშქრეს ქ. ხლათის დასაპყრობლად ცვალებადის წარმატებით. ბოლოს, როდესაც ეს ქალაქი სალადინის ძმისწულის, მელიქ-ელ-აუხოდის ხელში ჩავარდა, ივანე თავის ძმით ზაქარიასთი გარშემოადგა მას; კედლების დასინჯვის დროს ცხენით ივანე ჩავარდა ორმოში, ხიდ ქვეშ და მტრისაგან დატყვევებულ იქნა. მან ტყეობილად თავი იხსნა მხოლოდ მაშინ, როდესაც მიათხოვა თავისი ასული თამთა აუხოდს, მიუზღო მოთხოვნილი მის მიერ დიდ ძალი ფული და დაუბრუნა დიდი რიცხვი დატყვევებულ მუსულმანთა. თამთამ იმისთანა პატივი დაიმსახურა თავის ქმრისაგან, რომ მომავალ დროში ამას ძალიან ბედნიერი შედეგი ჰქონდა ივერიელების სასარგებლოდ, რომელთაც ამ დროილამ მიიღეს სხვა და სხვა უპირატესობა მუსულმანების ქვეყნებში, ნამეტურ იერუსალიმში, სადაც მათ უფლება ჰქონდათ შესულიყვნენ გაშლილ დროშით. შემდეგში თამთა ჯალალედდინის ხელში ჩავარდა, მაგრამ იმისაგან მოასწრო ივერიაში გაქცევა; მანგლისში გარდავიდა და გამოით-

ზოგა უგედვი-ყენისგან ყველა თვისი სამფლობელო.

ამას შემდეგ დიდ მარხვაში არღებილის ¹⁾ სულტანს დაეცა ქ. ანს, შევარდა ეკლესიაში და იარაღით ამოხოცა როგორც იქ მლოცველნი, აგრეთვე მკვიდრნი, რომელნიც ქალაქის ახლო გამოქვაბულებში დაიმაღენ; ზოგი მან ტყვედ წაიყვანა. ზაქარიამ გამოითხოვა დედოფლისაგან ნებართვა ჯარი ამოეყარა ამ დანაშაულობისათვის. ის წავიდა ქ. ანს სამცხელების ჯარით და იღუმალ შევიდა არღებილში და თავს დაესხა მათ ანაზღეულად აიღოს ე. ი. ახალ მთვარის დღეს, აიღო ქალაქი და დახოცა იქაურნი მკვიდრნი იმდენივე, რამდენიც იმათ ანელები ამოესრისათ. მეორჯელ თამარისვე თანხმობით სპასალარი ძმით წავიდა, 1209 წ. დამღევს, სპარსეთს დიდ ძალი ჯარით; დაიპყრა ქალაქი მარანდი და აიღო სამხედრო საუდიერო ჯარიმა თავრიზში; მან დაიპყრა აგრეთვე მიონი ²⁾, ზანგანი და ყაზბინით გაილაშქრა ხორასნის ქალ. როგიტორზე, სადაც ივერიელებმა დაისვენეს და შემდეგ ამა მხარის აღებისა უკანვე დაბრუნდენ. როდესაც მიაწიეს მიონს ნახეს, რომ მათი მეციხოვნეები მკვიდრთ დაეხოცნათ, ამისათვის ივერიელებმა ააოხრეს და დასწვეს ეს ქალაქი; თვით სულტანს და იმის შვილებს ტყავი გააძვრეს. შემდეგ უმონით, თავრიზით და ნახჭევანით დაბრუნდენ უკან დატვირთულნი სხვა და სხვა სიმდიდრით და საჩუქრებით, რომელნიც წამოღებულნი ჰქონდათ ყველა იმ მთავრებისაგან, სადაც მათ გზად გამოიარეს. ამ საკვირველ ლაშქრობის სინამდვილეს—არღებილამდის მაინც,—მოწმებენ სომხების და მუსულმანების მეისტორიენი. ეს უკანასკნელნი დასძენენ, რომ უმთავრესი არღებილის მიზგითის კარები წამოღებულნი იყვნენ ტფილისში და შემდეგ რაოდენიმე წლისა ისინი ზურგზე მოიკიდეს ლეთის მოსავეთ მუსულმანებმა და არღებილში მიიტანეს.

¹⁾ არღებილი მდებარებს აღერბეჯანში, თავრიზის ჩრდილო-აღმოსავლეთად.

²⁾ ვახუშტით მიანი.

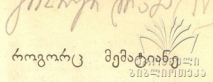
სპასალარი ზაქარია 1212 წ. გარდაიცვალა. იმის მამამ ივანემ მიიღო ათაბაგის წოდება, ხოლო იმის ბიძაშვილმა, რომელსაც ვინაობა უცნობია, რამ გაგელს მისცეს ივანეს შემდეგ მსახურთ — უხუცესობა. ამ დროს ჩრდილოეთელნი მთიულნი, დიდოელები და ფხოველები, ეხლანდელნი ფშავნი, აჯანყდნენ. ათაბაგი ივანე გაგზავნეს იქ იმათ დასამშვიდებლად და ხარჯის დასადებად. ეს იყო უკანასკნელი მოქმედება თამარისა, რომელიც ავად გახდა ნაქარმაგვეს და შემდეგ ხანგრძლივის ტანჯვისა გარდაიცვალა.

თუმცა ზოგიერთი მეისტორიენი სხვა და სხვა გვარად უჩვენებენ თამარის სიკვდილის ეამს, მაგრამ ზემოხსენებული-დამ ცხადად სჩანს, რომ თამარის სიკვდილი 1212 წლის წინეთ არ მომხდარა იმიტომ, რომ ჩვენ გვაქვს ფული, მოქრილი იმის სახელით 1210 წ. და აგრეთვე დამტკიცებულია, რომ ზაქარია თამარის სიკვდილამდე გარდაიცვალა. ამასთანვე იბადება ეჭვი, რომ თამარი შემდეგ 1214 წ. გარდაიცვალა. ¹⁾

XXI თამარის ნაშთი დროებით მცხეთის ტაძარში დაასვენეს და შემდეგ გარდასვენეს და დამარხეს ან ვარძიაში ²⁾ როგორც

¹⁾ თამარ მეფის დროიდან ორი გუჯარია დაკული. პირველი 1204 წ. თამარ მეფე, მეფე დავით (მისი ქმარი) და გიორგი ლაშა (მისი შვილი) შიომღვიმის მონასტერს ანტონ ჭყონდიდელის თხოვნით აძლევენ გუჯარს, რომლითაც სწირავენ მას სოფელს სხალტბას და სამ კომლს გლეხს. ამ გუჯარში ანტონ ჭყონდიდელი, რომელმაც ეს გამოუცხადა მონასტერს, თამარ მეფეს იხსენიებს „ღვთის სწორად“. 1186 წ. თამარ მეფე აძლევს გელათის მონასტერს გუჯარს, რომელშიაც აცხადებს, რომ გელათის მონასტრისათვის შემიწირავსო სოფელი, რათა თორმეტ ბერს (გარდა დანიშნული რიცხვისა) ჰქონდესო საერთო რჩენა მონასტრის სხვა ძმებთან. Гр. церк. гуджары Д. Пурцеладзе, გვ. 96, 97 და 131.

²⁾ ვარძია ჯავახეთშია. ამ სიტყვას ასე ხსნიან „ვარ ძის ღვთისა მშობელიო“, მოკლე აღწერა ეკლესიებისა საათაბაგოში, იმერეთში და სამეგრელოში ნ. ჩუბინაშვილის მიერ 1842 წ.

გარდმოცემა ამბობს, და ან გელათში, როგორც მემკვიდრე მოგვითხრობს. 1)

გიორგი IV ლაშად წოდებული 18 წლისა იყო. ტახტზე ასვლის დროს, როდესაც მან შეიტყო, რომ განჯის ემირი არ იხდიდა თავისს ვადაზე ხარჯს, ჯარი შეკრიბა და დანიშნა იმის წინამძღოლად ივანე ათაბაგი, და თითონაც თან გაჰყვა ემირის

სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ არ არის აღმოჩენილი საფლავი დიდის მეფის თამარისა. განსვენებული დ. ბაქრაძე იმ აზრის იყო, რომ თამარი გელათში უნდა ესვენოს და კიდევ გამოითხოვა ნებართვა იმერეთის ეპისკოპოზის გაბრიელისაგან იმის სამარხის საძიებლად და იატაკის აღებას აპირებდა გელათში, მაგრამ სიყვდილმა აღარ დააცალა და ვეღარ მოასწრო თავის სურვილის აღსრულება... თამარის სახე დახატულია ვაქ-ძიაში სამეფო სამკაულით: მეფეს ხელში უჭირავს ვარძიის ეკლესია—და იმასთან დახატულია მეუღლე მისი დავით,—და ზეთანიაში, ვერის ხეობაში ტფილისის მახლობლად. დიმი. ბაქრაძე თავისს *Кавказъ въ др. нам. христ.* შეცდომით სწერს ვითომ ბეთანიის ტაძარზე თამარის სახე თ. გრ. გაგარინს გარდაეხატოს და თ. ვარანცოვის ბრძანებით ლონდონში ლიტოგრაფიაზე გარდაეღოთ. ეს ლონდონელი ლიტოგრაფია არის გარდმოღებული ვარძიის მონასტრიდან, სადაც მას ხელში ტაძრის მოდელი არ უჭირავს. ბეთანიაში თამარი დახატულია მაღალის ტანისა და მშვენიერ ქალად, ქართულ სამეფო გვირგვინით,—რომელიც შემკულია. მარგალიტებით, — და ლაევარდის ფერის პორფირით, სიასამურის ბეწვით შემოვლებულია. ორი დიდრონი კავები ამკობენ იმის პირის სახეს; თამარს ხელები მიპყრობილი აქვს თავისს ქმრის, დავითისაკენ, რომელიც დახატულია წვეროსანი, პორფირით და გვირგვინით. დავითს ერთს ხელში უპყრია კვერთხი და მეორეთი იგი ანიშნებს იქვე მდგომარე წმინდაზე. *Изъ поѣздк. въ Закав. крайъ лѣтомъ 1877 г. А. Чага-рели Ж. М. Н. Ир.*

თამარ მეფეზე აქამომდე დაკულია ხალხში ისტორიული სიმღერა: უბირს*) ავაგე საყდარი, უწყლოსა წყალი ვადინე, ისპაანს დავსდე ბეგარა, სტამბოლს ხარაჯა ავიდე, თეთრს ზღვაში რკინა ჩავაგდე**)—ხმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე, ამდენის საქმის მოქმედმან ცხრა აღლი ტილო წავიდე.

*) ზოგი წარმოსთქვამს უბისს, რომელიც ძირულის ხეობაში ძვეს.
**) აქ რკინა ხომალდის ლუჯას ნიშნავს

დასამორჩილებლად. მათ ააოხრეს მხარე და განჯისციხეს ^{დასაღებლად} გარშემოადგენ და შემდეგ იერიშით მივიდნენ იმის ^{დასაღებლად} განჯელებმა მედგრად წინ დაუხვდნენ, მაგრამ იძლიენ. ამ ომში მეფე წინ მიუძღოდა ჯარს, რომლისაგამო ხშირად საშიშარ მდგომარეობაში იყო ხოლმე; ივერიის სარდლებმა ყვარყვარემ, ჯაყელმა, ბოცომ და მემნამ გამოიჩინეს ძლიერი სიმამაცე. ათაბეგი, ამ მხარის მფლობელი დამორჩილდა და გამარჯვებული ივერიელები დაბრუნდნენ უკან დიდის ნადავლით. საუბედუროდ, თავისს მეფობის ბოლოს გიორგიმ ისეთი გარყვნილი ცხოვრება დაიწყო, რომ ათაბეგი ივანე და ვარამ გაგელი ჩამოეცალენ მას. კანონიერად ის არავისზე არ დაქორწინებულა, არამედ შეუყვარდა მას ვილაც ველისციხელი ქალი, რომლისაგანაც ჰყავდა ძე დავითი. ლაშამ აღსაზრდელად ის მიაბარა თავისს დასრუსუდანს. ის მუდამ მისვლა-მოსვლაში ატარებდა დროს, ხან ნადირობდა აჯამეთში, ცხომში ანუ აფხაზეთში, ხან დაიხამებდა დოვინში, სომხეთში; ხან კი ზაფხულს ატარებდა კოლაში, მტკვრის სათავეში მდებარე ადგილებში, სადაც ის ხარჯს ჰკრებდა ყველა თვის ხელ-ქვეით მხარეებიდან.

ამ დროს მონგოლთ ერი, რომელიც მდ. ონონის და კერულონის ¹⁾ სათავეებში ცხოვრობდა, დაიმორჩილა სახელგანთქმულმა ჩინგის ხანმა ²⁾, რომელმაც, დაამარცხა მფლობელნი: კერატისა—ონგახანი, ყარაყაითაკისა—გურა, უიგურისა—ილიაქუთი ანუ მფლობელი და არსლან ჩინეთელი ³⁾, მთელი თავისი ძალ-ღონე მიმართა ხორაზმ-შაის ქეტაბედდინის წინააღმდეგ. დამარცხებული ხორაზმ-შაჰ გაიქცა დასავლეთისაკენ და 1220 წ. კასპიის ერთ კუნძულზედ მოკვდა. შვილი

¹⁾ ეს მდინარენი ამურს ერთვის. ქარ. ცხ. მონგოლებს ანუ მონღოლებს დაერქვა ეს სახელი მანღუ თემისაგან. მემატთანე კი მათ თათრებს უწოდებს.

²⁾ რაც მონგოლურ ენაზე ნიშნავს უმთავრეს ყენს. ზოგიერთის ახსნით მძლავრთ მბრძანებელს.

³⁾ ანუ ხატაეთელი.

და მემკვიდრე მისი ჯელალ — ედღინი შვიდჯერ შეებრძოლა მონ-
გოლებს, მაგრამ იძლია და, რა ველარ შეიძლო მძლავრ მტრის
წინააღმდეგობა, უკუიქცა. ჩინგის ყანმა მას კვალდაკვალ
მიჰყვა თავის ორი სარდლით, სუბოთაი და ჩეპე ნოინებით —
რომელიც მონგოლურად ნიშნავს თავადებს, 20 ათასი ჯარით —
და უბრძანა მათ დაეთვალიერებინათ და შეეკრიბათ ცნობები
მტრის ქვეყანაზე და ყოველივე მოეხსენებინათ მისთვის. ისინი
შევიდნენ სპარსეთში შემოდგომაზე 1220 წ., უწოდესთ რა გან-
ზრახ ქრისტიანებად თავისს თავს, რომ ამით უფრო ნდომა მოე-
პოვებიათ; ამის შემდეგ გარდავიდნენ ივერიაში, სადაც გაიმარ-
ჯვეს ომში ხუნანის ახლოს. ¹⁾ ამბობენ, რომ ერთმა სომეხმა
ამ ომის დროს უღალატა სპასალარს ივანეს და იმის ცხენს უ-
კანა ძარღვები გაუჭრა, რომლის გამო ივანე ცხენილამ ჩამო-
ვარდა, რის გამო ომი წაიგო იმ დღეს. ამიტომაც ჩვენ საექ-
ვოდ ვრაცხთ, ვითომც ამ დამარცხების შემდეგ ივერიელებმა,
როცა გონზე მოვიდნენ, განმეორებულ ომში მოასწრეს რაო-
დენიმე ათასი მონგოლების გაქლევტა, როგორც დედოფალი
რუსუდანი და ივანე თავისს წერილებში რომის პაპს სწერენ.
მონგოლებმა დაიზამთრეს ბარდას ახლოს. 1221 წ. გაზაფხულ-
ზე ისინი ტფილისისაკენ გაემართნენ და მეორეჯელ დაამარცხეს
ივერიელები; აქედამ დაბრუნდნენ განჯას, სადაც იქაურ მკვი-
დრებმა თუ ვედრებით, თუ საჩუქრებით შეაწყნარეს მათ თავი;
მონგოლები განჯილამ გამობრუნდნენ და ხელახლავ შემოესიეს
ივერიასდა დაამარცხეს. ამ ომში ებრძოდა მათ დასავლეთის და
აღმოსავლეთის ივერიისა, დიდ ძალი შეერთებული ჯარი რო-
მელშიაც ერიენ ივანე ათაბეგი შანშეთი, — რომელიც იმის
ძმის ზაქარიას შვილი იყო — და ვარამ გაგელი. ივანე სიკვდილს
ძლიეს გარდარჩა; ბექა ყვარყვარეს შვილი — მეჭურჭლეთ უხუ-
ცესი ომის ველზე მოკვდა; გურგასლანის დროშამ მტრის

¹⁾ პირველი ეს შეტაკება მონგოლებთან მოხდა ბერდუჯის ანუ დე-
ბედას ნაპირზე ბორჩალოში, მახლობლად ხუნანისა.

წინაშე უკან დაიხია. ამის შემდეგ მონგოლები დარუბანდს წა-
ვიდნენ. ისინი ვერ შეაჩერეს ვერც ლეკებმა და ყიფჩაყებმა, ვერც
საშინელმა გზებმა და ვერც სურსათის უქონლობამ. დაუქე-
დელ ცხენებით ისინი გარდავიდნენ ჩრდილოეთში, შემდეგ
მდინარე ოტელში (ვოლგაში) გავიდნენ და უდაბურ ადგილე-
ბით დაბრუნდნენ თავის ხელმწიფესთან; ამ გვარად ორი წლის
განმავლობაში მონგოლებმა ეს დიახ საოცარი ლაშქრობა დაას-
რულეს. მონგოლებისაგან დამარცხებულნი ყიფჩაყები გადმოვი-
დნენ სამხრეთში, აიკლეს დარუბანდი გაძარცვეს შირვანში ქ-
ყაბალა, რომელიც ივერიელებს ეკუთვნოდა, შემდეგ უფრო
შორს დაიწინაურეს და თხოვეს მეფე გიორგის დასასახლებ-
ლად ადგილი. მეფემ უარი უყო. ამის შემდეგ ისინი განჯას
მივიდნენ, სადაც იქაურმა მფლობელმა სიხარულით მიიღო ისინი.
შეუერთდნენ რა განჯის ემირს, პირველ შეტაკებაში მათ და-
მარცხეს ივერიელები, მაგრამ ათაბეგმა ივანემ მეორე ომში
გაიმარჯვა მათზე და სრულიად ამოსწყვიტა ისინი. ამის გარდა
1222 წ. ივერიელი თავს დაეცენ და აიკლეს ბელაქანის
მხარე ბარდას იქით მდებარე. დოვინის სარდალი შალვა დაე-
ცა აგრეთვე სურმარიის მაზრას, რომელიც მაშინ (ხლათის¹⁾)
მთავარს ეკუთვნოდა, მაგრამ დაბრუნების დროს მტერი დაეწია
მას გზაში და, თუმცა შალვა სიკვდილს გადაარჩა, მაგრამ მთე-
ლი ნადავლი უნდა დაეგდო. ამასობაში სულთანმა ჯელალ-
ედდინმა არჩია დასავლეთისაკენ დაეხია. ახლოთის მთავარმა,
სალა—ედდინის შთამომავალმა, გამოსთხოვა ცოლად მეფე
გიორგის და. მეფე დათანხმდა, და ათი დღის შემდეგ ქორწი-
ნება უნდა მომხდარიყო, მაგრამ მეფე დანიშნულ ვადამდე
გარდაიცვალა და ამისა გამო ეს საქმე დაიშალა. გიორგი მე-
ფე გარდაიცვალა ოთხშაბათს 18 იანვარს 1223 წ. ახალგაზნდა
თავისი შვილი დავითი მან ჩააბარა რუსუდანს, რომელიც
ტახტზე ავიდა.

რუსუდან

1) ხლათი ანუ ახლათი, იგივე ახლოთი მდებარებდა ვანის ტბის
ნაპირად.

თავის გამეფების დასაწყისში რუსუდანმა გამართა მოწერა მოწერა პაპთან ლონორი III და აუწყა, მას როგორც ძმის სიკვდილი, აგრეთვე თავისს გამეფება და მონგოლების პირველი მოქმედება ივერიაში. ეს დასაჯერიც არის, ვინაიდან ივერიელებმა უკვე მოიხვეჭეს აზიაში დიდი სახელი სელჯუკებთან ბრძოლით; როდესაც მეჯვაროსნებმა აიღეს დამიეტრა 1219 წ. ივერიელებმა მაშინვე მოულოცეს მათ გამარჯვება და მუქარით აუკრძალეს დამასკის მფლობელს, ქორადინს ქ. იერუსალიმის კედლების დანგრევა, რაზედაც ის მოწადინებული იყო. ამას გარდა მეფე გიორგის თავისს სიკვდილამდი განზრახვა ჰქონდა მონაწილეობა მიელო მეჯვაროსნების ომში. ურწმუნოებთან. წმინდა ადგილების მოსალოცავად მიმომსვლელთ ივერიელებს ჰქონდა სხვა საქრისტიანო ერთ შორის უპირატე. სობა: მათ შეეძლოთ ამ წმინდა ქალაქში გაშლილ დროშით შესულიყვნენ. ეს უფლება მიენიჭათ მათ მას შემდეგ, როცა თამთა, იოანე ათაბეგის ასული, მიათხოვეს სალა-ედდინის ძმის წულს, მალიკ-ელ-ნურადს. 1) 1240 წ. დამლევს რუ-

1) დასამტკიცებლად იმისა, რომ ჩვენი დროშა მონგოლების შემოსევამდე რისხვასა და ზარს სცემდა მცირე აზიაში და სირიაში ყველას, ვინც კი საქართველოს შეურაცხყოფას განიზრახვიდა, აქ მოგყვავს წერილი არაბულ კრებულებში, რომელიც შეუდგენია შიხაბედდინა ელკალკაშენდის XV საუკუნეში და რომლის თარგმანი დაბეჭდილია ახლად გამოცემულ I ტომში *зан. Вост. отд. Импер. Рус. археол. общества*. ელკალკაშენდი მოგვითხრობს ცნობებს შესახებ ეგვიპტის სულტნებისა და საქართველოს მეფეთა ურთიერთ შორის დამოკიდებულობისა და გარდამოგვემს ვრცელ ცნობებს შესახებ ქართველების ტაძრისა იერუსალიმში. სხვათა შორის ის სწერს: მაჰმადიანები ეძახიან ქართველებს კურდებს, ხოლო ქრისტიანები — ჯურჯებს. საქართველო არის ფრიად დიდი და უძლიერესი ქვეყანა, მას ჰყავს საკუთარი მეფე, რომლის უფლება დიან მტკიცე არის. იმის სატახტო ქალაქი ტფილისია. ამ საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრავს ერთის მხრით რუმი (ბიზანტია) და მეორე მხრით ირანი (სპარსეთი). სულთანი (ეგვიპტისა) საქართველოს საზღვრების დასაცველად აქ შემოიყვანს ხოლმე 10, 000 ჯარის კაცს, ისიც იშვიათად... მიწერ მოწერის დროს ეგვიპტის სულტნები დიდის პირფერობით (რომლის ნიმუში, როგორც მაგალი-

სუდანმა წინადადება მისცა პაპს გრიგოლ IX სჯულით შეერთების შესახებ და ამასთანვე მონგოლების წინააღმდეგ შებრძოლებისათვის შემწეობა გამოსთხოვა. მაგრამ პაპმა ამ შეწყვეტაზე უარი შემოუთვალა და მიზეზად იმას უთვლიდა, რომ ივერია ევროპაზე („გზები სარკინოზებს უჭირავთ“) ერთობ დაშორებულია და რომ ის (პაპი) იმ დროს იმპერატორს ფრიდრიხ II ებრძოდა. პაპმა მხოლოდ ივერიაში რაოდენიმე მისიონერები გამოგზავნა. აქ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ კათალიკეთა ყველაზე უძველესი ეკლესია ახალციხეში არსებობს 1298 წლიდან ¹⁾).

რუსუდანს შეუყვარდა მუჯეთ ²⁾-ედ-დინი თოღრულ-შორდი, სელჯუკელის ყილიჯი არსლანის შვილი, მონათლა და იქორწინა მასთან; იმისაგან მას შეეძინა ასული თამარი და

თად აღმოსავლეთური გადაჭარბებული მკერმეტყველობისა, შემოკლებულად ქვემოთ მოგვყავს) მიმართვილენ ხოლმე საქართველოს ხელმწიფეს: «განაგრძოსცა ალახმან ბრწყინვალება მათის უდიდებულესობისა, ხელმწიფისა სახელოვანისა, დიდებულისა, მძლეთა მძლისა, უმზნისა, უძლიერესისა... ლომებრივისა... ლაზთა მეფეთა შორის უაღმატებულესისა, ქართველთა სულტნისა, ზღვათა და ნავთ-საყუდელთა სამეფოთა საუნჯისა... რუმისა და ირანის ქვეყანათა მოსაგრისა... სირიელ მეფეთა თვალსა... თავის გამჭრიახობით უწმინდესის სახლის (იერუსალიმის) აღმამალღებელისა... რომის პაპის შემწისა, მაჰმადიანთა მეგობარისა... მესიანთა ერის დიდებისა, მეჯვაროსნე ტომ მოდგმის საუნჯისა, საქრისტიანო სჯულის სიმაგრისა, მეფისა აფხაზთა, ქართველთა და ჯურჯანთა, მეგობრისა მეფეთა და სულტანთა“ და სხ.

¹⁾ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ მისიონერებმა მაშინ მოაქციეს ზოგიერთნი ქართველნი კათოლიკებად და ამ დროიდან შემოდის ჩვენში კათოლიკეს სჯულის აღსარება. ვფიქრობთ, რომ ესეც ახალი საბუთია ჩვენი თანამედროვე სომხების პუბლიცისტების წინააღმდეგ, რომელნიც ამ შემთხვევაში plus papistes que le pape შეიქნენ და რომელთ მეცადინეობით სხვათა შორის, ქართველთ კათოლიკეებმა, რომელთაც „ინჩეც“ არ ესმით სომხურს ენაზე, წირვა უნდა მოისმინონ თავიანთ ეკლესიებში სომხურს ენაზე, აქაოდა თქვენ ოდესმე ვითომც სომხები იყავითა....

²⁾ დიმ. ბაქრაძე მოგით-ედ-დინი.

ძე დავითი. ტფილისის აღების შემდეგ, რომელზედაც ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, მუჯედ-ედლინი ხელში ჩაუვარდა ედლინს, რომელმაც შეიწყნარა და განათავისუფლა ის; მუჯეთ-ედლინი დაბრუნდა თავისს მეუღლესთან, რუსუდანთან, რომელიც მან პოვა გარყვნილობაში გართული. ქმარმა არ მიხედა იმის ცუდ ყოფა ქცევას და ქრისტეს რჯულს არ გარდაუდგა. რაიცა შეეხება რუსუდანს, ის ისეთს გარყვნილ ცხოვრებას ატარებდა, რომ შესახებ ამისა დუმილი სჯობს.

1225 წ. ივერიელები გარს შემოერთებენ განჯას და შირვან-შაჰს შეეწიენ თავის სამფლობელოის დაბრუნებაში, მაგრამ ორჯელ დიდის ზარალით უკუქცეულ იყვენ შირვან-შაჰის შვილის მიერ, რომელიც მამისაგან გამოგდებული იყო. იმავე წელს ხორაზმ-შაჰი 200 ათასი ჯარით ანუ უკეთ ვსთქვათ მთელი თავის ერთგულ თემით შემოვიდა თავადთ მხარგრძელიძების სამფლობელოში. დოვინი თავის არემარეთი ივანე ათაბეგს ეკუთვნოდა, ანი—იმის ძმისწულს შანშეს, გაგის—ციხე და იმის მხარე—ვარამ გაგელს. რუსუდანის ბრძანებით ივანემ, უკვე მოხუცებულმა და მონაზონად შემდგარმა, წაიყვანა დიდ ძალი ჯარი საომრად ქ. გარნის მახლობლად ¹⁾, აგვისტოში 1225 წ. მოწინავე რაზმს ჩვეულებისამებრ შეადგენდენ თორელნი და ახალციხელნი შალვას და იმის ძმის ნიანიას წინამძღოლობით, რომელნიც ხაჩენის მთავრები იყენენ; ომის დროს ივანე ათაბეგი არ მოეხმარა მათ, რის გამო მტერმა დაამარცხა ისინი და ივერიელნი გაიქცენ. შალვა ტყვედ წაიყვანეს და მიგვარეს სულთანს, რომელმაც ერთი წლის შემდეგ აწამა და მოაკვლევინა, ვითომც იმისთვის, რომ მას მიწერ—მოწერა ჰქონდეს ივერიელებთან, უფრო კი სარწმუნოა, რომ ის აწამეს მუსულმანის სჯულის მიუღებლობისათვის. ათაბეგი ბედშნის ქალაქში გაიქცა და მით უშველა თავს. ჯალალ—ედლინმა აიღო ქ. დოვინი, წავიდა თავრიზს, მაგრამ დეკემბერში ისევ

1) გარნის ნანგრევებს ერევის ახლას უჩვენებენ.

დაბრუნდა მხარგრძელიძების სამფლობელოში და მთელი ჩრდი-
ლოეთი სომხეთისა—ანიდამ განჯამდი—ააოხრა და დატყვე-
ტფილისი მარტში 1226 წ. აი როგორ მოხდა ეს. სულთანმა
შეიტყო, რომ ივანე ათაბეგის შვილი, ავაგი ბედშენში ცხოვ-
რობდა და რომ დედოფლის მიერ პატივცემული იყო. მან
მოიწვია ავაგი მოსალაპარაკებლად და, რა განიზრახა იმის
შემწევობით ივერიელების დამორჩილება, ისურვა რუსუდანის
ცოლად შერთვა, რომელიც არამც თუ არ დათანხმდა ამა წი-
ნადადებაზე, არამედ შიდა ქართლში წავიდა და ტფილისის და-
ცვა მემნას ძმებს და ბოცოს მიანდო. — მაგრამ ქალაქში გაჩ-
დენ მოლალატენი,¹⁾ რომელთაც, როდესაც მეციხოვნეები მტერ-
თან საომრად ქალაქიდან გამოვიდნენ, გაუღეს სპარსელებს კა-
რები და მეორე მხრიდან შემოაშვეს; მაშინ ივერიელთ დიდ
ძალ რაზმებმა აქვერ შეიკავეს თავი და გაიქცენ. მტერმა ქალაქი
დასწვა და დაანგრია. ბოცო იძულებული შეიქნა მტკვრის მარ-
ცხენა მხარეზე გარდასულიყო, ვინაიდან მას მოუვიდა დედო-
ფლის ბრძანება, რომ ეს მხარე მტრისათვის დაეცალა. ტფი-
ლისის აოხრების შემდეგ სულთანმა მოიწადინა გამაჰმადიანე-
ბა იქ დარჩენილ მკვიდრთა და მრავალნი მათგანი ამაზე უარ-
ყოფისათვის აწამა. ჯელალ—ედდინი არ დაკმაყოფილდა მით,
რომ შებილწა ყველა წმინდა ადგილები, მან უბრძანა ამა ად-
გილების შესაბლალავად თავის ბინიდან სიონის ეკლესიაზე
ასასვლელი გზის გაკეთება²⁾ ხოლო მისი ჯარი მოეფინა
ივერიის ყველა კუთხეს და შეუბრალეებლად არბევდა მას.
სულთანმა ტფილისის მმართველად მამელუქი ახსონქორი და
ვეზირად საფი — ედდინი მუხამედი დანიშნა. თვითონ ქირმანში

1) სპარსელები

2) ვახუშთი ამ სიტყვებით მოგვითხრობს ჯელალედდინის მტარვა-
ლობას: „კვალად მოარღვია სულთანმან სიონსა გუმბათი, დაიდგა საჯდომი
და დაჯდა მასზედა და მუნიდამ სრვიდა, რომელ მდინარე სისხლისა სდიო-
და„ „მოიღო ხატი სიონისა ყოვლად წმინდისა და დაასვენა ხილსა ზედა,
და რომელი არ ჰნერწყვიდა, მოჰკვლიდნენ.“

წავიდა და იქილამ ზამთარში დაბრუნების შემდეგ სამჯერ თავს დაესხა ქ. ახლათს, მაგრამ ვერ აიღო. აგრეთვე მან ვერ აიღო ქ. ანი და ყარსი, მაგრამ მთელი ივერია კი დარბეული იყო ხორაზმის ჯარისაგან. 1227 წ. გარდაიცვალა ათაბეგი ივანე, რომელიც დამარხეს მისგან აშენებულ ფიზახანგის მონასტერში. შვილი მისი ავაგი დადგენილ იქნა მის ადგილზედ ამირ — სპასალარად. როდესაც მუჯიმმა ივერიელებს შეატყობინა, რომ ტფილისის ციხის მცველ თარიცხვი მცირე არისო და, როდესაც ამასთანავე ისინი მოიპატიჟეს თვით მუსულმანებმა, რომელთაც მობეზრდათ ხორაზმელების სასტიკად მოპყრობა, ისინი წინამძღოლობით მანდატურთ — უხუცესისა შანშესი, სპასალარის ავაგისა, ვარამ გაგელისა, ცოტნე დადიანისა, და ოსების მაშველ ჯარით დაეცნ მტერს ბოლნისის ახლოს. ამ ომის დასაწყისში ივერიელებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ შემდეგ ხორაზმელების ურიცხვ რაზმს ველარ გაუმაგრდენ. ხორაზმელები დაბრუნდნ ტფილისში 1228 წ. , სადაც ყველა იქაურნი მკვიდრნი ამოჟლიტეს და ქალაქიც გადადაგეს. სულთანმა მეორედ აიღო ის 1229 წ. და იქილამ ახლათზე გაილაშქრა. დედოფალი რუსუდანი ჯერ ქუთაისს და შემდეგ აფხაზეთს გარდავიდა.

ჩინგისხანმა, რომელიც 1229 წ. გარდაიცვალა, გარდასცა დასავლეთი და ჩრდილოეთი ნაწილი აზიისა თავის შვილს ჯუჩის, და სახელ უწოდა მას ყაენად ¹⁾ ე. ი. ხელმწიფედ და მბრძანებელად. მონგოლების წინამძღოლნი ჭარმალან, ჩალათარ, იოსერ და ბინჩვის გამოელაშკრენ ადერბეჯანის მხარი-

¹⁾ ყაენი, ყენი წარმოსდგება მონგოლურ ლექსიდან ყახან, რომლის სახელწოდებას ხმარობდენ უმთავრესი მონგოლთ წინამძღოლები და მათი მემკვიდრენი სპარსეთში. ყახანი განსხვავდება ხანიდამა, რომელიც ერკვათ სპარსეთის მმართველებს. Hist. de la géorgie. გვ. 485 შენ. ვ. შეადარე აზირებული აზრი „ყვალისა“ ყაენობის შესახებ. ავტორი არც აცივებს და არც აცხელებს და ყაენობა მურვან-ყრუს დროიდან გამოჰყავს;

საკენ. თავრიზი და არღებილი დაემორჩილენ მათ; განჯამ წინააღმდეგობა გაუწია, რისთვისაც მტერმა აღებისა სრულიად ააოხრა ის.

1230 წ. ჯელალ—ედდინმა გაგზავნა ქ. ლორის დასაპყრობლად ილიეკ-ბეგი, რომელმაც, თუმცა ის ვერ აიღო, მაგრამ ძაგამის და ვაგის ციხეები დაიკავა და ივერიელები დაამარცხა ქ. ბედშნის ახლოს. რადგანაც ჯალალ—ედდინმა აქ ველარ შეიმაგრა თავი მონგოლების შემოსევისაგან და ამასთანავე რამდენჯერმე დამარცხდა ახლოთის ახლოს იმის მფლობელის მელიკ-აშრაფისაგან, — რომელმაც არ ისურვა ჯალალ—ედდინის ხელთ ქვეით ბრძოლა მონგოლებთან — ის 1230 წ. გაემგზავრა ქუთისტანს, სადაც ქ. მიაფარქინის მახლობელ სოფელში ის ერთმა ქურთმა მოჰკლა. მისი ჯარი ამოწყვეტილ იქნა გუნდ გუნდად იმ მხარის მკვიდრთაგან, რომელნიც წინეთ მათ გაეძარცვათ. ყველა რუსუდანის მეფობის ვერცხლის ფული მოკრილია 1230 წ., ხოლო სპილენძისა — ცოტა წინედ 1227 წ. რუსუდანი გაეყარა მუჯით — ედდინს და ყოველს ღონისძიებას ხმარობდა წაერთვა ტახტი თავის ძმისწულის დავითისათვის. ამის გამო 1234 წ. მან ბრძანა სამეფო გვირგვინით კურთხევა ქუთაისში თავის ექვსის წლის შვილისა, ამ დიდებულს დღესასწაულზე, ლაშქრობის გამო ვერ დაესწრენ მანდატურთ — უხუცესი შანშე, რომელიც ანში იყო, სპასალარი ავაგი ბედშნში მყოფობის გამო, ვარამ გაგელი და აღმოსავლეთ ივერიის დიდებულნი. 1236 წ. ახლო ხანებში დედოფალი დათანხმდა თავისი ქალი თამარი მიეთხოვებინა გაიათ — ედდინის ქაიხოსრო II, იკონიის სულთანისათვის იმ პირობით, რომ მას ძალა არ დაეტანებინა ცოლისათვის მაჰმადიანობის მიღებაზე. ხოლო შემდეგში თამარმა ქრისტიანობას გარდუვა და მას სასტიკად სცემდა ქმარი, რომელიც უმიზეზოდ იჭვნეულობდა იმაზე. ცოტახნის შემდეგ რუსუდანმა გაგზავნა იკონიას თავის ძმისწული დავითი და საიდუმლოდ მიწერა სულთანს მოკლას ის როგორმე, მაგრამ არც სიძემ და არც იმის ცოლმა

გურჯი—ხათუნმა არ აღასრულეს რუსუდანის ამ გვარი უსა-
მართლო თხოვნა.

1236 წ. მონგოლებმა ¹⁾ დაიპყრეს სომხეთი, მთელი შირვანი დარუბანდამდე და ადერ ბეჯანი, დაიწყეს ძარცვა და აოხრება ივერიისა. დედოფალის ბრძანებით მუხასძემ ²⁾, ტფილისის მოურავმა თითონ დააქცია ტფილისი და ისე დაუტევა მტერს. შანშე ქ. ანიდამ აქარაში გაიქცა, ვარამ გაგელი ³⁾— ქუთაისს, ავაგი—კაიენის ციხეში, რომელიც შემდეგ ხანგრძლივს ალყისა იძულებული იყო დაეთმო. აღმოსავლეთის და დასავლეთის დიდებულებმა მთიულეთის სიმაგრეებში შეიფარეს თავი. შემდეგ ავაგი, შანშე, ვარაზ და ელიქუმ ორბელიანი დაემორჩილენ ძლევა მოსილს მტერს და მათ უკანვე დაიბრუნეს თავისი სამფლობელოები. ანი და კარნუ ქალაქი ე. ი. არზრუმში აიღეს მონგოლებმა, ხოლო მკვიდრნი იარაღით ამოჟლიტეს. ეს ივერიის საზოგადო დაპყრობე მოხდა 1239 წ. როგორც კი ავაგი დამორჩილდა მონგოლებს, ის ნიშნად პატივისცემისა გაგზავნეს ოლოდაი—ყაენთან და თან გაატანეს მისი და თამთა და ახისტნის სულთანი. ავაგმა ისარგებლა ამ შემთხვევით და გამოითხოვა როგორც ქრისტიანებისათვის, აგრეთვე სამღვდლოთათვისაც შელავათი და ორწლის ყოფნის შემდეგ დაბრუნდა იქიდან დიდად პატივცემული და უხვი საჩუქრებით დაჯილდოებული. თამთას დაუბრუნეს იმის სამფლობელო ახლათის მაზრაში; ის დაბრუნდა შინ დედოფალის რუსუდანის ელჩის ხამადაულის თანახმებით. ყაენმა დაუმტკიცა დანარჩენ მფლობელებთ ყველა ის მამულები, რომელნიც აქამომდე მათ ეჭირათ.

1) ვახუშტით „მოეფინენ ვითარცა მკალნი მსვრელნი“.

2) ვახუშტით „მხარ-გძელი გოჭა„ და არა გოჭა მუხასძე. გვ. 229.

3) გაგი და გავოს ციხე ბროსსეს ფიქრით მღებარებდა არწანის მაზრაში, გუგარკში (სომხეთში), ქართველების გარდაბანის საზღვრებში. Hist. de la Géorgie, 1, 228 შ. 4 და 5.

მონგოლებმა აიღეს და ხელახლად ააგეს დაქცეული ტფილისი. სამცხე რაოდენსამე ხანს დედოფლის ერთგულნი მადარჩა, მაგრამ ჩალათარმა მოარბია ის და იმდენი ხალხი ამოსწყვიტა, რომ ივანე ციხისჯვარის მფლობელი დედოფლის ნებართვით დაემორჩილა დამპყრობელებს, და იმით იხსნა მთელი ეს მხარე საშიშარ განსაცდელისაგან.

მაშინ რუსუდანმა გარდასწყვიტა თავისი შვილი დავითი ჩაებარებინა მონგოლებისათვის და ამ განზრახვით მათ აახლო თავისი დიდებულნი, რომელთაც მონგოლების ჩვეულებისამებრ უნდა მიეღოთ ფიცი. ეს ფიცი მდგომარეობდა იმაში, რომ პატარა ოქროს ფიცარს ჩადებდენ წყალში, რომელიც ორთავე მხარეს უნდა დაეღიათ. ამ დროს ბიჩვი—ნუინმა ¹⁾ შეკრიბა ჯარი შემოიერთა დამორჩილებულნი ივერიელები და გაელაშკრა კონიის ²⁾ სულთანის წინააღმდეგ. თურქების სულთანს გაიეთ—ედდინს სარდლებნად დარდან შარვაშიძე და ფარადაული; თორელის შალვას შვილი ჰყავდა. ბიჩვის კი ახლდენ სარგის—ჯაყელი, ავაგი შაგანშაჰ და ელიქუმ ორბელიანი. ომში დარდანი და შალვა ¹⁾ მოკლეს. ივერიელებმა ამ ომში ვაჟკაცურად თავი იჩინეს. დედა და ასული დამარცხებულ სულთნისა გაიქცენ კილიკიაში, ხოლო ხეტუმი სომხების მეფე და ქალაქები კესარია და სებასტია დაემორჩილა მონგოლებს. რადგანაც სულთანმა ველარ შესძლო მონგოლების წინააღმდეგობა, მორჩილებით და საჩუქრებით შეაწყნარა მათ თავი და მიიღო თავისს დედა—ქალაქში, კონიაში მოურავი დადგენილი

¹⁾ ნოინი, ნუინი ნიშნავს მთავარ ერისთავს. ვახუშტით ნოინი იყო ცხენოსანის ჯარის უფროსი, თუმანისა ანუ ათი ათასის თავი, აგრეთვე სამეფო სახლის უფლისწულიც.

²⁾ იგივე იკონიის.

¹⁾ ჩვენის აზრით აქ lapsus calami უნდა იყოს. როგორც წინედ მოყვანილ სიტყვებიდან სჩანს, შალვა კი არ ყოფილა სარდლად ამ ომში, არამედ იმის შვილი ფარადაული.

ნოინების მიერ, რომელნიც საზაფხულოდ იალაღებზე გელაქუნის მხარეში წასასვლელად აიყარნენ. ეს მოხდა 1243 წ.

მონგოლები დათანხმდნენ რუსუდანის თხოვნით იმის შვილის დავითის გამეფებაზე. მაშინ დიდებულნი ავაგი, შანშე, ყვარყვარე სამცხელი, ცოტნე დადიანი, — ყველასაგან პატივცემული პირი, ბედიანი და გურიის მთავარი წავიდნენ შესაგებებლად დედოფლის შვილისა, რომელსაც ნოინებმა მთელი ივერია უბოძეს სამშვილდის ციხით და დაარქვეს მას ნარინ — დავითი¹⁾. ეს აუწყეს აგრეთვე მონგოლთ ხელმწიფის ჩრდილოეთ მხარეებში მოადგილეს, ბათუს. ამ ბათუ — ხანის ბრძანებით ავაგი, ათაბეგის წოდებით დაჯილდოებული, მის წინაშე წარდგა ახლათის სულთნის, როკნ-ედდინითურთ და გააცვიფრა მონგოლები თავის პირ-ფარეშის დავითის ერთგულებით. ავაგმა არ იცოდა, როგორ მოეპყრობოდა მას მონგოლთ მბრძანებელი; ამის გამო თავისს მაგიერ პირფარეში წარადგინა და თითონ ავაგმა იმის მხლებელობა დაიჩემა. რაოდენიმე დღის განმავლობაში დავითს ყველა იმ პატივის ცემით ეპყრობოდა, როგორც შეეფერებოდა ავაგს. როდესაც კი ავაგი დარწმუნდა, რომ ბათუ-ხანმა ის მოწყალის თვალთ მიიღო, გამოუტყდა მონგოლებს, რომელნიც ფრიად გაკვირდნენ მსახურის ამ გვარ ერთგულებაზე. ბათუმ ორივე ისინი გაგზავნა ყარაყორუმში უმაღლეს მეუფესთან.

როგორც კი ნოინები შეურაცდნენ რუსუდანს, გარდაწყვიტეს მონგოლიაში გაეგზავნათ მეფედ ახლად ამორჩეული დავითი, რომელმაც 2 წელიწადი დაჰყო ბათუ-ყაენის სასახლეში თანახლებით დიდებულთა ბექასი, ქართლის ერისთავის შვილისა, ბეშკენისა და სხ. საქმის ამ ნაირი მსვლელობა მით უფრო საწყენი იყო რუსუდანისათვის, რომ ის ყველა საშუალებას ხმარობდა მოეკვლევინებინა თავისი ძმისწული და მით თა-

¹⁾ ნარინი მონგოლურად ნიშნავს მახვლს, გონიერს.

ვის შვილისათვის დაემკვიდრებია სამეფო ტახტი. ამ განზრახვით რუსუდანმა რამდენჯერმე თხოვა თავის სიძეს, სულთანს დავითის მოკვლა, მაგრამ ის მუდამ უარს უთვლიდა, მაშინ რუსუდანმა მოახერხა ეჭვი აღედრა სულთანის გულში შესახებ დავითის კავშირისა მის მეუღლესთან. სულთანმა ახალგაზდა ბატონის წული გარდასცა მენავეებს და უბრძანა ზღვაში მისი გადაგდება. ის გადარჩა სიკვდილს. ერთ ფიცარზე მისცურა სავაჭრო გემამდი, რომელიც ზღვის პირზე იდგა. ის მალე იცნეს და ნ თვის შემდეგ ჩააგდეს დილეგში, სადაც ნ წელი იმყოფებოდა და სადაც ყოველ დღე მიჰქონდა მასთან პური და წყალი მის ერთგულს მოსამსახურს, სლავს სოსნას. ამ დროს განმავლობაში ივერია, უმეფოდ დარჩენილი, მონგოლებმა გაჰყვეს რამდენიმე ნაწილად, რომელთაც მართვიდენ შანშე, ვარამ გაგელი, გრიგოლ, — ქართლის ერისთავი, — ცოტნე დადიანი და სხ. უზენაეს ზედამხედველობით ბაკურ-ციხის მფლობელისა, ევარსლანისა ¹⁾, რომელსაც დიდად პატივსცემდენ წყნარის ზნეობისა და დიდ გამოცდილებისათვის. მონგოლებმა გარდაწყვიტეს ალმუთის მულიდების დაპყრობა და ამისათვის აამხედრეს მთელი ივერია და ის დაჰყვეს ორ ნაწილად, რომელნიც მორიგისად თითო წელს მსახურებდენ მათ რაზმში. მულიდებმა ღამით შეაპარეს ქალათარნუინის კარავში ერთი თავიანთავანი, რომელმაც ხანჯლით მოკლა ის და გაიქცა. ეს მკვლელობა დააბრალებს ივერიელებს და ისინი სასტიკად დაისჯებოდენ, თუ თითონ მკვლელი არ გამოცხადებულიყო მონგოლების წინაშე და თავისი თავი დამნაშავედ არ აღეარნა. ალმუთის ალყის დროს სამოცი ათასი თურქნი ყარა-არსლანის წინამძღოლობით შეესიენ სამფლობლოს შანშისას და ავაგისას, რომელთაც, შეკრიბეს რა ოც-

¹⁾ მატანის თქმით „ევარსლან ბაკურციხელი იყო კაცი საკვირველი, ღრმად მოუბარი, მხნედ მეომარი, არა რას საქონლისა პატრონი, კინლა სახელი მეფობისა ეპყრა“.

დაათი ათასი ჯარი, იერიშით მივიდენ მტერზე და დაამარცხეს ის ვალაშკერტის ახლოს და დაბრუნდნენ დავლით ქ. ანაში. მეორე გუნდს თურქმენებისას, რომელთაც ტაოსის დარბევა იწყეს და ქ. ბანის ახლოს დაბანაკდნენ, — დახვდა კალმახის ციხის ახლოს ციხის-ჯვარის და ჯაყის სარდალი ყვარვარე, რომელმაც, გაიმარჯვა რა მათზე, დაიპყრა ოლთის და ბაყათა¹⁾ — ყურის ციხეები, წინეთ თურქების ხელში ნამყოფნი. წესიერების დასამყარებლად და მტრისაგან ქვეყნის დასახსნელად დიდებულნი კოხტის თავში შეითქვეს და ვადაც დანიშნეს თავისი განზრახვის ასასრულებლად. ზოგა ამბობს, ვითომც დიდებულთ აჯანყება კი არ განეზრახოთ, არამედ ნადიმის შემდეგ ხუმრობაში და მასლაათში რამდენიმე სიტყვები წამოსცდათ. ასე იყო, თუ ისე, ბიჩვი ნონმა და ანღურმა ეს ამბავი რომ შეიტყვეს ანაზღეულად თავს დაესხნენ და დაატუსაღეს წარჩინებულნი და ხელ შეკრულნი მოიყვანეს ანისში; თვით მეფე დავითი ამ სამარცხვინო სასჯელს ვერ ასცდა. ავადმა კი დაარწმუნა ნონიები თავის უბრალოებაში.

მონგოლებმა დიდ ხნის წვალების შემდეგ ივერიის დიდებულნი შეიწყნარეს და განათავისუფლეს. ეს უნდა მომხდარიყო 1249 წ. ამის ცოტა ხნის წინეთ 1247 წ. უსმერში გარდაიცვალა რუსუდანი¹⁾ ჯავრისაგან იმ უბედურების გამო, რომელიც მისობას ეწია სახელმწიფოსაც და იმის შვილს, რომელიც მაშინ მონგოლიაში იყო გაგზავნილი. 1244 წ. ახლო ხანებში, დიდებულებმა, რა შეიტყვეს გიორგი ლაშას შვილის დავითის თავგარდასავალი და აგრეთვე ისიც, რომ ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, ნონებს გამოთხოვეს ნებართვა გამოეყვანათ ის იკონიის სულთანის სამფლობელოდან და შემდეგ გაემეფებინათ. იმის მოსაყვანად გაგზავნილნი იყვნენ ვარამ გაგელი და სარგის თმოგველი, რომელთაც ნახეს ის

1) იგივე ბულათ-ყური.

2) ვახუშტით რუსუდანი ტფილისში მოკვდა.

საყოფაღმრთო მღვდლთა მღვდლთა შორის წლის დიდებულნი და მწვედვენი; ის დაბანეს, ჩააცვეს სამეფო ტანსაცმელი და შემოიყვანეს ქალაქში, სადაც მას დახედენ ყველა დიდებულნი გარდა ევარსლანისა. ნოინებმა დაარქვეს მას ულუ ე. ი. დიდი, უფროსი, ვინაიდან ის უფროსი ძმა იყო. სომხის მესტორიენი უწოდებენ მას ვარამულად რაც ქართულ ენაზე ნიშნავს: ვარამისა მიერ ქმნილს, დადგენილს.

მალე გაგზავნეს ის ბათუ-ყაენთან და თან აახლეს დიდებულნი შანშე, ზაქარია, ალბულა, ვარამ გაგელი და სარგის თმოგველი. ზოგნი მოგვითხრობენ, რომ დავითმა სამეფო გვირგვინი მცხეთას იკურთხა; ცოტა ხანს უკან ბათუ-ყაენმა გაგზავნა რუსუდანის შვილი მონგოლიაში სათხოვნელად გაიუქყაენისა¹⁾, რომ მას დაემტკიცებინა ის მეფედ. აქ ჩვენის აზრით შეცდომა უნდა იყოს, იმიტომ რომ გაიუქყაენი გამეფდა არა უადრეს 1246 წლ. თუმცა ფრიად ძნელია გარჩევა და სისწორით გამოკვლევა მაშინდელ მომხდარ ამბებებისა. ნამდვილად ვიცით, რომ ორთავე მეფის წულნი დაესწრენ ყარაყორუმში გაიუქის გამეფებაზე 1242 წ. და რომ ისინი (ერთი იმათგანი მაინც) დაბრუნდნენ ქართლში დაახლოვებით 1250 წ., რაიცა ზემოხსენებული დამ ცხადად სჩანს. მეორე ნაამბობი მოგვითხრობს, რომ რუსუდანმა, აკურთხებინა რა სამეფო გვირგვინით თავისი შვილი დაახლოვებით 1240 წ., მონგოლიაში გაგზავნა თავისი ერთგული კაცი ხამადაული, თითონვე არ ისურვა ნოინების დამორჩილება და გაიქცა სვანეთში. როგორც კი შეიტყო დედოფალმა, რომ დიდებულებმა მოიყვანეს კესარიიდან მეორე დავითი და გაამეფეს ის, მაშინვე შვილი თავისი გაგზავნა ბათუ ყაენთან, რომელმაც უბრძანა მას ტფილისში ეცხოვრა. ნოინებმა გაგზავნეს მონგოლიაში ლაშა გიორგის შვილი, შემდეგ ამისა იქვე გაგზავნილ იქნა რუსუდანის შვილიც. გაიუქმა გარ-

1) იგივე გაიუქ და გიუქი ყაენი.

2) იგივე ბატუა, ბათუა-ყაენი.

დაწყვიტა, რომ ორივე ბატონის შვილებმა იმეფონ: უფროსმა და შემდეგ უმცროსმა; გაიყონ ურთიერთის ყველა სამეფო საუნჯე და იცხოვრონ ლაშას შვილმა ტფილისში, ხოლო დედოფლის შვილმა — სვანეთში. ბათუს წინადადებით ორივე დავითი მეფეებად განაცხადეს 1247 წ. ახლო ხანებში, — ნარინი ვითარცა სამეფო გვირგვინით ნაკურთხის დედოფლის კანონიერი შვილი, ხოლო ლაშა გიორგის უკანონო შვილი დავითი, ვითარცა სამეფო გვარის მამრობითი სქესისა შთამომავალი. ჰულალუმ დაამტკიცა ისინი ამ წოდებით და კათალიკოზის, სამღვდლოების და მთელი ერის თანადასწრებით ისინი საჯაროდ ქ. ტფილისში მეფეებად აღიარეს. ამ ფაქტების დასამტკიცებლად შეიძლება დავსძინოთ ის, რომ ჩვენამდის მოუღწევია ამ დროს მოქრილ ფულს ჰიჯირის 642, 645, 650 წლ. და ჩვენის წელთაღრიცხვით 1244, 1247 და 1252 წლ. ქრ. შ. შემდეგ, რომელნიც ექვ მიუტანელად დავით ნარინის დროს ეკუთვნიან. ამის გარდა დაცულია კიდევ სხვა ფულიც: 467 წ. პასხალიონისა ე. ი. 1247 წ. ქრ, შ. შ. გაიუქ—ყენის და დავითის სახელით, ტფილისში მოქრილი და ჰიჯირის 650, 652, 654 ე. ი. 1252, 1254, და 1256 წ. ქრ. შ. შ. მანლუ ყენის და ლაშა გიორგის შვილის, დავითის სახელით, ტფილისშივე მოქრილი. აქედამ ცხადად სჩანს, რომ 1244 წ. დავით ნარინი მონგოლებისაგან უკვე აღიარებული იყო მეფედ ოლოდაი ყენის სიკვდილის შემდეგ დროს, სანამ იმის მემკვიდრეები ტახტზე ავიდოდნენ, და რომ 1247 წ. ლაშას შვილი დავითი უსაცილოდ გამეფებული იყო.

აქ უდროო არ იქნება მოვიხსენიოთ, რომ თამარის მეფობის დასასრულს ივერიაში დაბრუნდა ელიქუმის შვილი ლიპარიტ ორბელიანი, რომელიც მოწყალედ მიიღო დედოფალმა, თუმცა გიორგის მეფის დროს ძალიან სასტიკი ბრძანება იყო გამოცემული შესახებ ორბელიანთ მთელის გვარისა. ლიპარიტის მეორე შვილი სემბატი წავიდა მონგოლიაში 1251 წ. გამოსათხოვნელად უზენაესის ყენისაგან სიგელი-

სა თავის მამა-პაპისოულობაზე, რომელსაც ართმევდნ მას ათაბეგი ავაგის შვილები. სემბატი მეორეჯერაც წავიდა მინ-გოლიაში 1256 წ. თავის გასამართლებლად იმ ცილის წამე. ბისგან და ბრალდებისაგან, რომელნიც მას გამოუგონეს ზოგიერთმა იმის სახლის და ქრისტეს სჯულის მტრებმა. ის მეგობრობდა არსლან-ნოინს, რომლის შემწეობით ყაენი თავისაკენ მოიხზრო და დაბრუნდა სამშობლოში დიდის სითარხნით. დავით IV, რუსუდანის შვილი სახელ-წოდებული ნარინად და დავით V ლაშას შვილი გულითადის თანხმობით ერთად მეფობდენ; ხოლო ლაშას შვილი უფრო პატივცემული იყო ჰულალუ¹⁾ ყაენისაგან და ერისაგან, როგორც წლოვანებით უფროსი და მამრობითი სქესისა შთამომავალი.—1256 წ. შვიდი წლის ომის შემდეგ, მონგოლებმა დაიპყრეს ალამუთი, მულიდების²⁾ საბუდებელი, რის შემდეგ ისინი გარდაიფანტენ სხვა და სხვა ქვეყნებში, სახელდობრ სირიაში და ეგვიპტეში. ჰულალუ-ყაენის ყოფნის დროს ალათავის ველზე, რომელიც ვანის ტბის ჩრდილოეთად ძვეს, ნარინ დავითი გაიქცა აფხაზეთში სემბატ ორბელიანის შემწეობით და მას უკან მონგოლების ბანაკში აღარ დაბრუნებულა. ბედან დადიანმა, რაჭის ერისთავმა და ყველა იმერლებმა აღიარეს ის დასავლეთის ივერიის ანუ იმერეთის მეფედ; მას მაინც ტფილისის მეფეს, დავითთან მეგობრობა და კავშირი არ შეუწყვეტია. ამის შემდეგ იწყება ივერიის გაყოფა 2 სამეფოდ³⁾, ივერისა ანუ იმერეთისა ლიხის მთის იქით და ამერისა ე. ი. ქართლისა ამ მთის აქეთ მდებარის მხარისა.

ლაშას შვილს ცოლად ჯიგდა - ხათუნი ჰყავდა. ბათუ-

¹⁾ ჰულალუ, ჰულაგუ, ხულალუ-ყაენი—იგივე ულოა, ულუ-ყაენია.

²⁾ ავტორი თავის Hist. de la Géorg. ამბობს, რომ მულიდების ნაცვლად უნდა იყოს „მულალთა“. 519 n. 2.

³⁾ ეს ორ-მეფობა სხვაა და საქართველოს ორ-მეფობად საბოლოოდ გაყოფა—კიდევ სხვა.

ყენის დაბარებით ის წავიდა მასთან და სამეფოს მართვაში
ანდო დედოფალს მანდუტურთ — უხუცესის ჯიქურისა
შემწეობით.

როდესაც დავითი მონგოლიიდან დაბრუნდა, მან სიკვდი-
ლით დასაჯა კახეთის ერისთავი, პანკისელი თორნიზი, რომელიც
მას არ მიეგება და, როგორც ეტყობოდა, თავისი თავი დამოუ-
კიდებელ მფლობელად სურდა აღეარნა. ჰულალუ — ყენმა
დავითი დიდის პატივით მიიღო და თან წაიყვანა ის გლაშ-
კრებაში ბაღდადზე, რომელიც 1258 წ. 10 თებერვალს, თორ-
მეტი დღის ალყის შემდეგ აიღო. ეს ქალაქი არსებობდა თით-
ქმის ხუთი საუკუნე. ის დააფუძნა 145 ჰიჯირისა ანუ 762 წ.
ქრ. შ. შ. აბბასიდის ხალიფამ ალ-მანსურმა. ამ ომის დროს
უკანასკნელი ხალიფა მასტასემი შვილებით დაიღუპა; ის ჩას-
ვეს ტომარაში და მოასრესინეს მონგოლთ ცხენების ფეხთ
ქვეშ. ქართული მატთანე მოგვითხრობს, რომ ჰულალუ-ყენმა
თავის ხელით მოკვეთა თავი ხალიფას, ხოლო მისმა შვილმა
მუსულმანების მბრძანებლის შვილსაო. გამარჯვებულებს დარ-
ჩათ აუარებელი ნადავლი და ტყვეების დიდი რიცხვი.

1258 წ. ქართველების ზარის დასაცემად ბათუ - ყენმა X
გამოგზავნა არღუნი და უბრძანა მას აღეწერა საქართველოს
ყოველივე უძრავ — მოძრავი ქონება, რაც კი იქ მოინახებო-
და — ხილამ დაწყებული პირუტყვამდე, საქონლიდამ კაცამდე,
10 წლის ასაკიდან ¹⁾ — მან უბრძანა აგრეთვე არღუნს, შეედგინა
მათი სია, ვისაც სამხედრო სამსახური შეეძლო. არღუნს 10
გლახზე ერთი გამოჰყავდა და ამ ანგარიშით შედგა 90
ათასი მოწიფული მხედარი. აქედამ სჩანს, რომ მაშინ საქარ-
თველოში ცხოვრობდა გარდა აზნაურობისა და სამღვდლოე-
ბისა ოთხი მილიონ ნახევარი სული ორივე სქესისა. გარდა სამ-
ხედრო ბევარისა ყოველი სოფელი ვალდებული იყო ეძლია

¹⁾ „კაცთაგან პირუტყვამდე, ყანით ვენახამდე და წალკოტით ბოსტ-
ნამდე, ქ. ცხ. გვ. 387.

ხარჯი ათასის და ათი ათასის თავებისათვის¹⁾ ფულით, ნივთით და საქონლით. რადგან ამ ხარჯს უღმობელად ახდევინებდნენ და, ვინც გარდახდას დაავიანებდა, მას შვილებს ართმევდენ, საქართველო ყოვლად შესაბრალოს მდგომარეობაში ჩა-ვარდა.

1260 წ. ჰულალუ თავს დაესხა სირიას. ალექსო ემირი ნა-სირა დაემორჩილა მას; და, თუ ვერწმუნებით მეისტორიე მა-ლაქია აბეგას, ჰულალუმ დაიპყრა იერუსალიმი, მაგრამ ეგვიპტის სულთანი ქუმუზი დახვდა მას და დაამარცხა იგი აინჯალუჯის ველზე და ყით-ბულას — დატყვევებულს მონგოლების სარდალს თავი მოჰკვეთა. ამ ომში მეფე დავითმა ქართველებით გამოიჩინა დიდი მამაცობა, რისთვისაც მონგოლებმა გაუშვეს ის თავის სამფ-ლობელოში. მეორე შეტაკებაში ქ. ბირის ახლოს, მდ. ეფფ-რატის ნაპირზე სირიელები დამარცხდენ.

მეფე დავითი დიდხანს უშვილოდ იყო. მან შეიყვარა შემდეგ ალთუნი, რომლისაგან შეეძინა ვაჟი გიორგი და ასული თამარ. დედოფალი ჯიგდა-ხათუნი 1052 წ. გარდაიცვალა და ის და-საფლავეს მცხეთის ტაძარში.

როდესაც ჰულალუ-ყაენი გაელაშკრა ეგვიპტის დასაპყრობ-ლად დავითი გაემგზავრა ქართლში და გარდავლო სამფლობელო ათაბეგის ავაგისა, რომელიც 1250 წ. გარდაიცვალა. დავითმა შეირთო ცოლად იმის ქვრივი გვანცა, რაჟის ერისთვის კახა-ბერის შთამომავალი. იმისაგან შეეძინა 1262 წ. ახლოხანებში დიმიტრი, რომელიც შემდეგში ქართლის მეფედ შექნა. და-ვითმა შვილი გასაზრდელად მიაბარა თავის საყვარელს და ერთ-გულს სემბატ ორბელიანს, რომელმაც შემდეგში გამოსთხოვა მეფეს მოესპო გიორგი III ზემოხსენებული განკარგულება, რომელიც ფრიად დამჩაგრველი იყო ორბელიანის გვარისათვის. მან მიაბარა გასაზრდელად გვანცას ქალი ხვაშავი სადუნა მანკა-ბერდელს, იმ სადუნის შვილის შვილს, რომელიც თამარის

1) თუმანის ანუ ათი ათასის თავები ვახ. გვ. 234 შენიშვნა.

მამის გიორგის მეფობაში მოვიხსენიეთ. ეს დიდებული დიდად
პატივცემული იყო ჰულალუ-ყაენის მიერ და მაშინ ამირ-სასა-
ლარად იყო. მეფე დავითი წინააღმდეგ თავის სურვილისა იძულებ-
ული შეიქნა დათანხმებულყო მონაწილეობა მიეღო ეგვიპტეზე
გალაშკრებაში, რადგან შემდეგ აღწერისა მისი სახელმწიფო გაძარ-
ცული იყო მონგოლებისაგან, რომელნიც ზემოხსენებულ ბეგა-
რისა და ხარჯისა ¹⁾ გარდა ახდევინებდენ ბაჟს სამშაურს, ბაზარში
გაყიდვის დროს, ყოველ სამას დრახმის საღირალის საქონელ-
ზე. დავითი მივიდა ჯავახეთს და, რადგან სისწრაფის გამო
ვერ მოასწრო წაეყვანა თავისი ცოლი და შვილი დიმიტრი,
გარდაწყვიტა თავის ერთგულის სარგის ჯაყელის რჩევით აღარ
გაჰყოლოდა ჰულალუს ეგვიპტეში; დანარჩენი კი ივანე, შან-
შეს შვილი, გრიგოლ სურამელი, ორბელიანი, კახა თორელი-
ახალციხის ერისთავი და სხვა დიდებულნი გაჰყვენ მონგოლებს.
როცა გამარჯვებული ჰულალუ-ყაენი დაბრუნდა, უბრძანა არ-
ლუნს, მეფე ურჩობისათვის დაესაჯა და ამისათვის გაუგზავნა თა-
ვის ნოინს 20 ათასი მხედარი, რომელთა შორის რაოდენიმე
ქართველი დიდებულნიც ერიენ. პირველ შეტაკებაზე მესხთ
მოწინავე რაზმმა დაამარცხა მდ. შოლის ნაპირზე მოწინავე მონ-
გოლთ ჯარი. მეორე ომში კი ჩასაფრებულებმა მონგოლებმა ვე-
რაგობით შეიტყუეს მესხნი და დაამარცხეს ისინი; შემდეგ
მოარბიეს და მოაოხრეს, კირაკოზის თქმით, სამცხის მაზრა აწყ-

---

¹⁾ აეტორს „Addit. et éclairc.“ ში მოჰყავს კირაკოზის ცნობანი, სადაც ნათქვამია, რომ ჰულალუ-ყაენმა დააწესა ხარჯში აეღოთ ხორბალი, ბრინჯი, ღვინო, ტომრები, ცხენის ნალი, მშვილდის ლარი, ისარი და სხვ. ოც თავ საქონელზე ერთს თავს და ოც თეთრს ახდევინებდენ“ (თეთრი ვერცხლის ფული იყო და უდრის შაურს. გვ. 432) ჩამჩიანის სიტყვით საქართველოს და სომხეთს დაადევს ხარჯად 60,000 ოქროს ფული. Hist. de la Géorgie გვ. 551 n. 2. მეფის სამზარეულოში რომ ცხვარი დაეკლათ, იმაზედაც ხარჯს იღებდენ მონგოლები. ამ ბაჟს ტალმა ერქვა და მას იღებდა სპარსი ხოჯა-აზიზი, რომელსაც შემდეგში მეფე დავითის ბრძანებით თავი მოჰკვეთეს. ქ. ცხ. გვ. 389.

ვერი და ხელატი ოცი დღის განმავლობაში. ქართველების ბედზე არლუნი დაიბარეს საომრად თურანის ყაენთან, რომელიც ხვარასანს დაეცა. დავითის აჯანყებისა გამო დედოფალი გვანცა, იმისი ასული ხვაშაგი, შანშე და სხვა პირები ჰულალუყაენის ბრძანებით დაქერილნი იყვენ. მაშინ სარგის ჯაყელის რჩევით მეფე დავითი გარდაიხვეწა იმერეთში და იქ მთელი წელიწადი თავის მამიდაშვილთან დაჰყო. მათ შორის ცილება შეიქნა. ბედან-დადიანმა, ოდიშის და სვანეთისა განთქმულმა მმართველმა, ნარინ-დავითის მხარე დაიჭირა, ხოლო სარგის ჯაყელი და რაქის ერისთავი ლაშა-გიორგის შვილს მიემხრნენ. ამისა გამო ორივე მეფემ ძმურად დაიყვეს ყველა სამეფო განძი და იარაღი. ნარინი იმერეთში დარჩა, ხოლო ქართლის მეფეს არ შეეძლო მონგოლების იქ ყოფნის გამო სახელმწიფოს თავის ნებაზედ მართვა. ჰულალუყაენი ცდილობდა მის დამშვიდებას და პირდებოდამ ას და დედოფალს დაბრუნებას როგორც სამეფო უფლებისას, აგრეთვე ნარინის შვილის დიმიტრისა, რომელიც ერთმა ნოინმა სიკვდილისაგან დაიხსნა და გასაზრდელად აიყვანა. ამას გარდა მეფე თხოულობდა ყაენისაგან, მიეცა მისთვის ხარჯის ამკრეთი, ხოჯა აზიზი, რომელმაც შეურაცხება მიაყენა მეფეს და სასტიკად ავიწროებდა ქართლს. ჰულალუმ გადაჭრით უარი შემოუთვალა ამ მოთხოვნილებაზედ. როგორც კი დავითი დათანხმდა ტფილისს ჩასვლაზედ, მისი შვილი გიორგი წაიყვანეს მონგოლთ ბანაკში; თითონ კი მეფემ არ ისურვა იმის გაჰყოლა. ამით გაჯავრებულმა ჰულალუყაენმა განიზრახა მეფის წულის სიკვდილი, მაგრამ შეიწყნარა თავისს ცოლის თავუზ-ხათუნის და დიდებულის ენუკ-არლუნის თხოვნა და ბოლოს მან გაუგზავნა მეფეს ორივე მისი შვილები და ხოჯა-აზიზი, რომელსაც დავითმა დაუყოვნებლივ მოსჭრა თავი ნოემბერში 1262 წ. და წავიდა მსწრაფლ ბანაკში სარგის ჯაყელის თანახლებათ. ✕

ეს რომ ჰულალუმ შეიტყო, განიზრახა დავითის დასჯა, მაგრამ ამდროს მას მოუვიდა სამძიმო ამბავი, რომ ჩრდილოე-

თის მონგოლები აუარებელ ჯარით წინ წამოწეულან და და-
რუბანდის კარით სამხრეთისაკენ წასულან. ამ ურდოს წინა-
უძლოდა ბათუ-ყაენის შვილი ბერქა ხანი, რომელიც 1250 წ.
გამეფდა, და განრისხებული ჰულალუ-ყაენის სიმკაცრის გამო
მოწადინებული იყო დაესაჯა ის. ამბობენ, რომ, როცა ჰულალუ-
ყაენი სპარსეთში წავიდა, სამი შვილი ანუ შვილის შვილი
ჯუჩი-ყაენის: ბანგა, თუმარ, ყული და სხვა დიდებულნი გარდ-
მოვიდნენ ჩრდილოეთის მხარიდან და სურდათ სამხრეთში და-
სახლებულიყვნენ. იმათგან პირველი უეცრად სადილის უკან
გარდაიცვალა სირიაზე გალაშკრების დროს; ხმა გამოვიდა, ვი-
თომც ის მოწამლეს; მეორე — ვითარცა ძმის მკვლელი-ჰულალუ-
ყაენმა მოჰკლა და მესამეც მალე გარდაიცვალა (მეორე ნაამბო-
ბით, ვითომც ისინი დაახრჩვეს ავკაცობისთვის, ხოლო დანარ-
ჩენნი გარდაიხვეწნენ ჩრდილოეთში). ამისა გამო ბერქა იყო
ჰულალუზე გაჯავრებული. ამავე დროს ზემოხსენებულ მონ-
გოლთ დიდებულების ცოლები თავიანთ ნათესავით ალათემუ-
რით გაიქცნენ სამცხეს. სარგის თმოგველი, სარგის ჯაყელი-და
სხვა დიდებულნი დახვდნენ მათ გზაზე. მონგოლებმა მაინც მოა-
ხერხეს ჯავახეთით, თრიალეთით და კახეთით ხუნძახის მაზ-
რაში გარდასვლა და იქედამ ყიფჩაყში მივიდნენ. აი რა იყო
მიზეზი ბერქა-ყაენის თავ დასხმისა ჰულალუ-ყაენის სამფლობე-
ლოზე.

ჰულალუმ შეკრიბა ძალ-ლონე და დაუხვდა მტერს მეფე
დავითით და სარგის ჯაყელით; ბიირთან ორბელიანმაც მიიღო
მონაწილეობა არ ლაშქრობაში. პირველ ომში 2 აგვისტოს
1262 წ. ჰულალუ გამარცხდა შაბურონის ახლოს, ხოლო
ნოემბერში შამახის ახლოს გაიმარჯვა მტერზე და სდევნიდა
მას დარუბანდის აქეთაც; მესამე და მეოთხე ომში 7-დეკემბერს
1262 წ. და 13 იანვარს 1263 წ. ჰულალუ დამარცხდა და
თავრიზს დაბრუნდა 22 აპრილს. ყველა ამ ომებში ივერიე-
ლებმა საოცარი მამაცობა გამოიჩინეს. სარგისი უხვად დაჯილ-
დობული იქმნა ჰულალუ-ყაენის მოწყალებით, რის გამო მეფე,

რომელიც საზამთროდ ბარდაში დარჩა, დიდად უკმაყოფილო შეიქნა. შანშე მხარგრძელიძის შვილი, ზაქარია აუჯანყდა მონგოლებს და ქუთაისს გაიქცა, მაგრამ მონგოლებმა დაპირებით გამოიტყუეს ის და 1261 წ. მოჰკლეს. სომხების მეისტორიენი გვარწმუნებენ, რომ ის თავის სურვილით წავიდა სანახავად სიმავერისა, ოლთისის მფლობელისა და იქ იქვი აიღეს მასზე, დააპატიმრეს და მოჰკლეს. მამა მისი შანშე ჯავრისაგან გარდაიცვალა: ორნივე კობერის მონასტერში დამარხეს, დედოფალი კი გვანცა მონგოლებმა მოჰკლეს 1263 წ. ახლო ხანებში. არ არის ჯერ გამორკვეული, თუ რა მიზეზისა გამო ასე მკაცრად დაისაჯა გვანცა; ზოგი მოგვითხრობს, ვითომც სემბატ ორბელიანმა, განიზრახა რა ავაგ ათაბეგის მამულების დაფლობა, დააბეზლა ყენს დედოფალი გვანცა და მოაკვლევინა. ზოგი კი იმის სიკვდილის ბრალს ადებს თითონ იმის ქალს ხვაშაგს, რომელიც ცოლად ჰყავდა ფრიად მდიდარს შემს-ედდინს, სახიბ-დივანს. მეფემ შეირთო ესუკანე, ნოინის ქარმალის ქალი. 1263 წ. ოკტომბერში ჰულალუ-ყაენმა შირვანში მაგარი ბანაკი გააწყობა იმ განზრახვით, რომ, ვინიცობაა ჩრდილოეთიდან ხელახლად დაეცეს მტერი, მზად დახვდეს. ქართველები ამა დროიდან ამ ბანაკში ატარებდენ ზამთარს გაზაფხულამდე. ამ ბანაკიდან დავითი დროებით წავიდა, რომ წესიერებაში მოეყვანა თავის სამეფოს საქმეები და უბრძანა ჰყონდიდელის ჩამოხრჩობა ზოგიერთ ბოროტ მოქმედებისათვის და შემდეგ ბანაკში დაბრუნდა. ამის შემდეგ ჰულალუ-ყაენი გარდაიცვალა გაზაფხულს 8 თებერვალს 1265 წ. იმის მემკვიდრედ შეიქნა აბალა-ხანი, რომელმაც ფრიად მოწყალის თვალით მიიღო მეფე დავითი და თავის სამართლიანობით ყველა ქრისტიანების სიყვარული დაიმსახურა. ცოტა ხანს შემდეგ ჩრდილოეთელნი მონგოლები დარუბანდის კარით შემოესიენ შირვანს, აიკლეს ეს მხარე და შემოვიდნენ ტფილისში, მაგრამ 1266 წ. ბერქა-ხანი გარდაიცვალა და იმისი ჯარი მსწრაფლ დაბრუნდა ისევ ჩრდილოეთისაკენ. როგორც ზამთარი დადგა, დავითმა დაიბარა სარგის ჯაყელი

ჯარით და ბრძანა მისი დატუსაღება, ვინაიდგან იქვეყნის
 თვალთ უცქერდა მის და ავაგის შორის კეთილ განწყობილ
 ბას. ეს რომ შეიტყო აბალამ, უბრძანა აბათუ-ნოინს სარგისი
 განეთავისუფლებინა. ამის შემდეგ გიორგი ბრწყინვალეს დრო-
 მდი სამცხეს მფლობელები დარჩენ ილხანების ¹⁾ პირდაპირ
 დამოკიდებულობის ქვეშ.

1268 წ. თვრამეტის წლის ბატონი შვილი გიორგი
 ავად გახდა და გარდაიცვალა.

1270 წ. დასასრულს ქართლის მეფე დავითი ავად
 გახდა მონგოლების ბანაკში და შემდეგ 29 წლის მეფო-
 ბისა გარდაიცვალა. რაჟის ერისთავი და მონგოლების ერ-
 თი ნოინი შეთანხმდენ და წინააღუდგენ დავით ნარინს. ორ-
 თავემ წინადადება მისცეს აბალა ხანს, რომ ისინი დაიჭერენ
 მეფეს და მას მიგვრიან, მაგრამ მეფე გაიქცა და მით იხსნა
 თავი. ორი წლის შემდეგ კვლავ მოიწადინეს მეფის შეპყრობა,
 მაგრამ ვერც მაშინ მოახერხეს. ბოლოს დიმიტრის მეფობაში
 კახაბერმა, რომელსაც მუხანათობისთვის ყველა ზიზლით უყუ-
 რებდა და რომელიც ატენის ციხეს ჰფლობდა, შეურიგდა და-
 ვითს და კვლავ მიიწვია იმერეთში მონგოლების წინამძღოლი
 ალიხანი. ეს ამბავი რომ გაიგო მეფემ, დააჭერინა კახაბერი,
 დათხარა მას თვალები და ხელი და ფეხი მოაჭრევინა. ამ წვა-
 ლებაში მოკვდა კახაბერი.

იმის შვილები კონსტანტინეპოლში ექსორიად გაგზავნეს,
 სადაც ისინი უძეოდ გარდაციდენ. გიორგი ლაშას შვილის
 დავითის სიკვდილის შემდეგ ქართლის მართვა და ავაგის ასუ-
 ლის აღზრდა ჩაბარებული ჰქონდა პირველ ქართველ ვე-
 ზირს, სადუნ მანკაბერდელს. იმის შემწეობით ახალ გახდა ბა-
 ტონი შვილი დიმიტრი მოიყვანეს მონგოლთ ბანაკში და სრუ-
 ლიად საქართველოს მეფედ აღიარეს. მეფემ დანიშნა სადუნი
 ათაბეგად გარდა სარგის ჯაყელის სამფლობელოებისა და ჩვეუ-

¹⁾ ს. მარტენით „ილხანებად იგულისხმება ჩინგიზ-ყაენის ღინასტია,
 რომელიც საკუთრად სპარსეთს ფლობდა“.

ლემისამებრ თითონ სამეფო გვირგვინი იკურთხა მცხეთაში 1273 წ. სამი წლის შემდეგ თავის მამის სიკვდილისა.

როდესაც დიმიტრი II, დავით V შვილი ავიდა ტახტზე, აბალა გაელაშკრა ეგვიპტის სულთანის ბანდახდარის ანუ მალეკ-დაგერ-ბიბარის წინააღმდეგ, ვინაიდან ეს ხელმწიფე ავიწროებდა კილიკიელ სომხებს, რომელნიც მონგოლების მფარველობის ქვეშ იყვნენ; მონგოლები აპრილში 1277 წ. აპლესტონში, სევასტიის ახლოს, დამარცხდნენ იმის გამო, რომ ისინი გასცა მოინ-ედდინმა, პერვონედ წოდებულმა ე. ი. იკონიის სულთნის მსახურთ-უხუცესმა. ამ მოინ-ედდინს ცოლად გაიათ-ედდინის და თამარ ბატონიშვილის ქალი ჰყავდა; რადგანაც ის მონგოლების მორჩილი იყო, დანიშნულ იქნა სუდჯუყების ყველა სამფლობელოს მმართველად გარდაცვალებულის იმის ცოლის მესამე ძმის ადგილზე. მონგოლებმა ამ მუხანათობისათვის დასაჯეს ის სიკვდილით 2 ივლისს 1278 წ. — აწყვერის ციხე, რომელიც ეკუთვნოდა მას, ვითარცა ნამზითვი თავის სიდედრისა, დაუბრუნეს სარგის ჯაყელს და იმის შვილს ბექას. ამ დროს განმავლობაში მეფე დიმიტრი დავაჟაკდა და ბრძნულად განაგებდა სახელმწიფოს ზედამხედველობის ქვეშ საღუნისა, რომელსაც ცოლად ხვაშავი, ავაგ ათაბაგის ქალი ჰყავდა და რომელსაც მონგოლები წყალობდნენ; ამით მან მოახერხა თავის მხარისა დაცვა სხვა და სხვა შევიწროებისაგან. საღუნის ქურთის დიდებულის შვილი იყო არდზრუნის შთამომავალი. მან ჰულალუ-ყაენის განწყობილება დაიმსახურა მით, რომ სამი საათის ბრძოლის შემდეგ დასცა განთქმული ფალავანდი, რომელიც მანლუ-ყაენმა ¹⁾ გამოუგზავნა ჰულალუს საბრძოლელად გამოჩენილ ღონიერ მოჭიდავეებთან. ამ დროს დაინიშნა ათაბეგად ტარსაიდუ ორბელიანი, რომელსაც ჩააბარეს მთელი მხარე ტფილისს და ყარსს შუა მდებარე. მეორეს მხრით ბექა, სარგისის შვილი ჰფლობდა მთელ სამცხეს და ტაოს და ერთგულად

1) მანლუ-ყაენი ჰულალუს ძმა იყო.

ემსახურებოდა აბალა-ხანს. 1281 წ. ახლო ხანებში დიმიტრიმ შეირთო ტრაპიზონის იმპერატორის ასული და იმისაგან შექმნილია დინა ჯერ დავითი და მერე ვახტანგი. არღუნ არღი, მონგოლთ წარჩინებული, რომელმაც მთელი ივერიის აღწერილობა შეადგინა, მუდარებით თხოულობდა თავის შვილისთვის ცოლად თამარს, დას მეფისას, თანახმად თამარის მამის დაპირებისა, თუმცა სხვა და სხვა მიზეზებისა გამო ეს ქორწინება მის სიცოცხლეში აღარ შესრულდა. მეფე ძალა უნებურად უნდა დათანხმებულიყო ამ თხოვნაზე. შირამუნის წინამძღოლობით მონგოლები თავს დაესხნენ გილანის მხარეს, რომელიც აქამომდე მათ დაუპყრობელი დარჩენოდათ. ამ ლაშქრობაში ქართველების ჯარიც ერია. მკვიდრნი ისე მამაცად იბრძოდნენ, რომ მტერი აიძულეს უკან დახეულიყო. ივერიამ იწყო მოსვენება და ისარგებლა მშვიდობიანობის დამყარებით, მაგრამ ამასთანავე გარყვნილობა, რომელიც ქრისტიანთა შორის უცხო ტომთ გავლენით გავრცელდა, თან და თან მას აუძლოებდა. მეფეს სამი ცოლი ჰყავდა ე. ი. ზემოხსენებულის ტრაპიზონის იმპერატორის ასულის გარდა — ნათელა, ბექას ქალი და სორგალი-თამარიკა. საღუნმაც მეფეს წაბაძა, თუმცა კათალიკოზი და ნიკოლოზ მაწყვერელი მას ამხილებდნენ; მან შეირთო ავაგის ქალის ხვაშაგის გარდა და მეფისა თამარი, რომელიც არღუნის შვილს გამოექცა; მას მესამე ცოლიც ჰყავდა. ცნობილს ტარსაიდუ ორბელიანს და სხვა დიდებულებსაც თითოეულს რაოდენიმე ცოლები ჰყავდათ. ამასთანავე, რა საკვირველია, ქრისტიანი სათნოება ჰქრებოდა ივერიაში.

არღუნი წავიდა სარგის ჯაყელის და იმის შვილის სანახავად, რომლის შემდეგ სარგისი თან წაიყვანა მონგოლთ ბანაკში. — 1279 წ. დიდ მარხვის მეხუთე თუ მეექვსე კვირა იყო, როდესაც მოხდა ძლიერი მიწის ძვრა, რომელმაც სამცხის მაზრა დააქცია და აგრეთვე აწყვერის ღვთისმშობლის ეკლესია და მცხეთის ტაძარიც დაანგრია.

ამის შემდეგ სარგისი და ბექა წინააღმდეგ მონგოლებს და

გამაგრდენ ტყეებში და ვიწრო ხეობებში; ბულა-ნოინი, რომელიც მათ დასაპყრობლად მივიდა, იძულებული შეიქნა უკან დაბრუნებულიყო. ერთი წლის შემდეგ აბალამ გარდაწყვიტა გალაშქრება ეგვიპტის სულთანის მელექ-ენკასირის წინააღმდეგ. მონგოლების სარდალმა, აბალას ძმამ მანლუ-თემურმა თან წაიყვანა მეფე დიმიტრი და ქართველები; მიიწვია გასალაშქრებლად სამცხის მფლობელი ბექა, რომელიც მიეხმარა მას ჯარით შემდეგ იმისა, როდესაც დაუფიცა წყალში ჩაგდებულს ოქროს პატარა ფიცარზე და, როდესაც მიიღო მონგოლთ სარდლისაგან ოქროს ბეჭედი. იმ დროს თანლუ-თარმა, მეშვიდე ძმამ აბალა-ყენისამ, — რომელმაც შემდეგში სახელი ახმეტისა დაირქვა, — ჯავახეთში საშინელი მტარვალობა ჩაიდინა: ის შევიდა სამცხის დასავლეთ მხარეში და მოიწადინა თავისაკენ მიემხრო სარგის ჯაყელი, მაგრამ უკანასკნელმა გადაჭრით უარი შემოუთვალა. მიუხედავად იმისა თანგუთარის ჯარმა მიაღწია ოპიზის წმ. იოანე ნათლის მცემლის მონასტრამდი, აქარის მთებში, და სურდა გაეძარცვა იმის სიმდიდრე, მაგრამ გაგზავნილნი ათასი მხედარი წარიტაცა ნიღვარმა, — რომელიც უეცრად წამოვიდა — და ისინი დაახრჩო. თანლუთარი, რომელიც მაშინ არსიანის მთაზე იყო, წინ წამოიწია, მას დახვდა ყველიდამ მოსული სირმონი ანუ შირაშუნამ ნოინი. შემდეგ მრავალგზის დამარცხებისა სირმონის მიერ დანარჩენი ჯარი გურიას მიმავალი, დაიღუპა მიწის ზევით. სულ მცირე იმის ნაწილმა მიაღწია ქუთაისს, სადაც ნარინ დავითმა მიიღო და კიდევ გაუმასპინძლდა მათ. მისმა მეუღლემ, იმპერატორის მიხეილ პალეოლოგის ასულმა, სიხარულით მიიღო ცოლი თანლუთარისა, რომელიც ამით გამხნეებული კიდევ შევიდა ქართლში. ბოლოს აბალა-ხანის შეგონებით ნარინ დავითმა მოუსპო შემწეობის მიცემა თანგუთარს, რომელიც თრიალეთში დამარცხდა, რის შემდეგ მას წაართვეს ქონებაც და ჯარიც. რაც შეეხება ნარინ-დავითს, მან მიიღო

ქართლში მიწები და სოფლები, რომელთა შორის ატენის ციხეც იყო თავის არემარეთი.

ამ დროს ბარახა-ხანმა, თურანის მბრძანებელმა და იმის ბიძაშვილმა თანგუთარმა, რომელიც ჩრდილოეთ სომხეთში იყო, განიზრახეს აბალა-ხანის ტახტიდამ ვადმოგდება. თენგუთარი ¹⁾ წავიდა თავის სამფლობელოში სამხრეთ ივერიაში, სადაც შეებრძოლა ნოინებს, რომელნიც მას იქ დახვდნ და უკუ აქციეს ის. მაშინ მან ძლივს მოასწროა გარდასვლა დარუბანდში, რომელიც მალე მტერმა აიღო. აქ შეიპყრეს თენგუთარი და შემდეგ სამფლობელოც ჩამოართვეს. ის გარდაიცვალა 1270 წ. როგორც კი შირამუნ ნოინმა დაასრულა ბრძოლა ამ თავის მოწინააღმდეგესთან, მოვიდა ამბავი, რომ ბარახა-ხანი ხორასანიდამ უახლოვდება ილხანის სამფლობელოს. იმ წამსვე აბალამ თავის ჯარით და ქართველებით აღმოსავლეთისაკენ გასწია. ომში აშონის ველზე ქართველებმა საოცარის მამაცობით იბრძოლეს და ილხანელები გამარჯვებულნი დარჩნ.

ამ დროს განმავლობაში სირიის ქალაქი დარაბსეკი ²⁾ აიღეს და გადაარცვეს: ეს მოხდა 31 ოქტომბერს 1281 წ. მონგოლები ძლიერ დაამარცხა ჰემესის ახლოს ³⁾ ეგვიპტის ახალსულთანმა მალექ-ალმანსურმა-კელაუნმა. ქართველები მეფე დიმიტრის წინამძღოლობით წინა რაზმს შეადგენდნ და საკვირველი მამაცობით იბრძოდნ, რომლისა გამო კინალამ ყველანი არ დაიღუპნ. მონგოლები აქეთ იქით გაიქცენ. მანგუდემური მალე გარდაიცვალა დამარცხების მწუხარებით; აგრეთვე მოჰკვდა ათაბეგი სადუნი, რომლის მემკვიდრე, შვილი მისი, ხუთლუ-შახი ანუ ყუთლუ-ბულა გამაჰმადიანდა და სპასალარობა მიიღო. არაბის მწერლები მოგვითხრობენ, რომ ამ

1) იგივე თანგუთარი.
 2) სირიაში.
 3) ვახუშტით ამასია.

დროს ტყვედ შეიპყრეს ვილაც გურჯელი (ქართველი) მეფე, რომელიც ვითომ აფსილიიდამ მოსული ფოთისი ხომალდით ჩამსხდარიყოს და აქედამ სისში და პტოლემიდაში გამგზავრებულიყოს. ის რომ იერუსალიმს მიდიოდა, ჩავარდნია ხელში ამ ქალაქის მოურავეს, რომელსაც ვითომ მიეყვანოს ის ბიბარსთან ქ. დამასკში. ამ მეფის სახელს ხან ტუმასუტად და ხან ბუბა-სუტად უწოდებენ, ხოლო იმის მამის სახელს კალიარად ანუ კულბაზად სწერენ. მას ახლდაო აბგარის შვილი, თამლად წოდებული. ეს ისტორიული ამიკანაა, რომლის ახსნა სრულიად შეუძლებელია, იმიტომ რომ ქართული მატიანე სრულიად არ იხსენიებს ამ შემთხვევას და ამას გარდა თვით არაბულნი ასოები არ გვაძლევენ საშვალეებას სასურველ სისწორით გავარჩიოთ სახელები იმ პირთა, რომელნიც აქ მოხსენებულინი არიან.

აბალა-ხანი 1282 წ, გარდაიცვალა და იმის მემკვიდრედ შეიქნა მისი ძმა ზემოხსენებული თალუთარი ¹⁾, რომელმაც ისლამი მიიღო და იწოდა თავი ახმეტად. მან მეფობა მით დაიწყო, რომ მოაკვლევინა თავისი ძმა კონღურ-თაი ²⁾. მეფე დიმიტრი დაემორჩილა მას და მიათხოვა თავისი ასული რუსუდანი განთქმულ ბუღა-ნოინის შვილს, თუმცა კათალიკოზი ნიკოლოზი წინააღმდეგა მას და, როდესაც ვერა გააწყო რა, ის გარდადგა კათალიკოზობისგან და გარდასცა თავისი ადგილი ჯგარის-მტვირთველს აბრაამს. იმ დროს ივერიაში შემოსული ათონის ბერი ბასილი ამხილებდა მეფეს მრავალ ცოლოვნობაზე და ემუქრებოდა მას სასჯელით, რომელიც მოელოდა მას საიქიოს, მაგრამ ყოველივე ცდა ბასილისა ამაო შეიქნა.

ნოინებმა შეითქვეს ახმეტის წინააღმდეგ და ყანად აბალას შვილი, არლუნი აღიარეს. ეს რომ შეიტყო ახმეტმა, გაელაშკრა ხორასანს და თან წაიყვანა მეფე დიმიტრი და ქართვე-

1) იგივე თენგუთარი.

2) ხონლარდ ვახუშტით.

ლი ჯარი მანდატურთ-უხუცესის იოანეს და სპასალარის ხუთ-
ლუ-შაჰის წინამძღოლობით. ამით შეშინებული არლუნი და
მორჩილა თავის ბიძას, რომელმაც შეიპყრა და, ჩააბარა რაის
ალიხანს, თითონ დაბრუნდა თავის ახლად შერთულ ცოლთან.
ამით ისარგებლეს ნოინებმა, განათავისუფლეს არლუნი, აღიარეს
ის ილხანად და მოჰკლეს ახმეტი 20 ივლისს 1284 წ. ქ.
უჯანში.

მეფე დიმიტრის წინათვე ამხილებდნენ, რომ ის ჩამოცილებოდა
ახმეტს; ის გამოცხადდა წინაშე არლუნისა, რომელმაც
ის მოწყალის თვალთ მიიღო, დაუმტკიცა მას ავაგის ყველა სამ-
ფლობელოები. მას ეხმარებოდა ბულა-ნოინი, რომელიც არ-
ლუნის მიერ ძლიერ პატივცემული იყო; მეფე დიმიტრი
მალე გაძლიერდა და გამდიდრდა და არავის არ ეგონა, რომ ის
განსაცდელში ჩავარდებოდა. ამ დროს განმავლობაში დარუბან-
დლები აჯანყდნენ. ამის გამო მეფეს ყაენის ბრძანება მოუვიდა,
აიღოს ანიკის ციხე, რომლის მდემარეობა აქამომდე გამოუკვ-
ლეველია. მან დაიპყრა ეს ციხე და დიდი დავლაც მიართვა
ილხანს, რომელმაც ამის შემდეგ შეიძულა ის. ცოტა ხანს
უჯან ახალწელიწადს 1289 წ. არლუნმა უცებ ბრძანება გასცა
შეეპყრათ ბულა-ნოინი, რომელსაც აბრალებდნენ, რომ მინიჭებულ
უფლებას ბოროტად ხმარობსო; ამის გამო მას ადგილ-მამული
ჩამოართვეს და სიკვდილით დასაჯეს, ხოლო მისი ცოლ-შვილი
და ყველა მომხრენი, სხვა და სხვა მხარეებში მყოფნი, აღმო-
ხოცეს. მეფეც ვითარცა ბულას მომხრე დაიბარეს ბანაკში.

კათალიკოზმა და სამღვდელოებამ, როცა შეიტყვეს, რომ
მეფე თავის ნებით მიდის არლუნთან, ძლიერ განცვიფრდნენ
იმის თავ განწირულებით, მაგრამ მეფე მტკიცედ იდგა
თავის განზრახვაზე, რადგან ამით სურდა თავისი სამეფო ილ-
ხანის რისხვისაგან დაეცვა. მეფემ თავისი შვილები გაგზავნა
სხვა და სხვა მხარეებში და თან მხოლოდ ერთი იმიტგანი
დავითი წაიყვანა, და წავიდა მონგოლთ ბანაკში. მისვლის უმაღლვე
მეფე შეიპყრეს, ვითარცა ბულა ნოინის მომხრე, წაართვეს მას,

რაც კი თან ებადა და აიძულეს, აენუსხა ყველა ის ქონება, რომელიც შინ დარჩა. რაოდენსამე ხანს არღუნი კოკნობდა, მას ეშინოდა, რომ ქართლი საშინლად აირივ-დაირევია. შემდეგ, როცა შეიტყო ხუთლუ-ბუღასაგან, რომ იმერეთის მეფე დავითი დასთანხმდა, რომ თავისი შვილი ვახტანგი ქართლისმეფედ მოეცა, ყაენმა გადასწყვიტა მეფე დიმიტრის სიკვდილით დასჯა. ის ჯერ ჩასვენ ცალკე საპრობილეში, მოაცილეს მას შვილი დავითი, და ჯოხით სცემდნ დიმიტრის; ბოლოს, თუმცა არავითარი დანაშაულობა არ მიუზლოდა, თავი მოჰკვეთეს მას შაბათს 12 მარტს 1289 წ. დიდი მარხვის მესამე კვირაში. ბატონი შვილი დავითი იხსნა სიკვდილისაგან თალარ ნოინმა თხოვნით მოსე მღვდლისა, რომელიც ანუგეშებდა მეფეს უკანასკნელს მის ქაშს. ამ მოსე მღვდელმა დიდი საფასით გამოისყიდა ტანჯული მეფის ნაშთი, მოასვენა ის ტფილისს და იქედამ მცხეთას. დედოფალნი ამ დროს იმალებოდნ: ნათელა შვილით გიორგით— თავის მამასთან, თამარიკა— მონგოლიაში თავის შვილებით ბაადურით და ედიგარით. ქართლი ხუთლუ-ბუღას ზედამხედველობით ჩააბარეს ზემოხსენებულს ვახტანგს, რომელსაც არღუნმა თავისი და ოღჯათი მისცა ცოლად. მეფე დიმიტრის იმის კეთილშობილურ მოქმედებისათვის ქართული მებისტორიენი თავდადებულად უწოდებენ. ¹⁾ ✕

ვახტანგი II ეკურთხა მეფედ წესისამებრ. ის ჰფლობდა საქართველოს ანაკოფიიდამ დარუბანდამდე გარდა იმ მაზრებისა, რომელნიც ბექა ჯაყელს ეკუთვნოდა. მან დანიშნა ხუთლუ-ბუღა ათაბეგად და ამირ-სპასალარად ორივე სამეფოისა-იმერეთისა და ქართლისა. ბატონი შვილი დავითი დარჩა თალარ ნოინთან და გიორგი— სამცხეში. ორი წლის შემდეგ არ-

1) მეფე დიმიტრის II მამულისათვის მსხვერპლად თავის შეწირვა შემადრწუნებულ სურათებით დაგვიხატა და მშვენიერ ლექსებით შეამკო ჩვენმა გამოჩენილმა პოეტმა ილ. ჭავჭავაძემ თავის პოემაში „დიმიტრი თავდადებული“.

ლუნი შეიპყრა საშინელმა სენმა: მთელი იმის სხეული ლპობოდა და იხრწნებოდა და, როდესაც ნოინებმა შეამჩნიეს, რომ ის ველარ მორჩებოდა ამ სენისაგან, დაამსხვრიეს მას თავზე კარავი, სადაც იწვა და შიგ გამოახრჩვეს 12 მარტს 1291 წ. ამის შემდეგ ბატონიშვილი დავითი ცნობილ იქნა მეფედ, მაგრამ უფლება დარჩა ვახტანგს, რომელიც შემდეგ სამი წლის მეფობისა გარდაიცვალა. ქელქათუ ¹⁾), არლუნის ძმა შეიქნა მემკვიდრედ თავისის ძმისა 23 ივლისს 1281 წ. ის წავიდა საბერძნეთში ამბოხების დასამშვიდებლად და თან წაიყვანა დავითი და რაოდენიმე ქართლის დიდებულნი, რომელნიც ამ ოთხი თვის გალაშკრების დროს მას ერთგულ სამსახურს უწევდნენ. დაბრუნების შემდეგ ყაენმა დააჯილდოვა დავითი მეფის წოდებით 1292 წ. მაშინ სარგისმა, ბექა სამცხელის შვილმა მიართვა ახალს მეფეს დავითს ყველა სამეფო განძეულობა, რომელიც იმის პაპას, მეფე დიმიტრის სიცოცხლეშივე, ჩაუვარდა ხელში ნათელას და ბატონიშვილს გიორგის გაქცევის დროს სამცხეში.

ვახტანგის მამა დავითი, იმერეთის მეფე, გარდაიცვალა 1293 წ. მას დარჩა სამი ვაჟი: უფროსი კოსტანტინე გამეფდა იმერეთში, მეორემ კი მიხაილმა დაიპყრა რაქა, რის გამო იმერეთში დიდხანს შფოთი და შლილობა იყო.—მეფე დავითის დროდამ ძვირფასი ნაშთი დაგვრჩა: ქალწულის გვირგვინი, რომელიც ოდესმე ლუსკუმად იყო წმინდა სამსქვალისა; ის აქამომდე დაცულია მოსკოვის კრემლის მიძინების საკათედრო ეკლესიაში და მას აქვს ქართული ზედ წარწერა ხუცური ასოებით, რომელშიაც იმის გამკეთებლად ნარინ დავითი, რუსუდანის შვილი იხსენიება.

როდესაც დავითი ქართლიდამ გავიდა, ოსების მთავრის შვილმა, ფარსმანმა, რომელიც მეფე ვახტანგის მომხრე იყო, არლუნ-ხანის სიკვდილის შემდეგ მონაწიელობა მიიღო საბერძ-

¹⁾ იგივე ქელთუქონ, ქელათუმა ანუ ქაილათ—ყაენი.

ნეთზე გალაშქრებაში, მაგრამ იმის ქვეშევრდომებმა, ქართლში დარჩენილებმა, იწყეს ერის ძარცვა და დატყვევება, სოფლების აკლება და ბოლოს ქ. გორიც დაიჭირეს. ქართველები შეიკრიბნენ აჰმად ერისთავის წინამძღოლობით, გარშემოადგენ ამ ქალაქს და მოუკიდეს ცეცხლი. ორივე მხრით ბევრი დაიხოცა და ზავი ჩამოვარდა მხოლოდ მაშინ, როდესაც მონგოლები ჩაერივნენ და მათ დამშვიდება უბრძანეს. მაგრამ ოსების სიძულვილი გაგრძელდა იმ დრომდე, სანამ ისინი სრულიად არ ამოსწყვიტეს ქართლში გიორგი ბრწყინვალის მეფობაში.

დავით VI, დიმიტრის შვილმა, შერთო ოლჯათი, მეფე ვახტანგის ქვრივი. აქ საჭიროდ ვრაცხთ გამოვთქვათ, რომ არაბის მწერალნი არ ეთანხმებიან ქართულ მემატრიანეს ხსენებულის მონგოლის ბატონიშვილის მეორე ქორწინებაზე. ჩვენ არ შეგვიძლია გადაჭრით ვსთქვათ, რომელ მხარეზეა ქეშმარიტება.

ქელქათუ ძულდათ ნოინებს. ერთმა მათგანმა თუქალმა, ქელქათუს სიძემ, რომელიც არარატის ხეობებში ცხოვრობდა, მიიმხრო თავისკენ მეფე დავითი, აჩუქა რა მას ქ. დმანისი. დანარჩენი ნოინები წავიდნენ ხორასანს და იქ შეითქვეს, რომ უფლება გარდაეცათ არღუნის შვილის, ყაზანისათვის. მართლაც 1295 წ. ქელქათუ გადაადგეს ტახტიდამ და მოჰკლეს. თუმცა თუქალი დაექიშა ბათუს, ჰულალუ-ხანის შვილისშვილს, მაგრამ ყაენად უკანასკნელი დარჩა და შემდგომ მცირე ხნის მართვისა მოკლულ იქნა 4 ოკტომბერს ამავე წელსა. იმის მემკვიდრედ არღუნის შვილი, ყაზანი გახდა ¹⁾). როდესაც ეს შეიტყო თუქალმა, სამცხეში გაიქცა. ყაზანს მიგვარეს ის ბექამ და მეფე დავითმა მხოლოდ მაშინ, როდესაც აღუთქვეს, რომ მას არ მოჰკლავენ. მაგრამ ყურუმჩი-ნოინმა მაინც მოჰკლა ის გზაზე, ბანაკში მიმავალი. ყველა მისი განძეულობა, რომელიც ჩაბარებული ჰქონდა ფარედუანს და დაცული იყო ატენის ციხეში, მეფე

¹⁾ იგივე ხაზან-ყენი ანუ გაზანი.

დავითმა მიართვა ყაზან-ხანს, რისთვისაც მან მეფეს დი პატივი სცა. ამ დროს ცხოვრობდა ნოინი ნავრუზ-ალა, რომელიც მტერი იყო ქრისტიანობისა, და ავიწროებდა აგრეთვე ყველას, ვინც კი ქრისტეს სჯულს აღიარებდა. ის ძარცვიდა ეკლესიებს, კლავდა მღვდლებს, ისაკუთრებდა მონასტრების სიმდიდრებს და მამულებს, და ბოლოს უსამართლოებითა და მტარვალობით მიაღწია იქამომდე, რომ შეეშინა ილხანისა, რომელსაც სამართლიანობა უყვარდა და ღარიბების შემწყნარებელი იყო. — ნავრუზ-ალა გაიქცა ხორასანს, სადაც ხუტლუბულა-ნოინი დაედევნა მას და მოკლა. მთელი მისი ოჯახი და მომხრეები აგრეთვე აღმოხოცეს 1297 წ. და ხუტლუ დანიშნა სპასალარად.

ყაზანმა მოიწოდა დავით მეფე, რომელიც თითონ არ გამოცხადდა, არამედ გაუგზავნა თავისი ძმა ვახტანგი ბათუყაენის შვილიშვილს და აღუთქვა მას, რომ ქართლში იმის ჯარს თავისუფლად გაატარებს. თითონკი მეფე მთიულეთში დარჩა. ნოინებმა შეუტიცეს მას ოქროს ფიცარზე, მისცეს მძევლად ხუტლუ-შაჰის შვილი და ილხანის ბეჰედი დასარწმუნებლად, რომ მას ხელს არავინ ახლებს. მაგრამ მაინც ვერ დაითანხმეს იგი. გაზაფხულს მეორე მიპატიჟების შემდეგ დავითმა გაუგზავნა ჩრდილოეთის ყაენს თავისი ძმა ბაადურ; ხუტლუ-შაჰი ჯარით შემოვიდა სომხეთში, საიდანაც მან მოლაპარაკება გაუმართა მეფეს. დავითმა მეორეჯერ გაგზავნა თავის მაგიერ კათალიკოზი აბრაამი და იოანე ვირშელი, თვითონკი უარი ჰყო ბანაკში მისვლისა. ამის მიხედვით ხუტლუ-ხანმა ქართლის ყველა კუთხეები მოაოხრა. მეფემ გაუგზავნა ილხანს თავისი მეუღლე და დედა, აგრეთვე თავისი ძმა მანუელი და კათალიკოზი. აბრაამმა და დედოფალმა დაამშვიდეს ყაენი და უკან დაბრუნდნენ. მაგრამ შემდგომ 1299 წ. გაზაფხულს ყაზანმა შეიტყო, რომ იმ დროს დავითს მიწერ-მოწერა ჰქონდა ჩრდილოეთელ ყიფჩაყებთან და ამიტომ გარდაწყვიტა მეფედ აღეარა დავითის უმცროსი ძმა გიორგი, აღზრდილი თავის ბიძის ბექას მიერ,

რომლის ქალი ტრაპიზონის იმპერატორს ალექსის ჰყავდა. ეს ბეჭა ყველასაგან ძლიერ პატივცემული და ძლიერი მფლობელი იყო მთელ დასავლეთ ივერიაში მდ. მტკვრის სათავემდის. გიორგი V, რომელიც მეფის წოდებას ატარებდა 2 წელს—1299—1301 წ.,—ცხოვრობდა ტფილისში, როდესაც ხუტლუ-ხანი შალვა ქვენიფლეველის თანახმობით თავს დაესხა მთიულეთს და თერგის ხეობას. სტეფან—წმინდამდი. ჰამად—სურამელს მთელი მხარე ეჭირა მეფის ერთგულებაში და იცავდა მას. ხადაცხაოტის მკვიდრებმა თავის ვიწრო ხეობებში დიდი ვნება მისცეს მონგოლებს: მრავალს მათგანს ხოცვიდნენ და მრავალს ტყვედ წარიტაცებდნენ. ხუტლუ—შაჰი იძულებული შეიქნა დაბრუნებულიყო ქართლში. 1301 წ. გაზაფხულს მეფე დავითმა კიდევ ვერ გაბედა მონგოლის ბანაკში გამოცხადება, თუმცა უფროსერთ დიდებულთაგანს მან ნება დართო წასულიყვენ. მას სურდა შალვასი დასჯა მუხანათობისათვის და იმის სამფლობელოის დასაკუთრება; მაგრამ ჰამადის შუადგომლობით თავისი განზრახვა აღარ შეასრულა; თავისი ძმა ვახტანგი მეფემ აითვალწუნა და ამის გამო ვახტანგი მონგოლთ ბანაკში წავიდა. ყაზანმა ის ფრიად მოწყალედ მიიღო, დანიშნა მეფედ და უბრძანა იმისი წარვლენა ტფილისში, სადაც სომხეთის და სამცხის ყველა დიდებულები სიხარულით მიეგებნენ მას.

ამის გამო საშვალ ივერიას მაშინ სამი კანონიერი მეფე ჰყავდა: დავით VI, გიორგი V და ვახტანგ III და სამნივე ერთი მამის—მეფე დიმიტრი თავდადებულის—შვილები იყვნენ. ვახტანგის გამეფება რომ შეიტყო დავითმა, დამორჩილების სურვილი განაცხადა და გაგზავნა ყაენთან დედოფალი ოლჯათი, და, თუმცა მიიღო ილხანის ბეჭედი და პირსახოცი და მძევლად ხუტლუ-ხანის შვილი სიფუჩი, დავითმა მაინც გარდადვა მონგოლთ ბანაკში წასვლა. ამის გამო ყაენმა დაამტკიცა სამეფო ტახტზე ვახტანგი, აღარ გამოუშვა დედოფალი, რომელიც სამუდამოდ დარჩა იქ და რომელიც ხუტლუ—შაჰს მიათხოვეს.

თათრები მეორედ შეესიენ მთიულებს, მაგრამ კვლავ დიდის ზარალით უკუ ქცეული იყვნენ. ხანგრძლივ ომის გამო ისე დასუსტდა ქართლი, რომ მრავალი იმის მკვიდრი გარდაიხვეწა სამცხეში, სადაც სიხარულით მიიღო ისინი ბექას სათნო მეუღლემ.

ამ დროს აუარებელი თურქების ჯარი (მცირე აზიიდან) შემოესია ტაოს. პირველ შეტაკებაში ბექა ვერ მოერია მათ, მაგრამ შემდეგ წელში, როდესაც თურქები მეორედ დაეცნენ ფარხალის მთით, ათაბეგმა დაამარცხა მტრის რაზმი. ჯარის წინამძღოლმა ასათ — მოსემ ბექას ბანაკისაკენ წამოიწია სამაგიეროს გარდასახდელად. ბექამ თავის შვილით სარგისით ხელმეორედ შემუსრა ისინი ვაშლოვანის მაზრაში და აიძულა გაქცეულიყვენ სპერში და ნორქალაქში. სამცხელებს აუარებელი დავლა დარჩათ. სარგისმა გამოედევნა მათ და გარშემოერთყა იქაურ ქალაქ სპერს, ბაიბურთს, კარნუ — ქალაქს, რომელთა მკვიდრნი დამორჩილდნენ და შეწყნარებულნი იყვენ მას შემდეგ, როდესაც აუარებელი საუნჯე მიართვეს გამარჯვებულებს.

ყაზანმა, განიზრახა რა გალაშკრება ეგვიპტის სულთნის წინააღმდეგ, დიდ ძალი ჯარი შეკრიბა. პირველ ომში მეჯიმილ-მურუჯას ახლოს 1299 წ. დასასრულს მან დაამარცხა ეგვიპტელები და დაიჭირა სირიის ყველა უმთავრესი ქალაქები. შემდეგ სირიელები წინააღმდეგ მონგოლებს და განდევნეს ისინი დამასკიდან 1300 წ. შემდეგ ამისა მონგოლებმა თან წაიყვანეს მეფე ვახტანგი, ქართველები და სომხები და მეორედ დაიპყრეს სირია. მთელმა 1301 წელმა უომოდ ჩაიარა; მონგოლები ძლიერ დამარცხდნენ აპრილში 1303 წ. კორონში, არადის ხლოს და მეჯ-ესაფერში, დამასკის ახლოს; იმათი სარდლები იყვენ ხუტლუ-შაჰი, თუხაი, თობალ-ნოინი და ეგვიპტის სულთანი მალექ-ეინასერი, კელოუნის შვილი. ყაზანი ჯავრით ავად გახდა და, თუმცა ცოტა ხანს მოიკეთა, მაგრამ მალე, 17 მაისს 1304 წ., ყაზმინის ახლოს გარდაიცვალა. სირიის ომის დაწყებამდე მეფე დავითმა მთიულების ჯარი შეკრიბა საომრად ოსებთან, რომელნიც ბაყათარის წინამძღო-

ლობით ქართლს იკლებდენ—და ამ ჯარით ის წავიდა ტფილისს მას აქ შეეტაკა ვახტანგი; ომში დამარცხდა მეფე დავითი, რომელსაც შვილი და ძმა მოუკლეს; ის ავად მყოფობისა გამო იძულებული შეიქნა დაბრუნებულიყო, ხოლო რატ სურამელმა განაგრძო ბრძოლა. ქართლის ამ გვარს მტარვალობას მოუღო ბოლო სამცხეში გაქცეულ ბაყათარის სიკვდილმა.

ოლჯაითუ ¹⁾), ყაზანის ძმა ცნობილ იქნა 20 ივნისს 1304 წ. ილხანად. ის ცნობილია ისტორიაში აგრეთვე ხარბანდის ანუ ხუდაბანდეს სახელით. ზოგი ამტკიცებს, რომ ის დაბადების უკან მონათლეს ქრისტეს სჯულის წესისამებრ და დაარქვეს ნიკოლოზი, ხოლო შემდეგ მისმა ცოლმა ის სიქაბუკეში მოაქცია ისლამზე. როგორც აბალა-ხანმა, ამანაც გაუგზავნა დესპანები პაპს იოანე XXI, საფრანგეთის კოროლს ფილიპე შვენიერს და ინგლისშიაც. როგორც არღუნმა 1289 წ. მისწერა ცნობილი წერილი ზემოხსენებულს კოროლს, ამ გვარადვე გაუგზავნა ოლჯაითმა მასვე 1305 წ. წერილი. საფრანგეთის სწავლულმა აბელ-რემიუზამ და შმიდტმა პეტერბურგის აკადემიის წევრმა სამეცნიერო წესით განმარტეს ეს წერილები...

ულჯათ-ყაენმა გარდაწყვიტა 1407 წ. გალაშკრება გილანის მხარის დასაპყრობლად,—რომელმაც 30 წლის წინათ ისე მამაცად დაიკვა თავისი თავი აბალა ხანის თავდასხმისაგან და შევიდა ამ მხარეში ოთხ სხვა და სხვა რაზმით. უმთავრესი რაზმის მოწინავე წყებაში იყო მეფე ვახტანგი და მეორე რაზმში კი—გორის ოსები. გილანის მთავრებმა ოთხივე რაზმს თავ განწირულებით შეეტაკნენ და დიდი ზარალი მისცეს მონგოლებს: მათ მოჰკლეს როგორც თვით ხუტლუ-ხანი, აგრეთვე რაოდენიმე სარდლები. მიუხედავად ამისა მონგოლებმა თავის განუდრეკელობით მაინც დასძლიეს ისინი. მთელი გილანი დაუმორჩილდა ილხანს. როდესაც მეფე ვახტანგი, ილხანის მიერ

1) იგივე ულჯაათი.

უხვად დაჯილდოებული დაბრუნდა ქართლში, რაოდენიმე პირებმა შეაგონეს ოლჯაითს, რომ მან ძალა დაატანოს ქრისტიანებს მაჰმადიანობის მისაღებად და რომ მათი ეკლესიები ააოხროს. ეს რომ შეიტყო ვახტანგმა, გამოცხადდა ილხანის წინაშე და უარ ჰყო სჯულის შეცვლა; ამ გაბედულ მოქმედებამ ოლჯიათუ დააფიქრა და მას შეაცვლევინა თავისი განზრახვის ასრულება. მეფე ვახტანგი ამას შემდეგ მალე, 1308 წ., გარდაიცვალა, თუმცა ნამდვილ არ ვიცით იმის სიკვდილის მიზეზი. ერის გარდმოიციემით ის წამებულად ირიცხება. იმის ორ შვილისგან უფროსი დიმიტრი დმანისს ფლობდა, უმცროსი გიორგი—სამშვილდეს. არც ერთს მათგანს არ უმეფნია.

მეფეებად დავით VI და გიორგი V იყვნენ. ნოინებმა ვახტანგ III მემკვიდრედ დავით VI-ს ახლად დაბადებული შვილი გიორგი VI დანიშნეს, რომელსაც თავის სეხნა ბიძის გასარჩევლად „მცირედ“ უწოდებენ. ბეჟა დიდი იმავე წელს გარდაიცვალა, ყველასაგან დატირებული, ხოლო მეფე დავით VI—ორი წლის შემდეგ ბეჟას სიკვდილისა. 1312 წ. ოლჯაითუ წავიდა სირიაში, სადაც 5 თვის განმავლობაში ციხე რახობს გარშემოერტყა, მაგრამ ვერ აიღო და დაბრუნდა 29 იანვარს 1313 წ. ეს იმის უკანასკნელი ლაშქრობა იყო. ამის ბრძანებით ჩუბან¹⁾—ნოინმა დაუმტკიცა ახალგაზდა გიორგის მეფობა და წავიდა მცირე-აზიაში, 1315 წ., დასასჯელად იქაურ მკვიდრთა, რომელნიც აუჯაყდნენ მონგოლებს. მეფე გიორგი V ქართველებით მონაწილეობას იღებდა ამ ლაშქრობაში, რომელიც გაგრძელდა მთელი წელი. ბოლოს მემამოხენი დამორჩილდნენ 1316 წ. ოლჯაითუ გარდაიცვალა მის მიერ დაჯუძმებულ ქ. სულთანეში. იმისი უფლება იმის შვილზე აბუსაიდზე გარდავიდა. რაც შეეხება ქართლს, იქ გიორგი V დარჩა ერთადერთი მეფედ, შემდეგ 1310 წელში გარდაცვალებისა დავით VI-სა და იმის შვილის გიორგი მცირისა, რომლის სიკვდილის

1) იგივე ჩობან.

წელი არ არის გამოკვლეული. გიორგი V-ს ჩაბარდა მთელი ივერია სამცხით.

გამეფება გიორგი V ბრწყინვალისა დაბეჯითებით შეგვიძლია დავიწყოთ 1314., რადგანაც ჩვენამდი დაცულია წარწერა ს. დაბის ეკლესიის კარზე, რომელშიაც ნაჩვენებია 19 წ., რომელიც უდრის 1312 წ. დაწყებულის მე-14 მოქცევის მე-21 წელსა.

ჩობან-ნოინი ყველაფერში ექომავებოდა და შემწეობას აძლევდა მეფე გიორგი V-ს. როგორცკი გიორგი ტახტზე ავიდა, ჩრდილოეთი ნაწილი ქართლისა, მთიულეთი და მისი მიდამო მან შემოიარა, სადაც დაამყარა წესიერება და მშვიდობა ჩამოაგდო მკვიდრთა შორის, რომელნიც დაჩვეულნი იყვნენ ურთიერთის თავდასხმას და ძარცვას. ამ მიზნის მისაწევად მან შეადგინა ძეგლის დება, რომელიც აქამომდე დაცულია და შეტანილია იმის სახელით მეფის ვახტანგ VI ¹⁾ სამართლის წიგნში. კათალიკოზმა ვეთვიმემ, რომელიც მეფე გიორგიმ დანიშნა პატრიარქად, დიდი შემწეობა აღმოუჩინა მას ამ სასიქადულო მოღვაწეობაში.

ჩობან-ნოინის სიკვდილის შემდეგ, რომელიც 1327 წ. ბოროტ მოქმედებისათვის მოკლეს, აბუსაიდმა იცოცხლა 9 წელი და 1396 წ. გარდაიცვალა. ამის შემდეგ მონგოლთ ძლიერება თანდათან დასუსტდა და გიორგიმ იმათი დასუსტებით ძალ-ღონე შემოიკრიბა და დაიპყრა სომხეთი, ჰერეთი, რანი და ლეკეთი დარუბანდამდი. შირვან-შაჰი—მას ხარკს აძლევდა. მან დანიშნა სარგის ჯაყელი სამცხის ათაბეგად და სპასალარად.

იმერეთის მეფე კონსტანტინე, რომელმაც ბედიის ტაძარი განაახლა და რომელსაც მიაწერენ სამშვილდის ციხის ხელახ-

¹⁾ ვახტანგის კანონთ კრებულში ბ. ურბნელის აზით, გიორგი ბრწყინვალემ ეს ძეგლის დება შეადგინა მთიულეების კრების დასწრებით. გიორგი V ბრწყინვალე. გვ. 108.

ლად აგებას, გარდაიცვალა 1327 წ. მემკვიდრედ შეიქნა იმისი ძმა მიქელი, რომელიც ორს წელიწადს მეფობდა და ტახტი თავის შვილს ბაგრატს დაუტევა, თუმცა ბაგრატი სიყმაწვილეში ვერ ბედავდა მეფის წოდებას. მეფე გიორგიმ იმერეთის მდგომარეობა რომ შეიტყო, გადავიდა ჯარით, დაიპყრა იმერეთი 1320 წ. და დაადგინა იქ ერისთავები, რომელთა შორის ბატონიშვილი ბაგრატი შორაპანს დააყენა. მამია დადიანმა, შვილმა და მემკვიდრემ გიორგისამ, — რომელიც 1325 წ. გარდაიცვალა, — გურიელმა, სვანეთის და აფხაზეთის ერისთავებმა, — რომელთა სახელები არ არიან მოხსენებული ისტორიაში, — აგრეთვე აღიარეს გიორგი მეფედ. გიორგიმ ბედისის საერისთავოს მიუმატა ცხომის ციხეც, ახლანდელი სოხუმი.

სარგის ათაბეგის შემდეგ, რომელიც 1334 წ. გარდაიცვალა, გიორგიმ დანიშნა მემკვიდრედ შვილი მისი ყვარყვარე; მან აგრეთვე მთელ სამცხეში დანიშნა თავის უფლებით ერისთავები. შემდეგ ევთვიმე კათალიკოზისა ბასილმა დაიჭირა იმის ადგილი.

გიორგიმ დაამარცხა როგორც ნოინი, ადერბეიჯანის მთავარი, აგრეთვე ურდო ორხან სულთნისა, რომელიც ოსმალების მამამთავარი იყო და რომელსაც ამ დროს საბერძნეთის ერთი ნაწილი ეჭირა; ივერიელები დაბრუნდნენ ტფილისს დიდის დავლით. მამია დადიანის სიკვდილის შემდეგ, რომელიც 1345 წ. მოხდა, მეფემ იმის მემკვიდრედ მისი შვილი გიორგი დანიშნა. ამ ხელმწიფემ მთელი ივერიის რიგი და წესი შესცვალა. მან განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია სჯულს და სასულიერო საქმეებს, რომელნიც წესიერებაში მოიყვანა კრებამ, ტფილისს მეფის მიერ მოწოდებულმან. გიორგის მეფობაში ააგეს და განაახლეს — ნამეტურ სომხეთში — მრავალი ეკლესიები, რომლებზედაც წარწერები, დროს განმავლობაში, სანახევროდ წაშლილან და, სამწუხაროდ, ძნელად წასაკითხავ-

ნი არიან; დაბის ¹⁾), პითარეთის, ცულრულაშენის, კაზრეთის და დმანისის ეკლესიები მოწმობენ როგორც გიორგი ბრწყინვალის ღვთის მოყვარეობას, აგრეთვე იმ კეთილდღეობას, რომელშიაც ქართლი იმყოფებოდა იმის მეფობაში, და აგრეთვე ამტკიცებენ მეისტორიების ჩვენებას. ყველა ამ დიდებულ მოღვაწეობისათვის მადლიერმა ერმა მიანიჭა გიორგი მეფეს სახელი „ბრწყინვალისა“. ის გარდაიცვალა 1346 წ. სამწუხაროა, რომ გიორგი V -ს შემდეგ ქართული ისტორიის მასალები თანდათან კლებულობენ, რის გამოა მეისტორიე, ცოტა არ იყოს, გაჭირებულ მდგომარეობაში ვარდება ხოლმე.

გიორგის მემკვიდრედ შეიქნა მისი შვილი დავით VII, რომელიც დიდის ამბით საჯაროდ მირონცხებული იქნა მეფედ. ის გულსმოდგინედ შეუდგა სამეფო საქმეების მართვას და ცდილობდა თავის ქვეყნის კეთილ დღეობისათვის. მან კათალიკოზის ბასილის სიკვდილის შემდეგ დანიშნა იმის ადგილზე დოროთეოსი. იმის ნება-რთვით იმერეთის ერისთავმა, მეფე მიქელის შვილმა, ბაგრატმა ყვარყვარე-ათაბაგის ქალზე ჯვარი დაიწერა. მეფე დავით გარდაიცვალა გეგუთს 1360 წ. იმისი ქალი გულქან-ხათუნი ცოლად გაჰყვა 10 მაისს 1377 წ. ტრაპიზონის იმპერატორის მანუილ III უმცროს შვილს.

დავითის შემდეგ გამეფდა მისი შვილი ბაგრატ V, რომელმაც სამეფო გვირგვინი იკურთხა ქუთაისში. კათალიკოზებად იყვენ ელიოზი და მის შემდეგ დოროთეოსი და გიორგი. ბაგრატის მეფობის მეორე წელს სვანებმა აიღეს და დასწვეს იმერეთის დედა-ქალაქი. ეს რომ მეფემ გაიგო, გადავიდა იქ ჯარით, შეკრებილით ივერიის ყველა კუთხიდან და მოსვლისა-

---

¹⁾ უნდა იგულისხმებოდეს დადაბნის ეკლესია, რომლის მღვდელ-მთავარი დადაბნელი ჯდებოდა დარბაზობად მეფის კურთხევის დროს მცხეთას შემდეგ დმანელისა. „შემოვიდეს დადაბნელი და დაჯდეს დმანელის ქვემოთ“. განგება დარბაზობისა. სვ. 0. пам. гр. письм. А. Цагарели. т. I, в. 3. გვ. 295.

თანავე სვანები მსწრაფლ დაბრუნდნ თავის ხეობებში. მათი ერისთავი ვარდანიძე მეფემ გაგზავნა გურიაში, სადაც ის შეიქნა წინაპრად მთავრის გვარისა გურიელებისა, ხოლო სვანეთში ერისთავად მეფემ გელოვანი დანიშნა. მეფემ აგრეთვე დაამარცხა და უკუაქცია თურქნი, სამცხეში შემოსულნი ყვარყვარე ათაბეგის სიკვდილის შემდეგ, რომელიც 1361 წ. მოხდა. მეფე ბაგრატმა ყვარყვარეს ადგილზე დანიშნა იმისი შვილი ბექა, რომელიც აქამომდე მას მანდატურთ-უხუცესად ჰყავდა. 1366 წ. ჟამმა გასწყვიტა დიდ ძალი ხალხი და მათ შორის დედოფალი ელენე, დედა ბატონიშვილებისა გიორგისა და დავითისა. 1375 წ. გიორგი დადიანი მოკვდა და ბაგრატმა დანიშნა დადიანად შვილი მისი ვამეყი.

თოთხმეტი წლის შემდეგ აზიის შორს მხარეში გამოჩნდა თემურლენგი ¹⁾, რომელიც დამყარდა მოვარ-ენნახორს და ხორასანს და აქედამ დასავლეთისაკენ წავიდა ილხანების გვარის ამოსაწყვეტლად. მან 1386 წ. დაიპყრა ნახჭევანი, შემდეგ — თავრიზი, ერანდ-შაჰი — ანუ ალინდაყი და სურბ-მარი. ათაბეგი ბექა დამორჩილდა მას პირველ მის შემოსევის დროს ივერიის სამხრეთ-დასავლეთის მხარეში. ხოლო მეფე ბაგრატი გამაგრდა ტფილისში და მისი შვილი გიორგი იმერეთში გარ-

¹⁾ თუმცა საზოგადოდ მიღებულია, რომ თემურლენგი მონგოლურად იწოდებოდა კოქლს რკინის კაცს, მაგრამ გიბბონი სხვა გვარად განმარტებს ამ სიტყვას: „ დემურ ანუ ტიმურ თურქულ ენაზე იწოდებოდა რკინას, ხოლო ბეგი — დიდებულ მთავარს ანუ თავადსა. ამ ორ სიტყვების ასოს შეცვლით ანუ სხვა ნაირ კილოთი გამოთქმის გამო წარმოსდგება ამ გვარი ცვლილება ბეგ — ლენკ (უკანასკნელი სიტყვა იწოდებოდა კოქლს). ევროპეელებმა დაამახინჯეს ეს ორი ლექსი და გარდააქციეს ერთ სიტყვად ტამერლანად“. ლარგვისის მონასტერში აქამომდე დაცულია პარაკლიტონი, რომელზედაც იპოვება წარწერა ბერის გრიგოლ შინდას ძის, ავეაროზის შვილის, რომელიც იყო თანამედროვე თემურის ქართლში შემოსევისა და რომელიც უწოდებს მას თემურ-ბეგად. „მოვიდა თემურ ბეგ სულტანი სამარ-სანდელი“. Br. Voyage arch. 41, 77—79.

დავიდა. თემურმა გარს შემოადგა ტფილისს, რომლის მეციხოვნეები დამარცხდნენ ციხის კედლების წინ მომხდარ ბრძოლაში. თათრებმა დაიპყრეს ტფილისი და დაატყვევეს მეფე და დედოფალი ანნა, რომელიც შეირთო ბაგრატმა პირველი ცოლის შემდეგ. ტფილისის აღება მოხდა 1387 წ. ამის შემდეგ თემურმა დაპყრო რაოდენიმე ხანი ყარაიაზში და თან წაიყვანა ყარაიაზს დატყვევებული მეფე, რომლის გამაჰმადიანებას მუდამ ცდილობდა.

მაშინ ბაგრატმა განზრახ განაცხადა სურვილი თემურის ბრძანების ასრულებისა და აღუთქვა მას საქართველოს დაპყრობა მის მონების ქვეშ. თემურმა ამ მიზნის ასასრულებლად გაგზავნა ის 12 ათასი ჯარით. მეფის შვილები, რომელთაც საიდუმლოდ შეიტყვეს ეს ამბავი ¹⁾ ჩაესაფრენ გზაზე, თავს დაესხნენ თათრებს და უდიდესი მათინაწილი ამოწყვიტეს. თემური მეორედ დაეცა ივერიას 1393 წ. თათრების ერთი ნაწილი შეესია სამცხეს და დანარჩენი — ქართლის და არაგვის ხეობას და მძვინვარების მუსრი გაავლეს მთელს მხარეს. სვეტიცხოველის ტაძარი გაძარცვეს და შებილწეს. კავთის ხევის ²⁾ დედათა მონასტერი საშინელ განსაცდელში ჩავარდა და მონაზონები თვით ეკლესიაში ცეცხლში გამოსწვეს; ამ მონასტერში აქამომდე ყველა ფეხ შიშველი შედის ამ წმიდა დედათა ღვაწლის სადიდებლად. თათრები გარდაიფანტნენ ჩრდილოეთში ლარგვისის მონასტრამდე, რომელიც ცეცხლით და მახვილით შემუსრეს. იქედამ კახეთში გარდავიდნენ და შემდეგ — დაღესტანში, გილანში და მაზანდარანში, რომელნიც მათ იარაღით დაიპყრეს.

ალექსანდრემ, ერისთავის ბატონიშვილის ბაგრატის შვილმა, რომელსაც მცირეს უწოდებდნენ (გარდაიცვალა 1372 წ.), ისარგებლა მეფე ბაგრატის დატყვევებით, გადგა და 1372 წ.

1) მეფემ თვითონ საიდუმლოდ შეუთვალა მათ.
 2) ქვათა — ხევი.

ეკურთხა მეფედ იმერთა. ის 1389 წ. გარდაიცვალა. მისმა ძმამ და მემკვიდრემ გიორგიმ აფხაზეთის კათალიკოზობა დააწესა და ამ ადგილზე არსენი დაადგინა. მაგრამ მეგრელები, სვანები და გურულები ერთგულად დარჩნენ მეფე ბაგრატს, რომელსაც ისტორიაში უწოდებენ ბაგრატ დიდად. ამ დროს განმავლობაში გიორგიმ, ბაგრატის შვილმა, დაიპყრა სამცხე, — რომელიც იმერეთის აჯანყებაში ერია, — და შემდეგ დაბრუნდა იმერეთში. ათაბეგის ბექას შემდეგ, რომელიც გარდაიცვალა 1391 წ., იმის ადგილზე მისი შვილი იოანე დაინიშნა.

თემურ არ დაჯერდა საშვალ ივერიის აოხრებას. მან, შეკრიბა რა დიდ ძალი ჯარი თავისი და შირვანისა, მდ. მტკვარში გამოვიდა და ხელახლავ გამოილაშქრა ივერიაზე. სასტიკი ომი ასტყდა თათრებს და ქართველებს შორის; ამ უკანასკნელთ ველარ გაუძღეს აუარებელ მტრის სიმრავლეს და გაიქცნენ. თითონ მეფე ბაგრატი თავის შვილით გიორგით მთებში განივლტო. ის გარდაიცვალა 1395 წ. გიორგი VII ავიდა ტახტზე და მთელი ივერიის მიერ ცნობილ იქნა მეფედ. როცა თემურმა შეიტყო გიორგის გამეფება, აშფოთდა და მოსთხოვა მეფეს, დაუყოვნებლივ დამორჩილებოდა მას. რადგან ამ წინადადებაზე მეფემ უარი განაცხადა, თემურმა გაგზავნა ქართლში ჯარი 1400 წ. ამ ომში თათრები ჯერ დამარცხდნენ, მაგრამ მერე გაიმარჯვეს და მკაცრის ბრძოლის შემდეგ დაიპყრეს ტფილისი, რომელშიაც მეციხოვნეები ჩააყენეს. ქართველები გაიქცნენ, ზოგიერთნი კი სისუსტის გამო დაემორჩილნენ მტერს. ყველა გამოქვაბულნი კლდეები ¹⁾ და თავშესაფარნი ადგილე-

¹⁾ გიბზონი, ვებერი და ტრაქევსკი მოგვითხრობენ, რომ თემური საქართველოს დარბევის დროს გზავნიდა ქვაბებში და მღვიმეებში დახიზნულ ხალხის ამოსაწყვეტად მხედრებს, რომელნიც კლდის წვეროებიდან ჩამოდიოდნენ და ცეცხლს უკიდებდნენ მღვიმეებში დამალულ ხალხს. შემდეგ თემურის გალაშქრებისა დასავლეთისკენ და სპარსეთის განადგურებისა, ამბობს გიბზონი, თემური პირველად შეესია საქართველოს ქრისტიანებს, რომელნიც თავს იცავდნენ თავის კლდეებში, მთებში და ციხის სიმაგრეებში, მაგ-

ბი, სადაც ერი მიიმალა, თანდათან დაიპყრეს თათრებმა, რის შემდეგ მთელი მხარეც დამორჩილდა.

ლენგ-თემურმა ქართლის მმართველად დააყენა ჰაჯი შიხალი და ემირ-ჯოანი. ივერიის შემუსვრის შემდეგ თემურმა გაილაშქრა 1394 წლ. ტოხთამიშის წინააღმდეგ, ¹⁾ და ამას მოჰყვა დარბევა მთელის დაღისტანისა და კასპიის ზღვის ნაპირებისა, როდესაც ამ გზით თათრებმა მთები გარდაოარეს. 1398 წ. თემურის შვილი მარონ-შაჰი, რომელსაც ადრბაჯანის მართვა ებარა, ცხენილად გარდმოვარდა, რის გამო ის ქკუაზე შეიშალა. ამ გარემოებით ქართველებმა ისარგებლეს და, ცოტა არ იყოს, შეისვენეს წინანდელ უბედურებისაგან. ტახირმა ბაღდადის მფლობელის ახმედის შვილმა, ჰულალუ-ყენის შთამომავალმა, რომელიც განდევნეს თავის დედა ქალაქილამ 1393 წ., თავი შეიფარა ალინჯაყის ციხეში, სადაც დიდხანს ის ვერ შეიპყრა თემურმა. ივერიელებმა ამით ისარგებლეს და წავიდნენ ტახირის შესაწვევლად, დაამარცხეს თათრები და აიძულეს ისინი, ციხეს შემოცლოდნენ; ხოლო ტახირი თან წამოიყვანეს. მეფე გიორგის ის დიდხანს ჰყავდა დაქერილი, ბოლოს მან გარდასწვიტა თემურთან დაზავება. თუმცა თემურს იამა ეს ამბავი, მაგრამ მიუხედავად ამისა ემზადებოდა ივერიაზე ხელახლად გალაშქრებას. 1399 წ. ზამთარში თემური დაღესტანში იბრძოდა. 1400 წ. მან მოსთხოვა მეფეს, გადაეცა მისთვის ტახირი, რაზედაც მეფემ გადაქრილი უარი შეუთვალა, თუმცა ამ დროს ქ. ალინჯაკი ²⁾, თათრებს შემდეგ ხანგრძ-

რამ თემურმა თავის მძევნარებით ყველა დამაბრკოლებელი მიზეზნი, რომელნიც მას წინ გარდაეღობენ, დათრგუნა და გაიმარჯვა. Gibb. Décad. et ch. de l'emp. Rom. გვ. 810.

¹⁾ ეს ტოხთამიში თემურლენგმა დანიშნა ხანად ყიფჩაყის ურდოსა, — რომელიც თითქმის ორ საუკუნე ნახევარს ფლობდა მთელს რუსეთს, — და, როდესაც ეს ხანი გადაუდგა თემურს და დამოუკიდებელ ხანად აღიარა თავი, თემურმა გაილაშქრა იმის წინააღმდეგ და გარდააგდო ის.

²⁾ ალინჯის ციხე.

ლივ ალყისა აღებულნი ჰქონდათ. თათრები შემოვიდნენ შიდა-ქართლში, ამოხოცეს მრავალი ხალხი, რომელიც გამოიქცა ბულგებში შეხიზნული იყო და დაიპყრეს 19 ციხე, რომელთა სახელები ისე დაუმახინჯებიათ არაბის მწერლებს, რომ იმათი გარჩევა შეუძლებელია. შემდეგ ამისა თათრები ხელმეორედ შეესიენ წარჩინებულის ჯანიბექის სამფლობელოს, რომელიც დამორჩილდა მათ; იქედამ ისინი გარდვიდნენ ათაბეგის იოანეს სამფლობელოში, რომელსაც მუსრი გაავლეს და, ჩვეულებისამებრ, გაძარცვეს. ამ დროს განმავლობაში მეფე გიორგი სვანების მთებში იყო, გარნა თათრები აქაც სდევნიდნენ მას; მაშინ ის გარდავიდა აფხაზეთში; მოსასპობელად ამ დაუცხრომელ დევნისა მან გადასცა ოსმალებს ტახირ-სულთანნი, რომელიც თავის მამით ახმედით დაბრუნდა ბაღდადს. თითონ კი მეფე გიორგი დათანხმდა ხარჯი ეძლია თემურისათვის და გაუგზავნა მას თავისი ძმა მდიდარის საჩუქრებით და გამოსთხოვა მას მთელის საქართველოს შეწყნარება:

1402 წ. ლენგ-თემური კიდევ წაიწია სამხრეთისაკენ. მან აიღო თორთომის და კალმახის ციხეები და, როდესაც ივერიის საზღვარს მიუახლოვდა, 1402 წ. მან მიიღო ათაბეგი ივანე და ბატონიშვილი კონსტანტინე, რომელნიც გამოცხადდნენ წინაშე მისა ძღვენითა და საჩუქრებითა. მასთან მოვიდნენ აგრეთვე კასტილიის კოროლის ჰენრიხ III დესპანები, რომელთაც ოსმალოს სულთნის მურადის დატყვევებული შვილი მიუყვანეს. დაბრუნების დროს თემური ნადირობდა და ანაზღვეულად ივერიაში შემოვიდა. ანგორის ¹⁾ ომის შემდეგ, სადაც თემურმა გაიმარჯვა, — მეფის ძმები კონსტანტინე და დავითი თავის მეფით გიორგით მამაცურად იცავდნენ მტრისაგან თავს, მაგრამ მათ შორის შუღლი ჩამოვარდა და მეფის ძმებმა საიდუმლოდ აჩვე-

---

¹⁾ ეს სახელგანთქმულ ომი, რომელშიაც ორთავე მხრით მილიონზე მეტი ჯარი იბრძოდა და რომელშიაც სულთანი ბაიაზეთი დამარცხდა და ტყვედ წაყვანილ იქნა, მოხდა 1403 წ. მცირე-აზიის ქალაქის ან ციხის ახლო.

ნეს თათრებს ის გზა, რომლითაც მათ შეეძლოთ ქართლის შუა გულში შემოსულიყვენ. მაშინ თემურმა უბრძანა ემირს შაჰ-მეღლიქს გარშემორტყმოდა განთქმულ ციხეს ბირთვისს, რომელსაც დიდებული ნაზარა იცავდა. თემური დაესწრო ამ ციხეზე მისვლის დროს და აიღო ის დიდის გაქივრებით აგვისტოს 1043 წ. თემურმა დასტევა აქ ციხის მცველნი და უბრძანა მათ, ყველა მახლობელ მხარეში მკვიდრნი შიშ ქვეშ იყოლიონ. მან მიიღო მეფე გიორგისაგან სხვა და სხვა საჩუქრები და ათასი ოქრო რომელზედაც თემურის სახელი იყო მოჭრილი. ამის შემდეგ თემური წავიდა თურქისტანში, საიდანაც არაოდეს აღარ დაბრუნებულა დასავლეთ აზიაში. ის გარდაიცვალა 19 იანვარს 1405 წ. ¹⁾).

¹⁾ ქ. ც-ბით «ბოროტი იგი ბოროტად წარწყმდა». თომა მეზოძის თქმით, — რომელიც თითქმის თანამედროვე იყო თემურისა, — მან სამარყანდში საქართველოდამ ტყვედ წარიტაცა სამოცი ათასი კაცამდე და იქ „ჩაძლდა როგორც ძლი“. Hist. de la géorg. გვ. 176. „ხოლო ტყვე და ალაფი ყოველი გაგზავნა სამარყანდა ქორონიკონსა ე (1402 წ.). „თემურის სატახტო ქალაქს სამარყანდში აქამომდე დაცულია ქართული წიგნები, წანაძარცენი საქართველოდამ იმის ურდოების მიერ. ეს ამბავი ნასწავლ ქვეყნიერობას გააცნო სომეხმა ხეატურ ევანისიანმა, აღმოსავლეთის მრავალთა ენათა მცოდნემ, რომელსაც სამარყანდის ერთ კოშკში გაუსინჯავს ხელთნაწილები, თემურის მიერ წარტაცებულნი. პლ. იოსელიანი. Опис. др. г. Тифлиса. ერთი თანამედროვე რუსის მწერალი, ევგ. მარკოვი, რომელსაც შარშან მიმოუვლია საშუალო აზია, აგვიწერს თავის მოგზაურობას „Русск. Вѣстникъ“-ში და ფრიად შესამჩნევ ამბევებს გვაცნობებს ქართველების ნაშთებზე, რომელნიც თემურის დროს წარტაცებული უნდა იყვენ. — თემურლენგის მტარვალობას საქართველოში აგვიწერს 1447 წ. ერთ გუჯარში შემდეგის სიტყვებით მეფე გიორგი VIII, რომელიც თითქმის იმის თანამედროვე იყო. „პაპის ჩემის ძმის გიორგის მეფობაში საშინელი დრო დადგა:“ ღვთის რისხვა, ჩვენი ცოდვების გამო გარდმოვიდა ჩვენზე და საშინელი თემური, ურწმუნოებით აღჭურვილი, ყველა ქვეყნების ამოხრებელი, ყველა კანონების დამარღვეველი, ეკლესიის და მამულის ერთგულთ შეილთა ამომწყვეტელი, — ამ ღვთის რისხვამ, ჩვენზე წარმოვლინებულმა, აუარებელის ჯარით — აგარიანლებით — შემოესია საქართველოს, გაანადგურა იგი, ამოკლიტა

აქ ხრონოლოგიურად ჩამოვთვლით თემურლენგის ყველა
 გალაშკრება ივერიაზე: 1) 1386 წ. ის იპყრობს ტფილისს,
 და ატყვევებს ბაგრატს 2) 1393 წ. მეორედ იღებს ტფილისს,
 თათრები სამცხეს თავს ესხმიან, თვით თემური კი — შიდა-ქართლს.
 3) 1400 წ. ის იპყრობს ციხეებს და ჯანბეგის სამფლობელოს
 4) 1401 წ. იყო სამხრეთ-დასავლეთ ივერიაში ბრძოლა, რომელმაც გამოიწვია ბატონიშვილის კონსტანტინეს ელჩად გაგზავნა მასთან. 5) 1402 წ. გურჯი-ბექის ციხის აღება. 6) 1403 წ. ბირთვისის აღება.

მემკვიდრედ იმერეთის მფლობელის გიორგისა, რომელიც მეგრელებმა მოჰკლეს 1392 წ.— შეიქნა მისი ძმა კონსტანტინე, რომელიც 1396 წ. ქალის ომში მოჰკლეს. იმის მემკვიდრედ იყო მისი შვილი ალექსანდრე, რომელიც მხოლოდ ერისთავად იწოდებოდა და არა მეფედ. ხოლო მეფე გიორგი VII 1407 წ. გარდაიცვალა. იმის მემკვიდრედ იყო ძმა მისი კონსტანტინე II, რომლის მეფობას გაკვრით მოიხსენიებენ მემატეანენი. მან დაასაფლავა მეფე გიორგი მცხეთას და იწყო ივერიის მართვა. ის სდევნიდა ივერიაში მყოფ მუსულმანებს, რომელთაც ამაზე შესჩივლეს ოსმალების სულთანს, მუსას¹⁾ შვილს და მემკვიდრეს ბაიაზეთისას. თურქები სულთანის ბრძანებით დაეცნენ ივერიას და მეფე მოჰკლეს ომში 1413 წ. ამ ამბავს მირკონდი სხვანაირად მოგვითხრობს; იმის სიტყვით ომში, რომელიც ასტყდა თემურის სიკვდილის შემდეგ იმის შვილების და ოსმალოს ემირების შორის, შირვანის მმართველმა შეიხ-იბრაჰიმმა მიიმხრო თავისკენ მეფე კონსტანტინე, რომელმაც მიეშველა მას 2000 კაცით, წინააღმდეგ ყარა-იუსუფისა, სარდლისა იმ თემისა, რომელსაც შევცხვარად უწოდებდნენ: მეფე დამარცხების შემდეგ დაატყვევეს და 1413 წ. დასაწყისს ის და დანარჩენი ქართველები

დიდ ძალი ხალხი და დაქცია ახალი იერუსალიმი (მცხეთის ტაძარი), ქრისტეს სჯულის დასაწყისი, დედა-ქალაქი მცხეთა და ეკლესია; საშინელ და მწარე იყო დღე იგი... Груз. церк. гудж. Д. Пурцеладзе გვ. 104.

¹⁾ იგივე მუზა.

გაჰსწყვიტეს, ამ დროს ახლო ხანებში ახალციხეს მაზრაში მცხოვრებმა მუსულმანებმა იჩივლეს ყარა-იუსუფთან ქრისტიანების მიერ შევიწროებაზე და შემოიყვანეს იმისი ჯარი ამ მაზრაში. ამ თურქებმა აიღეს და აიკლეს ახალ-ციხე, შემდეგ ისინი გარდავიდნენ კლარჯეთში. ამ გვარად მათ ჯავრი ამოიყარეს ქრისტიანებზე.

გიორგი VII-ს 24 წ. შვილი ალექსანდრე ავიდა ტახტზე. იმის პოლიტიკურ მოქმედებაზე მატიაწე ძლიერ მცირე მასალას გვაძლევს, მაგრამ ჩვენ შეგვიძლია შევავსოთ ეს ნაკლი სიგელე-ბით, რომელთაც ჩვენამდე მოაღწიეს და რომელნიც იმის შინაგან მმართველობას შეეხებიან და გაგვაცნობენ მრავალს წვრილმან ფაქტებს. ის დიდის მეცადინეობით აღზარდა იმის ბებიაშვილად რუსამ, გიორგი VII მეუღლის, დედოფლის ნათიას დედამ. რუსა შეუდგა მცხეთის ტაძრის აღდგენას, მაგრამ სიკვდილმა აღარ დააცალა იმის დამთავრება, რომელიც ახალგაზდა მეფემ იკისრა. მეფემ აგრეთვე ტაძარს მიაშენა სამხრეთისაკენ წმ. მთავარ ანგელოზის სახელზე თავის დასამარხავად ეკვტერი, რომელიც ამ რაოდენიმე წლის წინეთ დაანგრიეს. მან შეაკეთა მრავალი ეკლესიები, სახელდობრ რუისისა, როგორც სჩანს ჩვენამდე დაცულის წარწერიდამ.

ალექსანდრემ ვარძიაში დაასაფლავა თავისი ბიძა მეფე კონსტანტინე და დადიანად დანიშნა ლიპარატი, შვილი მამიასი, რომელიც ომში მოჰკლეს აფხაზებმა 1414 წ-ში. ალექსანდრემ დაიპყრა ეს მხარე (აფხაზეთი), რომლის შემდეგ ეკურთხა მეფედ ქუთაისში. მან შეიერთა თამარ, და დიმიტრისა, რომელიც მან იმერეთის ერისთავად დანიშნა. იმავე წელს ალექსანდრე კობთის თავზე შეებრძოლა იოანე ათაბეგს და დაატყვევა ის. თურქებმა მაშინ დაიპყრეს ახალციხის მაზრა.

1432 წ. ალექსანდრემ წაართვა მუსულმანებს ლორის ქალაქი, რომელიც იმის იმერეთში ყოფნის დროს ორი წლის წინეთ მუსულმანებს დაეპყრათ და, როგორც ამბობენ, მეფემ აჩუქა ის პელაგინ ორბელიანს 1433 წ.

1433 წ. მეფე ალექსანდრემ გაგზავნა მიტროპოლიტი სოფრონი და სხვა ეპისკოპოსები ტრიდენტის ¹⁾ კრებაზე დასასწრებლად. ისინი მონაწილეობას ლებულობდნენ სჯაში აღმოსავლეთის და დასავლეთის ეკლესიების შეერთებაზე, მაგრამ ხელი არ მოაწერეს ერთად დანარჩენ სასულიერო პირებთან უნიის დაბოლოებითს ოქმზე.

როდესაც შვილი და მემკვიდრე თემურისა შაჰ როხი შემოვიდა სომხეთში 1437 წ., ალექსანდრემ გაუგზავნა მას

¹⁾ ავტორის მხრით ეს lapsus calami უნდა იყოს. აქ უნდა იგულისხმებოდეს ფლორენტინის კრება, რომელიც 1438 წ. მოხდა, (გიბბონი *Dé cad. et chute de l'emp. Rom.*) და არა ტრიდენტისა, რომელიც ახალ ისტორიას ეკუთვნის და 1545 წ. — 1563 წ. გაგრძელდა პაპის პავლე III დროს. (*Gib. გვ. 844, 845, 846 და შემდ.*). თვით ავტორიც თავის *Hist. de la géorg.*, რომელიც მან 1849 წ. გამოსცა, თანამედროვე ჰორას იუსტინის სიტყვით ამბობს, რომ ფლორენციაში კრება 1438 წ. იყო (გვ. 681 II. 5) იქ დაესწრო ერთი მიტროპოლიტი და საქართველოს მეფის დესპანი, რომელიც შესანიშნავი იყო თავის ახირებულ ტანსაცმელით, თავზე რგვალი ქუდი ეხურა მრავალის ძვირფასის თვლებით და ოქროს ღილებით შემუღი... არც ერთ იმათგანს არ მოუწერიათ ხელი უნიაზე, მაშინ, როდესაც სომხებმა იგი მისვლის უმაღლეს მიიღეს. (გიბბონი.).

თემურლენგის სიკვდილის შემდეგ ოსმალები ისევ მალე გაძლიერდნენ და კონსტანტინეპოლის აღებისათვის ემზადებოდნენ. მაშინ ბიზანტიის იმპერატორებმა მიმართეს დასავლეთ ევროპას შემწეობის გამოსათხოვნელად. იმპერატორმა იოანე VIII საკიროდ დაინახა სამუდამო კავშირით შეკვროდა ევროპას და ამისათვის ისურვა ლათინთა და ბერძენთა შორის სარწმუნოებრივის განხეთქილობის აღმოკვეთა. მან იწყო მიწერ-მოწერა და დესპანების გზავნა ევროპის ხელმწიფეებთან. იოანე თითონაც გაემგზავრა პაპი ევგენი IV-თან, რომელმაც ის ფერარაში ღიღის ამბებით მიიღო. პაპმა აღუთქვა ჯვაროსნობის ჯარის გამოწვევა თურქების წინააღმდეგ, მხოლოდ იმ პირობით, რომ აღმოსავლეთის ეკლესია უნდა შეერთებოდა დასავლეთისას. ამ მიზნის მისაღწევად ორთავე ეკლესიის წარმომადგენლნი შეიკრიბნენ ფლორენციაში, სადაც საზოგადო მსჯელობა დი ბასი უფრო იმაზე იყო მიქცეული, თუ რომელი სარწმუნოების სიმბოლოს დოღმატი უნდა დარჩენილიყო, სული-წმინდის გამომავლობაზე — ბერძნული თუ ლათინური.

თავისი შვილი დიმიტრი საჩუქრებით და მით მოიპოვა მისი კეთილი განწყობილება სასარგებლოდ ივერიისა. მას შემდეგ მეფე წავიდა განჯას, შირვანს და დაღესტანს და აიძულა წინანდულად ამ მხარეებისა მკვიდრნი, ეხადნათ მისთვის ხარჯი. თუ დავერწმუნეთ სომხის თანამედროვე მისტორიეს თომა მეძაბაცის თქმულებას,—მეფე ალექსანდრეს ვითომც ცოლად სიუნის მფლობელის ფეშენანუ პელგინ ორბელიანის ქალი ჰყავდა და, ვითომც ის შიშობდა, რომ სომხები, რომელნიც თავის ქვეყნიდამ გამოიქცენ, არ მიმხრობოდენ პელგინს, და ვითომც, ამის გამო, ალექსანდრემ მოაწამელინა თავისი სიმამრი. 1438 წ. მომწამელელი სიკვდილით დასაჯეს, მაგრამ მან არ დაასახელა ის, ვინც ეს ბოროტება მას ჩაადენინა. 1439 წ. მეფეს იარა გაუჩნდა, რომელიც არ ასვენებდა მას და რომლის მორჩენა შეუძლებელი შეიქნა. მთლად ამ თქმულების მიღება ფრიად ძნელია, იმიტომ რომ ქართული მატიანე, რასაკვირველია, ამ შემთხვევას არ იხსენიებს, და უფრო იმიტომ, რომ

ამასთანავე ლათინები თხოულობდენ, რომ ბერძნებს აღეარნათ პაპის უპირატესობა, ესე იგი, პაპი მსოფლიო ეკლესიის თავად უნდა ეცნოთ. ბაასში ლათინთა მამათ სძლიეს ბერძნების წარმომადგენელთ, რომელნიც, გიბზონის თქმით, საშინელ გაჭირებაში და სილატაკეში იყვნენ და, ამის გამო, იძულებულნი შეიქნენ ლათინთა მოთხოვნილება მიეღოთ. მაგრამ მაშინ აღმოჩნდა მართლ—მადიდებლების მტკიცე და ერთგული დამცველი, ეფესის მიტროპოლიტი მარკოზი; იმის მეცადინეობით ფლორონციის უნიას არავითარი შედეგი არ ჰქონდა; როდესაც ის გამოაცხადეს კონსტანტინეპოლში. ხალხი ხმა მალდა დაღებდა, რომ ის უფრო არჩევს თათრების უღელსკვეშ დარჩენას, ვინემ პაპს დაემორჩილოს, და ფლორონციის უნიის ხელის მომწერნი, კონსტანტინეპოლის ერის აღელვებისა გამო, შეშინდნენ, შეინანეს და ცრემლით ითხოვდენ მიეტევნათ მათთვის ეს შეცოდება. აგრეთვე რუსეთიდანაც იძულებული შეიქნა გაგვეუღიყო მიტროპოლიტი ისიდორე, რომელმაც, ფლორონციიდან დაბრუნების შემდეგ, პაპი აღიარა რუსის ეკლესიის თავად. ამ გვარად ბიზანტიელთ უკანასკნელი იმედი ევროპის შეწვევის შესახებ გაცრუვდა და ოსმალებმა შემდეგ ამისა მალე დაიპყრეს კონსტანტინეპოლი-

1419—1442 წ. თამარ დედოფლის სახელი იხსენიება ქართულ სიგელებში. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ, სანამ ალექსანდრე თამარს ითხოვდა, მან შეირთო პელგინის ასული. ეს მიტომაც საგულისხმოა, რომ გამეფების დროს ალექსანდრეს უკვე ორი ვაჟი—ვახტანგი და დიმიტრი ჰყავდა. რასაკვირველია, ეს შვილები არ შეძენია მას დედოფლის თამარისაგან, რადგანც ვიცით, რომ ალექსანდრემ დაიწერა მასზე ჯვარი ტახტზე ასვლის შემდეგ.

1440 წ. თავრიზის მფლობელმა ჯაანშაჰმა, ყარა-იუსუფის შვილმა, თავს დაესხა ივერიას და მეფეს გამოსთხოვა ერთად რამდენიმე წინაწლების ხარკი, რომელიც მას არ მიუცია. როცა მეფემ ამაზე უარ ჰყო, ჯაანხანშაჰ ანაზღეულად შემოვიდა ივერიაში აღდგომის დღეებში და ყოველივე დაამხო და დასწვა. სული-წმინდის მოფენის დღეს ის გარშემოერთყა სამშვილდეს, რომელიც აიღო და შიგ მრავალი ხალხი აღმოხოცა და ტყვედ 9 ათასი სული მეტი თან წაიყვანა. იქედამ, შემოვიდა რა ტფილისში, მოაოხრა და მოსრისა ეს დედაქალაქი. ივერიელები გაიქცნენ მთებში და ტყეებში. შესახებ ამ ამბავისა მემატთანე არაფერს ამბობს. ის მოგვითხრობს,—ისიც უალაგო ადგილზე—რომ ალექსანდრემ მიმოვლო ივერია, დაათვალიერა ციხეები, ეკლესიები და მონასტრები, რომელნიც მან მთელს მხარეში გარდააკეთა და დაამშვენა, და მოსპო გარდახდევინება ხარკისა 40 ასპრისა, რომელიც ყოველს ოჯახს უნდა შეეტანა ხაზინაში იმის ბრძანებით 1431 წ. ეკლესიების აღსადგენად. ერთი მოთხრობით სვანები ნებით იხდიდნენ სამსკირმანაულს ანუ 6 ასპრს თითო ოჯახზე ¹⁾

1) ჭირმანაულის, კირმანაულის ანუ ხელმანაურის სახელი დაერქვა ამ ფულს იმპერატორის კირმანუელ კომნენის გამო, რომელიც მეფობდა XII საუკუნეში; კირმანაულს ჰქონდა ორი დანგი (ასპრი) ანუ შაური. ვახუშტით სამი კირმანაული არს ექვსი შაური აწინდელი. Hist. de la georg. 681 შენ. introduct. გვ. CLXI და CLXXVIII. ვახ. საქ. ისტ. გვ. 299.

ორი წლის შემდეგ ალექსანდრემ დანიშნა ქართლის მეფედ ერთი თავისი შვილი ვახტანგი და შერთო მას სითი-ხათუნი ფანასკერტელის ¹⁾). მეორე შვილი დიმიტრი იმერეთის მეფედ დაადგინა, უმცროსი ძმა კი გიორგი კახეთში გაამეფა. შემდეგ ამისა ის გადადგა ტახტიდამ, გამონაზონდა ათანასის სახელით და ცხოვრობდა მისგანვე აშენებულ მთავარ ანგელოზის ეკლესიის მახლობლად. ნამდვილად არ ვიცით, რომელ წელში გარდაიცვალა; საგულისხმო კი არის, რომ მისი სიკვდილი 1446 წ. აღრე არ უნდა მომხდარიყო. ალექსანდრეს მეფობის დროს კათალიკოზებად იყვნენ: ელიოზი, უკვე ხსენებული 1405 წ. და მიხეილი, რომელსაც ერთი გუჯარი 1419 წ. ერთად მეფესთან იხსენიებს. მეფე დავითის შვილიც, ბერად შემდგარი, კათალიკოზად იხსენიება 1428, 1435, 1439 და 1448 წლ., თევდორე—1425, 1429 და 1434 წლ. და შიო—1440 და 1446 წლ. ²⁾):

ალექსანდრეს მეფობაში იერუსალიმში მცხოვრებელ ივერიელებმა წაართვეს სომხებს ადგილი გოლგოთის მთაზე, რომელიც წინედ ამ უკანასკნელებს ეჭირათ. პატრიარქმა მარტიროსმა გამოაგდო ივერიელნი ამ ადგილიდამ, მაგრამ მათ ხელ მეორედ დაეპატრონენ მას. ჩვენ ვიცით, რომ ივერიელებს ეკუთვნოდა ეკვტერი, მიშენებული წმ. საფლავის ეკლესიაზე, აღმოსავლეთის მხრით, სადაც ის ორმო იყო, რომელშიაც იყო ჩაყენებული ჯვარი უფლისა ჯვარცმის დღეს. რასაკვირველია, ორივე მხარენი ერთიერთს ეცილებოდნენ ამ წმინდა ადგილის დაფლო-

---

¹⁾ ფანასკერტელებად ძველად თ. ციციშვილებს უწოდებდნენ. ისინი ამალდნენ ახალციხეში თამარისობას, რომელმაც მიუბოძა მათ ფანასკერტის მამული. ამ ფანასკერტელთა შორის თემურლენგის დროს გამოჩენილი იყო ზაზა, რომელიც გარდაესახლა ქართლში, მას დარჩა შვილი ციცი, რომლის გვარი კონსტანტინეს მეფობაში 1488 წ. თავადობის ღირსებით დაჯილდოებული იქნა. Груз. двор. акт. а. ხახანაშვილისა გვ. V.

²⁾ ამით უნდა აიხსნას ის, რომ ძველად ერთ და იმავე დროს ივერიაში რაოდენიმე კათალიკოზები იყვნენ.

ბის შესახებ. შემდეგში მოვიხსენიებთ, ვის დარჩა უპირატესობა.—მეფე ალექსანდრეს მემკვიდრე ვახტანგ III იყო. მან დაიწყო ათაბაგის სიკვდილის შემდეგ, 1444 წ., დანიშნა იმის ადგილზე შვილი მისი აღბუღა. მაგრამ გარდაცვალებულის იოანეს ძმა, ყვარყვარე, ამით უკმაყოფილო დარჩა, შეებრძოლა აღბუღას, მაგრამ იძლია. აღბუღამ დაგვიტევა სჯულ-მდებლობა მის მიერ შედგენილი, რომელიც მოიწონა მეფე გიორგი VII და რომელიც შეტანილია ცნობილს ქართულ კანონების კრებაში, ვახტანგ მეფის მიერ გამოცემულში. ამბობენ, რომ იმავე წელს ჯაჰან-შახი¹⁾ შეესია სამცხეს და, ომის შემდეგ, რომლის ბოლო საექვოდ დარჩა, იღუმალ უკანვე დაბრუნდა. მეფე ვახტანგი გარდაიცვალა 1447 წ.

იმის მემკვიდრედ მისი ძმა გიორგი VIII იყო. ჩვენ გვაქვს დაცული მოწმობა, რომ გიორგი კახეთში მეფობდა უკვე 1442 წ. ამას გვაჩვენებს წარწერა ტრაპეზის ფიცარზე, ინდიკტიონის მე 6949 წ., გრემის ეკლესიაში, რომელიც უნახავს 1589 წ. მოხუცს ზაქხეს, კახეთში გაგზავნილ რუსის დესპანის, თავ. ზენიგოროდსკის მხლებელს.

1450 წ. ბიზანტიის უკანასკნელმა იმპერატორმა, კონსტანტინე დროგაზმა²⁾ გამოგზავნა აღმოსავლეთში პროტოვესტიასი³⁾ ფრანცა და მიანდო მას, გარემოების მიხედვით გამოეთხოვა მისთვის ცოლად ანდა ტრაპიზონის იმპერატორას და ან მეფის გიორგის ასული. მეფე გიორგიმ განაცხადა თავისი თანხმობა თავის მხრით. ფრანცის დაბრუნების შემდეგ იმპერატორმა 1452 წ. მიიღო გიორგი მეფის წინადადება შესახებ მზითვის რაოდენობისა და სხვა საქმეებზე⁴⁾, მაგრამ ამ დროს ოსმალებმა

1) მემკვიდრე შაჰ როზისა ანუ შარუზისა.

2) ეს კონსტანტინე XI პალეოლოგი ბიზანტიის უკანასკნელი იმპერატორი იყო. ის მოჰკლეს კონსტანტინეპოლის აღების დროს, 29 მაისს 1453 წ. ოსმალებმა.

3) ანუ უფროსი კარის კაცი (Grand chambellan).

4) ქართლის მეფე აძლევდა მზითვეში თავის ქალს ერთხანად 56

შემოზღუდეს კონსტანტინეპოლი, რის გამო ეს კავშირი ჩაიშალა. ქართული მატიანე არას მოგვეთხრობს ამაზე, ცალი სიტყვითაც არ იხსენებს ივერიის ბატონის ასულს, რომელიც ბერძნის იმპერატორის საცოლოდ ინიშნებოდა.

1414 წლიდამ დაწყებული ოსმალები გამოჩნდნენ შავიზღვის ნაპირებზედაც; ისინი 1451 წ. 50 ხომალდით ¹⁾ დაეცენ აფხაზეთს, დაიპირეს და აიკლეს ცხომი ²⁾ და მოასწრეს იქედამ უკანვე გაბრუნება მეფე გიორგის მისვლამდი, რომელმაც, რა ვეღარ ნახა იქ ოსმალები, უკანვე გეგუთს დაბრუნდა. იმავე ხანში შარვანის ქალაქის ყაბალის მკვიდრნი აღუდგნენ მეფეს. გიორგი წავიდა, დაიპყრა ეს მხარე და აიძულა იმის მფლობელი, ადრინდელად ხარკი ეძლია.

კონსტანტინეპოლი თურქებმა აიღეს 9 მაისს ³⁾ 1453 წ., შემდეგ 1123 წლის აღმოსავლეთის იმპერიის არსებობისა. ხუთი წლის შემდეგ ამ უბედურ შემთხვევისა რომის პაპმა პიო ათასს დუკატს, ხოლო ხუთი ათასი წლიურ პენსიად უნდა ეძლია. ფრანკის მოგზაურობას ვრცლად აგვიწერს გამოჩენილი ისტორიკოსი გიბბონი, რომლის სიტყვები გიორგი მეფის ქალის მზითვეის შესახებ წინეთ მოვიყვანეთ „როგორც კი ფრანკა შემოვიდა საქართველოში ანუ ივერიაში, იქაური ქალაქების, დაბების და სოფლების მცხოვრებნი შეიკრიბნენ უცხოელების სანახავად.—ფრანკის ამაღას შეადგენდნენ წარჩინებულნი, იმპერატორის დამცველი გვარდია, ბერები და ეკიმები. მათ მოუმატეს აგრეთვე მთელი დასი მუტრიბთა. (მუზიკანტები).—ამ დესპანების გამოგზავნა ფრიად ძვირად დაჯდა და იმათი მიმოხველა ორი წელზე მეტი გაგრძელდა. „Gibbon. Decad. et ch. de l'emp. Rom. გვ. 868 და 869. II ტ. პლ. იოსელიანი ტფილისის აღწერაში მოიხსენიებს ამ ფრანკის ანუ, როგორც ის უწოდებს, ფრანჩას, რომელიც ელჩად გამოგზავნილი იყო მეფე გიორგი VIII ქალის სათხოვნელად. ის ამბობს, რომ ფრანჩას თავის ისტორიაში აუწერია, თუ როგორ ამხადებდნენ მეფის ქალს ტახტისათვის—და აგრეთვე იმისი წაყვანა კონსტანტინეპოლში. Опис. др г. Тифлиса. გვ. 76.

¹⁾ ვახუშტით „50 კატარითა“, ე. ი. სამარ გემებითა.

²⁾ ვხლანდელი სოხუმი.

³⁾ აქ ავტორის მძრით lapsus kalamი უნდა იყოს, ვინაიდან კონსტანტინეპოლი 29 მაისს 1453 წ. აიღეს ოსმალებმა, როგორც თვით ავტორი ქ. ცხ. შენ. სწორედ სწერს. გვ. 683, შენ 1..

II გამოგზავნა აზიაში ლუდოვიკი ბოლონელი, „ძმთა მქადაგებელთა“ საზოგადოების წევრი შესაგონებლად იმისა, რომ ყველა ერთი შეერთებულიყვენ თურქების შესაბრძოლებლად ბურგუნდის ჰერცოგის ფილიპე ქველის წინამძღოლობით. მართლაც, ლუდოვიკ ბოლონელმა მოიტანა ევროპაში წერილები, რომელშიაც გიორგიმ, ქართლის მეფემ, ბაგრატმა, იმერეთის მეფემ, ყვარყვარე ათაბეგმა, მამია გურიელმა, (ისტორიაში უცნობმა) ბედიან სამეგრელოს და რობიო აფხაზეთის მთავრებმა, (ორნივე აგრეთვე უცნობნი), ტრაპიზონის იმპერატორმა და ზოგიერთმა მუსულმანების მფლობელებმა ამ ომში მონაწილეობის მიღება იკისრეს. გარდა ხომალდებისა, მეკავშირეებმა აღუთქვეს 270 ათასის ჯარის გამოყვანა. გიორგი მეფის ელჩად ტფილისელი ეპისკოპოსი ნიკოლოზი იყო, ყვარყვარესი—ვინმე კუსტადატი ე. ი. კონსტანტინე, აგრეთვე დანარჩენთ ხელმწიფეთაგან იყვნენ გამოგზავნილნი ელჩები, რომელნიც ყველანი შეიყარნენ ვენეციაში 1460 წ. ლუდოვიკ ბოლონელმა აუხსნა კრებას მიზანი და ყოველნი დათანხმდნენ მასზედ, რომ საზოგადო მტერს ერთად დაეცნენ. მაგრამ ფილიპე ქველმა პირადის შეხედულობით უარი განაცხადა თავის აღთქმის ¹⁾ ასრულებაზე, რის გამო საქმე ჩაიშალა.

1455 წ. გარდაიცვალა იმერეთის ერისთავი დიმიტრი, რომლის ნაცვლად მეფე გიორგიმ მისი შვილი ბაგრატე დააყენა. მაგრამ 7 წლის შემდეგ ბაგრატმა ყვარყვარე ათაბეგის შეგონებით განაცხადა იმერეთის დაუმოუკიდებლობა და მეფედ ეკურთხა ქ. ქუთაისში. მან აგრეთვე დამოუკიდებელ მმართველებად აღიარა დადიანი, გურიელი, აფხაზეთის და სვანეთის ერისთავები, რომელნიც მას შეეწიენ გამეფების დროს. მეფე გიორგიმ თავის საკუთარის ჯარის შეკრება ველარ მოასწრო, დამარცხდა იმერეთში და უკან გაიქცა. როცა სამცხეში შევიდა, მან შეიტყო, რომ უზუნ-ხასანს ესრედ წოდებულის თეთრი-

1) ბურგუნდიის ჰერცოგმა, რომელიც სარდლად უნდა ყოფილიყო.

ცხვრის ურდოს წინამძღოლს, აეკლო ქართლი გილანის
 ჯარით. მეფე გარდავიდა თავისს სამფლობელოში და შეეტყუა
 თათრებს, მაგრამ ხელმეორედ დამარცხდა, რის გამო შირვანის
 მაზრა და მისი არემარე სამუდამოდ ჩამოერთვა ივერიის სამე-
 ფოს 1463 წ.-ორი წლის შემდეგ მან ხელახლად ეცადა ათა-
 ბეგის დამორჩილება; მაშინ წარჩინებულებმა შეითქვეს მეფის
 წინააღმდეგ, მაგრამ იოთამ ზედგინიძემ აუხსნა მეფეს შეთქმუ-
 ლების განზრახვა და მეფის საწოლში თვითონ ჩაწვა, სადაც ის
 მოკლული იქნა მეფის ნაცვლად. იოთამის ამ გვარ ერთგუ-
 ლებისათვის მეფე გიორგიმ იმის შვილებს და ნათესავებს უბო-
 ძა რაოდენიმე ციხე და დიდი მამულები, სამთავისის ¹⁾ ეკლესია
 თავისის სამარხით და ამილახვარის ე. ი. სამეფო სამეჯინბოს და
 ცხენის ჯოგთა უფროსობა, რომელიც მემკვიდროებით დარჩა
 ამ გვარში, რომელიც თავისს ღირსებით მთელს ივერიაში
 სამეფო დანასტიის შემდეგ მესამე გვარად ირიცხებოდა ²⁾. თვით
 თანამდებობა გვარად გარდაიქცა და ზედგინიძის გვარი შეიც-
 ვალა ამილახვრად. ამის გარდა ამილახვრებმა მიიღეს მოურაობა
 გორის ქ-სა, რომელიც ქართველების ქალაქების შორის მეო-
 რედ ირიცხება. თუმცა მეფე გიორგი ამ განსაცდელს გადარ-
 ჩა, მაგრამ ომში, რომელიც თარავანის ტბის ახლოს მოხდა
 ყვარყვარზე ათაბეგთან, ალბულის მემკვიდრესთან, დაამარცხეს
 და ტყვედ წაიყვანეს.

იმერეთის მეფემ ბაგრატმა ისარგებლა ამით და დაიპყრა
 ქართლი 1466 წ. ამის მიმხედნავმა ბაადურმა, ყვარყვარეს შვილ-

¹⁾ სამთავისის ტაძარი რეხულის ხეობაშია ამილახვრიანთ მამულში
 და ეკუთვნის ბაგრატ IV დროს, როგორც ამტკიცებს უძველესი იმისი 1050
 წლ. წარწერა (ბროსსე. Voyage arch. VI, 121—125).

²⁾ ვახტანგ მეფის სჯულდება რაცხს ამილახვრებს არაგვის და ქსნის
 ერისთავების შემდეგ პირველად და. ორბელიანთ წინეთ, უმთავრეს დიდე-
 ბულთ შორის მესამე წყებაში ქარ. ცხ. გვ. 686 შ. 2. ვახუშტიც ამტკი-
 ცებს ზემოხსენებულ ამბავს ამილახვრების შთამომავლობის შესახებ. ისტ.
 საქ. გვ. 36.

მა და მემკვიდრემ, განათავისუფლა დატყვევებული მეფე გიორგი, რომელმაც ჰპოვა თავისი სამეფო უწინდელზე უფრო დამაწესილი. აღმოსავლეთ ივერიაში მდ. არაგვის მარცხენა ნაპირიდან ალაზნის ხეობის მარცხენა მხარემდი კახელებს მეფედ აღიარნათ ვილაც დავითი, მეფის შთამომავალი, იმისათვის, რომ ბაგრატს არ დამორჩილებოდენ; როგორც ამბობენ, ეს დავითი დიმიტრის შვილი უნდა ყოფილიყო და ზემოხსენებული მეფე ალექსანდრეს შვილის შვილი. ბააღურის შემწეობით გიორგიმ მოახერხა ბაგრატის განდევნა ქართლიდან; მან აგრეთვე დავითიც აიძულა, თუშეთში გაქცეულიყო. მაგრამ 1462 წ. ის ისევ დაბრუნდა და გადაქრით გამოაცხადა თავისი თავი კახეთის დაუმოუკიდებელ მეფედ. გიორგიმ ველარ მოასწრო საქართველოს შეერთება და გარდაიცვალა იმავე წელში; ის დამარხეს მცხეთაში. გიორგი VIII განათავისუფლა საეკლესიო მამულები ყველა სახელმწიფო გარდასახადისაგან, თვით ესრედწოდებულ თათრის ხარაჯისაგან, რომელსაც იხდიდენ თათრების სასარგებლოდ. XVI საუკ. დამლევს სიმონის მეფობაში თათრის ხარაჯი აღარ იხსენება მცხეთის სითარხნის გუჯარში.

ამ გვარად დაირღვა და დანაწილდა საბოლოოდ ივერიის სამეფო, დაარსებული ფარნავაზის მიერ 302 წ. ქრ. შ. წ.. თითქმის 15 საუკუნე მონგოლთ შემოსევაში იქ ერთობა სუფევდა 5 დანასტიის მართველობაში, რომელიც დამყარებული იყო პატრიარქალურ ფეოდალიზმისა მქიდრო კავშირზე. 1243 წ. უცხო ტომელებმა გაჰყვეს სამეფო უფლება ორ მეფეთა შორის და მით ბოლო მოუღეს ერთობას და შეიტანეს მომავალში შუღლი და შლილობა. 1314 წ. გიორგი ბრწყინვალემ, ისარგებლა ილხანების დაუძლვრებით, იწყო იმერეთის და სამცხის შემოერთება ქართლის სკიპტრის ქვეშ და კიდევ სისრულეში მოიყვანა თავისი განზრახვა, თუმცა-მთლად კი ვერა; — გამოჩნდა თემური, რომელიც თითქმის 20 წლის განმავლობაში სწეწდა და გლევდა ივერიას თავისის წამლეკავის თავ დასხმით. ამით მისცა საშვალება ამა მხარის დასავლეთ ნაწილის მთავ-

რებს თანდათან ჩამოკიდებოდნ ქართლს. ხანგრძლივად
 ფობის დროს აღექსანდრემ ლამის განამტკიცა თავისთვის და
 აგრეთვე თავის შთამომავლობისათვის სამეფო უფლება მთელ
 სახელმწიფოს მიწაწყალზე, მაგრამ ხელახლად აღორძინებელმა
 თემურის შვილების ძლიერებამ და დახელოვნებულმა ცბიერობამ
 ორის თათრის დინასტიისამ—თეთრის და შავის ცხვრისა¹⁾—არ
 შეეძლოთ არ დაეძლიათ ეს რიცხვ მტრე ერი, რომელსაც
 თანდათან ძალ-ღონე აკლდებოდა ურთიერთშორის ბრძოლით
 და რომელიც მოკლებული იყო ყოველგვარ სახელმწიფო
 დაწესებულებას. ამ გვარად დამღუბველი შედეგი სამეფოს ნა-
 წილ-ნაწილად დაყოფისა გამოჩნდება ახალ ისტორიის აღწე-
 რაში.

236/2
 118
 3
 16

არქივი

1) ესრედ იწოდებოდა ორი ურთიერთ შორის მეტოქე თათრების
 თემი.

უმთავრესი უცდომების გასწორება

155 გვ. ზემოდამ მეოთხე სტრიქონის შემდეგ გამოტოვებულია შემდეგი: „დავითის შემკვიდრე შეიქნა ძე მისი დიმიტრი I, რომელიც იესო ქალის შვილი, თუმცა ისტორიამ არ იცის მისი სახელი. დიმიტრის გამეფების შემდეგ ზორასანიდან ჩამოვიდა აბულსევერის ერთი შვილი თავანი და სთხოვა აბულეთ ორბელიანს, დაეთმო უკანასკნელს პირველი თავის მამისეული ქალაქი ანი. რადგან აბულეთი თურქებისგან შიშობდებოდა, — და ამიტომ თავის შვილის ივანეს მომავალი ძლიერ აღონებდა, — დათანხმდა“.

გვ.	სტრ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
II	28	არ არის	არ გვაქვს
46	15	264 წ.	262
59	33	228 წ.	328 წ.
61	17	322 წ.	332 წ.
63	10	365 წ.	364 წ.
78	29	ტერამისა	ტერემისა
79	17—18	ტერაში	ტერეში
80	2	ტერაში	ტერეში
89	3	რიონის	00
97	22	X	VI
100	10	განდრეკელი	განუდრეკელი
123	17	927 წ.	939 წ.
129	27	924 წ.	994 წ.
141	24	1060 წ.	1050 წ.
143	3	1042 წ.	1056 წ.
150	27	ლიპარატის	ლიპარიტის
151	11	აბულელმა	აბულეთმა
„	27	ბეჟკენ	ბეშკენ
156	3	აბულელმა	აბულეთმა
157	20	1195 წ.	1196 წ.
158	4	სეკმანის	სუკმანის
159	27	აშარნისას	აშარნიისას
160	6	მოქანდავე	მოქანდაკე
„	3	1117	?

II

11	ყიზილარსანმა	ყიზილარსლანმა
3	მხარგრძელმა	მხარგრძელი
4	კორნი	კარნი
23	ილიაქუთი	ილიქუთი
28	თამარმა	თამარი
15	სარდღებნად	სარდღებად
12	სუდჯუყების	სელჯუყების
4	ენკასირის	ევეკასირის
2	ფოთსში	ფოთში
16	ანიკის	ანიკის
7	ჩასვენ	ჩასვეს
29	ფარსმანმა	ფარეჯანმა
26	ხლოს	ახლოს
20	1407 წ.	1307 წ.
6	1320 წ.	1330 წ.
8	მარონ-შაჰი	მირონ-შაჰი
5	1043 წ.	1403 წ.
7	ფეშქენანუ	ფეშქენ ანუ
22	ანდა	ან და
32	ჰურცოგმა	ჰერცოგმა
10	1462 წ.	1469 წ.

შთამომაველითი სიბ საქართველოს მეფეთა ¹⁾.

სამარა (მამასახლისი მცხეთისა + 322 წ. ქრ. შ. წინ).
აზონ ბერძენი (პატრიკი ანუ ერისთავი ქართლისა, აღგუ-
სანდრე მაკედონიელის მიერ დაღვენილი).

1. ფარნავაზ (302—237 წ. ქრ. შ. წინ).
2. საურმაგ (237—162).
3. შირვან I (სიძე საურმაგისა 162—112).
4. ფარნავაზი (112—93).
5. არშაკ (სიძე ფარნავაზისა 93—81).
6. არტაგ (81—66).
7. ბარტომ (66—33).
8. შირვან II (ძე ფარნავაზისა 33—23).
9. არშაკ II (23 და 2).
10. აღურკი (2 წ. ქრ. შ. წ. + 55 წ. ქრ. შ. შემდ.)
შვილის შვილი ბარტომ I).

ქრისტეს შობის შემდეგ.

ინპეფიზა
(ფურცლები)

11. ბარტომ II (55—72) და ქართამ.
12. კოს (72—87) და ფარსმან I.
13. არმაზელ (87—103) და აზორკ.
14. დვორკ (103—113) და აშხასპ I.
15. შირდატ I (113—129) და ფარსმან II ქველი.
16. ადამ (129—132 ფარსმან II ქველის შვილი).

40. სტეფანოზ I (600—619).
41. აღარნასე (619—639. ძე ზაქურ III).
42. სტეფანოზ II 639—663).
43. შირ (663—668).
44. არშილ (668—718. ძმა შირისა).
45. იონე (718—786).
46. აშოტ კუროპალატი (786—826 შვილის შვილი
ნერსისა, სტეფანოზ I შვილის, გვარამის
შვილის შვილისა).
47. ზაგრატ I (826—876).
48. დავით მეფე კუროპალატი (876—881).
49. აღარნასე II (881—923).
50. სუმბატ (923—958).
51. დავით ანუ ზაგრატ II რევენი (958—994).
52. გურგენ მეფეთ მეფე (994—1008).
ზაგრატ III (980—1014).
53. გიორგი I (1014—1027).
54. ზაგრატ IV (1027—1072).
55. გიორგი II (1072—1089).

